OPERON
Edukacja jest podróżą

Historia

Zmiana MEN 2024

Oznaczono usunięte i zmienione treści

4

część 2

ZAKRES PODSTAWOWY

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Historia

Po II wojnie światowej

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

część II

4

ZAKRES PODSTAWOWY

OPERON
Edukacja jest podróżą

2022

Konsultacja naukowa: dr Arkadiusz Bugaj
Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: Izabela Kozak
Redakcja językowa: Marlena Dobrowolska
Redakcja graficzna i skład: Katarzyna Gostępska
Fotoedycja: Marta Jasińska
Korekta: Monika Turała

Zdjęcia: BE&W, FORUM, GRANGER/ Granger History Collection/Forum, Louis Monier/Rue des Archives/Forum, Galeria Sztuki Zachęta/zacheta.art.pl, Karaimi Polscy/karaimi.org, Museum of Modern Art/moma.org/The Willem de Kooning Foundation/Artists Rights Society (ARS) New York, Muzeum Historyczne w Sanoku/CC BY-SA 3.0, Muzeum Sztuki w Łodzi/CC BY-SA 3.0, Narodowa Biblioteka Cyfrowa Polona/polona.pl, Narodowe Archiwum Cyfrowe, Adam Szczepkowski/Shutterstock, arindambanerjee/Shutterstock, Artgo/Shutterstock, artnana/ Shutterstock, Anna Krivitskaya/Shutterstock.com, Boris15/Shutterstock.com, Casa nayafana/Shutterstock, catwalker/Shutterstock, Constantine Pankin/Shutterstock, DavidNNP/ Shutterstock, dmitro2009/Shutterstock, Dziorek Rafal/Shutterstock, Everett Collection/Shutterstock, feiyuezhangjie/Shutterstock, Grobler du Preez/Shutterstock.com, Kiev.Victor/Shutterstock, kojoku/Shutterstock, Luke W. Choi/Shutterstock, Marino14/Shutterstock, melissamn/Shutterstock.com, MM_photos/Shutterstock, neftali/Shutterstock, Nhu Ng/Shutterstock.com, Northfoto/Shutterstock, Oldrich/Shutterstock, Peter Zurek/Shutterstock, Radu Bercan/Shutterstock, Rich Carey/Shutterstock, Roberto Lusso/Shutterstock, Robson90/Shutterstock, Sergey Goryachev/Shutterstock, Kim Willems/Shutterstock, Sergey Kohl/ Shutterstock, spatuletail/Shutterstock, Shutterstock, Pawel Szczepanski/Shutterstock, vidalgo/Shutterstock, wws001/Shutterstock, Wikimedia Commons/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Abarrategi/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Adrian Grycuk/CC BY-Sa 3.0pl, Wikimedia Commons/Ettellaat Newspaper/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Igor Dvurekov/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Bellona Foundation, Wikimedia Commons/Bundesarchiv, Bild 146-1996-030-01A/Höber, Brigitte/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Cezary Piwowarski/ZOOM/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Darekm135/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Darek Sołtysiński/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/David Broad/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Dawid Drabik/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Deutsche Fotothek/CC BY--SA 3.0, Wikimedia Commons/FORTEPAN/Erdei Katalin/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Hanini/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Henryk Prykiel/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/IAEA Imagebank/CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons/J-k/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Katarzyna Kozyra/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/FD Facts & Files/L. Vasauskas/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Loganbking/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Mikhail Evstafiev/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Mirosław Makowski/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Miszunger/CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons/Pnapora/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/RIA Novosti archive, image #644460/Yuriy Somov/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/RIA Novosti archive, image #850809/Vladimir Vyatkin/CC-BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Seattle Municipal Archives/CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons/Sue Ream/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Stiopa/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/ Tadeusz Kłapyta/ECS/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Tadeusz Rudzki/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/thierry le Ridant/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Tomasz Sienicki/CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons/Wojciech Pysz/GFDL & cc-by-sa-2.5,2.0,1.0
Mapy: Katarzyna Gostępska

OPERON Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjęło wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w podręczniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii w zakresie podstawowym na poziomie szkoły ponadpodstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: dr Agnieszki Gątarczyk, dr. Pawła Milcarka, prof. dr. hab. Andrzeja Sieradzkiego.
Etap edukacyjny: III
Typ szkoły: szkoła ponadpodstawowa
Rok dopuszczenia: 2022
Numer dopuszczenia: 1055/8/2022

© Copyright by OPERON Sp. z o.o. & Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Gdynia 2022
Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.
N7766

Wydawca:
OPERON Sp. z o.o.
81-541 Gdynia, al. Zwycięstwa 96/98
tel. centrali 58 679 00 00
e-mail: info@operon.pl
www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-247-5

Zgodnie z decyzją MEN od września 2024 r. obowiązuje zmieniona, uszczuplona o ok. 20% podstawa programowa. W związku z tym **w podręczniku znalazły się stosowne oznaczenia**.

Takim symbolem oznaczono treści usunięte z podstawy programowej.

Takim symbolem oznaczono treści, które zostały zmienione. Nauczyciel przedstawi uczniowi zmiany i wyjaśni, czego powinien się nauczyć.

Spis treści

II. Świat w epoce zimnej wojny

1. Następstwa II wojny światowej 8
2. Geneza i początki zimnej wojny 17
3. Związek Radziecki po II wojnie światowej. Przejawy sowieckiej dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej 27
4. Przemiany polityczne i społeczne w USA po II wojnie światowej 37
5. Dekolonizacja 47
6. Rywalizacja supermocarstw i konflikty zimnowojenne 56
7. Konflikty na Bliskim Wschodzie po II wojnie światowej 67
8. Proces integracji europejskiej 75
9. Przemiany cywilizacyjne i społeczne po II wojnie światowej 82
10. Kultura po II wojnie światowej 94

III. Polska po 1945 r.

1. Rządy komunistyczne w Polsce i opozycja po zakończeniu II wojny światowej 114
2. Rozprawa z opozycją polityczną i ugruntowanie władzy komunistycznej 124
3. Stalinizm w Polsce 133
4. „Odwilż" i „mała stabilizacja" 143
5. Marzec '68 oraz grudzień '70 i ich następstwa 151
6. Początki zorganizowanej opozycji demokratycznej w PRL-u 161
7. Pod znakiem „Solidarności". Polska 1980–1981 168
8. Polska czasu stanu wojennego (1981–1983) oraz kryzysu lat 80. 177
9. Kultura polska w okresie powojennym 189

IV. Upadek komunizmu. Świat i Polska na przełomie tysiącleci

1. Załamanie się systemu komunistycznego w ZSRR i rozpad państwa 208
2. Upadek systemu władzy komunistycznej w Polsce i narodziny III Rzeczypospolitej 215
3. Przemiany polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej 224
4. Polska w dekadzie lat 90. 232
5. Unia Europejska. Polska w strukturach Zachodu 242
6. Najważniejsze kwestie polityczne i cywilizacyjne w świecie przełomu XX i XXI w. 251

Warto przeczytać 264

Indeks osobowy 266

Indeks pojęć 271

Wstęp

Jak jest zbudowany nasz podręcznik

Podręcznik pozwala na pełne wykorzystanie nowoczesnych metod dydaktycznych w nauczaniu historii. Zgodnie z założeniami reformy programowej uczniowie liceów i techników rozpoczną naukę tego przedmiotu w wymiarze 2 godzin tygodniowo w klasach I–IV.

Zanim zaczniecie korzystać z podręcznika, zapoznajcie się z jego budową i przyjrzyjcie się wszystkim jego elementom. Zostały one skonstruowane tak, by ułatwić wam naukę i pomóc w błyskawicznym znalezieniu potrzebnych informacji.

Każdy rozdział podręcznika otwiera **spis tematów** z danego obszaru.

Bezpośrednio pod tytułem rozdziału znajdziecie moduł **„Na tej lekcji"** – jego zadaniem jest ukierunkowanie was na cele realizowane w danym temacie.

Hasła na marginesach odnoszą do treści obowiązkowych do zapamiętania z lekcji. Zostaną one powtórzone w podsumowaniu lekcji.

W tekście pojawiają się **wytłuszczenia**. Dzięki nim łatwiej odnajdziecie istotne zagadnienia, pojęcia i nazwy.

W wybranych tematach treści uzupełniające przedstawiono w formie **infografik**. Znajdziecie tam informacje na temat ważnych wydarzeń, osób i miejsc opisanych w rozdziale. Pozwolą wam one zapoznać się bliżej ze zjawiskami charakterystycznymi dla przedstawianej epoki.

Teksty źródłowe i mapy ilustrują treści merytoryczne. Elementy te opatrzono poleceniami, które pomogą wam w rozwinięciu umiejętności analizy zawartych w nich treści.

Definicje wyróżniono kolorową czcionką. Dzięki temu od razu je zauważycie i szybko znajdziecie podczas powtórek.

Informacje o źródle pomogą wam poszerzyć zakres wiadomości, a także ułatwią interpretację nowo poznanych tekstów.

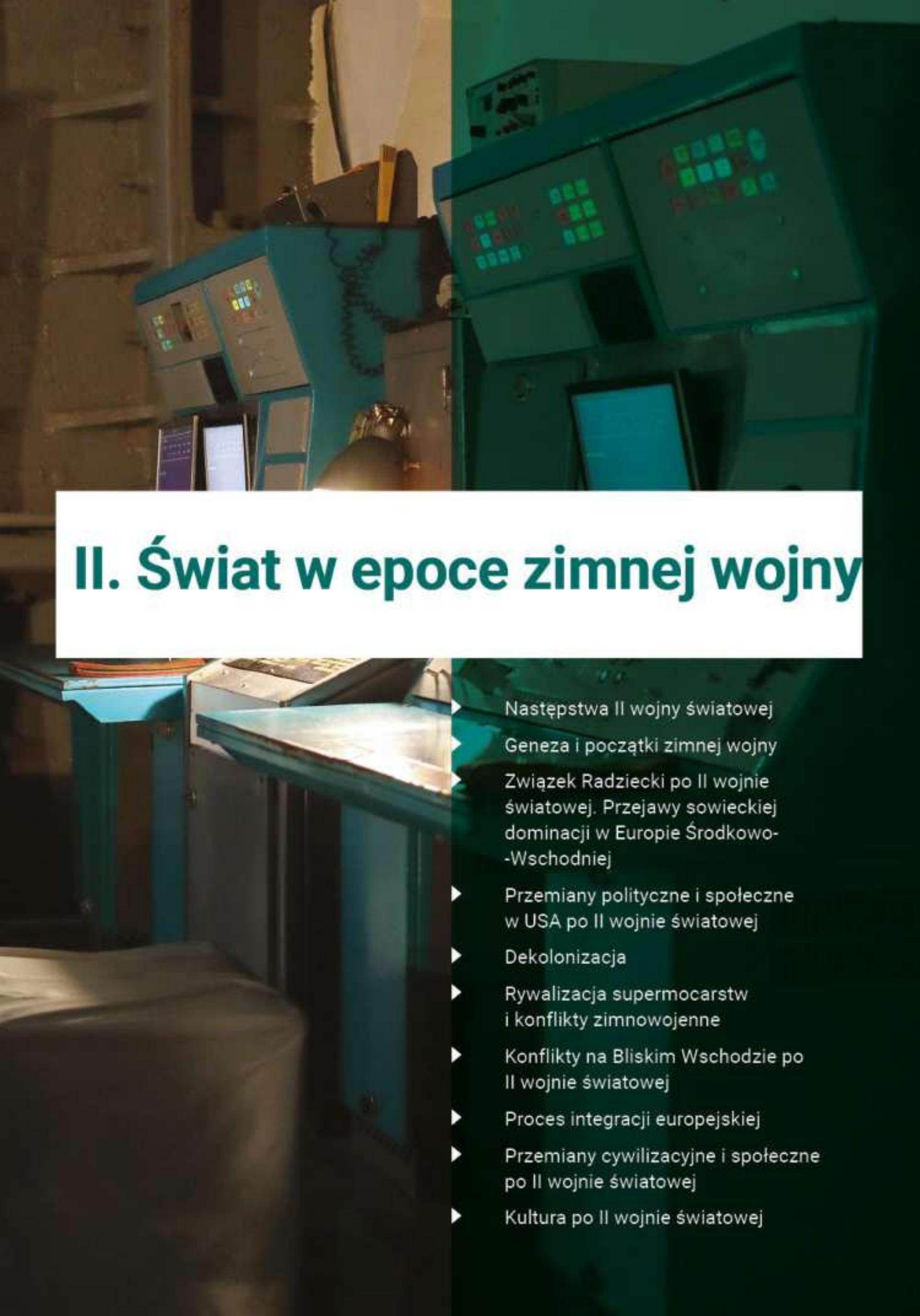

Pytania i polecenia przećwiczycie w toku lekcji i wykorzystacie do nauki w domu lub przed kartkówką czy sprawdzianem.

Podsumowanie lekcji to esencja najważniejszych treści do zapamiętania. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok. Znajdziecie tam na marginesie odpowiednie hasło, a w treści lekcji – jego omówienie.

Podsumowanie przed sprawdzianem zawiera najważniejsze treści do zapamiętania z rozdziału. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok i poszukajcie hasła na marginesie.

II. Świat w epoce zimnej wojny

- Następstwa II wojny światowej
- Geneza i początki zimnej wojny
- Związek Radziecki po II wojnie światowej. Przejawy sowieckiej dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej
- Przemiany polityczne i społeczne w USA po II wojnie światowej
- Dekolonizacja
- Rywalizacja supermocarstw i konflikty zimnowojenne
- Konflikty na Bliskim Wschodzie po II wojnie światowej
- Proces integracji europejskiej
- Przemiany cywilizacyjne i społeczne po II wojnie światowej
- Kultura po II wojnie światowej

1. Następstwa II wojny światowej

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie zmiany w życiu społecznym nastąpiły na skutek II wojny światowej;
- przeczytasz o powstaniu, celach i strukturze Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ);
- zapoznasz się z politycznymi następstwami wojny.

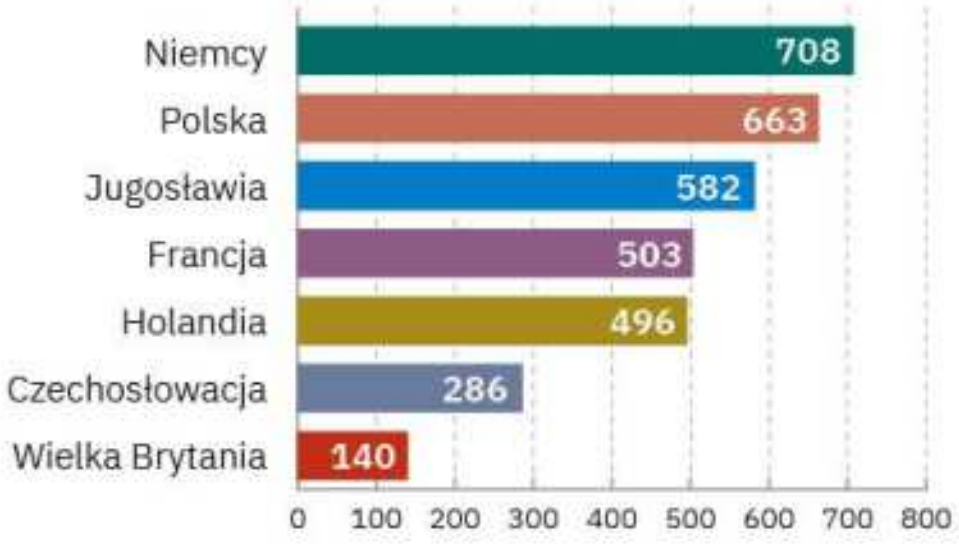
Społeczno-gospodarcze następstwa wojny

społeczne następstwa wojny

Wojenne okrucieństwa, utrata bliskich i rodzinnego domu, ciągła groźba śmierci – to doświadczenia, które stały się udziałem milionów ludzi w czasie II wojny światowej, w szczególności mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej oraz wschodniej i południowo-wschodniej Azji. Społeczeństwa dotknięte wojną były też świadkami kolaboracji, aktów zdrady oraz grabieży. Obserwowały często ujawnienie się najniższych ludzkich instynktów, które jednym pozwalały przeżyć, a innym – wzbogacić się kosztem drugiego człowieka. **Poszanowanie dla prawa i norm moralnych zostało podważone**. **Psychika osób, które przeżyły wojnę, została obciążona tymi doświadczeniami**. W konsekwencji ich powrót do normalności – choć upragniony – stał się niezwykle trudny. Nie zawsze umieli oni wrócić do przedwojennego rytmu pracy, codziennych spraw i relacji z innymi ludźmi.

gospodarcze następstwa wojny

Gospodarka większości krajów świata przez kilka lat była nastawiona na cele wojenne. Skierowanie jej na pokojowy tryb funkcjonowania wymagało czasu. Ponadto II wojna światowa przyniosła ogromne **straty ludnościowe**, **zniszczenia** oraz **zadłużenie wielu państw**. Stało się to źródłem powojennych **problemów ekonomicznych** i obniżyło **poziom życia ludności**. Sposób prowadzenia działań zbrojnych w czasie II wojny światowej miał poważne konsekwencje społeczno-gospodarcze. Kluczowe dla osiągnięcia celów militarnych było wówczas **atakowanie** nie tylko obiektów wojskowych, lecz także **ośrodków przemysłowych i węzłów komunikacyjnych** oraz **miast**. W efekcie w znacznym stopniu zniszczono bazy przemysłową i transportową – zwłaszcza w **europejskiej części ZSRR, Polsce, Francji, Niemczech i Japonii**.

Szacunkowe straty materialne poniesione przez wybrane kraje europejskie w wyniku II wojny światowej, w dolarach na jednego mieszkańca

Ćwiczenie

Jakie – twoim zdaniem – były przyczyny zróżnicowania poziomu strat materialnych w poszczególnych państwach europejskich?

Ruiny miasta Nijmegen (czytaj: neimechen) w Holandii po bitwie stoczonej we wrześniu 1944 r.

Jedna z reprezentacyjnych dzielnic Tokio, stolicy Japonii, tuż po wojnie

Amerykańskie naloty na japońskie miasta zniszczyły w nich ok. 40% zabudowy miejskiej – zarówno domów mieszkalnych, jak i fabryk. Po wojnie problemem Japonii, podobnie jak wszystkich krajów dotkniętych bezpośrednio działaniami wojennymi, stały się: bezdomność (w tym wiele osieroconych dzieci), brak żywności, fatalne warunki sanitarne i bezrobocie.

W 1946 r. przemysł krajów europejskich produkował zaledwie 3/4 tego, co przed wojną (niemiecki jedynie 22%). Podobnie było z **produkcją rolniczą**. Ponadto

ogromna liczba osób **utraciła swój prywatny dobytek, miejsca pracy i zamieszkania**. Wielu ludzi przetrwało wojnę w **złej kondycji fizycznej** na skutek odniesionych ran i niedożywienia oraz **w złym stanie psychicznym**, który wynikał z przeżyć wojennych. Z powodu trudności ekonomicznych kilka powojennych lat charakteryzowało się niskim poziomem życia ludności, która niejednokrotnie wręcz cierpiała głód. Na przykład w Wielkiej Brytanii w lipcu 1946 r. wprowadzono racjonowanie chleba. We Francji system **reglamentacji wielu produktów żywnościowych** utrzymywano do 1949 r. Problemem był brak opału w miesiącach zimowych. Żołnierze powracający z wojny mieli duże trudności ze znalezieniem zatrudnienia. Wśród nich było wielu inwalidów. Wszędzie utrzymywało się **wysokie bezrobocie**.

Karta żywieniowa obowiązująca we Francji w 1947 r.

Źródło historyczne

Korespondent brytyjskiego dziennika „Daily Express" Alan Moorehead (czytaj: murhed) o powojennym Neapolu

Sądzę, że podczas tych pierwszych kilku miesięcy w Neapolu nie przeoczono żadnego z całej listy podłych ludzkich występków. To, czego w rzeczywistości byliśmy świadkami, obrazowało moralny upadek. Ludzie nie mieli już dumy czy odrobiny godności. Wszystkim rządziła zwierzęca chęć przetrwania. Pożywienie. To była jedyna licząca się rzecz. Jedzenie dla dzieci. Jedzenie dla nich samych. Żywność kosztem każdego poniżenia i nieprawości. A w drugiej kolejności – odrobina ciepła i schronienie. [...]
Wojskowe zapasy papierosów i czekolady były rabowane całymi cetnarami i odsprzedawane po zawrotnych cenach. Samochody kradziono po sześćdziesiąt, siedemdziesiąt w ciągu jednej nocy (nie zawsze robili to Włosi). Szabrownictwo, zwłaszcza cennych towarów, takich jak opony, stało się powszechnym procederem.

K. Lowe, *Dziki kontynent. Europa po II wojnie światowej*, tłum. M.P. Jabłoński, Poznań 2016, s. 71, 75.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego oraz informacji zawartych w podręczniku przedstaw moralne i materialne następstwa wojny w społeczeństwach nią dotkniętych.

pozycja USA po wojnie

Sytuacja **Stanów Zjednoczonych Ameryki** przedstawiała się zupełnie inaczej niż krajów, które doświadczyły zniszczeń wojennych na swoim terytorium. Potrzeby czasu wojny – zarówno własne, jak i sojuszników – oznaczały **duży wzrost produkcji w USA**. W latach 1938–1946 dochód narodowy na mieszkańca w tym państwie zwiększył się **dwuipółkrotnie**. Ponadto **państwa europejskie znacznie zadłużyły się u swojego amerykańskiego sojusznika** w trakcie wojny, co po jej zakończeniu dało Stanom Zjednoczonym znaczną przewagę ekonomiczną nad Europą. USA **umocniły swoją pozycję** gospodarczą, a w konsekwencji – także polityczną w świecie.

Powojenne migracje ludności

masowe migracje ludności

Następstwem wojny stały się **migracje ludności na wielką skalę**. Podczas działań wojennych wiele osób musiało opuścić swoje miejsca zamieszkania – uciekały one przed frontem lub wbrew swojej woli były wysiedlane albo wywożone do pracy przymusowej. Liczną grupę stanowili jeńcy wojenni oraz więźniowie obozów koncentracyjnych. Tym, którzy przeżyli, koniec wojny dawał szansę na **powrót w rodzinne strony**. Znaczna część obywateli państw Europy Środkowo-Wschodniej, którzy znaleźli się na Zachodzie, decydowała się jednak na pozostanie tam. Na ich decyzję wpływała przede wszystkim utrata suwerenności przez ich ojczyste kraje po tym, jak znalazły się one pod dominacją ZSRR, który zaprowadzał w nich stopniowo nowy, komunistyczny system społeczno-polityczny.

W okresie po II wojnie światowej nastąpiły **kolejne przymusowe przesiedlenia**. Wynikało to z faktu, że wiele rządów dążyło do uczynienia swoich państw bardziej jednolitymi narodowo. Dostosowanie granic etnicznych do politycznych miało być rozwiązaniem problemów znanych z okresu międzywojennego – związanych z istnieniem licznych mniejszości narodowych. Ponadto przedstawiciele narodów, które rozpętały wojnę, nie byli mile widziani w krajach dotkniętych koszmarem kilkuletniej okupacji.

Niemieccy mieszkańcy Gdańska uciekają z miasta przed zbliżającą się Armią Czerwoną, luty 1945 r.

Dzieci z alianckiego obozu dla przesiedlanych na terenie niemieckiej Bawarii, 1946 r.

Po wojnie alianci stanęli przed zadaniem zapewnienia warunków życia dla milionów osób (Francuzów, Rosjan, Polaków i wielu innych narodowości), które w wyniku wojny znalazły się daleko od swoich domów. Dawnych jeńców, robotników przymusowych, osierocone dzieci i uchodźców umieszczono w specjalnych obozach rozmieszczonych głównie na terenie Niemiec. Określano ich angielską nazwą *dipisi* (od ang. *displaced persons* – osoby przemieszczone).

Do wielkich migracji doszło zwłaszcza w **środkowej Europie**. Na największą skalę przemieszczali się po wojnie **Niemcy** (ponad 7 mln już po ustaniu działań wojennych). Wynikało to z decyzji podjętych na konferencji poczdamskiej o **przymusowym wysiedleniu** Niemców, przede wszystkim **z Czechosłowacji** oraz **ziem przyznanych Polsce** (zobacz rozdz. I.10.). Wielu Niemców opuszczało jednak domy już wcześniej – najpierw z obawy przed nadciągającą armią radziecką, a później z lęku przed zemstą ludności niedawno podporządkowanej. **Polaków** z kolei usuwano z tych ziem przedwojennej Rzeczypospolitej, które przypadły ZSRR.

Organizacja Narodów Zjednoczonych

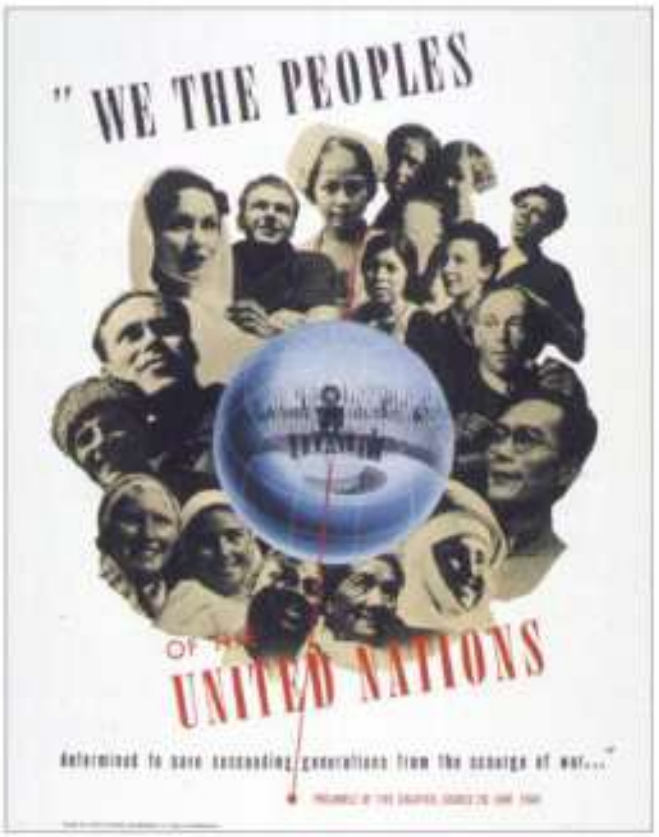
Gdy II wojna światowa dobiegała końca, mocarstwa koalicji antyhitlerowskiej negocjowały już kształt nowego porządku światowego. Uznały między innymi **potrzebę utworzenia organizacji międzynarodowej**, której zadaniem będzie zagwarantowanie trwałego pokoju w przyszłości. Wierzono, że okaże się ona skuteczniejsza niż przedwojenna Liga Narodów. Najważniejsze zasady, na jakich miała działać, uzgodniono już w 1944 r. Nadano jej nazwę **Organizacja Narodów Zjednoczonych** (**ONZ**).

powstanie ONZ

Konferencja założycielska, trwająca **od kwietnia do czerwca 1945 r.** w San Francisco, zakończyła się podpisaniem **Karty Narodów Zjednoczonych**. W obradach brali udział wyłącznie przedstawiciele **państw zwycięskiej koalicji**. Nie było jednak wśród nich delegatów z Polski, gdyż zabrakło międzynarodowej zgo-

dy w kwestii, kto ma ją reprezentować. Istniały wówczas dwa polskie rządy: emigracyjny, uznawany przez państwa zachodnie, oraz krajowy, podporządkowany ZSRR. Polska otrzymała jednak oficjalny status członka-założyciela ONZ w uznaniu za zasługi w walce z Niemcami oraz jako państwo, które podpisało Deklarację Narodów Zjednoczonych ze stycznia 1942 r. (zobacz rozdz. I.3.). Do października 1945 r. Kartę Narodów Zjednoczonych ratyfikowało 51 krajów świata. Wtedy też weszła ona w życie, a ONZ zaczęła oficjalnie działać. **Siedzibą** ONZ stał się **Nowy Jork** – była to wymowna oznaka pozycji, jaką osiągnęły Stany Zjednoczone w wyniku wojny. Jako **główne cele organizacji** przyjęto: utrzymanie pokoju, ładu i bezpieczeństwa na świecie, organizowanie współpracy międzynarodowej oraz wspieranie przestrzegania praw człowieka na świecie.

cele ONZ

Plakat wydany z okazji przyjęcia Karty Narodów Zjednoczonych 26 czerwca 1945 r.

Słowa umieszczone na plakacie to początkowy fragment preambuły Karty Narodów Zjednoczonych: „My, ludy Narodów Zjednoczonych, zdecydowane uchronić przyszłe pokolenia od klęski wojny...".

Największe uprawnienia otrzymała **Rada Bezpieczeństwa ONZ**. W jej skład weszło **5 członków stałych** (USA, Wielka Brytania, ZSRR, Francja, Chiny) oraz **członkowie niestali** wybierani na **dwuletnie kadencje** (początkowo było ich 6, obecnie 10). Przyjęto bardzo ważne ustalenie, że **każdy z wymienionych członków stałych** ma **prawo weta** wobec zapadających decyzji – **rezolucji**. Rada Bezpieczeństwa uzyskała między innymi prawo nakładania **sankcji** na kraje niestosujące się do zasad Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Rada Bezpieczeństwa ONZ

Zgromadzenie Ogólne ONZ (skupiające na równych prawach wszystkie państwa członkowskie) otrzymało uprawnienie do wydawania uchwał. Stanowiły one jednak tylko zalecenia i nie były zobowiązujące dla krajów członkowskich. Sekretariat ONZ, kierowany przez **Sekretarza Generalnego**, zyskał natomiast charakter organu wykonawczego

Dag Hammarskjöld (czytaj: hamarszyld) – Sekretarz Generalny ONZ w latach 1953–1961 przed siedzibą ONZ w Nowym Jorku, 1953 r.

inne organy ONZ

organizacji – powierzono mu bieżące działania administracyjne. Dla rozstrzygania sporów między państwami ustanowiono ponadto **Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości** z siedzibą w **Hadze** (Holandia).

Nowy porządek międzynarodowy

USA i ZSRR jako supermocarstwa

II wojna światowa zmieniła zdecydowanie układ sił na arenie międzynarodowej. W jej wyniku **USA i ZSRR** zyskały pozycje dwóch **supermocarstw**, które po 1945 r. szybko przeszły od współpracy do ostrej rywalizacji (zobacz rozdz. II.2.). ZSRR znacznie przesunął swoje granice na zachód, a ponadto podporządkowywał sobie kraje Europy Środkowo-Wschodniej. Dawne potęgi polityczne utraciły natomiast **pierwszoplanową rolę**. W przypadku **Wielkiej Brytanii i Francji** powodem tego stały się olbrzymie koszty wojny, a w kolejnych latach – stopniowy rozpad ich imperiów kolonialnych. **Niemcy i Japonia** poniosły klęskę militarną i na dłuższy czas przestały się liczyć w polityce światowej. **Terytorium Niemiec zmniejszyło się o 1/4** w stosunku do stanu z 1937 r. Przyszłość państw pokonanych, znajdujących się pod okupacją, była niepewna. Utraciły one na pewien czas suwerenność – w Niemczech, Austrii i Japonii decyzje należały do alianckich władz okupacyjnych.

Supermocarstwo – pojęcie używane po II wojnie światowej na określenie państw, które ze względu na swój potencjał polityczny, militarny i ekonomiczny wywierają decydujący wpływ na stosunki międzynarodowe w skali całego świata.

Zachodnia granica ZSRR po II wojnie światowej

W wyniku wydarzeń II wojny światowej oraz ustaleń międzynarodowych w jej trakcie w granicach Związku Radzieckiego znalazły się:

- obszary Finlandii, które ten kraj utracił w wojnie zimowej (1939–1940), a od 1944 r. także fiński region Petsamo;
- Estonia, Łotwa i Litwa niepodległe do 1940 r.;
- obwód kaliningradzki (do 1945 r. niemiecki);
- wschodnie tereny Polski;
- Ruś Zakarpacka, należąca przed wojną do Czechosłowacji (a później przejściowo do Węgier);
- północna Bukowina i Besarabia (do 1940 r. rumuńskie).

Ćwiczenie

Na podstawie atlasu historycznego i informacji znalezionych w internecie, wskaż na mapie obszary, które znalazły się w granicach ZSRR w wyniku wydarzeń lat 1939–1945.

Chiny, należące do grona zwycięzców, po okresie okupacji japońskiej pogrążyły się **w latach 1946–1949** na nowo **w wojnie domowej** między komunistami a nacjonalistycznym rządem Kuomintangu (zobacz podręcznik do klasy 3). Ten wewnętrzny konflikt zbrojny trwał od końca lat 20., a wojna z Japonią spowodowała jedynie chwilowy rozejm między jego stronami. Ostateczne **zwycięstwo komunistów** pod przywództwem **Mao Zedonga** i przejęcie przez nich władzy nie zakończyło okresu społecznego i gospodarczego zamętu. Miejsce Chin w Radzie Bezpieczeństwa ONZ aż do 1971 r. zajmował **Tajwan**, gdzie schronił się **rząd Kuomintangu**, na czele z **Czang Kaj-szekiem**, gdyż chińskiego rządu komunistycznego nie uznały państwa zachodnie.

Podział Niemiec i Austrii na strefy okupacyjnie po II wojnie światowej

Na początku 1947 r. podpisano w Paryżu traktaty pokojowe z sojusznikami Niemiec – Włochami, Węgrami, Bułgarią, Rumunią i Finlandią. **Włochy** utraciły nabytki z czasów wojny oraz swoje afrykańskie kolonie, a także **Istrię** (**na rzecz Jugosławii**). Natomiast **Węgry** wracały do granic ustanowionych w 1920 r., a **Bułgaria** – do stanu z 1941 r., co oznaczało **zatrzymanie Dobrudży Południowej** uzyskanej od Rumunii. **Rumunia** musiała pogodzić się także **z utratą Besarabii i północnej Bukowiny zagarniętych przez ZSRR w 1940 r.** Nastąpiła również **korekta granicy radziecko-fińskiej na korzyść ZSRR**.

Obrady paryskiej konferencji pokojowej

Konferencja obradowała od lipca do października 1946 r. Jej celem było ustalenie treści traktatów pokojowych z europejskimi sojusznikami Niemiec, jednak nie z samymi Niemcami.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw społeczno-gospodarcze następstwa II wojny światowej.
2. Zastanów się, jakie czynniki najbardziej wpływały na poziom życia ludności Europy po wojnie. Wymień najważniejsze problemy bytowe.
3. Omów okoliczności powstania Organizacji Narodów Zjednoczonych. Scharakteryzuj cele, jakie miała realizować, oraz przedstaw jej strukturę i zasady działania.
4. Na podstawie informacji zawartych w tym rozdziale i własnej wiedzy, wyjaśnij, jak w wyniku wojny zmieniła się sytuacja polityczna Europy i świata.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 8
- Trudne **doświadczenia II wojny światowej wywarły ogromny wpływ na miliony ludzi na całym świecie** i stanowiły często **obciążenie dla ich psychiki**.

s. 8–10
- Koszty prowadzenia wojny, zniszczenia i straty ludnościowe doprowadziły do powojennych **problemów ekonomicznych** i poważnie odbiły się na **poziomie życia ludności**.

s. 11
- **Stany Zjednoczone** uniknęły zniszczeń w trakcie wojny, rozwinęły swoją produkcję oraz udzielały pożyczek europejskim sojusznikom. Dzięki temu **po wojnie umocniły swoją pozycję gospodarczą oraz polityczną**.

s. 11
- Następstwem wojny były **masowe migracje** – zarówno związane z **powrotami do domów**, jak i z **wysiedleniami**. Największą skalę migracje przybrały w **środkowej Europie** i dotyczyły zwłaszcza **Niemców** oraz **Polaków**.

s. 12
- **W 1945 r.** rozpoczęła działalność **Organizacja Narodów Zjednoczonych** (**ONZ**).

s. 13
- **Głównymi celami ONZ** były: utrzymanie pokoju, ładu i bezpieczeństwa światowego, organizowanie współpracy międzynarodowej oraz wspieranie przestrzegania praw człowieka na świecie.

s. 13
- **Największe uprawnienia** otrzymała **Rada Bezpieczeństwa ONZ**, a decydującą rolę odgrywali jej **stali członkowie** (USA, Wielka Brytania, ZSRR, Francja, Chiny).

s. 13
- Ważnymi **organami ONZ** stały się także: **Zgromadzenie Ogólne** wszystkich państw członkowskich, Sekretariat na czele z **Sekretarzem Generalnym** oraz **Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości**.

s. 14
- **Po II wojnie światowej USA i ZSRR uzyskały pozycję supermocarstw**. Jednocześnie zmniejszyło się znaczenie dotychczasowych potęg politycznych – Wielkiej Brytanii i Francji oraz pokonanych w wojnie Niemiec i Japonii.

2. Geneza i początki zimnej wojny

NA TEJ LEKCJI:

- prześledzisz proces sowietyzacji państw Europy Środkowo-Wschodniej;
- poznasz genezę zimnej wojny;
- dowiesz się, w jaki sposób doszło do powstania dwóch państw niemieckich;
- przeczytasz o narodzinach NATO i Układu Warszawskiego.

Sowietyzacja państw Europy Środkowo-Wschodniej

sowiecka strefa wpływów

Decyzje podjęte przez mocarstwa koalicji antyhitlerowskiej **w końcowej fazie wojny** oznaczały uznanie **znacznej części Europy Środkowo-Wschodniej za sferę wpływów radzieckich**. Uzgodnienia mówiły jednak o przeprowadzeniu wolnych wyborów w poszczególnych państwach tego obszaru. Tymczasem **Stalin zmierzał do pełnego podporządkowania tych państw**. Nie zamierzał oddać decyzji o przyszłości tych krajów w ręce ich obywateli. Wykorzystał fakt, że od końca wojny znajdowały się tam **wojska radzieckie**, **NKWD** oraz **miejscowi politycy przygotowywani przez Stalina do rządzenia w jego imieniu**.

Fragment pomnika, który w 1947 r. wystawiono żołnierzom radzieckim na Górze Gellerta w Budapeszcie, stolicy Węgier

Obecność wojsk radzieckich w krajach Europy Środkowo-Wschodniej odegrała decydującą rolę w podporządkowaniu ich Związkowi Radzieckiemu.

metody przejmowania władzy przez komunistów

Proces uzależniania krajów Europy Środkowo-Wschodniej przebiegał stopniowo. Tuż po wojnie można było jeszcze się łudzić, że zostaną uszanowane do pewnego stopnia ich niezawisłość i własne systemy społeczno-ekonomiczne. Komuniści w poszczególnych krajach mieli zróżnicowane poparcie. Nigdzie jednak jego stopień nie wystarczał, by zgodnie z demokratycznymi procedurami mogli samodzielnie objąć władzę. Musieli stopniowo odsuwać od wpływów polityków innych partii oraz osłabiać bądź wręcz delegalizować kolejne stronnictwa polityczne. Takie działania zyskały nazwę **„taktyki salami"** (eliminowanie przeciwników porównano do odkrawania kolejnych plastrów wędliny). Także z przejmujących władzę partii komunistycznych usuwano osoby, które mogły-

by okazać się nie dość lojalne wobec nakazów płynących z Moskwy. **Aby przejąć pełnię władzy, komuniści rozbudowywali służby bezpieczeństwa**, przejmowali kontrolę nad **resortami siłowymi** i **aparatem sprawiedliwości**. Ponadto zasadą było ograniczanie wpływów i prześladowanie Kościołów.

Resorty siłowe – ministerstwa nadzorujące policję, wojsko, służby specjalne, czyli formacje używające środków przymusu i kontroli społecznej.

charakter władzy komunistycznej

Państwa należące do sowieckiego bloku zaczęto nazywać **krajami „demokracji ludowej"**, jednak nazwa ta miała charakter czysto propagandowy i nie odzwierciedlała rzeczywistości. Tworzono **systemy jednopartyjne** albo z **paroma stronnictwami uzależnionymi od rządzącej partii komunistycznej**. Wybory parlamentarne w tak ukształtowanych realiach politycznych traciły jakiekolwiek znaczenie. Nowe, komunistyczne rządy były podporządkowane Moskwie – nazywano je satelitami ZSRR. W ten sposób następowała **sowietyzacja krajów Europy Środkowo-Wschodniej**. Z ZSRR pochodziły także **wzorce ideologiczne** oraz **ekonomiczne: gospodarka centralnie planowana, nacjonalizacja przemysłu, kolektywizacja rolnictwa** (poprzedzona najpierw reformą rolną).

państwa zależne od ZSRR

Do **Czechosłowacji** po wojnie wrócił z emigracji demokratyczny **prezydent Edvard Beneš**. Władzę sprawował **rząd koalicyjny**, w skład którego – obok polityków powracających z uchodźstwa – weszli **komuniści**. Ci ostatni osiągnęli duży **sukces w wyborach** z maja **1946 r.** (38% głosów) i zdominowali rząd. Objęli **resorty siłowe**, co pozwoliło im rozprawić się z przeciwnikami politycznymi. W **1948 r.** uchwalono nową konstytucję, wzorowaną na stalinowskiej konstytucji ZSRR. Prezydent Beneš podał się wówczas do dymisji. **Komuniści przejęli pełnię władzy**.

Demonstracja zorganizowana przez czechosłowackich komunistów (wrzesień 1947 r.) i godło Komunistycznej Partii Czechosłowacji

Na Węgrzech, w odróżnieniu od Czechosłowacji, **partia komunistyczna miała niewielu zwolenników**. W listopadzie 1945 r. odbyły się **wybory**, które **wygrała Niezależna Partia Drobnych Rolników** (NPDR) – uzyskała ponad połowę głosów. Wbrew nazwie cieszyła się ona poparciem nie tylko chłopów, lecz także innych grup społecznych, osób opowiadających się za umiarkowanymi reformami i niechętnych komunizmowi. Drugie miejsce w wyborach zajęli socjaldemokraci, a komuniści – dopiero trzecie. **Presja Stalina** spowodowała jednak, że powołano rząd

koalicyjny, w którym **resorty siłowe znalazły się w rękach komunistów**. Wykorzystywali oni toczące się procesy przestępców wojennych i kolaborantów do oskarżania przeciwników politycznych i ich aresztowania. W **1947 r.** udało im się doprowadzić do **rozłamu w NPDR**. Dzięki rozbiciu najsilniejszej dotąd partii, **zmanipulowaniu** kolejnych **wyborów** oraz podporządkowaniu sobie socjaldemokratów **komuniści przejęli rządy**.

Georgi Dymitrow (1882–1949) na zdjęciu z lat 30.
Dymitrow bywał określany jako osoba numer dwa – po Stalinie – w światowym ruchu komunistycznym. W latach 1934–1943 stał na czele Kominternu (III Międzynarodówki). Do 1946 r. przebywał głównie w ZSRR. Później, już jako premier Bułgarii, stosunkowo szybko naraził się Stalinowi. Zmarł w trakcie leczenia w Moskwie. Podejrzewano, że zamordowano go na rozkaz Stalina, na co nie ma jednak dostatecznych dowodów.

W **Rumunii** komuniści znaleźli się w rządzie pod naciskiem radzieckim. Pewną popularność zyskali dzięki przeprowadzeniu reformy rolnej. Jednak aby sięgnąć po pełną władzę, musieli sfałszować wybory. Stopniowo osłabili inne partie polityczne, a następnie zdelegalizowali je i **na początku 1948 r.** utworzyli **system jednopartyjny**.

W **Bułgarii** komuniści konkurowali z partią chłopską. Umocnili swoją pozycję w wyniku wyborów, które odbyły się w końcu 1945 r. Zostały one **sfałszowane**, a partie opozycyjne je zbojkotowały. **Jesienią 1946 r.** na czele rządu stanął **przywódca komunistów – Georgi Dymitrow**.

W **Albanii** oddziały partyzanckie kierowane przez komunistów wyzwoliły kraj i doprowadziły ich do władzy. Już wybory z grudnia **1945 r.** nie miały nic wspólnego z demokracją. Przeciwników politycznych zamordowano bądź uwięziono. Władza znalazła się w rękach **Envera Hoxhy** (czytaj: hodży) – premiera i przywódcy partii komunistycznej.

Także **Jugosławia** stała się państwem komunistycznym, jednak – w odróżnieniu od wcześniej omówionych – szybko uniezależniła się od Moskwy. Silna **komunistyczna partyzantka Josipa Broz-Tity** w znacznej mierze sama wyzwoliła kraj, z niewielką tylko pomocą Armii Czerwonej. Wojska radzieckie nie pozostały po wojnie na terenie Jugosławii. **W listopadzie 1945 r.** w atmosferze zastraszenia odbyły się **wybory**, zbojkotowane przez siły antykomunistyczne. Głosować można było jedynie na listę Frontu Ludowego zdominowanego przez komunistów. Wkrótce oficjalnie wprowadzono **system jednopartyjny**.

Stalin dążył do podporządkowania sobie władz Jugosławii. Udało mu się narzucić licznych sowieckich „doradców". Jednak wśród samych komunistów jugosłowiańskich niewielu było takich, którzy wprost znajdowali się na usługach Moskwy. Stalina niepokoiło niezależne stanowisko Broz-Tity w kwestiach międzynarodowych. Kiedy sowiecki przywódca starał się podważyć pozycję Broz-Tity, ten doprowadził **w kwietniu 1948 r.** do **aresztowania kilku tysięcy zwolenników Stalina**. Nastąpiło **zerwanie stosunków między ZSRR a Jugosławią**, która zaczęła szukać porozumienia z Zachodem.

Etapy **procesu przejmowania władzy przez komunistów w Polsce** omówiono w rozdziałach I.10. i III.1.–III.3.

Geneza zimnej wojny

przyczyny zimnej wojny

Rozbieżności interesów między Związkiem Radzieckim a jego zachodnimi sojusznikami, narastające już w końcowej fazie II wojny światowej, po wojnie szybko się nasiliły. Każde z państw starało się zapewnić sobie możliwie silną pozycję na arenie międzynarodowej. **ZSRR** podporządkowywał sobie państwa Europy Środkowo-Wschodniej, a także zmierzał do poszerzania swojej sfery wpływów w innych regionach świata. Kraje Europy Zachodniej, wyczerpane wojną, nie mogły czuć się w tej sytuacji bezpiecznie. Natomiast wzmocnione z II wojny światowej wyszły **Stany Zjednoczone**. Co więcej, od lata 1945 r. miały broń jądrową – wówczas jako jedyny kraj na świecie.

Związek Radziecki i państwa Zachodu coraz mocniej podkreślały także dzielące je **różnice ideologiczne**. Stalin określał państwa zachodnie jako imperialistyczne, a system kapitalistyczny oskarżał o wyzysk ekonomiczny klas pracujących. Natomiast kraje zachodnie, o długiej tradycji demokratyczno-liberalnej, zwracały uwagę na totalitarny charakter rządów sowieckich.

Zachód był zaniepokojony zwłaszcza postępującymi ograniczeniami demokracji i wolności obywatelskich w Europie Środkowo-Wschodniej, a także **dążeniem ZSRR do rozpowszechniania w świecie komunizmu** oraz własnych wpływów. Już **w marcu 1946 r.** dał temu wyraz **Winston Churchill w przemówieniu w Fulton** (USA). Stwierdził wtedy między innymi: „Od Szczecina nad Bałtykiem do Triestu nad Adriatykiem spadła w poprzek Kontynentu żelazna kurtyna. Za tą linią leżą wszystkie stolice starych państw Europy Środkowej i Wschodniej – Warszawa, Budapeszt, Belgrad, Bukareszt i Sofia". Słowa o **żelaznej kurtynie** stanowiły zapowiedź **podziału świata na dwa wrogie, rywalizujące ze sobą bloki**. Przejawy narastania konfliktu można było dostrzec w wielu krajach Europy. Narastał **spór o przyszłość Niemiec**. Obszarem współzawodnictwa stały się także Bałkany, z czym wiązała się zwłaszcza **wojna domowa w Grecji**.

Źródło historyczne

Fragmenty przemówienia Winstona Churchilla w Fulton, 5 marca 1946 r.

Partie komunistyczne, które były bardzo małe we wszystkich tych państwach wschodnioeuropejskich, zostały podniesione do rangi dominującej i potęgi nieproporcjonalnej do ich liczebności, i usiłują wszędzie zdobyć totalitarną kontrolę. Rządy policyjne przeważają w każdym z nich [...]. Nie jest to z pewnością ta wyzwolona Europa, o której zbudowanie walczyliśmy. Ani też taka, która by zawierała istotne warunki trwałego pokoju.

[...] w wielkiej liczbie krajów odległych od granic Rosji i na całym świecie tworzone są i działają komunistyczne piąte kolumny w całkowitej jedności i absolutnym posłuszeństwie wobec poleceń otrzymywanych z komunistycznego centrum.

J. Krasuski, *Europa Zachodnia. Dzieje polityczne 1945–1993*, Warszawa 1995, s. 61.

Ćwiczenia

1. Znajdź w internecie informacje na temat znaczenia pojęcia *piąta kolumna*. Dlaczego Winston Churchill użył go w odniesieniu do sytuacji na świecie po wojnie?

2. Wyjaśnij, przed jakimi zagrożeniami dla świata, a zwłaszcza Europy, ostrzegał Churchill w swoim przemówieniu.

Pomnik w Budapeszcie upamiętniający istnienie i obalenie żelaznej kurtyny, umiejscowiony przed Domem Terroru – muzeum poświęconym ofiarom totalitaryzmów

Na pomniku umieszczono sformułowania dotyczące żelaznej kurtyny: „Odizolowała Wschód od Zachodu. Podzieliła Europę i świat na dwoje. Odebrała nam wolność. Trzymała nas w niewoli i strachu. Niszczyła i upokarzała nas".

Wśród elit politycznych **USA** panowało przekonanie, że własną wolność można zabezpieczyć tylko przez **zahamowanie rozprzestrzeniania się rządów komunistycznych we wszystkich regionach świata**. Na tym przekonaniu oparto amerykańską **doktrynę powstrzymywania**. Już w lutym 1946 r. George F. Kennan – dyplomata amerykański pracujący w Moskwie – wysłał do Waszyngtonu telegram, w którym zalecał podjęcie działań na rzecz powstrzymania ekspansjonistycznych dążeń ZSRR. **Prezydent Harry Truman** w przemówieniu do Kongresu z **marca 1947 r.** zapowiedział, że Stany Zjednoczone będą wspierać „wolne narody", które przeciwstawiają się presji z zewnątrz bądź próbom przejęcia władzy przez komunistyczną mniejszość. Ta tak zwana **doktryna Trumana** przypieczętowała rozpoczęcie **zimnej wojny**.

W odpowiedzi na te działania Związek Radziecki **we wrześniu 1947 r.** zainicjował **powstanie Kominformu** (Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych). Miał on koordynować działania partii z krajów Europy Środkowo-Wschodniej, samego ZSRR, a ponadto Włoch i Francji, i realizację przez nie celów polityki sowieckiej.

W 1949 r. ZSRR przeprowadził próbną eksplozję **własnej bomby atomowej**. Od tego momentu, wraz ze stopniowo rosnącą liczbą głowic atomowych, oba supermocarstwa musiały brać pod uwagę, jak przerażające konsekwencje miałoby doprowadzenie do ewentualnej III wojny światowej. Dlatego ich **zimnowojenna konfrontacja** przybrała bardziej **pośrednie** formy. Odbywała się często na **obszarach**

świata, które wówczas pozostawały **peryferyjne** – początkowo zwłaszcza w regionie Dalekiego Wschodu, gdzie komunizm miał oparcie już nie tylko w Związku Radzieckim, lecz także w Chinach.

Narodziny dwóch państw niemieckich

Rozliczenia zbrodni nazistowskich – proces norymberski

- Po zakończeniu wojny w Europie mocarstwa sojusznicze powołały do życia Międzynarodowy Trybunał Wojskowy, którego zadaniem było ukaranie zbrodni wojennych III Rzeszy. Między listopadem 1945 r. a październikiem 1946 r. odbył się w Norymberdze proces 22 spośród żyjących jeszcze przywódców nazistowskich. Postawiono im zarzuty dotyczące zbrodni przeciw pokojowi (wywołanie i prowadzenie wojny agresywnej), zbrodni wojennych (egzekucje cywilnych zakładników, znęcanie się nad jeńcami wojennymi, masowe wykorzystanie niewolniczej siły roboczej) oraz ludobójstwa dokonywanego z przyczyn politycznych, rasowych i religijnych. W procesie zapadło 12 wyroków śmierci (m.in. wobec Joachima von Ribbentropa, Hansa Franka oraz Hermanna Göringa). Trzej podsądni otrzymali kary dożywotniego więzienia, czterej kolejni – kary od 10 do 20 lat, a trzej zostali uniewinnieni.

Ława oskarżonych podczas procesu nazistowskich zbrodniarzy wojennych w Norymberdze

We wschodniej części Niemiec okupowanej przez ZSRR postępowało **wprowadzanie sowieckich wzorców** ekonomicznych i politycznych. Konfiskowano prywatne fabryki i majątki ziemskie. Zmierzano do ukształtowania systemu jednopartyjnego przez wymuszone połączenie partii socjaldemokratycznej i komunistycznej.

Państwa Zachodu zaniepokojone tą sytuacją postanowiły przyśpieszyć tworzenie suwerennych, demokratycznych władz niemieckich we własnych strefach okupacyjnych. Te władze miały z czasem przejąć rządy z rąk aliantów. W czerwcu 1948 r. **na obszarze stref: amerykańskiej, brytyjskiej i francuskiej przeprowadzono nową, wspólną walutę**, co stanowiło ważny krok do ich trwałego połączenia.

blokada zachodnich sektorów Berlina

Stalin zareagował bardzo gwałtownie. **Nakazał rozpoczęcie 24 czerwca 1948 r. blokady zachodnich sektorów Berlina**. Polegała ona na zamknięciu lądowych dróg służących zaopatrzeniu tych dzielnic miasta zamieszkanych przez 2,5 miliona osób oraz na odcięciu dostaw prądu. Stalin chciał w ten sposób wymusić zgodę państw Zachodu na utworzenie ogólnoniemieckiego rządu z udziałem komunistów. Blokada trwała **prawie 11 miesięcy**, okazała się jednak **porażką stro-**

ny radzieckiej. Państwa zachodnie przeprowadziły największą w historii operację lotniczą – stałe zaopatrzenie miasta dostarczane z pomocą samolotów, czyli tak zwany **most powietrzny**.

Najmłodsi mieszkańcy zachodniej części Berlina przypatrują się wyładunkowi mąki z amerykańskiego samolotu na lotnisku Gatow w sierpniu 1948 r.

Lotnisko wojskowe Gatow było jednym z trzech, na których mogły lądować samoloty dostarczające berlińczykom zaopatrzenie. W ramach mostu powietrznego wykonano ponad 200 tys. lotów (lotnictwo amerykańskie i brytyjskie; Francuzi nie włączyli się do akcji). Przesyłano żywność, lekarstwa, węgiel i paliwo. Węgiel nie tylko służył do ogrzewania domów, lecz także zapewniał możliwość produkcji energii elektrycznej.

Wiosną 1949 r. **zachodnie strefy okupacyjne** połączono, a latem przeprowadzono w nich demokratyczne **wybory**, w których zwyciężyły partie centroprawicowe. **We wrześniu 1949 r.** nowo wyłoniony rząd ogłosił **powstanie Republiki Federalnej Niemiec** (**RFN**) ze stolicą w Bonn. Nowo powstałe państwo otrzymało pomoc ekonomiczną Zachodu, a z czasem zyskało bardzo silną pozycję gospodarczą.

RFN

Natomiast **w październiku 1949 r. strefa radziecka** przekształciła się w **Niemiecką Republikę Demokratyczną** (**NRD**), rządzoną przez komunistów. Podział Niemiec trwał przez kolejne 40 lat.

NRD

Trzy zachodnie sektory Berlina połączono w odrębną jednostkę polityczną pod nazwą **Berlin Zachodni** (nie była to część RFN). **Radziecki sektor** miasta stał się **stolicą NRD**.

Powstanie bloków polityczno-wojskowych: NATO i Układu Warszawskiego

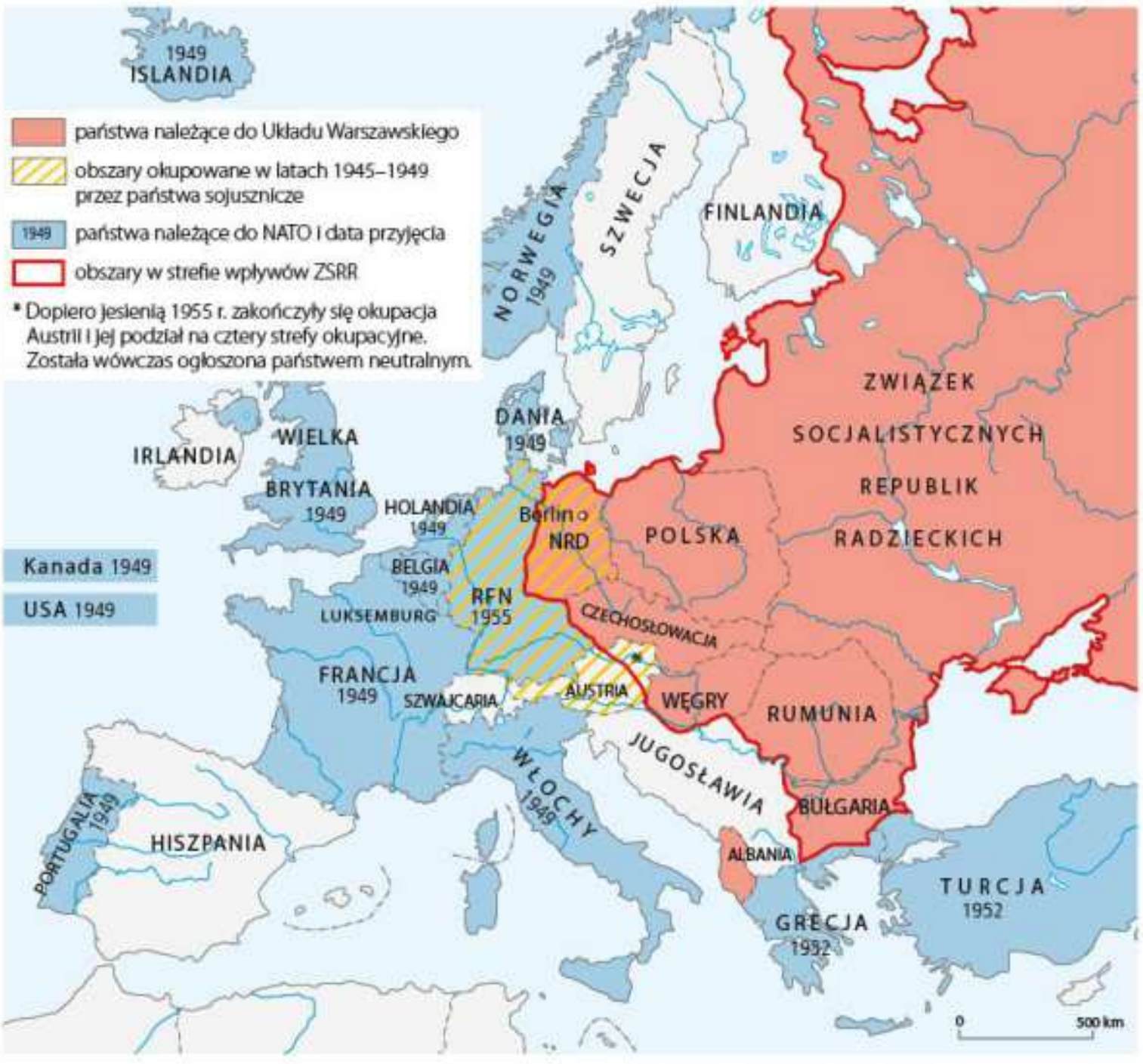
Państwa Zachodu – w odpowiedzi na utrwalanie się sowieckiej dominacji na wschód od żelaznej kurtyny – postanowiły zacieśnić swoją współpracę. Decydujące znaczenie dla utworzenia przez nie **sojuszu polityczno-wojskowego** miała postawa **Stanów Zjednoczonych**. Postąpiły one inaczej niż po I wojnie światowej i tym razem **nie powróciły do polityki izolacjonizmu**. W efekcie 4 kwietnia **1949 r.** podpisano traktat powołujący **Sojusz Północnoatlantycki** (**NATO**). Jego członkami zostało 12 państw: USA, Kanada, Wielka Brytania, Francja, Belgia, Holandia, Luksemburg, Islandia, Norwegia, Dania, Portugalia i Włochy. Układ dotyczył przede wszystkim wzajemnej pomocy militarnej w wypadku, gdyby któreś z tych państw padło ofiarą napaści. **Atak na jeden z krajów członkowskich NATO** miał być potraktowany **jako atak na wszystkich uczestników sojuszu**. W 1952 r. dołączyły do niego Grecja i Turcja, a w 1955 r. – RFN.

NATO

Państwa **bloku komunistycznego** były już wówczas do tego stopnia podporządkowane ZSRR, że Stalin nie widział potrzeby tworzenia formalnego sojuszu. Jednak po jego śmierci (1953 r.) w krajach Europy Środkowo-Wschodniej pojawiły się oznaki szukania pewnej samodzielności. Ponadto Moskwa zaniepokoiła się przystąpieniem RFN do NATO. Zapadła decyzja o silniejszym powiązaniu państw bloku sowieckiego przez zawarcie oficjalnego porozumienia. Ostatecznie **w maju 1955 r.** podpisano w Warszawie **Układ o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej**, zwany potocznie **Układem Warszawskim**. W jego skład weszły: ZSRR, NRD, Polska, Czechosłowacja, Węgry, Rumunia, Bułgaria i Albania. Podobnie jak NATO był to sojusz głównie militarny. Armie poszczególnych krajów podporządkowano wspólnemu dowództwu Układu Warszawskiego, zdominowanemu przez oficerów sowieckich. Sojusz ten wiązał ponadto państwa bloku komunistycznego także pod względem politycznym – silniej niż Kominform, który w następnym roku rozwiązano.

Układ Warszawski

Powstanie dwóch bloków polityczno-militarnych w latach 1949–1955

Ćwiczenie

Które kraje Europy Zachodniej znalazły się poza NATO? Poszukaj w internecie informacji o przyczynach ich nieprzystąpienia do sojuszu.

Wojna koreańska

konflikt zimnowojenny na Dalekim Wschodzie

Początkowo **konflikt zimnowojenny** najostrzej dał o sobie znać na obszarze **Korei**. Zgodnie z ustaleniami konferencji poczdamskiej podczas wyzwalania w 1945 r. Półwyspu Koreańskiego spod okupacji japońskiej wojska radzieckie zajęły tereny leżące na północ od **38. równoleżnika**, a amerykańskie – na południe od tej linii. Ten podział stał się następnie podstawą utworzenia dwóch państw. **Na północy** powstała komunistyczna **Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna** ze stolicą w Phenianie (dzisiejszy Pjongjang), natomiast **na południu** – **Republika Koreańska** ze stolicą w Seulu. Do połowy 1949 r. wojska radzieckie i amerykańskie opuściły półwysep.

Kim Ir Sen – komunistyczny przywódca Korei Północnej, popierany przez ZSRR i Chiny – podjął próbę opanowania południowej części półwyspu. **Atak wojsk północnokoreańskich** nastąpił **w czerwcu 1950 r.** Wobec faktu, że doszło do niewątpliwej agresji, **Rada Bezpieczeństwa ONZ** uchwaliła **wysłanie sił międzynarodowych na pomoc Korei Południowej**. Było to możliwe wyłącznie dlatego, że delegat ZSRR bojkotował od pół roku obrady (w proteście przeciw temu, że Chiny były reprezentowane w Radzie przez rząd Tajwanu). W związku z tym nie mógł zgłosić weta.

Swoje wojska wysłało na półwysep kilkanaście krajów – zdecydowanie **najwięcej USA**. **Wojskami ONZ** dowodził **amerykański generał Douglas MacArthur** (czytaj: daglas makartur). Korea Północna, która wcześniej opanowała prawie cały półwysep, teraz sama została niemal w całości zajęta. Do działań zbrojnych **włączyły się Chiny** – wysłały swoich żołnierzy, aby uratowali komunistyczne państwo koreańskie. Wkrótce front ustalił się na dwa lata w pobliżu linii oddzielającej oba państwa koreańskie przed wojną. **W lipcu 1953 r. podpisano rozejm**, na mocy którego ta linia stała się **linią demarkacyjną**. Pokoju nie zawarto do dzisiaj. W wyniku **wojny, która nie zmieniła w sposób istotny sytuacji na Półwyspie Koreańskim**, zginęło około 2 milionów osób.

Linia demarkacyjna – linia czasowo rozgraniczająca strony konfliktu zbrojnego w czasie rozejmu.

Generał Douglas MacArthur w otoczeniu oficerów podczas desantu na Półwysep Koreański, 15 września 1950 r.

W czasie trwania wojny koreańskiej gen. MacArthur proponował przeprowadzenie uderzenia także na terytorium Chin. Zgłosił bardzo kontrowersyjny projekt zaatakowania miast chińskich z użyciem bomb atomowych. Popadł w konflikt z prezydentem Trumanem i został zdymisjonowany.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów metody przejmowania władzy przez komunistów w krajach zależnych od ZSRR. Czy – twoim zdaniem – można było zapobiec sowietyzacji Europy Środkowo-Wschodniej? Uzasadnij swoją opinię.
2. Wyjaśnij, jak rozumiesz pojęcie *zimna wojna*. Jakie były jej przyczyny i przejawy?
3. Przedstaw okoliczności, w jakich doszło do powstania dwóch państw niemieckich: RFN i NRD.
4. Scharakteryzuj wojnę koreańską. Zwróć uwagę na zaangażowanie w nią stron zimnowojennego konfliktu.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 17
- Decyzje podjęte w czasie wojny, które oznaczały **pozostawienie Europy Środkowo-Wschodniej w strefie wpływów radzieckich**, pozwoliły Stalinowi na jej stopniowe **podporządkowanie** i **przeprowadzenie sowietyzacji**.

s. 18
- **Przejęcie władzy przez komunistów** oznaczało wprowadzenie **sowieckich wzorców ustrojowych, ideologicznych** i **ekonomicznych**.

s. 19
- Działania podjęte przez **komunistów** w latach **1944–1949** pozwoliły im **przejąć pełnię władzy** w **Czechosłowacji**, na **Węgrzech**, w **Rumunii**, **Bułgarii**, **Albanii**, **Jugosławii**, **Polsce** i **NRD**. Spośród tych państw jedynie **Jugosławia zerwała zależność od ZSRR**, pozostała jednak **państwem komunistycznym**.

s. 20–21
- **Rozbieżności interesów politycznych** i **różnice ideologiczne** między Związkiem Radzieckim a państwami Zachodu, a zwłaszcza **dążenia ZSRR do rozpowszechniania komunizmu** (w tym szczególnie **sowietyzacja Europy Środkowo-Wschodniej**), stanowiły **przyczyny zimnej wojny**. Stopniowo następował podział świata na **dwa wrogie bloki polityczne**.

s. 22
- Jednym z przejawów konfliktu zimnowojennego była zarządzona przez Stalina **blokada zachodnich sektorów Berlina**, która trwała **11 miesięcy** (1948–1949).

s. 23
- **W 1949 r.** doszło do utworzenia dwóch **odrębnych państw niemieckich**: za zachodzie **Republiki Federalnej Niemiec** (**RFN**) i na wschodzie komunistycznej **Niemieckiej Republiki Demokratycznej** (**NRD**). Ponadto oddzielną jednostką polityczną stał się **Berlin Zachodni**.

s. 23
- **W 1949 r. państwa Zachodu** utworzyły **sojusz polityczno-wojskowy** pod nazwą **Pakt Północnoatlantycki** (**NATO**).

s. 24
- **W 1955 r.** powstał **Układ Warszawski** skupiający **europejskie państwa bloku sowieckiego**.

s. 25
- **Konflikt zimnowojenny** przybrał **na Dalekim Wschodzie** formę zaangażowania politycznego oraz militarnego (zwłaszcza USA i komunistycznych Chin) w **wojnę w Korei** (**1950–1953**).

3. Związek Radziecki po II wojnie światowej. Przejawy sowieckiej dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz dzieje Związku Radzieckiego od zakończenia II wojny światowej do połowy lat 80. XX w.;
- zrozumiesz, jakie były źródła tak zwanej odwilży i destalinizacji w ZSRR oraz na czym one polegały;
- zapoznasz się z funkcjonowaniem systemu sowieckiej dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej na przykładzie wydarzeń w NRD, na Węgrzech i w Czechosłowacji.

ZSRR w ostatnich latach życia Stalina

Związek Radziecki zapłacił ogromną cenę za udział w II wojnie światowej, na którą składały się **gospodarcze wyniszczenie kraju** oraz **ogromne straty ludnościowe**. Po zakończeniu zmagań wojennych ludność musiała nadal żyć w warunkach **systemu totalitarnego**. Stalin do swojej śmierci w 1953 r. posiadał ogromną władzę, sprawował rządy z pomocą terroru, zniewolenia, propagandy i tępienia wszelkiej niezależnej myśli. **Na czele NKWD stał Ławrientij Beria**, co automatycznie dawało mu silną pozycję w państwie opartym na aparacie przemocy. Na przełomie lat 40. i 50. utracił przychylność wodza, lecz utrzymał stanowisko. Wysoko w hierarchii stał także **Andriej Żdanow** odpowiadający za **ideologiczne dyscyplinowanie ludzi kultury i nauki**. Po jego śmierci w 1948 r. wzmogła się walka o wpływy u boku Stalina.

system totalitarny

Andriej Żdanow (1896–1948) na radzieckim znaczku pocztowym

Żdanow od 1944 r. kierował w partii komunistycznej Wydziałem ds. Kultury i Ideologii. Za jego czasów wielu twórców, przeciwko którym formułowano zarzuty o nierealizowanie zalecanych wzorców ideologicznych, objęto zakazem publicznej prezentacji ich dzieł. Zdarzało się też, że oni sami z ostrożności rezygnowali z publikowania. Inni czynili starania, aby należycie opiewać w duchu **socrealizmu** geniusz Stalina i osiągnięcia „mas pracujących". Potępiano uleganie wpływom Zachodu. Odrzucono takie dziedziny nauki, jak: genetyka, socjologia, psychologia Freuda i fizyka kwantowa (uznano je za „burżuazyjne").

Socrealizm (realizm socjalistyczny) – doktryna i kierunek w różnych dziedzinach kultury, obowiązujący w ZSRR od lat 30. XX w., narzucany też krajom podporządkowanym Moskwie. Socrealistyczne dzieła sztuki miały za zadanie propagowanie obrazu życia społecznego opartego na ideologii komunistycznej. Przedstawiały głównie pracę robotników, tematy ludowe, dzieje oraz współczesność ruchu rewolucyjnego i jego przywódców. Od twórców wymagano przy tym, aby posługiwali się łatwą do zrozumienia formą przekazu.

Propagandowe zdjęcie przedstawiające wspólną lekturę radzieckiej prasy, lata 50. XX w.

Życie kulturalne i literackie oraz edukacja znajdowały się pod nadzorem państwa. Stanowiły narzędzie propagandy oraz przekazywania treści ideologicznych – wskazywały właściwe poglądy i sposób rozumienia świata. Umiejscowienie kobiety w centrum przedstawionej sceny kolektywnego zapoznawania się z treścią gazety mogło mieć dodatkowo na celu podkreślenie zmian społecznych zachodzących w ZSRR – awansu społecznego i zawodowego kobiet. Oficjalny dziennik Komitetu Centralnego partii komunistycznej – „Prawda" – wydawano w milionowych nakładach.

Kolejna wielka **fala terroru państwowego** nastąpiła w latach **1949–1953**. Wśród aresztowanych znaleźli się podejrzani o niechęć wobec władzy oraz ofiary donosów i rywalizacji o wpływy na różnych szczeblach władzy. Represjom poddano także chłopów opierających się kolektywizacji na nowo przyłączonych terenach oraz inteligencję i duchowieństwo. W ostatnich latach życia Stalina kolejnym celem represji stali się Żydzi i osoby żydowskiego pochodzenia.

Po wojnie władze zamierzały odbudować zniszczony kraj i jego gospodarkę przede wszystkim przez **rozwój przemysłu** oraz **wielkie projekty komunikacyjne**. Realizacja tych planów była możliwa zarówno dzięki **reparacjom wojennym** oraz **sprzętowi konfiskowanemu** w niemieckich fabrykach, jak i **niewolniczej pracy własnych obywateli więzionych w łagrach** oraz **jeńców wojennych**. W obozach pracy przymusowej przebywało w tym okresie **kilka milionów osób**.

Plany gospodarcze **koncentrowały się na przemyśle ciężkim** oraz **wydobywczym**. Ogromne środki przeznaczano także na **zbrojenia**. Natomiast **produkcja dóbr konsumpcyjnych znajdowała się na dalszym planie**, w związku z czym zaopatrzenie sklepów w podstawowe towary było bardzo złe. Dotyczyło to także produktów rolnych, gdyż wydajność produkcji w kołchozach była bardzo niska, a **sytuacja w rolnictwie – dramatyczna**. Małe zarobki oraz trudne warunki mieszkaniowe (wiele budynków zostało zniszczonych w czasie wojny) również przyczyniały się do utrzymywania się **bardzo niskiego standardu życia**.

Po Stalinie

śmierć Stalina

Stalin zmarł 5 marca 1953 r. Wkrótce w państwie osłabły represje, a nawet zaczęto zwalniać część więźniów z obozów pracy. Niespodziewanie Beria – szef NKWD – zaczął wyrażać chęć odchodzenia od stalinowskich metod sprawowania władzy. Początkowo to on wydawał się niemal pewnym kandydatem na nowego przywódcę ZSRR. Jednak jego silna pozycja budziła lęk innych czołowych działaczy partyjnych, którzy mieli własne ambicje polityczne. W efekcie zawiązali oni spisek, w wyniku którego **w czerwcu 1953 r. Berię aresztowano, a w grudniu stracono**. Był to już ostatni przypadek w historii ZSRR, kiedy upadek polityczny któregoś z przywódców partii oznaczał zarazem jego fizyczną eliminację. **We wrześniu 1953 r. I sekretarzem Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego** (**KPZR**) został **Nikita Chruszczow**.

Nikita Chruszczow
I sekretarzem
KC KPZR

Chruszczow stopniowo wchodził w rolę przywódcy państwa radzieckiego i zdawał sobie sprawę, że jego władza nie jest w pełni ugruntowana. Uznał, że właściwym posunięciem będzie odcięcie się od stalinowskiej przeszłości. W ostatnim dniu **XX Zjazdu** partii komunistycznej, **25 lutego 1956 r., wygłosił na posiedzeniu zamkniętym referat *O kulcie jednostki i jego następstwach***. **Skrytykował** w nim **podtrzymywanie mitu Stalina** jako nieomylnego przywódcy. **Uznał go za winnego** sfabrykowanych procesów politycznych. Chruszczow mówił, że: „Masowe aresztowania i deportacje wielu tysięcy ludzi, egzekucje bez sądu i bez normalnych dochodzeń stworzyły warunki, w których zatriumfowała niepewność jutra, strach i rozpacz". Kładł przy tym nacisk na fakt, że represje skierowane były „nie tylko przeciwko resztkom klas ginących", lecz przeciw członkom partii komunistycznej. Obciążył Stalina także winą za błędy w gospodarce.

referat Chruszczowa

Referat miał osłabić pozycję tych działaczy partyjnych, którzy kontynuowali politykę Stalina. Nie podważał natomiast samych zasad sytemu komunistycznego. Treść referatu szybko stała się powszechnie znana. Efektem była tak zwana **odwilż – zarówno w ZSRR, jak i w krajach od niego zależnych**. Zwiększono nieco swobodę wypowiedzi i działalności publicznej, złagodzono metody sprawowania władzy i kontroli społeczeństw. Rozliczono ponadto niektórych winnych zbrodni z przeszłości, a licznych niewinnie skazanych wypuszczono z więzień. Proces ten określa się jako **destalinizację**.

tzw. odwilż

destalinizacja

Nikita Chruszczow (1894–1971) podczas wizyty w Rumunii w 1962 r.

Od 1938 r. Chruszczow pełnił funkcję I sekretarza partii komunistycznej na Ukrainie, a następnie od 1949 r. – w Moskwie i regionie moskiewskim. Chociaż w swoim referacie wygłoszonym w 1956 r. potępił stalinizm, sam był głęboko zaangażowany w ten system i w ostatnim okresie życia Stalina należał do jego najbliższych współpracowników.

Chociaż po referacie Chruszczowa z 1956 r. terror przestał być podstawowym narzędziem sprawowania władzy, to totalitarny charakter radzieckiego systemu uległ jedynie złagodzeniu, a nie likwidacji. **Odwilż objęła w zauważalny sposób życie kulturalne** – dopuszczono do obiegu dzieła odchodzące od socrealizmu oraz odnoszące się do problemów epoki stalinowskiej. Jednak i w tej dziedzinie granice wolności pozostawały zakreślone raczej wąsko. W 1958 r. zmuszono na przykład **Borysa Pasternaka** do odmowy przyjęcia Nagrody Nobla za powieść *Doktor Żywago*, uznaną przez władze za antyradziecką.

Chruszczow stopniowo szukał kompromisu **z bardziej zachowawczym skrzydłem partii**, co skutkowało ograniczeniem skali reform w kraju. Jego pozycję osłabiała nieumiejętność radzenia sobie z **problemami bytowymi ludności** i wywołanym przez nie niezadowoleniem społecznym. Ponadto w 1962 r. jego autorytet wśród przywódców partyjnych i wojskowych zmalał z powodu **kryzysu kubańskiego**, w czasie którego Chruszczow uległ presji USA (zobacz rozdz. II.6.). Jesienią **1964 r.** przywódcy partyjni zdecydowali się **odsunąć Chruszczowa od władzy**.

Leonid Breżniew I sekretarzem KC KPZR

Nowym I sekretarzem KC KPZR (od 1966 r. nazwę tej funkcji zmieniono na **sekretarz generalny**) został **Leonid Breżniew**. Popierały go partyjna biurokracja, wojsko i służba bezpieczeństwa. Breżniew wstrzymał dalsze rozliczenia czasów stalinowskich, a także zahamował projekty reform. Z czasem ponownie wzmógł też nacisk ideologiczny w dziedzinie kultury.

Ruch dysydencki w ZSRR

samizdat

ruch dysdencki

Lata 60. i 70. XX w. były w ZSRR okresem rozwoju ***samizdatu***, czyli nielegalnych, podziemnych publikacji wydawanych poza kontrolą cenzury. Wówczas zaczęło się też kształtować **środowisko dysydenckie**.

> **Dysydent** – w państwach totalitarnych osoba jawnie sprzeciwiająca się rzeczywistości politycznej, wzywająca do reform (wcześniej w epoce nowożytnej określano tym pojęciem wyznawców innej religii niż obowiązująca).

Coraz częściej opozycyjni aktywiści mieli odwagę wypowiadać głośno swoje poglądy. **W 1970 r. Andriej Sacharow** (fizyk atomowy uważany za twórcę radzieckiej bomby wodorowej, który jednak odmówił dalszych prac nad nią) **założył Komitet Obrony Praw Człowieka**. Protestował przeciwko brakowi swobód intelektualnych w kraju i dominacji partii nad całością życia społecznego.

> ***Wolność myśli jest jedyną gwarancją obrony przed zakażeniem ludzi masowymi mitami, które za sprawą nieuczciwych hipokrytów i demagogów mogą doprowadzić do krwawej dyktatury.***
>
> ~ Andriej Sacharow

W 1973 r. Aleksandr Sołżenicyn wydał w Paryżu *Archipelag GUŁag* – książkę stanowiącą systematyczną analizę rozwoju systemu łagrów w ZSRR. Publikacja nie miałaby szans ukazać się legalnie w ojczyźnie autora. Za karę wydalono go **z kraju i pozbawiono radzieckiego obywatelstwa**.

Pomnik Aleksandra Sołżenicyna (1918–2008) we Władywostoku

Sołżenicyn dzięki swojej twórczości literackiej uświadomił opinii publicznej zbrodniczość radzieckich obozów pracy. Odwilż z czasów Chruszczowa pozwoliła mu na opublikowanie w 1962 r. opowiadania *Jeden dzień Iwana Denisowicza*. W 1970 r. Sołżenicyn otrzymał Literacką Nagrodę Nobla. Jego *Archipelag GUŁag* wywarł olbrzymie wrażenie na Zachodzie – ostatecznie pogrzebał złudzenia lewicowych intelektualistów co do charakteru władzy sowieckiej.

Nieprawomyślni twórcy i działacze opozycyjni byli **ściśle nadzorowani przez służby bezpieczeństwa**, a niektórzy **trafiali do więzień**. Nową metodą stało się uznawanie ich za osoby zaburzone psychicznie, w związku z czym **umieszczano ich w szpitalach psychiatrycznych** na podstawie zdiagnozowanej „schizofrenii bezobjawowej" (choroby znanej tylko w Związku Radzieckim). Za jej objawy uważano między innymi „szkalowanie otoczenia" i „obłęd reformatorski".

Ogromnym wsparciem dla ruchu dysydenckiego stał się **dokument międzynarodowy** przyjęty **w Helsinkach w 1975 r. – Akt końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie** (**KBWE**). Podpisały go 33 kraje europejskie (w tym ZSRR) oraz USA i Kanada. Władze sowieckie były zadowolone z zagwarantowania w nim nienaruszalności granic w Europie, czyli ostatecznego potwierdzenia zdobyczy Moskwy z II wojny światowej. Jednocześnie uzyskały w nim podstawę do korzystnej współpracy gospodarczej z Zachodem. W zamian zgodziły się natomiast włączyć do dokumentu tak zwany trzeci koszyk mówiący o **respektowaniu praw człowieka**. Zgodnie z opublikowanymi postanowieniami KBWE opozycja w ZSRR (i w innych krajach bloku sowieckiego) mogła domagać się przestrzegania wolności obywatelskich.

Akt końcowy KBWE

W latach 70. dostrzegalny był również **wzrost uczuć i dążeń narodowych** w wielu republikach radzieckich – dotyczyło to zwłaszcza rejonu Kaukazu, republik bałtyckich i Ukrainy. Tymczasem władze **nasilały działania rusyfikacyjne**.

Źródło historyczne

Radziecki ambasador w USA Anatolij Dobrynin o skutkach podpisania Aktu końcowego KBWE

[Breżniew uważał, że] o kwestiach humanitarnych wystarczyło wspomnieć w kraju ogólnie, bez nadawania im szczególnego rozgłosu. Sądził, że nie spowoduje to zbyt wiele kłopotów wewnętrznych. Jednak się mylił. Sytuacja sowieckich dysydentów z pewnością nie uległa zmianie z dnia na dzień, lecz podpisanie układu o historycznym znaczeniu bez wątpienia ich ośmieliło. Jego publikacja w „Prawdzie" nadała mu wagę dokumentu urzędowego. Stopniowo stał się on manifestem ruchu dysydenckiego i liberalnego, czego sowieckie przywództwo w żadnym razie się nie spodziewało.

J.L. Gaddis, *Zimna wojna. Historia podzielonego świata*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2009, s. 222.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jaką rolę w stosunkach wewnętrznych w ZSRR odegrał Akt końcowy KBWE.

Symptomy załamania radzieckiego systemu władzy

Niewydolność i technologiczna przestarzałość **centralnie sterowanej gospodarki** oraz nieudolność **biurokracji** i **korupcja aparatu władzy** zadecydowały o kryzysie sowieckiego systemu. Dał się on zauważyć od przełomu lat 70. i 80. Na arenie międzynarodowej zwiastunem przyszłej klęski stała się natomiast **interwencja ZSRR w Afganistanie, rozpoczęta w końcu 1979 r.** i trwająca ponad 9 lat (zobacz rozdz. II.6.). Kosztowała ona armię radziecką wiele ofiar, a ponadto stanowiła obciążenie dla gospodarki. Z roku na rok coraz bardziej dostrzegano także jej bezskuteczność. Wszystko to kompromitowało władze w oczach własnego społeczeństwa.

kryzys ZSRR

W latach 80. w ZSRR narastało **załamanie gospodarcze**, do czego przyczyniały się także koszty wojny w Afganistanie oraz **zbrojeń**. W tej ostatniej dziedzinie Związek Radziecki nie był już w stanie konkurować ze Stanami Zjednoczonymi, których ówczesny prezydent Ronald Reagan przeznaczał na zbrojenia olbrzymie kwoty. ZSRR nie dysponował tak dużymi zasobami finansowymi. Jego zyski budżetowe w coraz większym stopniu zależały od **eksportu surowców, zwłaszcza ropy naftowej**, której ceny od początku lat 80. gwałtownie spadały. Kraj w istocie zmierzał do bankructwa. Kierowanie środków finansowych na cele militarne uniemożliwiało podjęcie starań o poprawę **warunków bytowych społeczeństwa, w którym narastało niezadowolenie**.

Wydarzenia 1953 r. w NRD i 1956 r. na Węgrzech

Mieszkańcy wschodniego Berlina rzucający kamienie w czołgi radzieckie podczas powstania berlińskiego, czerwiec 1953 r.

W czerwcu 1953 r. w Berlinie (w części miasta stanowiącej stolicę NRD) doszło do **wystąpień robotniczych** skierowanych przeciwko władzom komunistycznym. Nazwano je **powstaniem berlińskim**. Przyczyną wybuchu zamieszek była decyzja wschodnioniemieckiego rządu o podniesieniu norm produkcji w zakładach. Osiągnięcie nowych poziomów wydajności pracy stało się dla robotników wręcz niewykonalne, a konsekwencją tych decyzji stało się radykalne zmniejszenie ich pensji. **Protesty odbywały się w całej Niemieckiej Republice Demokratycznej** (ok. 400 tys. strajkujących), a **największą skalę** przybrały **we wschodnim Berlinie**. Aby opanować sytuację w mieście, **władze wezwały jednostki wojsk radzieckich**. W trakcie tłumienia zamieszek zginęło około 300 protestujących.

Na Węgrzech po śmierci Stalina osłabła pozycja dotychczasowych przywódców państwowych stosujących stalinowskie metody sprawowania władzy. Natomiast silną pozycję zdobył **Imre Nagy** (czytaj: nodź), który objął stanowisko **premiera**. Podjął działania, które przysporzyły mu wiele popularności w społeczeństwie. Wstrzymał kolektywizację rolnictwa oraz doprowadził do poprawy zaopatrzenia w sklepach. Nakazał też likwidację obozów pracy przymusowej. Jednak w 1955 r. zwolennikom starych porządków udało się podważyć pozycję Nagya i usunąć go z funkcji premiera, a nawet z partii.

demonstracje na Węgrzech

Wkrótce jednak wydarzenia w ZSRR (referat Chruszczowa o kulcie jednostki i skutki wywołane przez jego upublicznienie) zachęciły Węgrów do wystąpienia z żądaniami zmian politycznych. **W październiku 1956 r. rozpoczęły się demonstracje**. W trakcie jednej z nich około **200 tysięcy** manifestantów zebrało się, aby wyrazić **poparcie dla przemian zachodzących wówczas w Polsce** (zobacz rozdz. III.5.). **Zburzyli pomnik Stalina i opanowali siedzibę radia**. Służby bezpieczeństwa ostrzelały zgromadzony tłum.

Do Budapesztu 24 października wjechały sowieckie czołgi. Węgrzy rozpoczęli wówczas powstanie. Aby załagodzić sytuację, ZSRR wyraził **zgodę na powrót Nagya na stanowisko premiera**. Zaskoczeniem dla Moskwy stało się jednak zdecydowanie, z jakim rozpoczął on zabiegi na rzecz reform wewnętrznych w państwie, a także uniezależnienia go od Związku Radzieckiego. **Nagy 1 listopada 1956 r. zapowiedział przeprowadzenie wolnych wyborów** oraz **ogłosił neutralność Węgier i wystąpienie kraju z Układu Warszawskiego**. Trzy dni później **sowieckie wojska przeprowadziły zbrojną interwencję**. Jedynie część żołnierzy węgierskich stawiała opór. Walki w stolicy toczyły się przez tydzień, a w niektórych miejscach kraju opór trwał aż do grudnia. Państwa Zachodu nie zdecydowały się na wsparcie wolnościowego zrywu Węgrów, ponieważ obawiały się zaangażowania w kraju znajdującym się w strefie wpływów radzieckich. Spodziewały się, że mogłoby to grozić otwartym konfliktem zbrojnym między zimnowojennymi mocarstwami.

ZSRR nie tylko podjął się inwazji, lecz także utworzył na Węgrzech nowy, posłuszny sobie rząd. Zastosował **represje** wobec niepokornych. W więzieniach znalazło się wówczas około 20 tysięcy osób. Ponad 200 tysięcy Węgrów uciekło na Zachód. **Nagya** postawiono przed sądem i **skazano na śmierć**.

Budapesztańska ulica w trakcie powstania 1956 r. Na zdjęciu można dostrzec szczątki zniszczonych radzieckich pojazdów, w tym czołgu.

W walkach z interweniującymi oddziałami sowieckimi zginęło ok. 3000 Węgrów. Strona radziecka straciła 720 zabitych.

Praska Wiosna i wydarzenia w Czechosłowacji w 1968 r.

Praska Wiosna

W latach 60. w **społeczeństwie Czechosłowacji** narastały **żądania reform**. Nacisk na zmiany był znaczny także w obrębie partii komunistycznej. **Na początku 1968 r.** na jej czele stanął **Alexander Dubček** (czytaj: dubczek). Wkrótce przeprowadził pierwsze **reformy**: zniesienie cenzury, prawo do zgromadzeń i zrzeszania się oraz swobodę wypowiedzi. Nastąpiło ożywienie **publicznej dyskusji nad dalszymi zmianami** i **demokratyzacją** systemu politycznego. Wydarzenia tego okresu nazwano **Praską Wiosną**.

Rozwój sytuacji niepokoił władze radzieckie, a także przywódców partii komunistycznych w krajach bloku sowieckiego (zwłaszcza NRD i Polski). Zdecydowano o podjęciu interwencji zbrojnej. **W nocy z 20 na 21 sierpnia 1968 r. wojska Układu Warszawskiego przekroczyły granicę Czechosłowacji**. Udziału w inwazji odmówiła jedynie Rumunia. Dubčeka wywieziono wraz ze współpracownikami do Moskwy i zmuszono do podpisania porozumienia oznaczającego **odwrócenie procesu reform**. Mieszkańcy Czechosłowacji odpowiedzieli protestami, pokojowymi demonstracjami oraz próbami blokowania dróg przejazdu czołgów. Te działania jednak nie miały szans powodzenia, gdyż siły okupujące kraj liczyły około 500 tysięcy żołnierzy.

Pomnik ku czci Ryszarda Siwca w Warszawie oraz pomnik pamięci Jana Palacha i Jana Zajíca w Pradze

W proteście przeciwko inwazji wojsk Układu Warszawskiego, a więc i polskich, na Czechosłowację Ryszard Siwiec, były żołnierz AK, dokonał aktu samospalenia 8 września 1968 r. w Warszawie. Nastąpiło to podczas państwowych uroczystości dożynkowych na Stadionie Dziesięciolecia (w jego miejscu stoi dziś Stadion Narodowy) w obecności władz oraz tysięcy zgromadzonych osób. Siwiec zmarł w szpitalu cztery dni później.

Dwudziestoletni student Jan Palach podpalił się 16 stycznia 1969 r. na placu Wacława w Pradze. W ten sposób zaprotestował przeciwko zdławieniu Praskiej Wiosny. Po trzech dniach zmarł. Wierzył, że jego ofiara wstrząśnie społeczeństwem czechosłowackim i stanie się impulsem do kolejnego wolnościowego zrywu. W jego ślady poszedł miesiąc później osiemnastoletni Jan Zajíc.

Interwencja wojskowa Układu Warszawskiego w Czechosłowacji była skutkiem obaw przywódców ZSRR i innych państw komunistycznych, że przemiany polityczne w jednym kraju mogą stać się przykładem dla społeczeństw innych państw bloku sowieckiego. Dlatego stłumienie Praskiej Wiosny stało się podstawą dla sformułowania zasady ograniczenia suwerenności poszczególnych krajów członkowskich Układu Warszawskiego. Nazwano ją **doktryną Breżniewa**. Leonid Breżniew stwierdził w swoim wystąpieniu jesienią 1968 r.: „Wspólnota socjalistyczna jako całość ma prawo do interwencji na terytorium każdego państwa członkowskiego bloku socjalistycznego w sytuacji, gdy wewnętrzne lub zewnętrzne siły, wrogie wobec socjalizmu, usiłują zakłócić rozwój tego kraju i przywrócić ustrój kapitalistyczny".

Mimo że demokratyzację życia publicznego w Czechosłowacji cofnięto, władze radzieckie nie ufały Dubčekowi. W kwietniu 1969 r. odsunięto go całkowicie od władzy. Wiele osób zaangażowanych w Praską Wiosnę było prześladowanych; utraciło pracę lub zajmowane dotąd stanowiska. Nastroje opozycyjne wydawały się stłumione. Dopiero po konferencji w Helsinkach dysydenci czechosłowaccy zaczęli się organizować pod hasłem praw człowieka. Największe znaczenie miała **Karta 77** – ruch działający na rzecz praw obywatelskich i obrony represjonowanych, który ogłosił swoją deklarację w styczniu 1977 r. W tym gronie znalazł się między innymi **Václav Havel**.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów metody sprawowania władzy w ZSRR w ostatnich latach życia Stalina i cele, jakim one służyły.
2. Wyjaśnij zjawisko odwilży w Związku Radzieckim i okoliczności, w jakich do niej doszło.
3. Poszukaj w literaturze popularnonaukowej i internecie informacji o najwybitniejszych twórcach kultury w ZSRR po 1945 r. i ich losach. Przygotuj prezentację dotyczącą trzech wybranych postaci.
4. Przedstaw czynniki, które prowadziły do narastania kryzysu w ZSRR.
5. Porównaj przebieg zdarzeń na Węgrzech w 1956 r. i w Czechosłowacji w 1968 r. Podaj podobieństwa i różnice. Zwróć uwagę na dążenia wolnościowe w obu krajach i na sowiecką reakcję na nie.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 27
- Po wojnie **pod rządami Stalina** ludność ZSRR nadal żyła w warunkach **systemu totalitarnego. W latach 1949–1953** nastąpiła **kolejna fala terroru państwowego.**

s. 29
- **Józef Stalin zmarł 5 marca 1953 r.** Po okresie walk wewnętrznych **I sekretarzem KPZR i przywódcą ZSRR** został **Nikita Chruszczow.**

s. 29
- **W lutym 1956 r.** Chruszczow przedstawił **referat *O kulcie jednostki i jego następstwach*,** w którym **skrytykował metody sprawowania władzy przez Stalina.**

s. 29
- W ZSRR i krajach bloku sowieckiego referat Chruszczowa zapoczątkował procesy określane jako **odwilż** i **destalinizacja.**

s. 30
- **W 1964 r. Chruszczowa odsunięto od władzy.** Jego **następcą** został **Leonid Breżniew.**

s. 30
- Od lat 60., a **szczególnie w latach 70.,** rozwijały się w ZSRR ***samizdat*** oraz **ruch dysydencki.** Jego ważnymi postaciami byli m.in.: **Andriej Sacharow** i **Aleksandr Sołżenicyn.**

s. 31
- **Wsparciem dla działalności represjonowanych opozycjonistów** stał się **Akt końcowy KBWE** przyjęty **w 1975 r.** Zobowiązywał on sygnatariuszy (w tym Związek Radziecki) do **przestrzegania praw człowieka.**

s. 32
- Problemy gospodarcze, koszty wojny w Afganistanie oraz zbrojeń, a także nieudolność aparatu sprawowania władzy przyczyniały się do gwałtownego **narastania kryzysu ZSRR w latach 80.**

s. 33
- **Na Węgrzech jesienią 1956 r.** odbyły się wielotysięczne demonstracje. Premier **Imre Nagy planował przeprowadzenie demokratyzacji** oraz **ogłosił wystąpienie Węgier z Układu Warszawskiego.** W odpowiedzi **ZSRR przeprowadził interwencję wojskową** i stłumił **powstanie węgierskie.**

s. 34
- **W Czechosłowacji w 1968 r.** dążenia do **reformy ustroju** przybrały postać tzw. **Praskiej Wiosny.** Zakończyła ją **interwencja zbrojna** podjęta w sierpniu przez **wojska Układu Warszawskiego.**

4. Przemiany polityczne i społeczne w USA po II wojnie światowej

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z przemianami politycznymi w Stanach Zjednoczonych od zakończenia II wojny światowej do lat 80. XX w.;
- przeczytasz o ruchu praw obywatelskich ludności czarnej;
- dowiesz się, jakie przemiany społeczno-obyczajowe zapoczątkowano w USA w epoce kontestacji.

Powojenne dziesięciolecie – lęk przed komunizmem i maccartyzm

Podział świata na dwa wrogie obozy, jaki nastąpił w wyniku zimnej wojny, wpływał także na politykę wewnętrzną mocarstw. W USA **lęk przed komunizmem** silnie oddziaływał na życie społeczno-polityczne zwłaszcza na początku lat 50. XX w., ale też w kolejnych dekadach ogrywał znaczącą rolę.

lęk przed komunizmem

Rozprzestrzenianie się wpływów komunizmu w świecie tym bardziej niepokoiło Amerykanów, że odkryto oznaki **sowieckiej aktywności szpiegowskiej**. Sięgnęła ona nawet sfer rządowych. Jako radzieckiego szpiega zdemaskowano Algera Hissa (czytaj: aldżera hisa), zastępcę sekretarza stanu USA, który wcześniej (m.in. na konferencji w Jałcie) pełnił funkcję doradcy prezydenta Roosevelta. Natomiast latem 1950 r. aresztowano **małżeństwo Rosenbergów** oskarżonych o **zdradę tajemnic związanych z bombą atomową**. Trzy lata później wykonano orzeczoną wobec nich karę śmierci. Takie przypadki u wielu obywateli USA budziły przekonanie o znaczących wpływach komunistów w kraju, a w konsekwencji – o zagrożeniu bezpieczeństwa narodowego. Efektem była tak zwana **czerwona panika**, która zapanowała w Stanach Zjednoczonych na przełomie lat 40. i 50.

Do 1953 r. prezydentem z ramienia **Partii Demokratycznej** był **Harry Truman**. Przeciwnicy polityczni zarzucali mu zajęcie nie dość zdecydowanego stanowiska podczas wojny w Korei i przyzwolenie na swobodną działalność skrajnej lewicy w USA. W rzeczywistości **prezydent przyjął nieprzejednaną postawę wobec komunizmu**. Wraz z **szefem** Federalnego Biura Śledczego (**FBI) Johnem Edgarem Hooverem** (czytaj: huwerem) rozpoczął weryfikację urzędników rządowych pod kątem ich sympatii politycznych, co zakończyło się utratą pracy przez 2000 z nich.

Swoją karierę polityczną na lęku przed komunizmem oparł senator **Joseph McCarthy** (czytaj: dżozef makkarti) – jego nazwisko stało się symbolem omawianego okresu. Jego działania na rzecz **demaskowania osób podejrzanych o sympatie komunistyczne** odbywały się głównie na forum senackiej komisji śledczej, któ-

maccartyzm

rej przewodniczył, a także Komitetu Izby Reprezentantów do Badania Działalności Antyamerykańskiej. Na początku 1950 r. McCarthy oświadczył, że dysponuje informacjami na temat wysokich urzędników rządowych, będących komunistycznymi szpiegami. Rozpoczął przy tym propagandową kampanię antykomunistyczną na dużą skalę, w czym pomagało mu też początkowo FBI.

Okładka komiksu *Is This Tomorrow* („Czy takie będzie jutro?") wydanego w USA w 1947 r.

Komiks miał pouczać Amerykanów o niebezpieczeństwach związanych z przenikaniem komunizmu do Stanów Zjednoczonych i o zagrożeniu amerykańskich wartości. Ostrzegał przed obecnością w życiu publicznym komunistów oddanych interesom ZSRR. Wzywał do zapobieżenia groźbie obalenia przez nich rządu i zniewolenia Stanów Zjednoczonych – tak jak stało się to z krajami, które Moskwa już sobie podporządkowała.

W efekcie **lata 1950–1954** upłynęły w USA pod znakiem **maccartyzmu**, czyli fali przesłuchań, zwolnień z pracy i zastraszania osób podejrzanych o sympatie wobec sowieckiej ideologii. Wiele z nich, chociaż miało lewicowe przekonania, dalekich było od chęci narzucania krajowi komunizmu czy nawet jego wychwalania. Ofiarami opisanych działań stawali się **urzędnicy**, **wykładowcy szkół wyższych** oraz **ludzie rozrywki i kultury**. Choć Związek Radziecki rzeczywiście miał agentów w amerykańskiej administracji, McCarthy wysuwał swoje oskarżenia wobec dość przypadkowych osób, nie potrafił wskazać prawdziwych winnych ani poprzeć swoich zarzutów rzetelnymi dowodami.

Coraz bardziej nieprawdopodobne oskarżenia, które senator McCarthy rzucał przed kamerami telewizji zdobywającej właśnie popularność, odbierały mu wiarygodność i sympatię opinii publicznej. Jego ataki na osoby sprawujące wysokie funkcje stawały się groźne dla stabilności władzy państwowej. Zdawało sobie z tego sprawę nawet wielu polityków jego własnej Partii Republikańskiej. Załamanie kariery McCarthy'ego i koniec jego działań, określanych przez przeciwników jako „polowanie na czarownice", nastąpiły wraz z jego atakiem na dowództwo armii. **Generał Dwight Eisenhower** (czytaj: dłajt ajzenhałer), **zwycięzca wyborów prezydenckich** z nominacji **republikanów**, zasiadający w Białym Domu w latach

1953–1961, także okazał się wrogiem senatora. McCarthy zaczął szybko tracić poparcie. **W grudniu 1954 r. Senat USA potępił maccartyzm**.

Rozwój ruchu praw obywatelskich ludności czarnej

ruch praw obywatelskich

Lata 50. i początek 60. w Stanach Zjednoczonych były przełomowe dla **działań na rzecz praw czarnej ludności**. Zyskały one miano **ruchu praw obywatelskich** (ang. *Civil Rights Movement*).

Choć wojna secesyjna przyniosła kres niewolnictwa już w latach 60. XIX w., osoby czarne nadal pozostawały w Stanach Zjednoczonych obywatelami drugiej kategorii. Dotyczyło to zwłaszcza **stanów południowych**, gdzie wciąż utrzymywała się **segregacja rasowa**, a **prawa wyborcze dla osób czarnych pozostawały w ogromnej mierze fikcją**. W 1952 r. jedynie 20% z tych, którzy teoretycznie mieli uprawnienia do głosowania, rzeczywiście było zarejestrowanych jako wyborcy. Niewiele osób czarnoskórych znajdowało się także w organach władzy i na urzędach państwowych, choć ostrożne starania o zmianę tej sytuacji podejmował w czasie swojej prezydentury Harry Truman.

Działania na rzecz równouprawnienia ludności czarnej podejmowano już wcześniej, głównie na drodze sądowej. Jednak dopiero po 1954 r. ten ruch nabrał niezwykłej dynamiki i rozrósł się na masową skalę. Dużą rolę w jego rozwoju odegrał zwłaszcza pastor Kościoła baptystycznego **Martin Luther King**. Popularyzował on ideę walki o prawa czarnoskórych **bez uciekania się do przemocy**. Jego zwolennicy stosowali takie metody, jak organizowanie manifestacji oraz korzystanie z miejsc publicznych przeznaczonych tylko dla białych. Ponadto działacze ruchu starali się wywierać wpływ na rządzących, aby doprowadzili do zmian w prawie.

zniesienie segregacji rasowej w szkołach

Już **w 1954 r. Sąd Najwyższy** wydał przełomowy **wyrok uznający za nielegalną segregację w szkołach publicznych**. W stanach południowych lokalne władze unikały respektowania tego orzeczenia i nadal nie pozwalały czarnoskórym uczniom uczęszczać do szkół dla białych. Władze ogólnokrajowe – mimo że prezydent Eisenhower nie był przekonany do idei likwidacji segregacji rasowej – podejmowały jednak działania na rzecz wprowadzenia prawa w życie. Wywoływało to gwałtowne protesty białej ludności i zamieszki rasowe. Do ochrony czarnoskórych uczniów niejednokrotnie wysyłano oddziały wojska. **Białe społeczności na Południu wspierane przez lokalnych polityków i policję broniły się przez kolejne lata przed zupełnym zniesieniem segregacji rasowej**.

W styczniu 1961 r. urząd prezydenta objął John Fitzgerald Kennedy (czytaj: fitsdżerald kenedi) – kandydat **demokratów**. Zamieszki rasowe trwające na Południu skłoniły go do przyśpieszenia prac nad nowym ustawodawstwem. Miało ono odebrać lokalnym władzom dotychczasowe możliwości pozbawiania osób czarnych przynależnych im praw wyborczych. Jednak przyjęcie tych ustaw wciąż się odwlekało. Odpowiedzią ruchu praw obywatelskich był **Marsz na Waszyngton 28 sierpnia 1963 r**. W demonstracji wzięło udział około 200–250 tysięcy osób, w tym także wielu białych. Podczas marszu King wygłosił swoje najsłynniejsze przemówienie, zaczynające się od słów „Mam marzenie" (***I have a dream***).

Źródło historyczne

Fragmenty mowy *I have a dream* wygłoszonej przez Martina Luthera Kinga w dniu Marszu na Waszyngton, 28 sierpnia 1963 r.

Otóż kiedy twórcy naszej republiki spisywali szlachetne słowa Konstytucji i Deklaracji Niepodległości, podpisywali zobowiązanie, które każdy Amerykanin miał honorować. Była to obietnica, że wszyscy ludzie, zarówno czarni, jak i biali, będą mieć zapewnione niepodważalne prawo do życia, wolności oraz do szczęścia.

Nie ulega wątpliwości, że dzisiejsza Ameryka nie dotrzymała tego przyrzeczenia w stopniu, jakiego oczekiwali jej kolorowi obywatele. [...]

Marzę, że pewnego dnia na czerwonych wzgórzach Georgii synowie dawnych niewolników oraz synowie dawnych panów wspólnie zasiądą przy stole braterstwa.

Marzę, że pewnego dnia pustynny stan Missisipi, parzący żarem niesprawiedliwości i ogniem okrucieństw, zostanie przemieniony w krainę wolności i sprawiedliwości.

Marzę, że pewnego dnia czworo moich małych dzieci będzie żyło w społeczeństwie, w którym nie będą osądzane po kolorze skóry, ale podług swych charakterów. [...]

...kiedy pozwolimy wolności rozbrzmiewać [...] wtedy będziemy mogli przyśpieszyć nadejście dnia, gdy wszystkie dzieci Boże: czarni i biali, Żydzi i goje [nie-Żydzi], protestanci i katolicy, będą mogły chwycić się za ręce i śpiewać słowa starego natchnionego Murzyna: „Wreszcie wolność, wreszcie wolność! Dziękujmy Bogu Wszechmogącemu, że w końcu jesteśmy wolni!".

Mowy, które zmieniły świat. Świadectwa przełomowych momentów historii, wstęp S. Sebag Montefiore, tłum. S. Czapnik, Wrocław 2007, s. 150–153.

Ćwiczenia

1. Przeanalizuj tekst mowy Martina Luthera Kinga i wymień wartości, na jakich opierał on swoje rozumienie ideałów sprawiedliwości i wolności.
2. Przedstaw, jak King wyobrażał sobie miejsce ludzi różnych ras w społeczeństwie amerykańskim.

Martin Luther King (1929–1968) na amerykańskim znaczku pocztowym wyemitowanym w 1999 r.

W tle można dostrzec tłum demonstrantów zgromadzonych w dniu Marszu na Waszyngton.

John Fitzgerald Kennedy (po prawej) jako kandydat na prezydenta goszczący w programie telewizyjnym *The Tonight Show* w 1959 r.

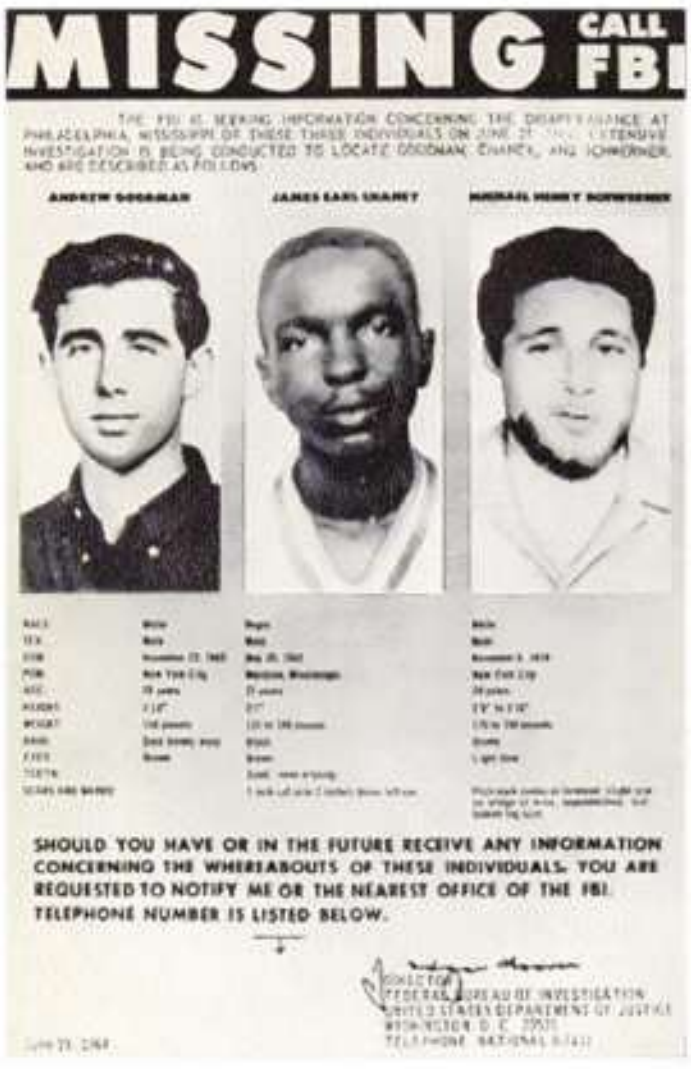
Kennedy (1917–1963) był młodym politykiem – w chwili objęcia urzędu prezydenta USA miał 43 lata. To też pierwszy w historii USA katolik, który został prezydentem. Zwycięstwo zapewnił mu m.in. wizerunek bohatera z czasów II wojny światowej, a przede wszystkim – dynamicznego idealisty, co przykuło uwagę widzów debat telewizyjnych. Po raz pierwszy telewizja stała się kluczową areną kampanii wyborczej.

Społeczeństwem amerykańskim wstrząsnęło **zabójstwo prezydenta Kennedy'ego 29 listopada 1963 r.** Jego następcą **w latach 1963–1969** został kolejny przedstawiciel **Partii Demokratycznej – Lyndon B. Johnson**. W pierwszym roku jego prezydentury przyjęto dwa przełomowe akty prawne dotyczące równouprawnienia czarnoskórej ludności. **XXIV poprawka do konstytucji zakazała pozbawiania praw wyborczych osób, które nie zapłaciły podatku wyborczego**. Dotąd to ten mechanizm odpowiadał w dużym stopniu za nierejestrowanie jako wyborców osób czarnych, których nie stać było na podatek. W 1964 r. weszła też w życie **ustawa o prawach obywatelskich** zakazująca segregacji w miejscach publicznych oraz dyskryminacji w pracy i oświacie ze względu na kolor skóry, rasę, religię lub miejsce urodzenia. W tym samym roku **Martin Luther King otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla**. W kwietniu **1968 r.** został **zastrzelony** przez przeciwnika równouprawnienia czarnych.

zabójstwo prezydenta Kennedy'ego

decydujące akty prawne znoszące segregację rasową

zabójstwo Kinga

Afisz z wizerunkami zaginionych (jak się później okazało – zamordowanych) działaczy praw człowieka, 1964 r.

Ruch praw obywatelskich czarnoskórej ludności zyskał poparcie wśród białych studentów z Północy. Jako tzw. jeźdźcy wolności wyprawiali się do stanów południowych, aby okazać swoje wsparcie i obserwować, czy zakazy segregacji rasowej są wprowadzane w życie. W 1964 r. dwóch białych studentów z Nowego Jorku (Andrew Goodman i Michael Schwerner) oraz czarnoskóry działacz z Południa (James Chaney) zostali zamordowani w stanie Missisipi przez członków Ku-Klux-Klanu. O wydarzeniach związanych ze śledztwem prowadzonym wówczas przez FBI opowiada film Alana Parkera z 1988 r. *Missisipi w ogniu*.

Epoka kontestacji

Stany Zjednoczone przeżywały po wojnie okres **rozwoju gospodarczego** i **rozkwitu konsumpcyjnego stylu życia**. Jednocześnie były dotknięte wieloma problemami społecznymi. Wiązały się one nie tylko z omawianą **kwestią rasową** czy **nierównościami ekonomicznymi**. Kluczowe znaczenie zyskiwał **narastający bunt młodzieży** przeciwko materializmowi i konserwatyzmowi obyczajowemu starszych pokoleń oraz zakłamaniu w życiu politycznym. Ponadto szczególną rolę odgrywały **protesty przeciwko amerykańskiemu zaangażowaniu w wojnę w Wietnamie**. Był to kolejny kraj, w którym rząd USA realizował od początku lat 60. w praktyce doktrynę powstrzymywania komunizmu. Stopniowo wysyłano tam coraz więcej amerykańskich żołnierzy (zobacz rozdz. II.6.).

Konsumpcjonizm (materializm) – postawa indywidualna i model życia społecznego polegające na nadmiernym skupieniu się na zdobywaniu dóbr materialnych i przyjmujące za wyznacznik poziomu życia zamożność oraz możliwość wykorzystania jej dla zdobycia uznania społecznego.

ruch kontestacji i kontrkultury

Lata 1964–1965 zapoczątkowały – trwający do końca dekady – okres gwałtownego rozwoju **ruchu hippisowskiego**, popularności **nowej lewicy**, **wystąpień studenckich na uniwersytetach**, manifestacji ulicznych i palenia kart powołania do wojska. W ten sposób dawał o sobie znać **ruch młodzieżowej kontestacji i kontrkultury** stanowiący **sprzeciw wobec istniejącej rzeczywistości społeczno-politycznej i obyczajowej**.

Kontestacja – odrzucenie czegoś, manifestowanie sprzeciwu, najczęściej wobec pewnych norm społecznych i obyczajowych, a także systemu politycznego oraz związanych z nimi wartości czy światopoglądu.

Kontrkultura – ruch społeczny bądź grupa społeczna, które kontestują istniejącą rzeczywistość, ale nie ograniczają się do samego jej negowania. Zamiast odrzucanych norm proponują własne rozwiązania i wartości, które wyrażają przez specyficzne zachowania i twórczość.

ruch hippisowski

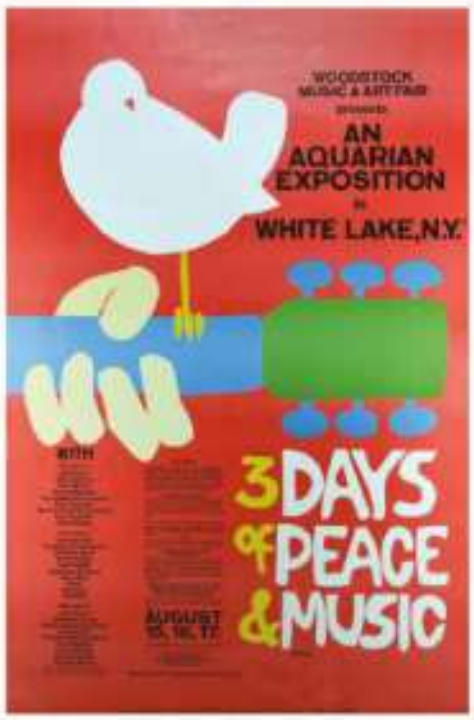
Hippisi odrzucali konsumpcjonizm oraz gardzili kultem pieniądza, pracy i kariery, charakterystycznym dla epoki dobrobytu, w której się wychowali. Uważali, że osoby ze starszych pokoleń żyją w ciągłym lęku przed opinią innych i dlatego cechuje ich **konformizm**, a także są zakłamane oraz niezdolne do prawdziwych uczuć i spontanicznych zachowań. Stąd za najbardziej rewolucyjny postulat mający zmienić społeczeństwo uznali hasło **„Bądź sobą!"**. Ich ideą było **przełamanie panującego konserwatyzmu obyczajowego**.

Do ruchu hippisowskiego w USA w 2. połowie lat 60. przystąpiło parę milionów młodych ludzi. Przemierzali oni drogi Stanów Zjednoczonych i mieszkali w **komunach**, w których nie obowiązywała własność prywatna ani utrwalony społeczny porządek. Szok wśród większości społeczeństwa wywoływały ich swobodne, barwne stroje i długie włosy, niechęć do pracy zarobkowej, życie we wspólnotach zamiast w rodzinie, słuchana przez nich **muzyka rockowa**, a przede wszystkim

używanie narkotyków i **swoboda seksualna**. Właśnie wśród hippisów po raz pierwszy na wielką skalę dał o sobie znać **problem uzależnienia** od narkotyków, czasem prowadzącego do śmierci. Te czynniki – obok trudnych warunków bytowych i naiwności hippisowskich wyobrażeń o budowaniu nowej wspólnoty – stały się główną przyczyną **upadku ruchu hippisowskiego na początku lat 70.**

Publiczność podczas festiwalu w Woodstock i plakat festiwalowy

Festiwal w Woodstock, który odbył się w sierpniu 1969 r., stał się symbolem hippisowskiej kultury i całego pokolenia młodzieży. Zgromadził niespotykaną dotąd liczbę publiczności – ponad 400 tys. osób. Jego hasło brzmiało „trzy dni pokoju i muzyki".

nowa lewica

O ile hippisi poświęcali najwięcej uwagi kwestiom obyczajowym i poszukiwaniom osobistej drogi życiowej, o tyle młodzi ludzie związani z **nową lewicą** interesowali się głównie **problemami społeczno-politycznymi**. **Potępiali** dyskryminację rasową, nierówności społeczne oraz system edukacji, który uznawali za przestarzały. Odrzucali dotychczasowy model demokracji opartej na partiach politycznych, zawodowych politykach i pozostawianiu władzy w kraju w rękach wąskiej elity najbogatszych. Nie ufali ani rządzącym wówczas demokratom, ani tym bardziej konserwatywnym republikanom. Największą aktywność obywatelską i polityczną wykazywały **organizacje studenckie**. Nieustannie powtarzały się demonstracje pokojowe, wiece polityczne czy okupacje budynków uniwersyteckich. Ruch hippisowski i lewicowy ruch studencki były często silnie powiązane i miały źródło w podobnym krytycznym spojrzeniu na amerykańską rzeczywistość.

Dziewczyna oferuje kwiat żołnierzom ochraniającym Pentagon (siedzibę Departamentu Obrony USA) w trakcie Marszu na Pentagon 21 października 1967 r.

Ten marsz był jednym z wielu protestów przeciwko wojnie w Wietnamie. Wzięło w nim udział kilkadziesiąt tysięcy osób.

W 1968 r. trwała kampania wyborcza przed wyborami prezydenckimi. **W sierpniu w Chicago** odbyła się **konwencja wyborcza demokratów**. W opozycji do niej oraz **w proteście przeciw istniejącym mechanizmom życia politycznego** wystąpili **przedstawiciele kontrkultury** przynależący do różnych nurtów i organizacji bądź grup nieformalnych. Zorganizowali **w Chicago „Festiwal Życia"**, który miał być politycznym wiecem połączonym z działaniami o charakterze artystyczno-obyczajowym. Przerodził się on jednak w trwające kilka dni brutalne potyczki między siłami porządkowymi a demonstrantami.

Sympatycy kontestacji i kontrkultury stanowili tylko cząstkę społeczeństwa amerykańskiego – i to głównie jego młodszej części. **Większość Amerykanów była zmęczona i zaniepokojona młodzieżową rewoltą obyczajową i ulicznymi wystąpieniami** zwolenników ruchu. **Wybory prezydenckie w 1968 r. wygrał Richard Nixon – kandydat republikanów**. Zapowiadał on przywrócenie porządku i unormowanie sytuacji w kraju. Przywódcy kontrkultury tymczasem albo wycofywali się z działalności, rozczarowani niemożnością realizacji swoich ideałów, albo radykalizowali poglądy i dzielili się na grupy, które nie chciały już ze sobą współpracować. Część z nich porzuciła metody pokojowe i sięgała po przemoc.

prezydentura Richarda Nixona

USA w latach 70. i 80.

W 1972 r. Richard Nixon bardzo dużą przewagą głosów **ponownie wygrał wybory prezydenckie**. Wkrótce jednak jego karierę zakończył wielki skandal polityczny, jakim była **afera Watergate** (czytaj: łotergejt). Wybuchła ona, gdy wyszło na jaw,

afera Watergate

że w trakcie kampanii wyborczej pracownicy administracji prezydenckiej założyli podsłuch w biurze demokratów w Waszyngtonie (w budynku o nazwie *Watergate*). Nixon długo zaprzeczał, jakoby wiedział coś o tej sprawie. Stopniowo okazywało się, że konsekwentnie pomagał w zacieraniu śladów zdarzeń i składał fałszywe zeznania. W związku z prowadzonym przeciw niemu postępowaniem, zmierzającym do wszczęcia procedury *impeachmentu* (czyli usunięcia ze stanowiska), **w sierpniu 1974 r.** zdecydował się zrezygnować z urzędu. Był to jedyny przypadek w historii USA, gdy **urzędujący prezydent ustąpił ze stanowiska**. Rok wcześniej z urzędu zrezygnował także oskarżony o korupcję wiceprezydent Spiro Agnew. Zaufanie Amerykanów, że ekipa polityczna Nixona wprowadza pewien ład moralny po okresie niepokojów społecznych lat 60., zostało zawiedzione.

W związku z rezygnacją Nixona prezydenturę przejął **Gerald Ford** (czytaj: dżerald), od niedawna nowy wiceprezydent. W 1976 r. przegrał wybory, a w latach 1977–1981 kolejnym prezydentem został **Jimmy Carter** – przedstawiciel **demokratów** (czytaj: dżimi karter).

nowa prawica

W latach 70. rozwinął się w USA ruch określany jako **nowa prawica**. Łączył on tradycyjny dla republikanów program ekonomiczny (wsparcie wolnej przedsiębiorczości, niskie podatki, nieingerencja państwa w gospodarkę) z **silnym konserwatyzmem obyczajowym**. Zwłaszcza niektóre **ruchy religijne** reprezentowały zachowawcze poglądy. Umocniły się one w **sprzeciwie wobec zachodzących przemian obyczajowych**. Szczególny niepokój wzbudzały wyrosłe z epoki kontestacji tak zwane nowe ruchy społeczne (zobacz rozdz. II.9.). Spośród nich najwięcej kontrowersji wywoływały feminizm i ruch gejowski (który z czasem rozszerzył się w ruch na rzecz także innych mniejszości seksualnych). Nowa prawica, wysuwająca na pierwsze miejsce hasła obrony tradycyjnych wartości i tradycyjnego modelu rodziny, zmobilizowała Amerykanów o bardziej konserwatywnym światopoglądzie. Stała się wpływową siłą polityczną. Znalazł w niej też oparcie **republikanin Ronald Reagan** (czytaj: regan), **prezydent USA w latach 1981–1989**.

Ronald Reagan prezydentem

Ronald Reagan, oficjalne zdjęcie portretowe z 1985 r.

Reagan (1911–2004) był stosunkowo popularnym (zwłaszcza w latach 40.) aktorem filmowym. Wkrótce zaczął karierę polityczną. Choć początkowo sympatyzował z demokratami, stopniowo jego poglądy stawały się coraz bardziej prawicowe. Związał się z republikanami, a nawet zaczął reprezentować ich bardziej konserwatywne skrzydło. W latach 1967–1975 pełnił urząd gubernatora Kalifornii.

PYTANIA I POLECENIA

1. Zastanów się, jakie znaczenie miał zimnowojenny podział świata i lęk przed komunizmem dla polityki wewnętrznej USA. Wyjaśnij pojęcia *czerwona panika* i *maccartyzm*.
2. Przedstaw cele, jakie stawiał sobie ruch praw obywatelskich ludności czarnej.
3. Scharakteryzuj przemiany społeczno-obyczajowe w Stanach Zjednoczonych, które wiązały się z ruchami młodzieżowymi i rozwojem kontestacji oraz kontrkultury.
4. Poszukaj w internecie dodatkowych informacji na temat polityki wewnętrznej prezydentów Johna Fitzgeralda Kennedy'ego oraz Ronalda Reagana. Przygotuj prezentację na ich temat.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 37
- Na życie społeczno-polityczne Stanów Zjednoczonych **przełomu lat 40. i 50.** bardzo silnie oddziaływał **lęk przed wpływami komunizmu** i sowieckimi szpiegami.

s. 37
- Lata 1950–1954 to okres **maccartyzmu**. Z inspiracji senatora Josepha McCarthy'ego odbywała się wówczas akcja **tropienia wpływów komunistycznych wśród urzędników państwowych** oraz **w środowiskach ludzi nauki i kultury**.

s. 39
- **W latach 50. i 60.** nasiliły się działania **ruchu praw obywatelskich ludności czarnej**. Jego liderem był pastor **Martin Luther King**.

s. 39–41
- Sukcesem ruchu praw obywatelskich stało się stopniowe **zniesienie segregacji rasowej na Południu** i **zapewnienie ludności czarnej pełni praw wyborczych**.

s. 42
- W USA w **2. połowie lat 60.** trwał **okres kontestacji i kontrkultury**, które stanowiły przede wszystkim wyraz **buntu młodego pokolenia przeciwko ówczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej i obyczajowej**. Ważną rolę odegrał **sprzeciw wobec wojny w Wietnamie**.

s. 42
- **Ruch hippisowski** zmierzał do wprowadzenia zmian w mentalności i obyczajowości. Jego uczestnicy **odrzucali konsumpcjonizm, konformizm i konserwatyzm**, które dostrzegali w starszych pokoleniach.

s. 43
- **Nowa lewica**, której ważną częścią był **ruch studencki**, potępiała dyskryminację rasową, nierówności społeczne oraz funkcjonujący dotąd model demokracji realizowany przez zawodowych polityków.

s. 44–45
- W 1968 r. wybory prezydenckie wygrał **Richard Nixon**, który chciał zahamować rewoltę obyczajową amerykańskiej młodzieży. W 1974 r. musiał zrezygnować z prezydentury w wyniku **afery Watergate**.

s. 45
- Lata 70. przyniosły rozwój ruchu **nowej prawicy**, która stała się także oparciem dla **prezydentury Ronalda Reagana (1981–1989)**.

5. Dekolonizacja

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz genezę dekolonizacji po II wojnie światowej;
- przeanalizujesz przebieg procesu dekolonizacji Azji i Afryki.

Przyczyny dekolonizacji

dążenia niepodległościowe ludów skolonizowanych

Na **obszarach świata skolonizowanych i eksploatowanych** w ciągu stuleci **przez Europejczyków** narastały po II wojnie światowej **dążenia niepodległościowe**. Wśród podporządkowanej ludności rozwijała się świadomość odrębności własnych interesów i potrzeby współdziałania w oporze wobec metropolii. Na niektórych obszarach (mających tradycję raczej plemienną niż państwową) poczucie narodowej jedności oraz dążenie do politycznej niezależności dopiero się rodziły. Pod zwierzchnictwem kolonialnym znajdowały się jednak także **kraje o długiej tradycji państwowej i niezachwianym dziedzictwie kulturowym**. Dotyczyło to zwłaszcza **Azji**. Obce panowanie na tym kontynencie szczególnie mocno godziło w dumę podporządkowanych ludów.

Europejczycy wprowadzili w koloniach instytucje edukacyjne, kulturalne, społeczno-polityczne i gospodarcze oparte na wzorach Zachodu. Korzystali z nich nie tylko biali, lecz także przynajmniej część ludności miejscowej. Powstawały w ten sposób **nowe lokalne elity**, które miały swoje ambicje i z czasem coraz bardziej niechętnie odnosiły się do rządów sprawowanych przez obcych. **Jednostki** (zwykle nieliczne), wywodzące się spośród podporządkowanych ludów, **uzyskiwały możliwość nowoczesnej edukacji także na uniwersytetach w Europie**. Wracały zaznajomione z **ideałami wolnościowymi** i demokratycznymi oraz gotowe upomnieć się o prawa własnego narodu do suwerenności.

Władza Europejczyków dotąd często opierała się na przeświadczeniu tubylców o potędze kolonizatorów i własnej słabości. Te przekonania zostały jednak zachwiane w związku z **wydarzeniami II wojny światowej**. Dotyczyło to zwłaszcza **obszarów Azji Południowo-Wschodniej, gdzie Europejczycy wycofywali się** ze swoich posiadłości **pod naporem wojsk japońskich**. Przeciwko panowaniu Japończyków organizowały się **lokalne ruchy powstańcze**, które po kapitulacji Japonii **niechętnie patrzyły na przywracanie rządów kolonialnych**. W okresie wojny zdobyły doświadczenie i uzbrojenie pozwalające im kontynuować walkę o niepodległość. Powrót do dawnej sytuacji wydawał się już niemożliwy. **Państwa europejskie były wyczerpane militarnie i gospodarczo w wyniku długotrwałej wojny**. Mobilizowanie sił do walki o zachowanie odległych posiadłości sprawiało trudność nie tylko mniejszym krajom, jak Belgia czy Holandia, lecz także Francji i Wielkiej Brytanii.

Wietnamski oddział partyzancki z okresu walk z Japończykami, 1944 r.

Po lewej stronie stoi generał Võ Nguyên Giáp (czytaj: wo nujen zap; 1911–2013). Od młodości był związany z ruchem komunistycznym. W latach 1944–1972 dowodził Wietnamską Armią Ludową, walczącą najpierw z Japończykami, a następnie z Francuzami i Amerykanami.

II wojna światowa przyniosła **mieszkańcom kolonii** jeszcze inne ważne doświadczenie. Miliony z nich znalazły się **w armiach państw walczących** (np. w armii brytyjskiej ok. 2 mln mieszkańców Indii). Zazwyczaj nie traktowano ich na równi z białymi żołnierzami, na przykład wysyłano ich do szczególnie niebezpiecznych zadań. Żołnierze pochodzący z kolonii ponosili olbrzymie ofiary w obronie państwa, z którym często się nie utożsamiali. Ich rodzime kraje wnosiły przy tym **duży wkład ekonomiczny** w koszty toczącej się wojny. Ten wysiłek domagał się zadośćuczynienia.

Następująca po II wojnie światowej **epoka zimnej wojny** sprzyjała rozwojowi ruchów łączących dążenia niepodległościowe z **radykalnymi hasłami społecznymi**. Także elementy **ideologii komunistycznej** stosunkowo łatwo przyjmowały się w najbiedniejszych regionach świata. **Związek Radziecki i Chiny popierały chętnie rewolucyjne ruchy dążące do odsunięcia od władzy kolonizatorów**, gdyż osłabiały w ten sposób państwa zachodnie.

Znaczącą rolę odegrały ponadto **względy ideowe** dochodzące do głosu w samych **państwach mających kolonie**. Te kraje dopiero zakończyły wojnę z rasistowskim reżimem hitlerowskim, podczas której głosiły **hasła wolności i demokracji**. Tych samych wartości chciały bronić w dobie zimnej wojny przeciwko Związkowi Radzieckiemu. Niełatwo było pogodzić takie hasła z utrzymywaniem imperiów kolonialnych i podporządkowaniem „ludów kolorowych". Politykom dużą trudność sprawiało uzasadnianie tego stanu rzeczy, a społeczeństwa europejskie były podzielone w ocenie uzasadniania stosunków kolonialnych. Pozostawanie licznych narodów świata w zależności kolonialnej było sprzeczne z założeniami Karty Narodów Zjednoczonych.

W kolejnych dziesięcioleciach po wojnie **część skolonizowanych narodów uzyskała niepodległość na drodze pokojowej** przez porozumienie z metropolią. Ten

proces przebiegał zwykle stopniowo, a pewne elementy autonomii wprowadzono już wcześniej. Jednak **wiele ludów musiało wywalczyć niezależność zbrojnie**. Procesem dekolonizacji rządziła też do pewnego stopnia tak zwana zasada domina. Oznaczała ona, że sukces ruchu niepodległościowego w jednym kraju rozniecał nadzieje na powodzenie walki o wolność na kolejnych obszarach.

Plakat zachęcający do udziału w wyborach powszechnych w Malezji w 1955 r. – jedynych, które odbyły się w okresie rządów brytyjskich w tym kraju

Federacja Malajska, znajdująca się pod rządami Wielkiej Brytanii, stopniowo uzyskiwała coraz większy zakres samodzielności. W składających się na nią stanach ograniczoną władzę sprawowali miejscowi sułtani. W 1954 r. Brytyjczycy przyznali Federacji autonomię, w rok później przeprowadzono wybory, a po kolejnych dwóch latach kraj ten uzyskał niepodległość. Jednocześnie trwało jednak w latach 1948–1957 antybrytyjskie powstanie spowodowane nieudolnością rządu kolonialnego, która skutkowała fatalną sytuacją ekonomiczną ludności.

Dekolonizacja w Azji

Indie – zwane perłą w koronie brytyjskiej – tuż po wojnie były najbardziej zaawansowane w wysiłkach na rzecz uzyskania samodzielności. Ruch antykolonialny rozwijał się tam intensywnie jeszcze w okresie międzywojennym. Przewodził mu **Indyjski Kongres Narodowy** (**INC**), którego liderami byli **Mohandas Gandhi** (czytaj: gandi) i **Jawaharlal Nehru** (czytaj: dżawaharal neru). Gandhi, zwany **Mahatma** (czyli „wielki duchem"), od dawna inspirował działania oparte na **ideale rezygnacji z używania przemocy** na drodze do niepodległości. Metodą przyjętą przez Mahatmę Gandhiego było **obywatelskie nieposłuszeństwo**, bierny opór, który miał dowodzić etycznej wyższości ruchu indyjskiego nad używającymi siły kolonizatorami. Gandhi propagował odmowę współpracy z władzami brytyjskimi, bojkot obcych towarów oraz kupowanie własnych, wytwarzanych w sposób tradycyjny.

Na początku 1946 r. Indie ogarnęła **fala strajków**. **Nastąpił też bunt marynarzy hinduskich**. Brytyjczycy zdawali sobie sprawę, że w dłuższej perspektywie nie będą w stanie utrzymać władzy nad tym krajem, więc rozpoczęli negocjacje z Indyjskim Kongresem Narodowym. Sytuację na Półwyspie Indyjskim komplikowały jednocześnie **konflikty wewnętrzne** o podłożu religijnym – **narastała** zwłaszcza **niechęć między hinduistami** (reprezentowanymi przez INC) **a muzułmanami** (Liga Muzułmańska). **W latach 1946–1947 doszło do krwawych zamieszek i pogromów religijnych**, w wyniku których zginęły tysiące osób. Przyśpieszyło to decyzję Brytyjczyków o wycofaniu się z Indii.

niepodległość Indii

Na mocy decyzji parlamentu brytyjskiego **15 sierpnia 1947 r. Indie uzyskały niepodległość**. Od razu nastąpił też **podział Półwyspu Indyjskiego**. Obszary zamieszkałe na północny przez muzułmanów wyodrębniono jako **oddzielne państwo – Pakistan**. Podziałowi towarzyszyła **wielka akcja przesiedleń i akty przemocy** (zginęło ponad milion osób). Z kolei w 1971 r., w wyniku niepodległościowej wojny, od Pakistanu oderwał się **Bangladesz**, który stał się odrębnym państwem.

Pakistan

Mahatma Gandhi w trakcie ostatniego protestu głodowego w styczniu 1948 r.

Gandhi (1869–1948) nie objął w wolnym kraju żadnych funkcji politycznych, a swój autorytet wykorzystywał do łagodzenia konfliktu między hinduistami a muzułmanami. Sprzeciwiał się przesiedleniom. Podjął nawet wypróbowaną już wielokrotnie formę protestu głodowego, aby skłonić indyjski rząd do bardziej ugodowej postawy wobec Pakistanu. Właśnie z tych powodów został zastrzelony 30 stycznia 1948 r. przez nacjonalistę ze Związku Wielkohinduskiego.

niepodległość pozostałych kolonii brytyjskich w Azji

W 1948 r. **niepodległość uzyskały kolejne posiadłości brytyjskie** w Azji: **Cejlon** (obecnie Sri Lanka) i **Birma** (obecnie Mjanma). Federacja Malajska stała się niepodległa w 1957 r. (jako **Malezja**), a **Singapur** – w 1965 r.

Francuzi byli bardziej stanowczy od Brytyjczyków w próbie utrzymania swoich azjatyckich posiadłości. W skład **Indochin Francuskich** wchodziło kilka protektoratów i kolonii na obszarze Azji Południowo-Wschodniej. Po opuszczeniu tych terenów przez okupacyjne wojska japońskie najbardziej zdecydowanie przeciwko władzy Francuzów wystąpili **Wietnamczycy**. Przywódca ruchu wolnościowego z czasów wojny **Ho Chi Minh** (czytaj: ho szi min) już we wrześniu 1945 r. ogłosił niepodległość Wietnamu. Był on działaczem komunistycznym, stał jednak wówczas na czele rządu koalicyjnego. Wprawdzie Francja początkowo zgodziła się na odrębność państwową Wietnamu, ale próbowała zatrzymać jego południową część.

I wojna indochińska

Konsekwencją tych wydarzeń stała się **I wojna indochińska**. Partyzantka wietnamska przyjęła wkrótce w pełni komunistyczny charakter i uzyskała wsparcie ZSRR oraz Chin. Początkowe sukcesy militarne Francuzów okazały się nietrwałe. Decydującą klęskę ponieśli w **1954 r.** Na zwołanej wkrótce konferencji międzynarodowej podjęto kompro-

Francuscy żołnierze w okopie garnizonu w Dien Bien Phu, 1954 r.

O ostatecznej klęsce Francuzów zadecydowała kapitulacja garnizonu założonego przez nich w dolinie Dien Bien Phu. Kilkanaście tysięcy znajdujących się w oblężeniu francuskich żołnierzy odpierało tam przez prawie 2 miesiące ataki sił wietnamskich liczących ok. 50 tys. ludzi.

misową decyzję o **czasowym podziale Wietnamu na komunistyczną Północ i prozachodnie Południe**. Zjednoczenie miało nastąpić później na drodze demokratycznych wyborów, do których jednak nie doszło. W latach 60. Wietnam – tak jak wcześniej Korea – stał się polem zimnowojennej rywalizacji.

niepodległość i podział Wietnamu

Pozostałą część Indochin Francuskich stanowiły **Laos** i **Kambodża**. Narastające w nich dążenia niepodległościowe były przez Francuzów hamowane. W **1954 r.** poczuli się jednak zmuszeni do **uznania ich niepodległości**.

niepodległość Laosu i Kambodży

Filipiny kontrolowane przez USA już przed wojną otrzymały znaczny samorząd, a **w 1946 r. uzyskały niepodległość**.

niepodległość Filipin

Na obszarze **Holenderskich Indii Wschodnich** nastąpiło, wraz z wycofaniem się Japończyków, **proklamowanie niepodległości Indonezji**. Holendrzy przystąpili do zbrojnego odzyskiwania swojej kolonii, nie zdołali jednak odnieść decydujących zwycięstw. Pod naciskiem Stanów Zjednoczonych, wspierających antykomunistyczny rząd indonezyjski, **zaakceptowali niepodległość Indonezji z końcem 1949 r.**

niepodległość Indonezji

Dekolonizacja w Azji Południowej i Południowo-Wschodniej po II wojnie światowej

Na Bliskim Wschodzie w okresie międzywojennym funkcjonowały **terytoria mandatowe** Ligi Narodów. **Liban i Syria znajdowały się pod administracją Francji**, która w czasie II wojny światowej zdecydowała się nadać im **niepodległość**.

W praktyce nastąpiło to **w 1946 r.**, kiedy wojska alianckie opuściły oba kraje. **Mandat brytyjski** obejmował natomiast między innymi **Transjordanię**. Ona również uzyskała **niepodległość w 1946 r.**, jednak jeszcze przez następną dekadę pozostawała **zależna** od Wielkiej Brytanii. W podobnej sytuacji znajdował się **Irak**, choć Brytyjczycy przyznali mu formalną niepodległość już kilka lat przed wojną. O wiele bardziej złożona była sytuacja **terytoriów palestyńskich**, na których powstało państwo **Izrael** (ten temat omówiono w rozdz. II.7.).

Dekolonizacja Afryki

W chwili zakończenia II wojny światowej **kolonie w Afryce należały do**: **Wielkiej Brytanii**, **Francji**, **Belgii**, **Portugalii** i **Hiszpanii**. Większość skolonizowanych krajów uzyskała w kolejnych dekadach niepodległość w sposób pokojowy. Najbardziej spektakularnym przypadkiem długotrwałej walki o wolność była natomiast Algieria należąca do Francji.

Tuż po wojnie niepodległymi krajami na kontynencie afrykańskim można było nazwać bez zastrzeżeń tylko **Liberię** oraz **Etiopię**, która odzyskała niepodległość w 1941 r. dzięki rozbiciu okupacyjnych wojsk włoskich przez Brytyjczyków. **Egipt**, chociaż formalnie niepodległy, w rzeczywistości pozostawał **całkowicie zależny od Wielkiej Brytanii**. Dopiero **rewolucja z 1952 r.**, która obaliła władzę prozachodnio nastawionego króla, przyniosła mu **faktyczną suwerenność**. Z kolei **Związek Południowej Afryki** – jako brytyjskie dominium i **członek Brytyjskiej Wspólnoty Narodów** – w praktyce był niepodległym państwem. **Rządziła nim** jednak **biała mniejszość**.

pokojowa droga uzyskiwania niepodległości przez kolonie w Afryce

Wśród państw afrykańskich, które **jako pierwsze stały się niepodległe**, znalazły się ponadto w 1951 r. **Libia** (pozostająca od czasów wojny pod zarządem brytyjskim, a wcześniej **włoskim**) oraz w 1956 r. **francuskie Maroko** i **Tunezja** oraz **brytyjsko-egipski Sudan**. **Dekolonizacja większości kontynentu afrykańskiego** nastąpiła w **1. połowie lat 60.** W 1960 r. niepodległość zyskały **pozostałe kolonie francuskie, z wyjątkiem Algierii**. Natomiast w latach 1960–1966 tego samego doczekały się **kolonie brytyjskie**. W efekcie rozmów **Belgów** z liderami ruchu niepodległościowego w 1960 r. nastąpiło ogłoszenie niepodległości **Konga** (obecnie Demokratyczna Republika Konga). Najdłużej – gdyż **do połowy lat 70.** – swoje posiadłości kolonialne w Afryce utrzymywały **Portugalia** (**Angola** i **Mozambik**) oraz **Hiszpania** (**Sahara Zachodnia**).

Najtrudniejszą drogę do niepodległości musiała pokonać francuska **Algieria**. Formalnie nie stanowiła ona kolonii, lecz **zamorskie terytorium Francji**. Leżała stosunkowo blisko – po drugiej stronie Morza Śródziemnego. Istotne było to, że w Algierii mieszkało **około miliona Europejczyków, w większości Francuzów**, z których część żyła w tym kraju od pokoleń i traktowała go jako swoją ojczyznę. Natomiast rdzenni **Algierczycy** wkrótce po zakończeniu II wojny światowej zaczęli buntować się przeciwko francuskim rządom i tworzyć organizacje stawiające sobie za cel niepodległość.

powstanie w Algierii

W 1954 r. w Algierii wybuchło powstanie, które Francuzi starali się stłumić, do czego zaangażowali bardzo poważne siły wojskowe. Wojna trwała 8 lat, a obie strony stosowały niebywale brutalne metody. **Francuskie akcje pacyfikacyjne**

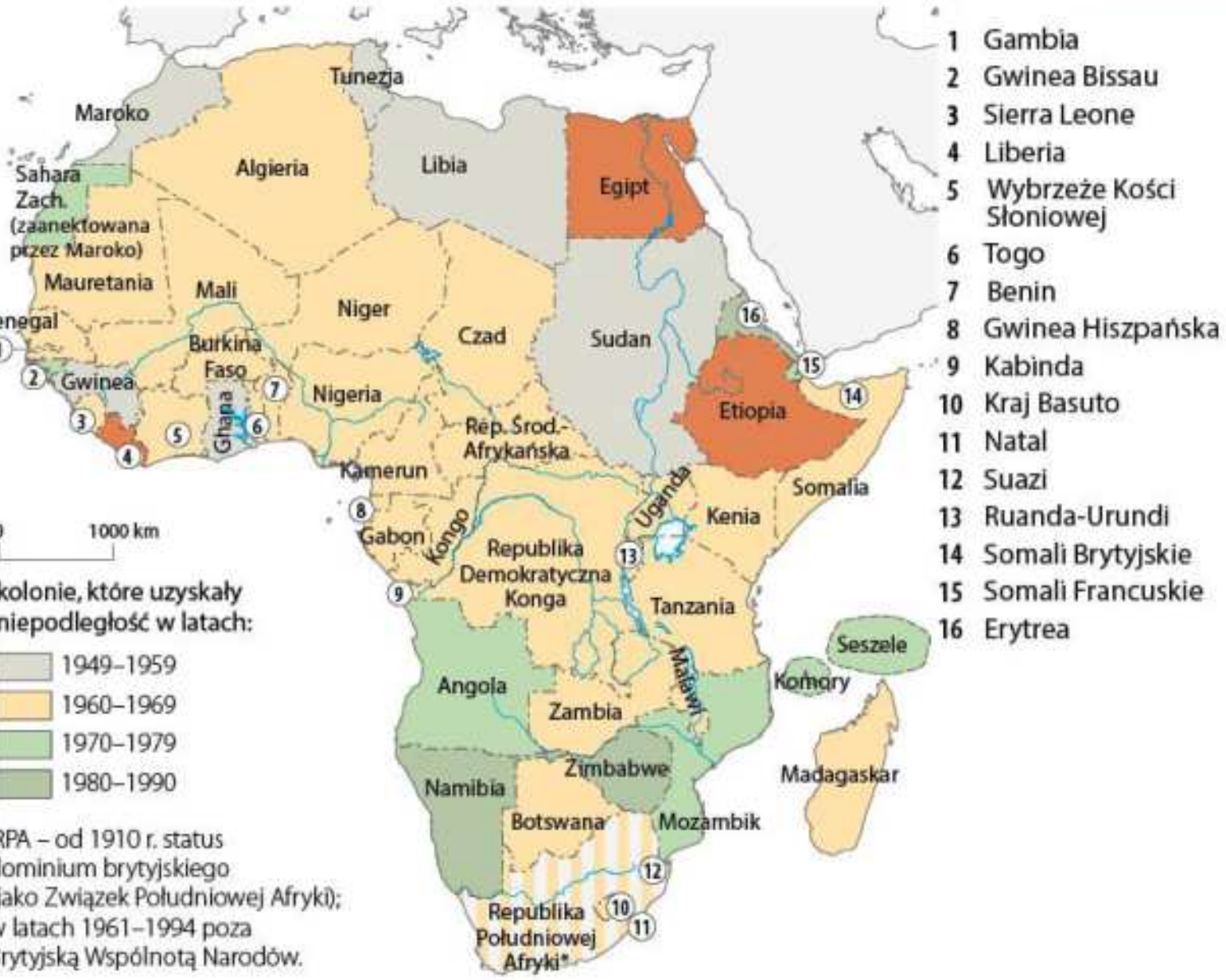

Żołnierze algierskiej Narodowej Armii Wyzwoleńczej, 1958 r.

i **algierskie akty terroru** były niezwykle krwawe. Sytuację komplikował fakt, że część Algierczyków opowiedziała się po stronie władz francuskich. Często stawali się oni ofiarami własnych rodaków. Wszystko to spowodowało, że wśród zabitych w wojnie przeważali cywile – **śmierć poniosło łącznie około milion osób**. Ostatecznie **w 1962 r. Francja uznała niepodległość Algierii**.

niepodległość Algierii

Dekolonizacja w Afryce po II wojnie światowej

Ćwiczenie

Poszukaj w internecie informacji na temat znaczenia pojęć *Maghreb* i *Afryka Subsaharyjska*. Jakie tereny określa się za pomocą tych terminów? Czym różnią się te dwa obszary?

apartheid w RPA

Związek Południowej Afryki wystąpił **w 1961 r.** z Brytyjskiej Wspólnoty Narodów i zmienił nazwę na **Republikę Południowej Afryki** (**RPA**). Państwo to pozostawało **od 1948 r. krajem apartheidu**. Tylko **biali, stanowiący około 20% mieszkańców, mieli prawa wyborcze** i możliwość sprawowania urzędów państwowych. **Segregacja rasowa**, oparta na precyzyjnym systemie podziału ludności, dotyczyła transportu publicznego oraz odrębnych miejsc pracy, a także wypoczynku. Zakazane były mieszane rasowo małżeństwa. Dla ludzi różnego koloru skóry wyznaczono **osobne obszary zamieszkania**. W tym celu przesiedlono około 3 milionów osób. W latach 70. ludność tubylczą stłoczono na wydzielonych obszarach plemiennych, obejmujących najmniej atrakcyjne gospodarczo tereny.

Apartheid – doktryna segregacji rasowej i oparta na niej polityka, dyskryminujące w RPA niebiałą ludność. Wyróżniono trzy kategorie osób, objęte ograniczeniami prawnymi w różnym stopniu. Byli to: „czarni", „kolorowi" i „Azjaci". Ta ostatnia kategoria w praktyce obejmowała tylko Hindusów.

Współczesna instalacja artystyczna w miejscowości Darling (RPA) odnosząca się do epoki apartheidu, wykorzystująca autentyczną tabliczkę z napisem „Tylko dla białych".

Działania przeciw apartheidowi prowadził **Afrykański Kongres Narodowy**, istniejący od początku XX w. Na początku lat 60. zdelegalizowano go i odtąd funkcjonował w konspiracji. Demonstracje przeciw apartheidowi krwawo tłumiono. Wśród liderów Kongresu największy autorytet zdobył stopniowo **Nelson Mandela**. Już w 1966 r. rezolucja ONZ potępiła apartheid jako zbrodnię przeciwko ludzkości. Społeczność międzynarodowa wywierała naciski na władze RPA przez sankcje i izolację dyplomatyczną. **W latach 1989–1994**, w wyniku rozmów toczonych przez nowego prezydenta RPA z liderami Afrykańskiego Kongresu Narodowego, **apartheid stopniowo zlikwidowano**.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw przyczyny rozwoju ruchów niepodległościowych w Azji i Afryce oraz dekolonizacji tych kontynentów po II wojnie światowej. Wyjaśnij, jaką rolę odegrały czynniki wewnętrzne na poszczególnych obszarach, a jaką – sytuacja międzynarodowa.
2. Wymień kraje, które jako pierwsze proklamowały niepodległość. W jakich okolicznościach ją uzyskały?
3. Podaj nazwy krajów, w których dekolonizacja wiązała się z długotrwałymi wojnami. Omów wybrany przykład.
4. Poszukaj w internecie informacji na temat konfliktów wewnętrznych dotykających państwa azjatyckie i afrykańskie, które uzyskały niepodległość po II wojnie światowej. Dowiedz się, w których z nich nastąpił rozwój gospodarczy, a które przeżywały największe trudności. Jakie były – twoim zdaniem – przyczyny sukcesów i porażek tych państw?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Narastanie dążeń ludów zamieszkujących kolonie do uzyskania niepodległości** było następstwem **przemian cywilizacyjnych i społecznych** oraz **działalności lokalnych elit**, a także **osłabienia pozycji państw europejskich** w wyniku II wojny światowej. s. 47
- **W 1947 r. Wielka Brytania przyznała niepodległość Indiom.** Przyczyniła się do tego m.in. działalność Indyjskiego Kongresu Narodowego. Jej symbolem stał się **Mahatma Gandhi** i jego strategia **obywatelskiego nieposłuszeństwa.** s. 50
- Od **hinduistycznych** w większości **Indii** wyodrębnił się zamieszkany głównie przez **muzułmanów Pakistan.** s. 50
- W następnych latach **niepodległość uzyskały kolejne brytyjskie kolonie** w Azji: **Cejlon, Birma, Malezja** i **Singapur.** s. 50
- W latach **1946–1954 Francuzi** toczyli walki z **komunistyczną partyzantką wietnamską (I wojna indochińska)**, ale ostatecznie ponieśli klęskę. s. 50
- **Na terenie Indochin Francuskich** powstały niepodległe: **Wietnam** (podzielony na Północny i Południowy), **Laos** i **Kambodża.** s. 51
- Po wojnie niepodległość uzyskały także **Filipiny (dotąd pod kontrolą USA) oraz Indonezja należąca do Holandii.** s. 51
- **Większość kolonii w Afryce** uzyskała niepodległość **na drodze pokojowej.** W pierwszej kolejności (**do połowy lat 60.**) osiągnęły ją posiadłości **Francji, Wielkiej Brytanii** i **Belgii.** s. 52
- **W latach 70.** niepodległość proklamowały **kolonie Portugalii** i **Hiszpanii.** s. 52
- **Krwawą wojnę o wyzwolenie z francuską metropolią** toczyli Algierczycy. Ostatecznie **Algieria** uzyskała **niepodległość w 1962 r.** s. 53
- W **Republice Południowej Afryki** panował system **apartheidu** – skrajnej segregacji rasowej i dyskryminacji większości mieszkańców kraju przez białą mniejszość. System ten **zlikwidowano w latach 1989–1994.** s. 54

6. Rywalizacja supermocarstw i konflikty zimnowojenne

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz specyfikę zimnowojennej konfrontacji supermocarstw oraz wyścigu zbrojeń;
- przeczytasz o przyczynach i przebiegu kryzysu kubańskiego;
- zrozumiesz, jakie znaczenie miała wojna w Wietnamie i udział w niej USA;
- zapoznasz się z przyczynami i skutkami interwencji radzieckiej w Afganistanie.

W cieniu rywalizacji supermocarstw

Zimna wojna miała charakter wielowymiarowy – obejmowała sferę polityczną, militarną, ideologiczną, propagandową, ekonomiczną i wywiadowczą. Dotyczyła również rywalizacji o pierwszeństwo w podboju kosmosu (zobacz rozdz. II.9.).

wyścig zbrojeń

Kryzys koreański z początku lat 50. stał się dla największych państw świata impulsem do **wzmagania zimnowojennego wyścigu zbrojeń** – rozbudowywania i dozbrajania swoich armii, w tym rozwoju **broni jądrowej**. Zwłaszcza Stany Zjednoczone bardzo zwiększyły wydatki na cele militarne. **NATO**, które powstało raczej jako forma porozumienia międzynarodowego niż organizacja ściśle wojskowa, zaczęło teraz rozwijać swoje **struktury militarne**. Po zakończeniu w pierwszej połowie lat 50. okupacji Japonii i Niemiec bazy wojsk amerykańskich pozostały na ich terenie – teraz już jako sojusznicze.

rozwój arsenałów broni jądrowej

Jesienią 1952 r. **trzecim**, po USA i ZSRR, **państwem dysponującym bronią jądrową** stała się **Wielka Brytania**. Miesiąc później **USA** przeprowadziły pierwszą eksplozję **bomby wodorowej** (termojądrowej), o mocy znacznie większej niż moc bomby atomowej. **ZSRR** zyskał tę nową broń już w 9 miesięcy po Amerykanach. W latach 60. do państw mających broń jądrową dołączyły **Francja** i **Chiny**. Stany Zjednoczone na początku lat 60. dysponowały około 20 tysiącami głowic jądrowych. Związek Radziecki osiągnął tę liczbę 15 lat później. Istotny był także szybki przyrost liczby **rakiet dalekiego zasięgu** (międzykontynentalnych), czyli takich, które mogą przenosić głowice atomowe na odległość kilku tysięcy kilometrów.

Próbna eksplozja pierwszej amerykańskiej bomby wodorowej Ivy Mike (czytaj: ajwi majk), archipelag Wysp Marshalla, 1 listopada 1952 r.

Rekonstrukcja radzieckiej tzw. car bomby – największej bomby wodorowej, jaką kiedykolwiek zdetonowano w próbnej eksplozji

Armia radziecka przeprowadziła testową eksplozję tej lotniczej bomby termojądrowej (o wadze 27 t) w 1961 r. Wybuch miał siłę 3500 razy większą niż bomba zrzucona w 1945 r. przez USA na Hiroszimę i ponad 5 razy większą niż amerykańska Ivy Mike.

Groźba atomowej zagłady świata skłoniła polityków obu stron konfliktu do rozmów na temat zahamowania wyścigu zbrojeń. W 1968 r. przyjęto układ **zabraniający udostępniania technologii broni jądrowej** krajom, które dotąd nie weszły w jej posiadanie. Kilka lat później przyjęto pierwszy z traktatów, w których supermocarstwa dobrowolnie **ograniczały ilość posiadanych środków prowadzenia wojny atomowej**.

Mur berliński

- Na przełomie lat 50. i 60. **spory o status Berlina Zachodniego** wciąż stanowiły przejaw zimnowojennej konfrontacji. Związek Radziecki domagał się między innymi usunięcia z jego terenu wojsk państw zachodnich. Ponieważ nie mógł uzyskać ustępstw, skłonił władze NRD do zamknięcia **w sierpniu 1961 r.** przejść granicznych z zachodnimi dzielnicami miasta. **Komuniści przystąpili do wznoszenia muru granicznego otaczającego Berlin Zachodni**. Celem jego budowy było także powstrzymanie ucieczek obywateli NRD na Zachód przez Berlin Zachodni, gdyż w poprzednich 10 latach w ten sposób ze wschodnich Niemiec wydostały się około 2 miliony osób. **Mur berliński** stał się **najwymowniejszym symbolem zimnej wojny i podziału świata**.

mur berliński

Prace przy budowie muru berlińskiego w listopadzie 1961 r. i schemat przedstawiający strukturę tworzącego go systemu umocnień

Obszarem zaciętej walki o wpływy między państwami komunistycznymi a zachodnimi stały się **kraje Azji i Afryki**, które sięgały po niepodległość w wyniku procesu **dekolonizacji**. Podobna rywalizacja objęła również niepodległe od dawna, ale **niestabilne politycznie, państwa Ameryki Łacińskiej**. **ZSRR** i – w jeszcze większym stopniu – **Chiny udzielały wsparcia działającym tam ruchom radykalnym i rewolucyjnym**. Liczyły na to, że po uzyskaniu niepodległości państwa te przystąpią do obozu komunistycznego. **USA i państwa zachodnie** wspierały natomiast **te rządy, które zwalczały na swoim terenie ruchy lewicowe, w tym komunistyczne**. Zazwyczaj nie zwracały przy tym większej uwagi na charakter tych rządów i nie wahały się wspomagać dyktatorów.

Kryzys kubański

rewolucja na Kubie

Kuba, choć była państwem niepodległym, od końca XIX w. pozostawała zależna od USA, zwłaszcza w zakresie gospodarki. W latach 50. XX w. na wyspie ukształtował się system dyktatorski. Kraj przeżywał poważne trudności społeczno-ekonomiczne. Narastające niezadowolenie stało się podłożem rozwoju **ruchu rewolucyjnego**, na którego czele stanął **Fidel Castro** (czytaj: kastro). Na początku **1959 r. rewolucjoniści przejęli władzę**. Stopniowo ich reformy zaczęły zmierzać ku **modelowi komunistycznemu**. Narazili się Stanom Zjednoczonym nacjonalizacją wielkiej własności ziemskiej, przedsiębiorstw i banków, których właścicielami w znacznym procencie byli Amerykanie.

Ernesto Ché Guevara (czytaj: cze gewara; 1928–1967) i Fidel Castro (1926–2016) na kubańskim znaczku pocztowym wyemitowanym w 25. rocznicę rewolucji na Kubie

Castro w dużej mierze zawdzięczał swój sukces militarny Ché Guevarze. Ten rewolucjonista, pochodzący z Argentyny, odegrał także dużą rolę w porewolucyjnym rządzie kubańskim. Ché Guevara był zagorzałym komunistą, co różniło go od Castro, który miał umiarkowanie lewicowe poglądy i początkowo nie planował dla Kuby komunistycznej przyszłości.

Stany Zjednoczone wsparły **projekt obalenia rządów Fidela Castro przez emigrantów z wyspy**. **W kwietniu 1961 r.** około 1500 Kubańczyków wylądowało w **Zatoce Świń** z zamiarem wzniecenia ogólnokrajowego powstania. Desant był przygotowany przez USA, a jego uczestnicy zostali wyszkoleni przez CIA (Centralną Agencję Wywiadowczą). Rząd amerykański nie zdecydował się jednak na bezpośrednie wojskowe wsparcie akcji, a Castro został o niej ostrzeżony przez sowiecki wywiad. W konsekwencji **inwazja w Zatoce Świń zakończyła się klęską**. Przyczyniła się też to do umocnienia pozycji Castro. Oficjalnie ogłosił on wówczas Kubę **republiką socjalistyczną**.

Zerwanie związków ekonomicznych z USA oraz prowadzone w pośpiechu, nieprzemyślane reformy spowodowały, że gospodarka Kuby znalazła się na skraju załamania. Państwo to mogło uzyskać pomoc ekonomiczną jedynie od krajów komunistycznych. Sytuację wykorzystał **Związek Radziecki – uzależnił od siebie Kubę** w stopniu jeszcze większym, niż czyniły to wcześniej USA.

ZSRR postanowił ponadto wykorzystać powstanie nowego komunistycznego państwa zaledwie 300 kilometrów od wybrzeży amerykańskich, aby **poprawić swoją pozycję strategiczną wobec USA**. Władze ZSRR porozumiały się z Castro w sprawie **rozmieszczenia na Kubie rakiet średniego zasięgu**, zagrażających terytorium Stanów Zjednoczonych. Mogły one być wyposażane w głowice jądrowe, a obsługiwać je mieli żołnierze radzieccy.

W październiku 1962 r. **Amerykanie odkryli pierwsze instalacje wyrzutni rakietowych na Kubie**. Natychmiast **zażądali ich usunięcia** i wprowadzili **morską blokadę wyspy**. Tymczasem konwój okrętów radzieckich zbliżał się do Kuby i do linii amerykańskiej blokady. **Obie strony brały pod uwagę rozwiązanie siłowe**, a radzieckie wojska jądrowe zostały postawione w stan gotowości. Dni **od 24 do 28 października 1962 r.** były okresem, gdy świat znalazł się najbliżej w XX w. wybuchu wojny atomowej.

kryzys kubański

Równocześnie toczyły się **rokowania** między **prezydentem USA Johnem F. Kennedym** a **przywódcą ZSRR Nikitą Chruszczowem**. Ostatecznie to **Chruszczow** ustąpił i zgodził się na zawrócenie okrętów oraz **likwidację zaczątków sowieckiego arsenału na Kubie**.

Źródło historyczne

Proklamacja prezydenta USA Johna F. Kennedy'ego w sprawie blokady Kuby, 23 października 1962 r.

Zważywszy, że pokój świata i bezpieczeństwo Stanów Zjednoczonych oraz wszystkich państw amerykańskich zostały zagrożone wskutek zainstalowania na Kubie ofensywnych baz wojskowych łącznie z bazami dla wyrzutni rakiet, których zasięg obejmuje większą część obszaru Ameryki Północnej i Południowej;

zważywszy, że wspólna uchwała Kongresu Stanów Zjednoczonych [...] stwierdza, że Stany Zjednoczone są zdecydowane – przy pomocy wszelkich środków, jakie mogą okazać się konieczne, nie wyłączając użycia broni – zapobiec rozszerzeniu przez panujący na Kubie reżym marksistowsko-leninowski, przy użyciu siły lub groźby użycia siły, swej agresywnej lub wywrotowej działalności na część tej półkuli oraz że Stany Zjednoczone są zdecydowane nie dopuścić do utworzenia na Kubie bądź do wykorzystania przez ten kraj znajdującej się pod ochroną obcych wojsk bazy wojskowej, [...]

wobec tego ja, John F. Kennedy, prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki [...] niniejszym ogłaszam, że siły zbrojne będące pod moim dowództwem otrzymały rozkaz, by uniemożliwić, począwszy od godziny 14.00 czasu Greenwich, dnia 24 października 1962 r. [...] dostarczanie Kubie broni ofensywnej i innych materiałów pomocniczych. [...]

Sekretarz do spraw obrony może wydać wszelkie takie zarządzenia i instrukcje, jakie uzna za konieczne, by zapewnić wykonanie tego rozkazu łącznie z ustaleniem, w rozsądnej odległości od wybrzeży Kuby, stref objętych zakazem oraz wytyczeniem szlaków.

Każdy statek lub łódź płynące w kierunku Kuby mogą być zatrzymane w celu zidentyfikowania ich bander, sprawdzenia rodzaju ładunku, wyposażenia i zapasów oraz portu przeznaczenia. [...]

Przy wykonywaniu niniejszego rozkazu nie należy używać siły, chyba w razie niepodporządkowania się poleceniom lub zarządzeniom oraz dyrektywom, które zostaną wydane później przez sekretarza do spraw obrony.

Wiek XX w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 347.

Ćwiczenie

Na podstawie informacji zawartych w podręczniku oraz tekstu źródłowego opisz, jakie zagrożenia wynikały z rozmieszczania rakiet przez ZSRR na Kubie oraz wywołanego tym kryzysu międzynarodowego. Jak zareagowały Stany Zjednoczone?

Wojna w Wietnamie (II wojna indochińska)

Decyzje dotyczące Wietnamu podjęte po zakończeniu I wojny indochińskiej (1946–1954) oznaczały koniec kolonialnego panowania Francuzów, ale nie zapewniły jedności kraju. **Rządzący komunistycznym Wietnamem Północnym Ho Chi Minh** od początku **dążył do opanowania** także **prozachodniego Wietnamu Południowego**. Autorytarny i niepopularny w społeczeństwie rząd Południa utrzymywał się przy władzy w dużym stopniu dzięki wsparciu USA.

zbrojna interwencja USA w Wietnamie

Na Południu rozwijała się **komunistyczna partyzantka** – **Wietkong** – podporządkowująca sobie stopniowo coraz więcej obszarów kraju. Ho Chi Minh wspierał jej działania. Zaostrzenie sytuacji nastąpiło **w 1964 r.** W wyniku kilku następujących po sobie przewrotów na Południu osłabła pozycja rządu oraz armii. Coraz bardziej prawdopodobne stawało się przejęcie tam władzy przez Wietkong. **Stany Zjednoczone**, zaniepokojone siłą ruchów komunistycznych w tym regionie świata, zadecydowały o rozpoczęciu **bezpośredniej interwencji wojskowej**. Aby umocnić pozycję rządu Wietnamu Południowego, Amerykanie zaczęli wysyłać do tego kraju **coraz liczniejsze oddziały**. Ponadto rozpoczęli **bombardowanie obiektów na terenie Wietnamu Północnego**. Nie przeprowadzili natomiast przeciwko niemu ofensywy lądowej, gdyż obawiali się, że mogłoby to sprowokować interwencję wojsk chińskich.

ZSRR i Chiny zwiększyły wówczas ilość wyposażenia wojskowego przekazywanego wietnamskim komunistom, obejmującego też samoloty i broń przeciwlotniczą. Amerykanie nie byli w stanie zlikwidować partyzantki Wietkongu, która skutecznie stawiała opór dzięki **lepszej znajomości trudnego, porośniętego dżunglą terenu** i znaczącemu poparciu miejscowej ludności. Wobec amerykańskich jeńców oraz przeciwników politycznych, a także ludności cywilnej południowego Wietnamu dopuszczała się zbrodni wojennych.

Przygotowania do pogrzebu ofiar masakry w Huế, dokonanej przez Wietkong i wojska północnego Wietnamu w lutym 1968 r.

W tej największej masakrze, do jakiej doszło w czasie wojny wietnamskiej, siły komunistyczne zabiły kilka tysięcy cywilów (w tym kobiet i dzieci) oraz jeńców wojennych.

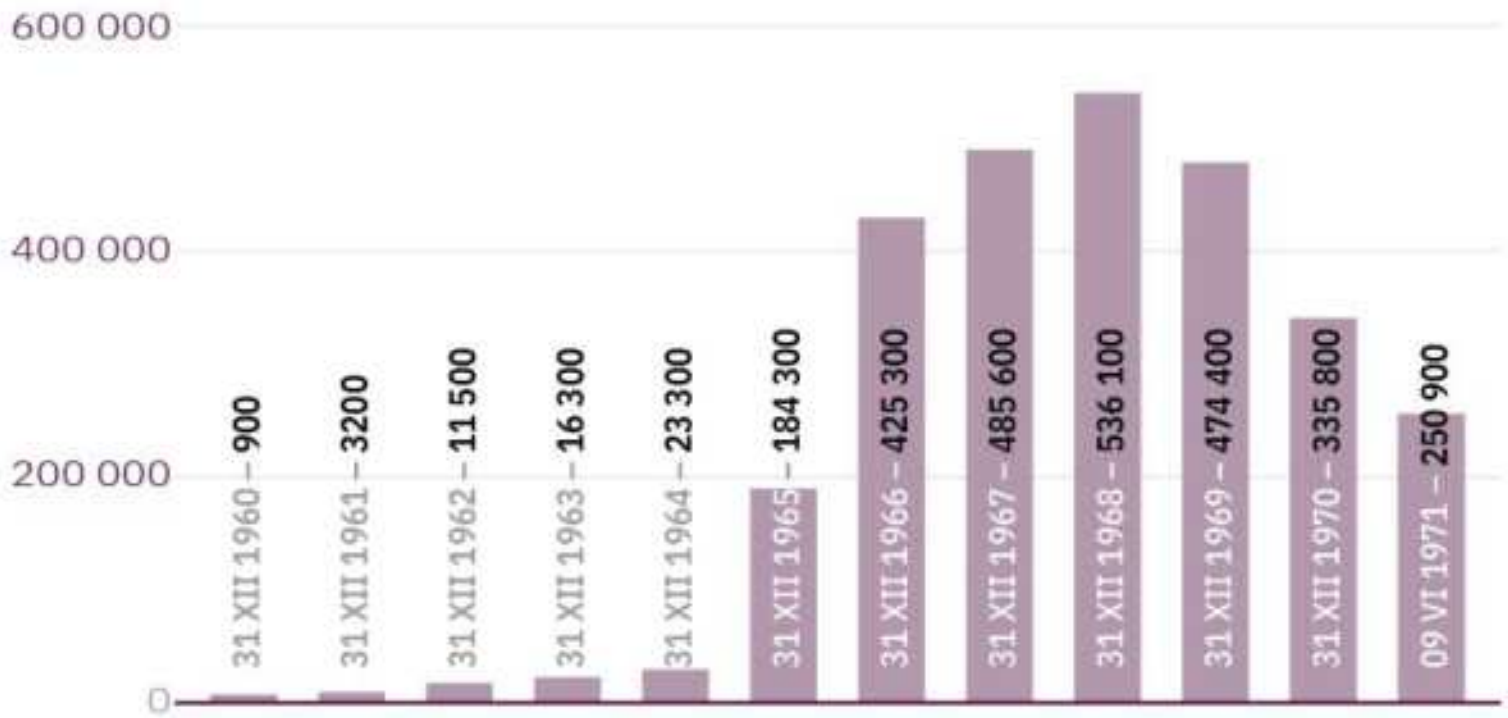

Na początku 1968 r. Wietnam Północny i oddziały Wietkongu podjęły ofensywę. Nie przyniosła ona jeszcze wówczas zwycięstwa komunistom, spowodowała jednak bardzo poważne straty wśród Amerykanów. W związku z **rosnącą liczbą ofiar** i brakiem perspektyw ostatecznej wygranej, **Stany Zjednoczone postanowiły stopniowo ograniczyć liczebność swoich sił w Wietnamie**. Do takiej decyzji przyczynił się również fakt, że **wojna** stawała się **coraz bardziej niepopularna w społeczeństwie amerykańskim**. Konflikt wietnamski był pierwszą wojną, z której przebiegiem tak szczegółowo zapoznawała Amerykanów **prasa i telewizja**. Dostarczały one ciągle nowych **obrazów ukazujących okrucieństwo działań zbrojnych**. Przerażenie budziła śmierć amerykańskich żołnierzy, w większości bardzo młodych (średnia wieku poborowych wynosiła 19 lat). Do opinii publicznej w USA docierały także informacje o ogromie ofiar działań wojennych i nalotów wśród cywilnych Wietnamczyków. Oburzenie wywołał mord na ludności cywilnej dokonany przez oddział armii amerykańskiej w wiosce **Mỹ Lai** (czytaj: my laj).

Pomnik ofiar masakry Mỹ Lai w pobliżu miasta Quảng Ngãi na wschodnim wybrzeżu Wietnamu

W Mỹ Lai 16 marca 1968 r. żołnierze amerykańscy zabili ok. 350 nieuzbrojonych cywili (głównie kobiety i dzieci). Wiedza o tych wydarzeniach stała się powszechna w listopadzie 1969 r., gdy prasa amerykańska upubliczniła przerażające zdjęcia ciał zamordowanych.

Liczebność wojsk amerykańskich zaangażowanych w Wietnamie w latach 1960–1971

Ćwiczenie

Scharakteryzuj zmiany poziomu zaangażowania militarnego USA w wojnę wietnamską.

Pomnik w Waszyngtonie upamiętniający żołnierzy amerykańskich poległych w Wietnamie (*Vietnam Veterans Memorial*)

Na ścianach z czarnego granitu, tworzących pomnik, wyryto nazwiska poległych. Straty amerykańskie w Wietnamie wyniosły ponad 58 tys. zabitych.

koniec wojny w Wietnamie

Wraz z redukcją liczebności żołnierzy amerykańskich ciężar walki miał spocząć głównie na armii Wietnamu Południowego. Jak się okazało, nie była ona jednak w stanie prowadzić samodzielnie skutecznej walki przeciw wojskom komunistycznym. Na początku lat 70. rozpoczęły się negocjacje między stronami konfliktu. W 1973 r. zawarto **porozumienie** o zawieszeniu broni i przeprowadzeniu wyborów. **Komuniści złamali** jednak tę umowę **na początku 1975 r.** Podjęli wówczas ofensywę, która pozwoliła im **zająć 30 kwietnia Sajgon – stolicę Wietnamu Południowego**. W następnym roku ogłoszono **zjednoczenie obu części kraju jako Socjalistycznej Republiki Wietnamu**.

Śmigłowce przewożące osoby ewakuowane z Sajgonu (operacja „Frequent Wind") lądujące na amerykańskim lotniskowcu, 29 kwietnia 1975 r.

Gdy wojska Wietnamu Północnego zajmowały Sajgon, armia USA przeprowadziła dramatyczną akcję ewakuacji z miasta obywateli amerykańskich i części ich wietnamskich sojuszników. Ewakuowano ok. 7000 osób. Większości Wietnamczyków, którzy współpracowali z rządem Wietnamu Południowego i ze Stanami Zjednoczonymi, nie udało się uciec z kraju. W tzw. obozach reedukacyjnych (będących obozami pracy niewolniczej) znalazło się wkrótce co najmniej 200 tys. z nich.

Wojna w Afganistanie oraz ostatni etap wyścigu zbrojeń

W ostatnim okresie zimnowojennej konfrontacji istotną rolę odegrała kwestia **Afganistanu**, która zaważyła też poważnie na losach Związku Radzieckiego. W wyniku przewrotu wojskowego w 1978 r. władzę w Afganistanie objęli miejscowi komuniści. Moskwa natychmiast uzyskała wpływ na nowy rząd. Zaczął on wprowadzać **sowiecki model społeczno-ekonomiczny** oraz starał się **wyeliminować wpływy**

religii muzułmańskiej z życia społecznego. W kraju narastał opór przeciw nowemu porządkowi. Na konflikty ideologiczne nakładały się przy tym **waśnie etniczne i plemienne**, dające o sobie znać również w obrębie samej rządzącej elity, wśród której toczyła się zacięta walka o władzę.

interwencja ZSRR w Afganistanie

We wrześniu 1979 r. przywództwo w Afganistanie przeszło w ręce polityków, którzy próbowali prowadzić politykę międzynarodową w mniejszym stopniu zależną od Moskwy. W odpowiedzi na to **ZSRR zdecydował się przejąć pełną kontrolę nad krajem**. W grudniu **1979 r. podjął zbrojną interwencję** i narzucił Afganistanowi nowy rząd, całkowicie sobie podporządkowany.

Przeciwko proradzieckiemu rządowi i sowieckim wojskom **wystąpiła silna partyzantka**. **Wspierały ją Stany Zjednoczone**, które zaopatrzyły ją w uzbrojenie i wspomagały finansowo. Partyzanci kontrolowali tereny górzyste i stopniowo rozszerzali obszar swoich działań. Ich przeciwnicy zachowali pod kontrolą jedynie większe miasta. Radzieckie zaangażowanie militarne w Afganistanie trwało ponad 9 lat. **Liczba ofiar wśród żołnierzy sowieckich** oraz **koszty prowadzenia wojny** rosły, a przy tym nie dawały Moskwie w zamian żadnych korzyści. ZSRR nie był w stanie wygrać tej wojny. **W lutym 1989 r. sowieckie siły interwencyjne wycofały się z Afganistanu**.

USA na czele wyścigu zbrojeń

W latach 70. i 80. radzieckie **wydatki zbrojeniowe** były większe niż wydatki Stanów Zjednoczonych. Nie zapewniło to jednak Moskwie przewagi militarnej. **Amerykanie górowali pod względem technologicznym**, a ich myśl naukowa i inżynieryjna wyprzedzała osiągnięcia ZSRR w tej dziedzinie. Stopniowo okazywało się też, że **gospodarka radziecka nie może już podołać ciężarowi kosztów wyścigu zbrojeń**.

Prezydent USA w latach 80. – **Ronald Reagan** – prowadził zdecydowaną politykę zagraniczną, do czego wykorzystywał mocarstwową pozycję USA w świecie. Dostrzegł też szansę zwycięstwa w konfrontacji z przeżywającym kryzys Związkiem Radzieckim, który określił jako „imperium zła". **Przyśpieszenie wyścigu zbrojeń** okazało się skutecznym narzędziem. Szczególną rolę odegrał ogłoszony przez Reagana w 1983 r. **projekt nazywany „gwiezdnymi wojnami"**. Określano tak popularnie program **Inicjatywy Obrony Strategicznej**, której elementem było rozmieszczenie na orbicie okołoziemskiej satelitów uzbrojonych między innymi w lasery. Miałyby one niszczyć rakiety wystrzelone w kierunku terytorium USA. Gdyby projekt został zrealizowany, USA zyskałyby ogromną przewagę strategiczną na wypadek wojny jądrowej. Amerykańskie terytorium zostałoby zabezpieczone przed radzieckimi rakietami. ZSRR nie był w stanie stworzyć własnego systemu o podobnej skuteczności.

Pierwszy etap wycofywania się wojsk radzieckich z Afganistanu – przedstawiony na fotografii – nastąpił już w 1986 r.

Wyścig zbrojeń

Słynne bronie zimnej wojny

Amerykański samolot Lockheed SR-71 Blackbird
Ten samolot zaprojektowano na przełomie lat 50. i 60. XX w. Pierwsze loty bojowe wykonał w 1967 r. w trakcie wojny w Wietnamie. Ponad trzykrotnie przekraczał prędkość dźwięku. Osiągał wysokość lotu na pułapie 25 tys. km. Do jego najważniejszych cech należała ograniczona możliwość jego wykrycia przez radary.

Radziecki śmigłowiec Mi-24
Ten ciężki śmigłowiec bojowy wprowadzono do użytku w 1969 r. Mimo wzmocnionego opancerzenia i dużej masy był bardzo szybki – w swojej podstawowej wersji osiągał prędkość do 335 km/h. Miał duży przedział transportowy, dający możliwość przewiezienia ośmiu żołnierzy. Zasłynął przede wszystkim z wojny w Afganistanie. Powstańcy walczący z wojskami radzieckimi nazywali go „diabelskim rydwanem".

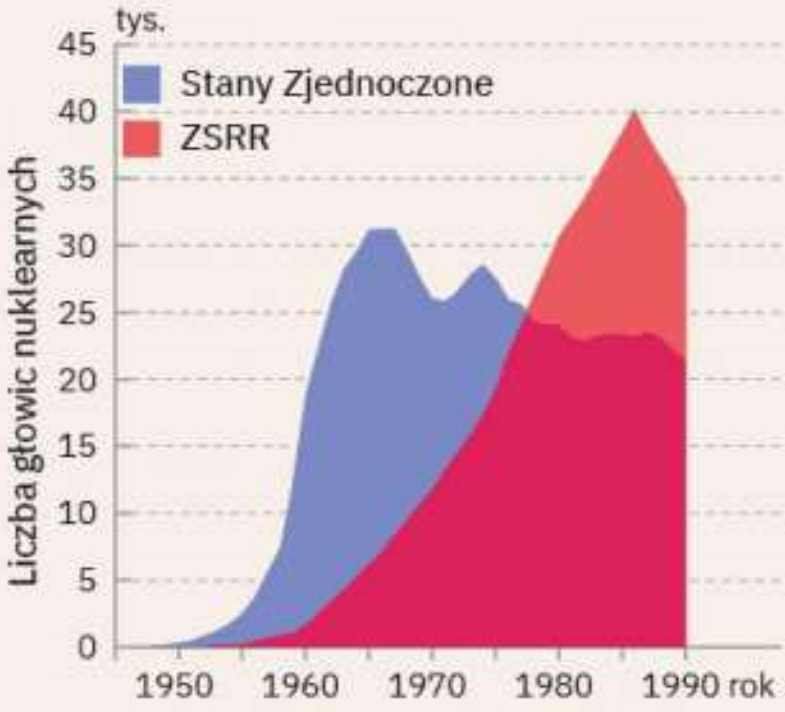
Amerykański lotniskowiec USS Enterprise (CVN-65)
Nazwę „Enterprise" nosiły kolejne amerykańskie okręty od 2. poł. XVIII w. CVN-65 to ósmym z nich. Rozpoczął służbę w 1961 r. Był pierwszym na świecie lotniskowcem o napędzie atomowym. Do dziś pozostaje najdłuższym okrętem wojennym w dziejach (342 m). Jego pierwszą poważną misję stanowił udział w blokadzie Kuby. Natomiast od 1965 r. z jego pokładu startowały samoloty wykonujące działania bojowe w trakcie wojny w Wietnamie.

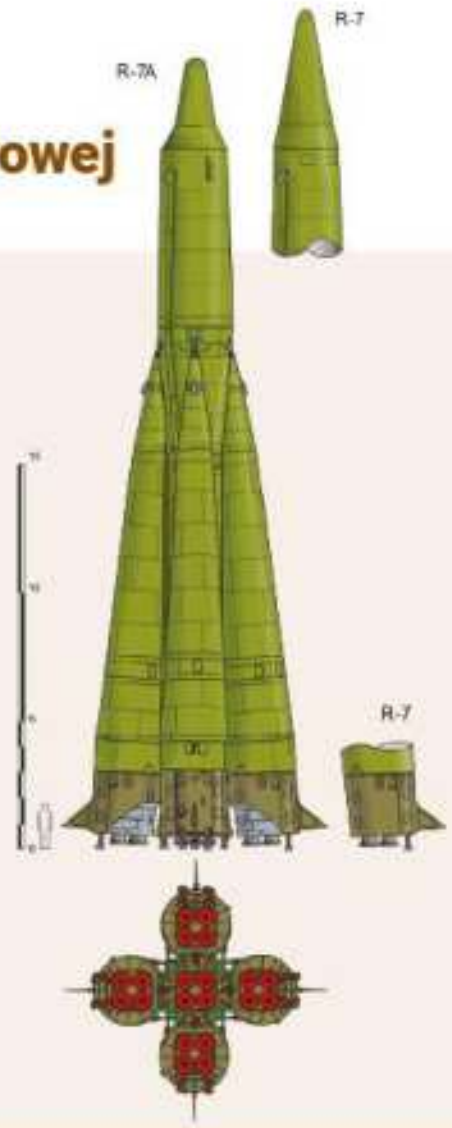

Radziecki okręt podwodny projektu 941
Te jednostki (zbudowano ich sześć między 1981 a 1989 r.) miały napęd atomowy. Zostały przystosowane do przenoszenia i wystrzeliwania jądrowych pocisków balistycznych. Każdy z nich mógł wystrzelić 20 rakiet. Były największymi okrętami podwodnymi w historii. Ukrywały się wśród lodów Arktyki w oczekiwaniu na ewentualne zadanie bojowe. Na Zachodzie ten typ okrętu nazwano „Tajfun".

Niebezpieczeństwo zagłady jądrowej

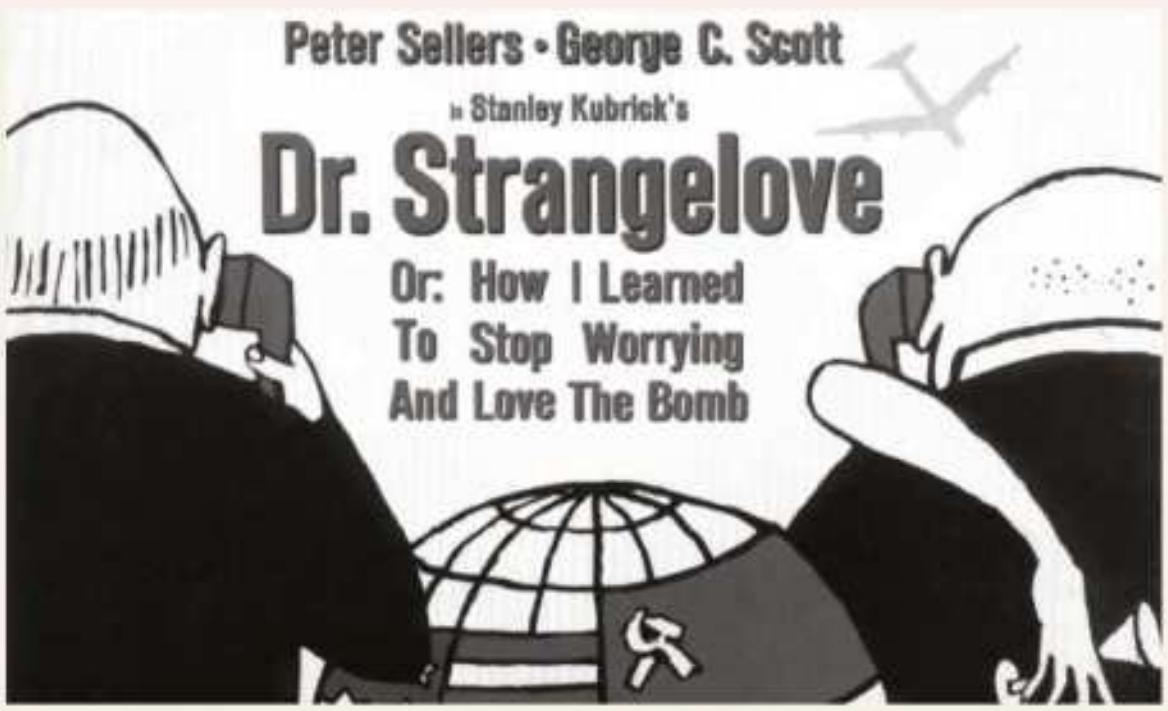

Liczba głowic atomowych w posiadaniu USA i ZSRR

Pierwszy w historii pocisk balistyczny o zasięgu międzykontynentalnym – radziecki R7
Pierwszy udany test pocisku nastąpił w 1957 r. Jego zasięg wynosił początkowo 6000, a następnie – 8000 km. Taki pocisk mógł przenosić głowice jądrowe. Wykorzystywano go w radzieckim programie kosmicznym do wynoszenia satelitów i statków załogowych na orbitę.

Wzajemne zagwarantowane zniszczenie (ang. *Mutual Assured Destruction*, MAD) to doktryna wypracowana w okresie zimnej wojny, która była skrajną postacią teorii odstraszania. Zgodnie z MAD zakładano, że pokój zapewnia sytuacja, w której wrogie sobie strony (USA i ZSRR) zgromadziły tak wielkie arsenały jądrowe, że pozwalają one na całkowitą wzajemną zagładę. Lęk przed niewyobrażalnymi konsekwencjami wojny atomowej (liczba zgromadzonych głowic atomowych była kilkakrotnie większa niż potrzebna do zniszczenia życia na Ziemi) miał więc powstrzymać przywódców politycznych i wojskowych przed rozpętaniem wojny.

Plakat filmu *Dr Strangelove, czyli jak przestałem się martwić i pokochałem bombę* w reżyserii Stanleya Kubricka (1964)
Ten film stanowił jedną z najbardziej zjadliwych satyr na militaryzm, jaka powstała w historii kina. Przedmiotem kpiny stała się przede wszystkim doktryna wzajemnego zagwarantowanego zniszczenia.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przeanalizuj przebieg konfliktów zimnowojennych i wyjaśnij, na czym polegała rywalizacja supermocarstw. Jakie niosła ona ze sobą zagrożenia dla świata i poszczególnych krajów?
2. Wyjaśnij, dlaczego Kuba odegrała tak ważną rolę w polityce międzynarodowej i na czym polegał kryzys kubański w 1962 r.
3. Podaj przyczyny wybuchu wojny w Wietnamie (II wojny indochińskiej) oraz zaangażowania się w nią Stanów Zjednoczonych. Przedstaw następstwa tego konfliktu.
4. Przedstaw okoliczności i skutki radzieckiej interwencji w Afganistanie.
5. Wyjaśnij pojęcia: *zimnowojenny wyścig zbrojeń, mur berliński, projekt „gwiezdnych wojen"*.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 56
- Dla **okresu zimnej wojny** charakterystyczny był **wyścig zbrojeń** obejmujący między innymi **rozwój broni jądrowej** i środków jej przenoszenia.

s. 57
- W **1961 r.** władze komunistyczne wzniosły **mur berliński** odgradzający Berlin Zachodni.

s. 58
- **Na Kubie** na początku 1959 r. przejęli władzę rewolucjoniści pod przywództwem **Fidela Castro**. Stopniowo zaprowadzali na wyspie **system komunistyczny**.

s. 59
- **ZSRR rozpoczął rozmieszczanie na Kubie rakiet średniego zasięgu**, które stanowiłyby bezpośrednie zagrożenie dla Stanów Zjednoczonych. Doprowadziło to do **kryzysu kubańskiego w październiku 1962 r.**, kiedy to **świat stanął na krawędzi wojny**. Ostatecznie **przywódca ZSRR Nikita Chruszczow wycofał się ze swoich planów**.

s. 60
- **Wietnamscy komuniści dążyli do podporządkowania sobie Wietnamu Południowego.** Rządowi tego kraju zdecydowali się udzielić wsparcia **Amerykanie**, którzy **w 1964 r.** rozpoczęli **zbrojną interwencję**.

s. 61–62
- Od 1968 r. USA ograniczały liczebność swoich oddziałów w Wietnamie. **Wojna wietnamska zakończyła się w 1975 r. zwycięstwem komunistycznej Północy.**

s. 63
- W **1979 r. Związek Radziecki** rozpoczął **zbrojną interwencję w Afganistanie**, gdyż starał się zdobyć kontrolę nad tym krajem. **Na początku 1989 r.** był jednak zmuszony **wycofać swoje wojska**.

s. 63
- **W latach 80. ZSRR przestał nadążać za USA w wyścigu zbrojeń.**

7. Konflikty na Bliskim Wschodzie po II wojnie światowej

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak doszło do powstania państwa Izrael;
- poznasz przyczyny, charakter i przebieg konfliktu arabsko-izraelskiego;
- zapoznasz się z przemianami, jakie dokonały się w Iranie i Iraku.

Narodziny państwa Izrael

osadnictwo ludności żydowskiej w Palestynie

Ruch syjonistyczny, powstały u schyłku XIX w. (zobacz podręcznik do klasy 3), propagował **ideę utworzenia żydowskiego państwa w Palestynie**. Szybko zdobywała ona zwolenników i wielu Żydów decydowało się na emigrację do tego kraju. W latach **1922–1948 Palestyna**, odebrana po I wojnie światowej Turcji, **stanowiła terytorium mandatowe** Ligi Narodów **zarządzane przez Wielką Brytanię**. Brytyjczycy zgodzili się początkowo na swobodne **osadnictwo ludności żydowskiej**. Jednak później starali się je ograniczać, ponieważ stało się źródłem narastających konfliktów między **miejscowymi Arabami** (**Palestyńczykami**) a żydowskimi imigrantami. Liczba przybyszów nieustannie rosła. W efekcie **w 1945 r. Żydzi stanowili ponad 30% ludności Palestyny**.

Wobec tragedii Holokaustu świat **stanął przed moralnym zobowiązaniem** zapewnienia Żydom bezpiecznej ojczyzny. Jej umiejscowienie na obszarze Palestyny zdecydowanie popierały Stany Zjednoczone, w których społeczność żydowska była liczna i miała duże wpływy polityczne.

projekt podziału Palestyny

W **1947 r.** Wielka Brytania przekazała sprawę Palestyny **Organizacji Narodów Zjednoczonych**, która **w listopadzie** podjęła decyzję o **podziale kraju na dwa państwa: żydowskie (Izrael) i arabskie**. Jerozolima miała uzyskać status terytorium międzynarodowego. **Pokojowe wprowadzenie w życie postanowień ONZ okazało się jednak niemożliwe**. Palestyńczycy odrzucili projekt ONZ. Takie samo stanowisko zajęła powstała niedawno **Liga Państw Arabskich**. Konflikt arabsko-żydowski przekształcił się w **wojnę domową** w Palestynie.

deklaracja niepodległości Izraela

Gdy **14 maja 1948 r.** brytyjski komisarz opuścił Palestynę, **Dawid Ben Gurion ogłosił powstanie państwa Izrael**. W odpowiedzi **kraje arabskie**: Egipt, Arabia Saudyjska, Jemen, Irak, Transjordania, Syria i Liban **rozpoczęły wojnę**. Okazały się jednak do niej źle przygotowane. **Wojska izraelskie** odnosiły kolejne sukcesy. W ciągu kilku miesięcy **zajęły w Palestynie obszar dwukrotnie większy, niż zakładały propozycje ONZ**, a przede wszystkim **obroniły niepodległość** nowo powstałego **państwa Izrael**.

Dawid Ben Gurion na okładce amerykańskiego magazynu „Time" z sierpnia 1948 r.

Ben Gurion (1886–1973) urodził się w Płońsku niedaleko Warszawy. W 1906 r. wyemigrował do Palestyny należącej wówczas do Turcji. Zaangażował się w działalność polityczną zmierzającą do stworzenia państwa żydowskiego. Po utworzeniu Izraela został jego pierwszym premierem i sprawował tę funkcję z krótką przerwą do 1963 r.

Izraelscy żołnierze w trakcie walk z wojskami egipskimi w październiku 1948 r.

podział Palestyny w 1949 r.

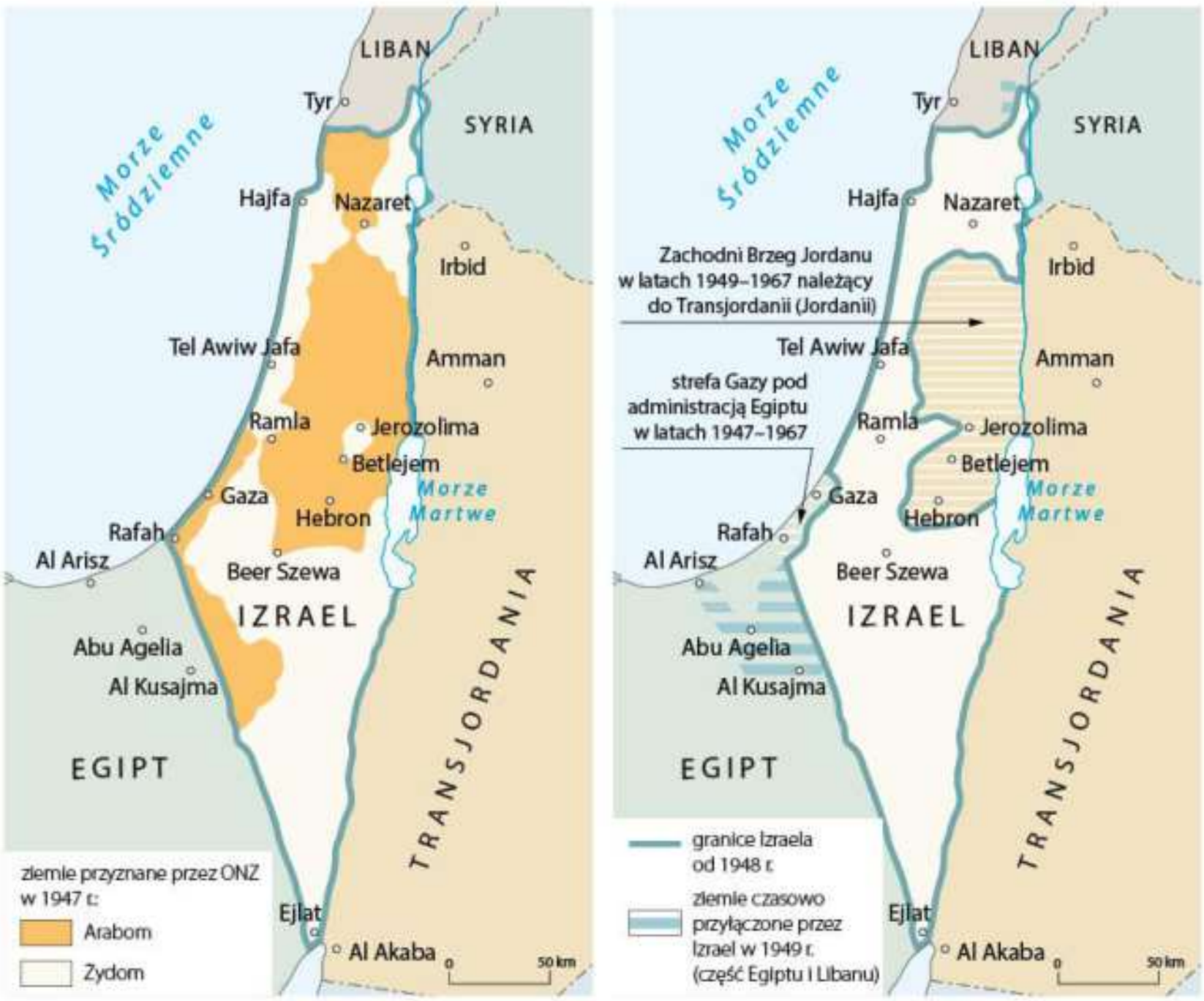
Na skutek zawieszenia broni **na początku 1949 r. 80% terytorium Palestyny przypadło Izraelowi**. **Zachodni Brzeg Jordanu** i **Wschodnią Jerozolimę** zajęła **Transjordania** (która wkrótce zmieniła nazwę na *Jordania*), natomiast **Strefę Gazy – Egipt**. Około 750 tysięcy **palestyńskich uchodźców** z czasów wojny nie mogło powrócić na obszary, które opanował Izrael. Jednocześnie do tego państwa przybyła w latach 1948–1951 podobna liczba Żydów. W efekcie **Izrael stał się państwem zamieszkanym w ogromnej większości przez ludność żydowską**. Bliski Wschód przeobraził się odtąd w **region wyjątkowo silnych napięć politycznych**. Wiązały się one z losem uchodźców palestyńskich zgrupowanych w obozach w sąsiednich krajach. Poza tym państwa arabskie nie mogły pogodzić się z faktem, że między nimi powstał nowy, obcy twór państwowy.

palestyńscy uchodźcy

Palestyńczycy w obozie dla uchodźców, 1948 r.

Plan podziału Palestyny oraz Izrael w latach 1948–1949

Ćwiczenie

Porównaj obszar państwa Izrael projektowany przez ONZ w 1947 r. z terytorium tego kraju w 1949 r. Jakie tereny zdobył Izrael w wyniku wojny? Jakie obszary Palestyny znalazły się we władaniu Transjordanii i Egiptu?

Powstanie państwa Izrael poparły nie tylko Stany Zjednoczone, lecz także ZSRR, który spodziewał się uzyskać tam swoją strefę wpływów. Sytuacja ta okazała się jednak krótkotrwała. Stalin wkrótce zaczął wrogo odnosić się do państwa żydowskiego i stanął po stronie krajów arabskich.

Wojny Izraela z krajami arabskimi

W 1956 r. doszło do tak zwanego **kryzysu sueskiego**. Wśród państw arabskich na pozycję lidera wysuwał się **Egipt**. W **1956 r.** ogłosił **przejęcie przez państwo Kanału Sueskiego**, który dotąd kontrolowała brytyjsko-francuska spółka. W tej sytuacji Wielka Brytania i Francja nawiązały sojusz z Izraelem. **Wojska izraelskie** podjęły udaną **ofensywę przeciwko Egiptowi**, a **oddziały** spadochronowe **państw**

zachodnich zajęły strefę Kanału. Tymczasem **Egipt uzyskał wsparcie dyplomatyczne** zarówno **ZSRR**, z którym już wcześniej współpracował, jak i **Stanów Zjednoczonych**. Amerykanie byli zaskoczeni akcją militarną sojuszników. Nie popierali jej, zależało im natomiast na utrzymaniu stabilnej sytuacji na Bliskim Wschodzie. Naciski USA oraz ONZ spowodowały, że **wojska brytyjskie, francuskie i izraelskie wycofały się z zajętych terenów**.

Organizacja Wyzwolenia Palestyny

Tymczasem ruch zbrojny zwrócony przeciwko Izraelowi narastał wśród **uchodźców palestyńskich**. Jego celem było odbicie z rąk żydowskich ziem utraconych przez Arabów oraz utworzenie niepodległej Palestyny. **W 1964 r.** kilka ugrupowań połączyło się w **Organizację Wyzwolenia Palestyny** (**OWP**). Na jej czele stanął po kilku latach **Jasir Arafat**.

Jasir Arafat (1929–2004) podczas przemówienia na sesji plenarnej ONZ w 1974 r.

Arafat był Palestyńczykiem, studiował w Egipcie, gdzie rozpoczął działalność polityczną. Od 1969 do 2004 r. przewodził OWP, w latach 1996–2004 był prezydentem Autonomii Palestyńskiej (zobacz rozdz. IV.6.)

wojna sześciodniowa

Oddziały bojowników palestyńskich przeprowadzały ataki na terytorium Izraela, natomiast strona izraelska odpowiadała atakami na obozy OWP w Jordanii. Ponadto narastały konflikty między Izraelem a sąsiednimi krajami arabskimi. Izraelczycy podejrzewali, że mogą stać się obiektem równoczesnego ataku kilku z nich. Rząd izraelski postanowił uprzedzić działania przeciwników. Dlatego **5 czerwca 1967 r. rozpoczął wojnę**, nazwaną później **sześciodniową**. **Natarcie izraelskie** nastąpiło w kilku kierunkach. Błyskawicznie **zajęto Strefę Gazy** kontrolowaną przez Egipcjan oraz **półwysep Synaj** należący do Egiptu. Jednocześnie wojska izraelskie zdobyły jordański **Zachodni Brzeg Jordanu** wraz ze **Wschodnią Jerozolimą** oraz syryjskie **Wzgórza Golan**. Rozejm zawarto 10 czerwca. Zdobyte tereny pozostały pod **okupacją izraelską**. Z półwyspu Synaj Izraelczycy wycofali się w latach 1979–1982, po zawarciu traktatu pokojowego z Egiptem.

Izrael został gwałtownie potępiony przez ZSRR i kraje bloku socjalistycznego. Natomiast nadal konsekwentnie popierały go Stany Zjednoczone. Podziały zimnowojenne w tym regionie świata w efekcie się wzmocniły.

Kraje arabskie nie pogodziły się z porażką i utratą tak znacznych terytoriów. **W 1973 r. Egipt i Syria zaatakowały Izrael**. Rozpoczęła się **wojna Jom Kippur** (określenie pochodzi od nazwy święta żydowskiego przypadającego w dniu ataku). Zaskoczona armia izraelska początkowo ustępowała przed wojskami obu przeciwników, wkrótce jednak to ona przejęła inicjatywę. Skłoniło to Związek Radziecki do zapowiedzi bezpośredniej interwencji zbrojnej po stronie państw arabskich, którym cały czas dostarczał broni. Stany Zjednoczone w ten sam sposób zaopatrywały armię izraelską. Równocześnie oba supermocarstwa szukały możliwości rozładowania napięcia. Pod naciskiem USA **Izrael zgodził się wstrzymać ofensywę i nastąpił rozejm**.

Konflikt izraelsko-palestyński w latach 80.

Nierozwiązanym problemem pozostawał los Palestyńczyków mieszkających na terenach okupowanych od czasów wojny sześciodniowej przez Izrael oraz przebywających w obozach dla uchodźców w krajach sąsiednich. Konflikt izraelsko-palestyński rozszerzył się na terytorium **Libanu**, w którym od 1975 r. trwała **wojna domowa między chrześcijanami a muzułmanami**. Na obszarze tego państwa interweniowała z jednej strony armia syryjska, a z drugiej – izraelska. Izrael przez interwencję zbrojną zabezpieczał się przed działaniami **OWP, która miała bazy w południowym Libanie** i stamtąd przeprowadzała ataki na terytorium izraelskie. **Wkroczenie wojsk izraelskich w 1982 r. rozpoczęło wieloletnią okupację południa Libanu**.

okupacja południa Libanu

W 1987 r. w Strefie Gazy i Zachodnim Brzegu Jordanu, okupowanych przez Izrael, wybuchło spontanicznie **powstanie** (arab. **intifada**) **ludności palestyńskiej**. Broń stanowiły nie tylko kamienie rzucane w stronę żołnierzy izraelskich (pierwszą intifadę nazwano intifadą kamieni). Arabowie dokonywali również licznych zamachów bombowych – w tym na żydowskich cywili. Równolegle jednak stosowali także metody pokojowe: obywatelskie nieposłuszeństwo oraz strajki. Jednocześnie powstała nowa organizacja o nazwie **Hamas**, która **postawiła sobie za cel zniszczenie Izraela** oraz **odrodzenie Palestyny jako państwa rządzącego się prawem islamu**.

pierwsza intifada

Starcia uliczne podczas pierwszej intifady

Tymczasem **w 1988 r. OWP ogłosiła powstanie niepodległej Palestyny**. Miało to wymiar głównie symboliczny, gdyż proklamowane państwo nie miało własnego terytorium. Jego istnienia nie zaakceptowała też większość społeczności międzynarodowej, choć uznało je wiele krajów, w tym ZSRR i państwa arabskie.

Iran i Irak

Rosnące znaczenie dla sytuacji w regionie Bliskiego Wschodu i dla polityki międzynarodowej miały przemiany polityczne w Iranie oraz w Iraku.

W Iranie autorytarne rządy sprawował **szach Mohammad Reza Pahlavi**. Cechą charakterystyczną jego panowania było **częściowe przyjęcie wartości i obyczajowości świata zachodniego**. Pozostawało to w sprzeczności z dominującym w irańskim społeczeństwie **konserwatywnym i głęboko religijnym światopoglądem opartym na islamie**. W latach 60. XX w. władca prowadził intensywne działania, które miały unowocześnić kraj. Wprowadził zmiany prawne w zakresie życia społeczno-religijnego oraz podejmował duże inwestycje gospodarcze. Jednak warunki materialne, w jakich żyła większość ludności, się nie polepszyły.

Szach – tytuł królewski władców Iranu (czyli dawnej Persji), używany także przez niektórych monarchów w księstwach środkowej Azji. Dynastia Pahlavi posługiwała się też tytułem szachinszach („król królów").

W **latach 70.** XX w. w Iranie trwał **kryzys ekonomiczny**. Jednocześnie nastąpiły dalsze ograniczenia swobód demokratycznych oraz niebywały rozrost kontroli **tajnej policji** nad ludnością. W efekcie nasilała się **wrogość elit intelektualnych i studentów wobec systemu władzy**. Jeszcze silniejsza była **opozycja duchownych muzułmańskich**, którzy czuli, że ich pozycja w kraju jest zagrożona. Potępiali ponadto władcę za usunięcie wartości religijnych z życia publicznego.

rewolucja irańska

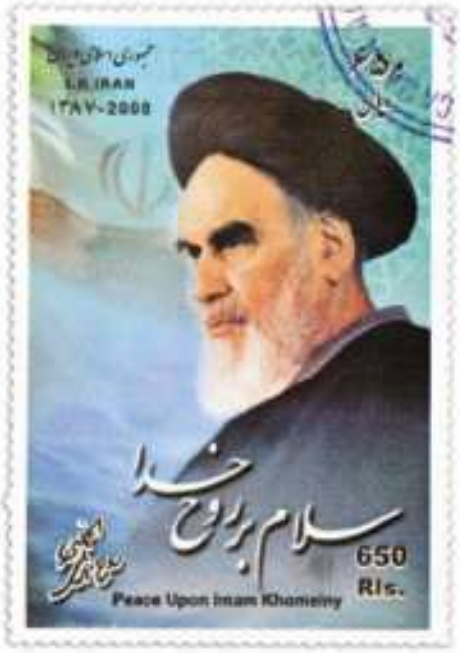
W 1978 r. doszło do **fali antyrządowych manifestacji**, angażujących głównie **młodzież**, oraz do **strajków**. Chociaż władze przystąpiły do brutalnego tłumienia protestów, rosnąca liczba ofiar nie powstrzymała demonstrantów. Przechodzenie żołnierzy na ich stronę zadecydowało ostatecznie o **ucieczce Pahlaviego z kraju na początku 1979 r.**

Rewolucja irańska szybko nabrała **religijnego charakteru**. **Władzę przejął ajatollah Chomeini**, cieszący się olbrzymim autorytetem przywódca duchowy, który powrócił po 15 latach z wygnania. Głównym celem nowych władz stało się zagwarantowanie **panowania w kraju prawa religijnego i restrykcyjnie pojmowanej obyczajowości islamskiej**. Powołano Radę Strażników Rewolucji, do której zadań należało badanie zgodności postanowień parlamentu z zasadami islamu. W razie stwierdzenia niezgodności miała ona prawo unieważniać decyzje. Władza religijna zdobyła w Iranie przewagę nad świecką, a policja religijna uzyskała duże możliwości karania za przestępstwa przeciwko obyczajowości islamskiej. Ajatollah Chomeini jako duchowy przywódca narodu otrzymał niemal nieograniczone uprawnienia.

Ajatollah (arab. *ajat Allah* – cudowny znak Boga) – tytuł nadawany przez muzułmanów, m.in. w Iranie, uczonym znawcom teologii i prawa, traktowanym zarazem jako przywódcy duchowi.

Chomeini (1902–1989) na irańskim znaczku pocztowym z 2008 r.

Strona irańskiej gazety „Ettela'at" z 31 stycznia 1979 r. zawiadamiająca o planowanym na następny dzień przylocie ajatollaha Chomeiniego do stolicy Iranu, Teheranu

W Iraku monarchię obalono w 1958 r. Dzięki temu kraj **ostateczne uniezależnił się od Brytyjczyków**. Ukształtowały się rządy wojskowych, które zmieniały się w wyniku kolejnych zamachów stanu. **W końcu lat 70. dyktatorską władzę zdobył Saddam Husajn** wywodzący się z Socjalistycznej Partii Odrodzenia Arabskiego. **W 1980 r.** podjął **próbę zdobycia pól naftowych należących do Iranu**. Sądził, że ten kraj – który dopiero co przeżył wstrząs rewolucyjny – będzie łatwy do pokonania. Rozpoczęła się **trwająca 8 lat wojna iracko-irańska**, która pochłonęła olbrzymie koszty i wiele ofiar. Żadna ze stron nie odniosła w niej rozstrzygającego zwycięstwa.

dyktatorskie rządy Husajna w Iraku

wojna iracko-irańska

Irańscy ochotnicy w drodze na front

W początkowym etapie wojny iracko-irańskiej (1980–1988) sukcesy odnosili Irańczycy. Decydował o tym w dużej mierze fanatyzm dowództwa wojskowego. Stosowano m.in. metodę tzw. ludzkiej fali. Polegała ona na tym, że osoby kierowane na pola minowe oczyszczały teren przed atakiem armii. Wykorzystywano do tego również dzieci. Irak z kolei sięgał po broń chemiczną, której wykorzystanie jest zakazane prawem międzynarodowym. W 1988 r. użył jej także przeciwko własnym obywatelom – Kurdom – w mieście Halabdża. Zginęło wówczas kilka tysięcy cywilów. Atak stanowił część akcji pacyfikacji Kurdystanu, w którym wybuchło antyirackie powstanie.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw przyczyny, które doprowadziły do utworzenia państwa Izrael na terenie Palestyny.
2. Scharakteryzuj sytuację, w jakiej znaleźli się Palestyńczycy w wyniku powstania państwa izraelskiego.
3. Wymień najważniejsze przyczyny konfliktu arabsko-izraelskiego oraz scharakteryzuj jego etapy od końca II wojny światowej do lat 80. XX w.
4. Omów przemiany, które nastąpiły w Iranie i Iraku. Jak oceniasz ich znaczenie?

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 67
- W 1. połowie XX w. postępowało **osadnictwo ludności żydowskiej w Palestynie**.

s. 67
- Po II wojnie światowej społeczność międzynarodowa zdecydowała o **utworzeniu państwa żydowskiego**.

s. 67
- **Palestyna** miała być **według projektu ONZ** podzielona na **część żydowską** (**Izrael**) i **arabską**. Jednak tych postanowień nie zrealizowano.

s. 67
- **W 1948 r. nastąpiła proklamacja powstania państwa Izrael.** Został on **zaatakowany przez kraje arabskie**, jednak **obronił swoją niepodległość**.

s. 68
- W wyniku wojny wygranej przez **Izrael w jego granicach znalazła się na początku 1949 r. większość Palestyny**.

s. 68
- Setki tysięcy **Palestyńczyków stało się uchodźcami**.

s. 70
- **W 1964 r.** reprezentanci Palestyńczyków dążących do niepodległości swojego kraju utworzyli **Organizację Wyzwolenia Palestyny**.

s. 70
- **Wojna sześciodniowa** (**czerwiec 1967 r.**) doprowadziła do **okupacji przez Izrael** licznych obszarów należących do sąsiednich państw arabskich (w tym **Zachodniego Brzegu Jordanu** i **Wschodniej Jerozolimy**).

s. 71
- Konflikt izraelsko-palestyński rozszerzył się na terytorium **Libanu**, którego **południową część wojska izraelskie okupowały od 1982 r.**

s. 71
- Na części **terenów palestyńskich okupowanych przez Izrael** w **1987 r.** wybuchło powstanie – **pierwsza intifada**.

s. 72
- **Rewolucja w Iranie w 1979 r.** doprowadziła do ustanowienia **rządów religijnych opartych na prawie islamu**. Najwyższym przywódcą stał się **ajatollah Chomeini**.

s. 73
- **W Iraku** w końcu lat 70. XX w. **dyktatorską władzę** objął **Saddam Husajn**.

s. 73
- W latach **1980–1988** trwała krwawa **wojna iracko-irańska**.

8. Proces integracji europejskiej

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz genezę procesów integracji europejskiej po II wojnie światowej;
- dowiesz się, jakie europejskie organizacje międzynarodowe powstały jako pierwsze i jakie były cele ich działalności;
- przeczytasz o powstaniu i rozwoju Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG).

Geneza integracji europejskiej

dążenia integracyjne Europy Zachodniej

Po II wojnie światowej wiele czynników skłaniało **kraje Europy Zachodniej** do **zacieśniania współpracy**. Dotyczyło to **zwłaszcza kwestii gospodarki**. **Zniszczone wojną państwa potrzebowały współdziałania**, aby odbudować swoją pozycję ekonomiczną. **Zakończyła się** trwająca przez stulecia **dominacja** polityczna, technologiczna i gospodarcza **Europy w świecie**. Współpraca państw europejskich miała im pozwolić na konkurowanie z najsilniejszymi światowymi gospodarkami. Z czasem największe państwa europejskie coraz wyraźniej dostrzegały, że samodzielnie trudno im będzie konkurować nie tylko z USA czy ZSRR, lecz także z Japonią, a w późniejszych latach z Chinami i innymi szybko rozwijającymi się gospodarkami.

Zimnowojenny podział świata i lęk przed agresywną polityką ZSRR skłaniały państwa Zachodu do szukania dróg zabezpieczenia ładu międzynarodowego przez **współpracę zachodnich demokracji**. Dążenia zjednoczeniowe w Europie odpowiadały także Stanom Zjednoczonym, które traktowały je jako czynnik wspomagający ich doktrynę powstrzymywania komunizmu. **Zagrożenie komunistyczne** i **zimna wojna** skłaniały też do łączenia sił w **aspekcie militarnym**. Zrealizowano to dzięki utworzeniu Paktu Północnoatlantyckiego (**NATO**) w 1949 r.

Coraz poważniej traktowano myśl, że najlepszym **sposobem uniknięcia kolejnej wojny** niszczącej Europę stanie się zjednoczenie kontynentu. W realiach funkcjonowania żelaznej kurtyny, poza którą pozostawały państwa bloku sowieckiego, było to na razie możliwe tylko w odniesieniu do Europy Zachodniej.

Po 1945 r. wielu polityków prezentowało opinii publicznej projekty integracji Europy i inspirowało kolejne inicjatywy zmierzające do realizacji tej idei. Początkowo szczególnie aktywnie popierali ją politycy francuscy i niemieccy, głoszący przy tym potrzebę pojednania tych dwóch krajów, wielokrotnie toczących wojny w XIX w. oraz 1. połowie XX w. Wśród Francuzów taką postawę prezentował przede wszystkim **Robert Schuman** (czytaj: szuman), a wśród Niemców – **Konrad Adenauer** (od 1949 r. kanclerz RFN). Natomiast były brytyjski premier **Winston Churchill** już we wrześniu 1946 r. przedstawił koncepcję „Stanów Zjednoczonych Europy". Ich

utworzenie miało pozwolić kontynentowi odrodzić się po tragedii II wojny światowej oraz „położyć kres nacjonalizmowi i podżeganiu do wojny" – zjawiskom, które w XX w. już dwukrotnie doprowadziły do konfliktów zbrojnych na skalę globalną. Z kolei papież **Pius XII** wiązał koncepcje jedności europejskiej z kluczową dla niego ideą odbudowy Europy chrześcijańskiej, której narody wyzbyłyby się egoizmu i wspólnie zatroszczyły o pokój.

> ***Jedność Europy była marzeniem nielicznych i nadzieją wielu. Dziś jest dla wszystkich koniecznością.***
>
> ~ Konrad Adenauer

Początki integracji

Kongres Europejski w Hadze

Zwolennicy podjęcia działań integracyjnych doprowadzili do zwołania **Kongresu Europejskiego w Hadze w 1948 r.** Zgromadzeni politycy i intelektualiści uznali konieczność zrezygnowania poszczególnych rządów europejskich z części ich suwerennych uprawnień na rzecz ogólnoeuropejskich instytucji, które wkrótce miały stopniowo powstawać.

Obrady Kongresu Europejskiego w Hadze, maj 1948 r.

Widoczna w centrum litera „E" to symbol pozarządowego stowarzyszenia Ruch Europejski, powstałego w 1947 r.

W maju 1949 r. jako pierwsza powstała **Rada Europy**. Utworzona pierwotnie przez 10 zachodnioeuropejskich państw, z końcem lat 80. skupiała już 23 kraje. Jej działania polegały przede wszystkim na **koordynacji współpracy gospodarczej, społecznej, kulturalnej i naukowej oraz na dbałości o przestrzeganie praw człowieka**. To ostatnie zagadnienie stało się z czasem jej **pierwszoplanowym zadaniem**, gdyż pozostałymi kwestiami stopniowo zajmowały się kolejne, nowo powstałe organizacje europejskie.

Rada Europy

W pierwszym okresie integrację napędzała głównie troska o gospodarkę. **W 1951 r.** powstała **Europejska Wspólnota Węgla i Stali**, która zrzeszała: **Francję**, **Belgię**, **Holandię**, **Luksemburg**, **RFN** i **Włochy**. Jej celem był rozwój gospodarczy krajów członkowskich przez **budowanie wspólnego rynku surowców** oraz **produktów przemysłu wydobywczego** i **hutniczego**.

Europejska Wspólnota Węgla i Stali

Pomnik Roberta Schumana w Brukseli

Schuman (1886–1963) to jeden z pionierów procesu integracji europejskiej. Był premierem Francji w latach 1947–1948 i parokrotnie ministrem, a przy tym propagatorem porozumienia francusko-niemieckiego. To jego plan, ogłoszony 9 maja 1950 r., stał u podstaw prac nad powołaniem Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali. W krajach Unii Europejskiej dla upamiętnienia dnia ogłoszenia tego planu 9 maja ustanowiono Dniem Europy. Także w Warszawie z tej okazji odbywa się Parada Schumana.

Europejska Wspólnota Gospodarcza

W 1957 r. rządy sześciu państw: Francji, Belgii, Holandii, Luksemburga, RFN i Włoch, podpisały **traktaty rzymskie**. Na mocy tych porozumień **1 stycznia 1958 r.** rozpoczęły działalność dwie nowe organizacje: **Europejska Wspólnota Gospodarcza** (**EWG**) oraz **Europejska Wspólnota Energii Atomowej** (**Euratom**). Celem EWG było stopniowe **stworzenie, w ciągu kolejnych kilkunastu lat,**

Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG)

europejski wspólny rynek

wspólnego rynku dla wszystkich towarów i usług. Powołano wówczas także **Europejski Bank Inwestycyjny**, którego zadaniem było wspieranie kredytami i dotacjami mniej rozwiniętych regionów w obrębie EWG. Ponadto po kilku latach porozumiano się co do prowadzenia **wspólnej polityki rolnej**. Zakładany cel w postaci zniesienia ceł na towary rolne i przemysłowe w wymianie handlowej między państwami członkowskimi EWG zrealizowano w **1968 r.** W ten sposób tak zwany **wspólny rynek** stał się faktem.

Uroczystość podpisania traktatów rzymskich 25 marca 1957 r.

Włoski znaczek z serii *Europa*, 1957 r.

Również kraje, które nie należały do EWG, dostrzegały korzyści płynące z polityki wolnego handlu międzynarodowego. Dlatego **w 1960 r. Wielka Brytania**, **Dania**, **Norwegia**, **Szwecja**, **Portugalia**, **Szwajcaria** i **Austria** utworzyły **Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu** (**EFTA**).

Procesy zjednoczeniowe były często spowalniane z powodu obaw przed ograniczeniem suwerenności poszczególnych państw oraz w wyniku rozbieżności interesów rządów krajów europejskich. Na przykład Charles de Gaulle – prezydent Francji w latach 60. – głosił koncepcję „Europy Ojczyzn" i sprzeciwiał się wzrostowi znaczenia ponadnarodowych struktur politycznych. Ponadto Francja długo blokowała przystąpienie do EWG Wielkiej Brytanii, gdyż postrzegała ją jako państwo zbyt silnie związane z USA. W Paryżu nastawiano się raczej na współpracę z Niemcami Zachodnimi.

Charles de Gaulle i Konrad Adenauer podczas manifestacji popierającej integrację europejską, Bonn, wrzesień 1962 r.

Hasła na transparentach głoszą: „Niech żyje Francja. Niech żyje zjednoczona Europa" oraz „Chcemy europejskiej federacji".

Pawilon EWG na wystawie światowej EXPO'67 w Kanadzie

Architektura budynku odwołuje się do kształtu diamentu (minerału zbudowanego z czystego węgla), co ma przypominać o początkach wspólnego rynku, tworzonego wokół węgla i stali.

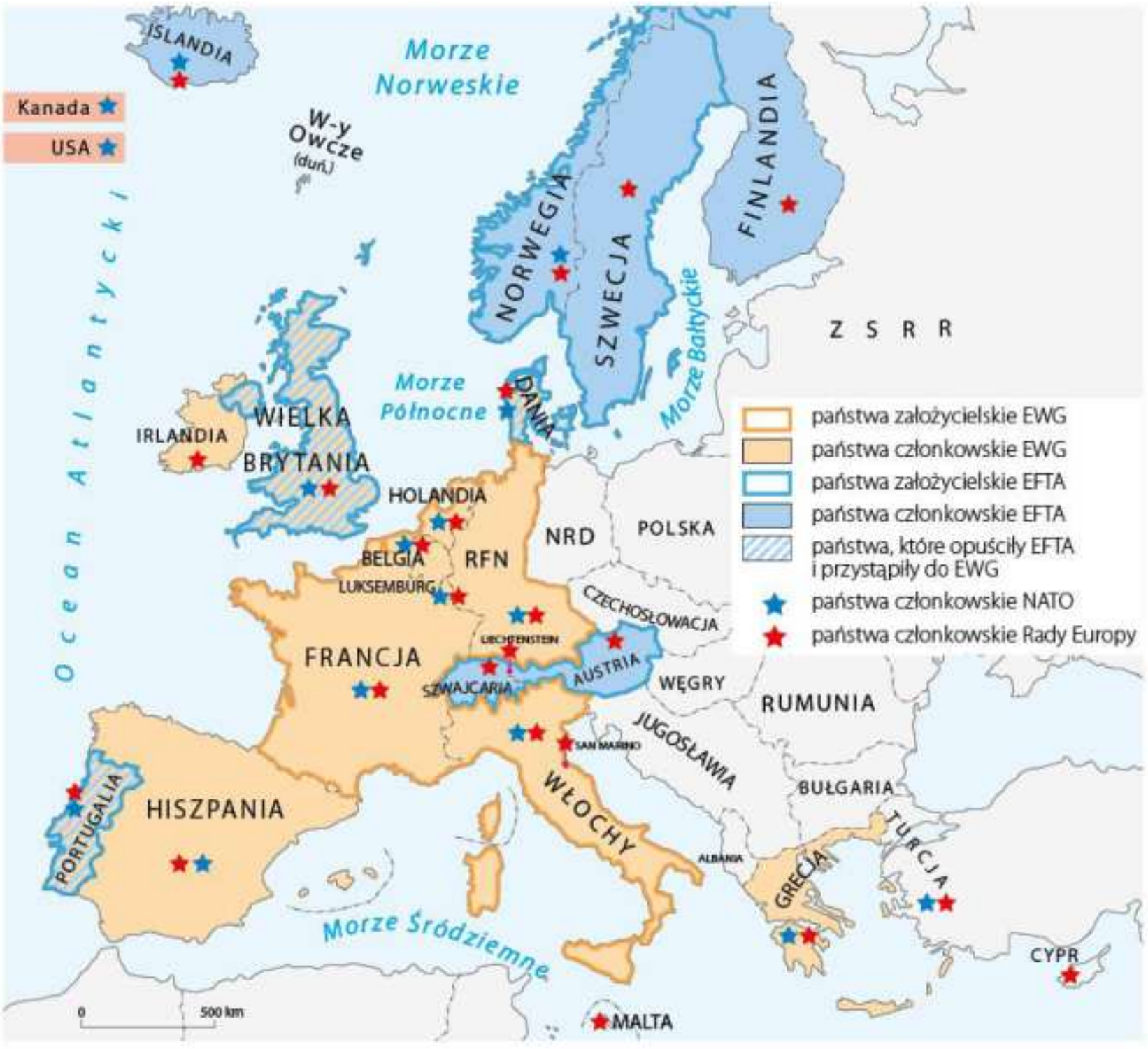
W latach 70. XX w. tendencje integracyjne znów jednak zaczęły brać górę. W największym stopniu przyczyniła się do tego chęć przezwyciężenia trudności gospodarczych, jakie dotknęły wówczas wiele krajów zachodnioeuropejskich. **W 1973 r. Wielka Brytania** oraz **Dania** opuściły EFTA i **wstąpiły do EWG**. W tym samym roku do EWG przystąpiła także **Irlandia**. Pod koniec lat 70. wprowadzono wolny handel artykułami przemysłowymi między członkami obu europejskich organizacji gospodarczych: EWG i EFTA.

rozszerzenie EWG w 1973 r.

dalsze rozszerzenie EWG w latach 80. XX w.

W połowie lat 70. upadły dyktatorskie rządy sprawujące dotąd władzę w Portugalii, Hiszpanii i Grecji. Otworzyło to tym krajom drogę do starań o członkostwo w organizacjach jednoczącej się Europy. W 1981 r. **do EWG** przystąpiła **Grecja**, a w 1986 r. – **Hiszpania** (już od 1982 r. w NATO) oraz **Portugalia**. Ta ostatnia opuściła wówczas **EFTA**, do której wstąpiła natomiast w tym czasie **Finlandia**. Wraz ze zjednoczeniem w 1990 r. Niemiec (zobacz rozdz. IV.3.) **obszar dawnego NRD**, włączony do RFN, stał się automatycznie **częścią EWG**.

Integracja europejska do końca lat 80. XX w.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, czym było motywowane dążenie państw europejskich do integracji. Które z czynników odegrały – twoim zdaniem – pierwszoplanową rolę?
2. Znajdź w opracowaniach historycznych lub internecie informacje na temat roli, jaką odegrali w procesach zjednoczeniowych politycy Jean Monnet (czytaj: żan mone) i Alcide De Gasperi (czytaj: alczide) – również uznawani za „ojców integracji europejskiej". Na podstawie wyszukanych informacji sporządź ich notki biograficzne.
3. Wymień i scharakteryzuj najważniejsze etapy procesu integracji europejskiej do lat 80. XX w. Jakie dziedziny życia publicznego obejmowała integracja?
4. Wyjaśnij pojęcia: *Rada Europy, Europejska Wspólnota Węgla i Stali, EWG, EFTA.*

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Narastanie dążeń integracyjnych**, które objęły początkowo **część państw zachodniej Europy**, miało wiele **przyczyn**: potrzeby **powojennej odbudowy**, chęć **wzmocnienia gospodarczego państw europejskich** przez współpracę, konieczność **jedności wobec zagrożenia komunistycznego**, a także pragnienie **zagwarantowania pokoju**. s. 75
- **W 1949 r.** powstała **Rada Europy** mająca koordynować wielopłaszczyznową współpracę państw europejskich. Z czasem jej głównym zadaniem stała się **dbałość o przestrzeganie praw człowieka**. s. 77
- **W 1951 r.** sześć państw zachodnioeuropejskich: **Francja**, **Belgia**, **Holandia**, **Luksemburg**, **RFN** i **Włochy**, utworzyło **Europejską Wspólnotę Węgla i Stali**. s. 77
- Na mocy **traktatów rzymskich** z **1957 r.**, podpisanych przez sześć wymienionych powyżej państw, na początku **1958 r.** rozpoczęła działalność **Europejska Wspólnota Gospodarcza** (**EWG**). Jej celem było stworzenie wspólnego rynku towarów i usług państw członkowskich. s. 77
- W praktyce **europejski wspólny rynek** narodził się **w 1968 r.** w wyniku **zniesienia ceł na produkty rolne i przemysłowe** w wymianie handlowej **w obrębie EWG**. s. 77–78
- **W 1973 r. do EWG przystąpiły: Wielka Brytania, Irlandia** i **Dania**. s. 79
- **W 1981 r. członkiem EWG** stała się **Grecja**, a **w 1986 r. – Hiszpania** i **Portugalia**. s. 80

9. Przemiany cywilizacyjne i społeczne po II wojnie światowej

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z najważniejszymi przemianami społecznymi po II wojnie światowej;
- dowiesz się, jakie znaczenie miał rozwój naukowo-techniczny, w tym nowe środki komunikacji;
- przeczytasz o przemianach obyczajowych oraz o kulturze młodzieżowej.

Kwestie demograficzne

zmiany demograficzne

Liczba ludności świata przyrastała w okresie powojennym w tempie niespotykanym w dziejach. W 1950 r. Ziemię zamieszkiwało około 2,5 miliarda osób. W końcu lat 80. liczba ta przekroczyła 5 miliardów (a w 2017 r. 7,5 mld). Skala tego przyrostu była **największa w słabo rozwiniętych gospodarczo regionach Azji, Afryki Podzwrotnikowej**, a także w **Ameryce Łacińskiej**. Zdecydowanie mniejsza okazała się w najzamożniejszych rejonach Europy i Ameryki Północnej. Na całym świecie postępowało zjawisko przemieszczania się ludności ze wsi do **miast**. W połowie XX w. żyło w nich niespełna 30% ludności globu, natomiast obecnie jest to już ponad 50%. Po II wojnie światowej ludność niektórych miast przekroczyła – po raz pierwszy w historii – 10 milionów mieszkańców.

W krajach rozwiniętych gospodarczo systematycznie **wzrastała przeciętna długość życia**, która przekroczyła 70 lat. **Znacznie niższa** była natomiast **w najbiedniejszych państwach świata** (zwłaszcza afrykańskich). Mimo to właśnie w tych drugich następował **największy przyrost naturalny**, gdyż **rodziło się** w nich **najwięcej dzieci**.

Państwa najzamożniejsze stanęły przed problemem **starzenia się społeczeństwa**. Dotyczy to przede wszystkim krajów **Europy** oraz **Japonii**. Zwiększa się stale odsetek osób, które nie pracują już zawodowo ze względu na przekroczenie wieku emerytalnego. Stanowi to obciążenie dla gospodarki. **Koszty opieki zdrowotnej** nad osobami starszymi są duże. Następuje także poważne obciążenie **systemów emerytalnych**. W wielu gałęziach gospodarki **brakuje rąk do pracy**. W większości państw wysoko rozwiniętych te niedobory zmniejszają się przez **napływ imigrantów** z biedniejszej części świata.

Współcześnie rośnie znaczenie – zarówno pod względem ekonomicznym, jak i politycznym oraz kulturowym – **migracji ludności**. Przyczyny opuszczania przez wiele osób swojego kraju mają charakter materialny, związany z **poszukiwaniem środków do życia**. W innych przypadkach migracje są następstwem **toczących**

się wojen bądź **prześladowań politycznych**. Po II wojnie światowej migranci udawali się głównie do **Ameryki Północnej** i **zachodniej Europy**.

Gospodarka a społeczeństwo

zależności ekonomiczne między państwami

Dla gospodarki w XX w. charakterystyczne stały się **zależności ekonomiczne** między różnymi regionami świata, **wymiana handlowa na skalę globalną** oraz **rozwój inwestycji i przedsiębiorstw o zasięgu wykraczającym poza granice jednego państwa**. Świat stał się wielką areną wymiany handlowej i rywalizacji gospodarczej. W tych warunkach nastąpił **rozwój międzynarodowych korporacji**, które opierają swoją potęgę na swobodnym rozmieszczaniu w różnych krajach świata **ośrodków** zarówno **produkcji**, jak i **zbytu towarów**. Zakłady produkcyjne należące do korporacji znajdują się **w krajach, w których siła robocza jest tania**, a ponadto często **nie przestrzega się tam praw pracowniczych**, **zasad bezpieczeństwa**, **ograniczeń pracy nieletnich** itd. Kraje te i ich mieszkańcy uzyskują jedynie ograniczone korzyści z tej wytwórczości, ponieważ zyski wypływają w większości za granicę.

Demonstranci domagający się ukarania winnych w 26. rocznicę katastrofy w zakładach chemicznych w Bhopalu w Indiach

Nocą z 2 na 3 grudnia 1984 r. w należących do amerykańskiej korporacji zakładach produkujących środki ochrony roślin doszło do awarii. W jej wyniku nastąpiło uwolnienie trującego gazu. Szybko przemieścił się on do dzielnic mieszkalnych miasta. Śmierć poniosło od razu od 2000 do 3000 osób, a kilkanaście tysięcy zmarło w następnych dniach.

W wyniku **postępu naukowo-technicznego** przemysł oferował **coraz nowocześniejsze i doskonalsze produkty**. Usprawnienie procesu ich wytwarzania powodowało, że stawały się też tańsze i łatwiej dostępne. Dużo uwagi poświęcono **wzrostowi wydajności pracy** przez **lepsze zarządzanie**. Z czasem następowała również **automatyzacja** oraz **komputeryzacja produkcji**. Efektem był stały wzrost zamożności społeczeństw Zachodu. W krajach najlepiej rozwiniętych narodziło się

społeczeństwo konsumpcyjne

tak zwane **społeczeństwo dobrobytu**, nastawione na konsumpcję luksusowych dóbr. **Społeczeństwo konsumpcyjne**, które za swój cel życiowy przyjęło sukces zawodowy, bogacenie się i nabywanie dóbr materialnych, napędzało rozwój ekonomiczny.

Strona z biuletynu zakładu dostarczającego energię elektryczną dla Seattle w Stanach Zjednoczonych, 1947 r. Napis głosi: „Szczęśliwe kobiety mają automatyczne, elektryczne podgrzewacze wody".

Wpływ rozwoju naukowo-technicznego na życie codzienne

postęp technologiczny

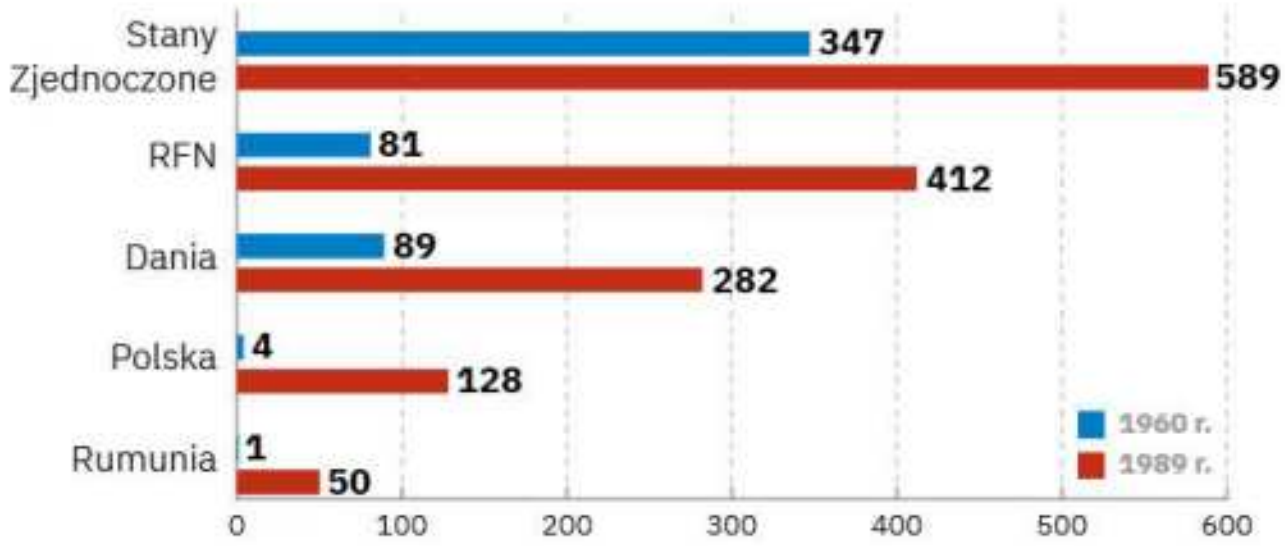
W 2. połowie XX w. najbardziej rewolucyjny postęp technologiczny nastąpił w dziedzinach komunikacji oraz gromadzenia i przekazywania informacji. Dlatego za symbole tej epoki można uznać telewizor, komputer osobisty czy też telefon komórkowy.

Pierwsze **transmisje** telewizyjne przeprowadzono jeszcze przed wojną. Jednak liczba użytkowników **telewizji** w zamożniejszych krajach znacząco wzrosła dopiero w latach 50. XX w. Od połowy następnej dekady filmy i inne programy można było oglądać niezależnie od bezpośredniego przekazu telewizyjnego dzięki **magnetowidom**. Z kolei **muzyka** od połowy wieku stała się dostępna na **płytach długogrających** (nawet 25 min nagrania na jednej stronie płyty), a od lat 70. – na **kasetach magnetofonowych**. Lata 80. przyniosły niezwykłą rewolucję – dzięki stworzonym przez japońską firmę lekkim i poręcznym **walkmanom** można było wygodnie słuchać muzyki w dowolnym miejscu. W tym samym czasie pojawiły się w sprzedaży **płyty i odtwarzacze CD**, w efekcie czego płyty kompaktowe zyskiwały coraz większą popularność, a płyty analogowe znikały z rynku. Przed końcem XX w. pojawił się format **DVD**, który okazał się uniwersalnym nośnikiem obrazu, dźwięku i wszelkich danych.

W dziedzinie środków transportu zmiany polegały w dużej mierze na wzroście ich dostępności. **Samochód** stał się **codziennym środkiem komunikacji dla mieszkańców rozrastających się miast**, a także najprostszym sposobem pokonywania

większych odległości. Intensywnie rozbudowywano **sieci autostrad**. W zamożniejszych krajach także **podróże lotnicze** przestały być przywilejem elit.

Liczba samochodów osobowych na tysiąc mieszkańców w wybranych krajach w latach 1960 i 1989

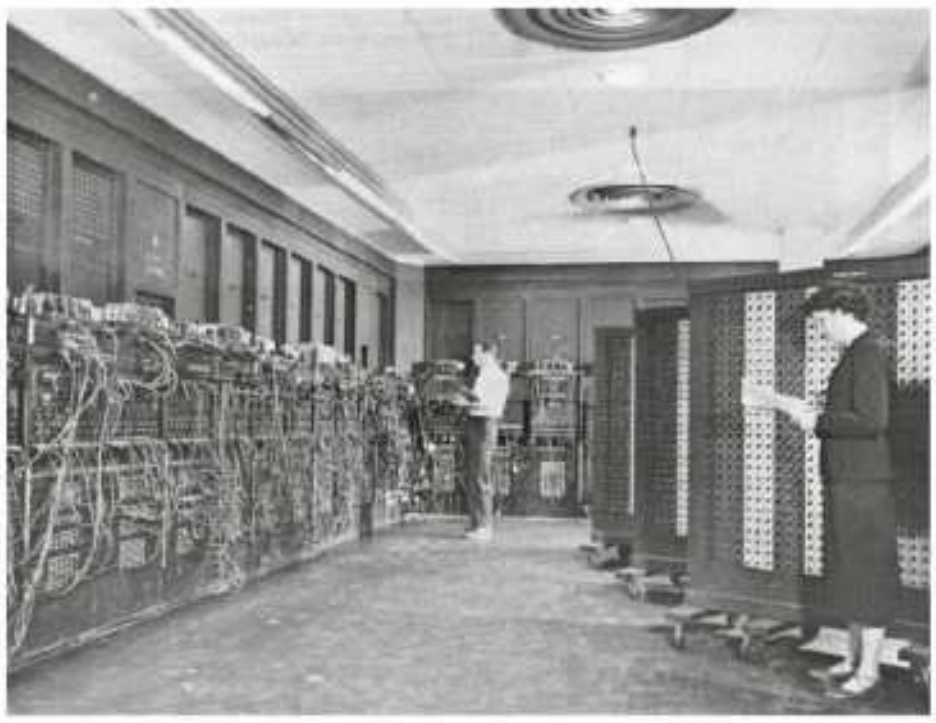
pierwsze komputery

W dziedzinie przetwarzania informacji epokowym wydarzeniem po wojnie okazało się zbudowanie pierwszych **komputerów**. Początkowo były one wykorzystywane przez wojsko, rządy i instytuty naukowe. Nie przypuszczano, że mogą stać się towarem rynkowym i zainteresować zwykłych ludzi. Przełomu pod tym względem dokonali **Steve Wozniak** (czytaj: stiw wozniak) i **Steve Jobs** (czytaj: dżobs). W 1977 r. skonstruowali pierwszy **komputer osobisty**, jaki wszedł do masowej produkcji. W latach 80. XX w. komputery stały się powszechnie dostępne w najzamożniejszych krajach. Na przełomie tej i kolejnej dekady narodził się **Internet**, który zrewolucjonizował łączność i przekazywanie informacji. Możliwości komunikowania się ludzi poszerzyła też w dużym stopniu **telefonia komórkowa** rozwijająca się w tym samym okresie.

powstanie Internetu

Pracownicy obsługujący komputer ENIAC (czytaj: enjak), 1946 r.

ENIAC, uznawany za pierwszy komputer, powstał w USA w latach 1943–1945, a w 1946 r. został przekazany na potrzeby armii. Wykorzystywano go m.in. do prac nad bombą wodorową, a także przy analizach promieniowania kosmicznego. Jego działanie opierało się na 18 800 lampach elektronowych. ENIAC składał się z 45 szaf i ważył ok. 30 t.

eksploracja kosmosu

Chlubą ludzkości w 2. połowie XX w. stały się osiągnięcia określane jako **podbój kosmosu**. W dużym stopniu napędzała go zimnowojenna rywalizacja między supermocarstwami. Początkowo przewagę zdawał się mieć **Związek Radziecki**. **Je-**

sienią 1957 r. umieścił na orbicie **pierwszego sztucznego satelitę Ziemi**. USA wystrzeliły swojego satelitę trzy miesiące później. **W 1961 r.** ZSRR jako pierwszy wysłał **w kosmos człowieka** – był nim **Jurij Gagarin**. Jednak **Amerykanie** w spektakularny sposób wysunęli się na czoło rywalizacji w **lipcu 1969 r.** Wówczas to ich statek jako pierwszy **wylądował na Księżycu**. Pierwszym człowiekiem, który postawił na nim stopę, był **Neil Armstrong** (czytaj: nil). W latach 70., gdy napięcie między mocarstwami nieco zmalało, doszło do radziecko-amerykańskiej współpracy w kosmosie.

Neil Armstrong na powierzchni Księżyca podczas pracy przy statku, 21 lipca 1969 r.

Osiągnięcia w opanowywaniu najbliższej przestrzeni okołoziemskiej miały bardzo duże znaczenie dla rozwoju nauki. Umieszczone na orbicie **sztuczne satelity** obecnie odpowiadają za wiele kluczowych dziedzin życia. Przekazują sygnały telewizyjne i radiowe, są podstawą systemów telefonii komórkowej, internetu i nawigacji GPS, a także prowadzą obserwacje umożliwiające prognozowanie pogody.

rozwój medycyny

Po II wojnie światowej niezwykle dynamicznie rozwijały się także nauki przyrodnicze, a w konsekwencji – **medycyna**. W 1952 r. wynaleziono **szczepionkę przeciw polio**, a w 1974 r. – przeciw **ospie wietrznej**. **Dzięki upowszechnieniu szczepień** oraz **antybiotyków** ograniczono występowanie chorób zakaźnych na całym świecie. W końcu lat 60. XX w. zaczęto **przeszczepiać najważniejsze narządy** (nerki, wątrobę, serce). Sukcesem w rozwiązywaniu **problemów bezpłodności** stało się pierwsze udane **zapłodnienie *in vitro*** (pozaustrojowe), do którego doszło w końcu lat 70. Podstawą osiągnięć medycyny stał się też **rozwój metod rozpoznawania schorzeń**. Już w połowie lat 50. XX w. wprowadzono do użytku ultrasonograf (**USG**), a z końcem lat 60. – **tomograf komputerowy**. Wielkim osiągnięciem nauk przyrodniczych było **odkrycie struktury DNA w 1953 r.** Dzięki temu rozpoznano genetyczne przyczyny wielu chorób i określono dziedziczne ryzyko zachorowania.

Przemiany społeczno-obyczajowe w cywilizacji Zachodu

W krajach Zachodu po II wojnie światowej nastąpiły daleko idące zmiany w zakresie norm społecznych. **Te procesy przyśpieszyły zwłaszcza w latach 60. i 70.** XX w. Dotyczyły przekształcenia modelu rodziny, roli płci i seksualności, a także sposobu życia młodzieży, pracy oraz spędzania wolnego czasu.

Do lat 60. przeważał tradycyjny model rodziny. Opierał się on na wzorcu patriarchalnym, według którego mężczyzna, będący głową rodziny, odpowiadał za jej utrzymanie. Czasami jako jedyny podejmował pracę zawodową. Jego autorytet

i władza dotyczyły zarówno żony, jak i dzieci, ewentualnie innych osób pozostających na jego utrzymaniu. Przestrzenią przeznaczoną dla kobiety pozostawał dom, a jej podstawowymi zadaniami – troska o jego utrzymanie i wychowanie dzieci. W życiu towarzyskim do obowiązków żony należało dobrze się prezentować u boku męża. Wiele zawodów pozostawało niedostępnych dla kobiet. W takiej sytuacji **życie publiczne, polityczne, zawodowe było zdominowane przez mężczyzn**. Jednak **zatrudnienie kobiet** systematycznie rosło. W latach 70. XX w. w USA pracowała już ponad połowa z nich. W Europie Zachodniej ten poziom osiągnięto 10 lat później. Kobiety natomiast długo nie miały dostępu do bardziej prestiżowych zawodów ani nie osiągały wyższych szczebli kariery. Dopiero schyłek XX w. przybliżył kobiety do rzeczywistego równouprawnienia zawodowego w krajach Zachodu.

aktywność zawodowa kobiet

Bohaterowie amerykańskiego serialu telewizyjnego *Father Knows Best* (*Ojciec wie najlepiej*)

Serial komediowy *Father Knows Best* miał najpierw formę radiową, natomiast w 2. połowie lat 50. zyskał ogromną popularność w telewizji. Stanowił pochwałę rodziny, w której każdy zna swoje miejsce – ojciec pracuje zawodowo, a matka jest gospodynią domową. Amerykańskim marzeniem tego czasu był domek na przedmieściu otoczony przystrzyżonym trawnikiem i z co najmniej jednym samochodem w garażu. W takim miejscu życie miało toczyć się harmonijnie, nikt nie głosił kontrowersyjnych poglądów, wszyscy w okolicy zachowywali się podobnie, a także niemal identycznie się ubierali i urządzali domy. W latach 60. w USA ten konsumpcyjny i zachowawczy styl życia spotkał się z gwałtownym sprzeciwem pokolenia hippisów.

Po wojnie, zwłaszcza **w latach 60. XX w.**, nastąpiło przyśpieszenie przemian obyczajowych, związanych między innymi z uniezależnieniem się kultury młodzieżowej. Efektem zmian było zjawisko określane jako **rewolucja seksualna i obyczajowa**. Społeczeństwo zaczęło dopuszczać niektóre zachowania postrzegane dotąd jako skandaliczne – na przykład relacje intymne przed ślubem, włącznie ze wspólnym zamieszkaniem pary, czy zupełną rezygnację z zawarcia małżeństwa. Posiadanie **nieślubnych dzieci** przestawało być skandalem. Na przykład w krajach skandynawskich w 1960 r. stanowiły one około 10% urodzonych, natomiast w 1990 r. – już prawie połowę (w tym czasie w USA było ich ok. 20%). Znacznie wzrosła – zwłaszcza w wielkich miastach – liczba osób, które nie tworzyły trwałych związków. Te osoby, niegdyś określane jako stare panny i starzy kawalerowie, a dziś jako **single**, przestały być wyjątkiem. Do początku lat 70. **rozwody** stały się nie tylko legalne niemal w całej Europie (poza Irlandią, Hiszpanią i Portugalią, gdzie ich legalizacja nastąpiła najpóźniej), lecz także akceptowane społecznie. Ich liczba zaczęła też gwałtownie rosnąć.

rewolucja seksualna i obyczajowa

Minispódniczka, zaprojektowana przez Mary Quant (czytaj: mery kuant), na brytyjskim znaczku pocztowym z 2009 r.

Jednym z symboli lat 60. XX w. stała się minispódniczka – odważny element stroju będący oznaką obyczajowego wyzwolenia kobiet. Podobne kontrowersje wzbudził wcześniej dwuczęściowy strój kąpielowy, czyli bikini, który zasłaniał jedynie najbardziej intymne części kobiecego ciała. Bikini pojawiło się tuż po wojnie, a popularność zdobyło na przełomie lat 50. i 60.

Stopniowo wzrastała dostępność i skuteczność **środków antykoncepcyjnych**. Efektem było nie tylko łatwiejsze planowanie liczby potomstwa, lecz także **większa swoboda seksualna**, która stała się jedną z charakterystycznych cech przemiany obyczajowej. W większości krajów Zachodu u schyłku lat 60. bądź w latach 70. XX w. prawo uznało za legalną – choć pod określonymi warunkami – **aborcję**. Wymienione czynniki miały poważny wpływ na spadek liczby urodzeń.

W latach 60. i 70. XX w. kolejne kraje **znosiły karalność kontaktów homoseksualnych**. W Stanach Zjednoczonych jako pierwszy dopuścił je **stan Illinois** (czytaj: ilinoj) **w 1962 r.** Wielka Brytania zaprzestała ich karania w 1968 r. **W 1989 r. Dania** była pierwszym krajem, który **zalegalizował jednopłciowe związki partnerskie**.

ruch feministyczny

Jednym z najsilniejszych ruchów społecznych stał się **ruch feministyczny**. W omawianym okresie był to tak zwany **feminizm drugiej fali**, czyli nowa faza działań na rzecz emancypacji kobiet, zapoczątkowanych w XIX w. Jego przedstawicielki wskazywały, że w patriarchalnym społeczeństwie kobiety nie mają możliwości pełnej realizacji swoich ambicji – zwłaszcza w sferze zawodowej czy politycznej. Feministki domagały się także **pełnej równości dla kobiet w życiu rodzinnym** i w podziale obowiązków domowych. **Postulowały, aby normy etyczne dotyczące obyczajowości i życia seksualnego były takie same dla obu płci**. Ponieważ te hasła wiązały się z życiem prywatnym, okazały się szczególnie trudne do realizacji.

W **latach 60. XX w.** doszło do żywiołowych **wystąpień młodzieży**, głównie **ruchów studenckich**. Domagano się zmian w obyczajowości i życiu społeczno-politycznym. Wysuwane postulaty były często bardzo radykalne. Chociaż powstające organizacje zwykle szybko się rozpadały, a wystąpienia tłumiono, to ruchy młodzieżowe wpłynęły w dużym stopniu na omówione przemiany społeczno-obyczajowe. O zwolennikach głoszonych wówczas haseł zaczęło się z czasem mówić jako o **pokoleniu '68**, gdyż szczyt aktywności ruchu młodzieżowego nastąpił właśnie w 1968 r. Jedna z przeciwniczek pokolenia '68, dziennikarka Bettina Röhl, pisała o nim: „Pigułka [antykoncepcyjna], popkultura, narkotyki, Jimi Hendrix, dżinsy, Ché Guevara, nieco protestu, nieco przemocy i cała masa kieszonkowego od rodziców i od zwalczanego państwa, które hojnie obdarowywało rewolucjonistów amnestiami – oto istota ruchu '68, który jednocześnie ślepo zapatrzony był w nauki ludobójcy Mao Tse Tunga [Mao Zedonga]".

Demonstracja studencka w Berlinie Zachodnim, 1968 r.

Na zdjęciu widać m.in. flagę Wietkongu oraz portret Ché Guevary. Sprzeciw wobec wojny w Wietnamie protestujący łączyli z poparciem dla komunistycznego Wietkongu oraz rządu Wietnamu Północnego i Ho Chi Minha. Natomiast Ché Guevara – jeden z przywódców rewolucji kubańskiej – stał się dla pokolenia '68 ideałem rewolucjonisty. Jego śmierć w 1967 r. nastąpiła w momencie, gdy bunt młodzieżowy w Europie zbliżał się do kulminacyjnego punktu. Ché Guevara został rozstrzelany przez wojska rządowe w Boliwii, w której starał się wywołać kolejną rewolucję (wcześniej podobne działania podejmował w afrykańskim Kongo). Szybko otoczyła go romantyczna legenda. Nikt z jego wielbicieli nie chciał wiedzieć o fakcie, że współtworzył na Kubie aparat terroru, o stosowanych przez niego metodach walki z przeciwnikami politycznymi i o orzekanych wyrokach śmierci ani o obozach ciężkich robót, do których trafiali także młodzi ludzie nieprzystający do rygoryzmu obyczajowego, jaki zapanował w komunistycznej Kubie.

Tendencje w przemianach kulturowych

Nowym, ważnym zjawiskiem społecznym było **wyodrębnienie się kultury młodzieżowej**. Stało się ono charakterystyczne dla przemian w kulturze Zachodu, a inspiracje przychodziły zwłaszcza ze **Stanów Zjednoczonych**. Młodzież po raz pierwszy wytworzyła **wspólny model kulturowy, przeciwstawiony obyczajowości pokolenia rodziców**. Nastąpiło to już w latach 50. XX w. wraz z pojawieniem się idoli, jak James Dean (czytaj: dżejms din) czy Elvis Presley (czytaj: elwis preslej). W latach 60. XX w. pokolenie hippisów jeszcze bardziej przyśpieszyło zachodzące zmiany. Z czasem nastąpiło wręcz odwrócenie dotychczasowych reguł relacji międzypokoleniowych. Odtąd to dorośli coraz częściej podchwytywali wzorce kultury młodzieżowej i znajdowali w niej atrakcyjne propozycje stylu życia.

Rozwijająca się od lat 50. XX w. kultura młodzieżowa różnicowała się – tworzyła liczne **subkultury** kreujące specyficzne wzorce zachowań. Największą moc łączenia młodych ludzi w wyodrębnione kulturowo grupy miały takie elementy, jak: **sposób ubierania się**, **wysławiania** oraz **spędzania wolnego czasu**. Wszystkie wymienione czynniki wytwarzały odrębny **sposób bycia**, odzwierciedlający **wartości** wyznawane w danej subkulturze. Szczególne znaczenie nadano **muzyce** – wybór określonego jej gatunku często był kluczowy dla związania się z daną subkulturą. W latach 50. **beatnicy** (czytaj: bitnicy) skupiali się wokół **muzyki jazzowej**, w latach 60. **hippisi** – wokół rodzącego się właśnie **rocka**. Własną subkulturę wytworzyła w latach 70. muzyka **punk** (czytaj: pank), a na przełomie lat 70. i 80. – **hip-hop**.

subkultury

Grupa holenderskich punków, 1984 r.

Nazwa *punk* (w slangu oznaczała śmiecia, wyrzutka) przyjęta przez członków tej subkultury zawierała w sobie ładunek antyspołecznego buntu. Członkowie tej grupy wyrażali sprzeciw wobec wszelkich norm i autorytetów uznanych w społeczeństwie. Odrzucili ideologie, choć blisko im było do anarchizmu. Ich hasłem było „no future" (czytaj: noł fjuczer) – „nie ma przyszłości". Stanowili w dużej mierze przeciwieństwo hippisów – kpili z hippisowskiej dobrodusznej naiwności i oderwania od życia. Pochodzili głównie z rodzin robotników, a nie przedstawicieli klasy średniej, jak hippisi.

kultura masowa

Zapoczątkowana w drugiej połowie XIX w. **kultura masowa** sto lat później przeżywała okres niezwykłego rozkwitu. **Środki masowego przekazu**: kolorowa prasa, telewizja, internet, uzyskały wielką moc kształtowania gustów, poglądów, norm zachowania i stylu życia. Ważną rolę odgrywały także osoby osiągające medialną sławę oraz status **gwiazd i idoli** muzyki, filmu, sportu czy po prostu życia towarzyskiego. Idole, tak jak **moda** czy trendy w **sposobie spędzania wolnego czasu**, stali się przedmiotami **ogólnoświatowych działań promocyjnych i reklamowych**. Wzorce kulturowe przyjmowane w świecie miały swoje źródła głównie w krajach Zachodu, a w szczególności w Stanach Zjednoczonych.

Kultura masowa objęła różnorodne formy rozrywki i wypoczynku. Rosnącą popularnością, w tym **za sprawą transmisji telewizyjnych**, cieszyły się **widowiska sportowe**. Przekształciły się w przedsięwzięcia na wielką skalę i przyciągały przed ekrany miliony widzów. Od lat 50. gwałtownie rozwijała się **turystyka**. Wraz z kolejną dekadą nawet zagraniczne wyjazdy przestały być zarezerwowane dla wąskiego grona uprzywilejowanych. Innymi miejscami **popularnej rozrywki** stały się kina, galerie handlowe czy parki rozrywki.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj przemiany demograficzne na świecie po II wojnie światowej.
2. Wymień wynalazki i odkrycia, które w największym stopniu zmieniły życie codzienne ludzi we współczesnym świecie. Jaką rolę odegrały przemiany naukowo-techniczne?

3. Omów przemiany w zakresie życia rodzinnego oraz pozycji kobiet w społeczeństwach Zachodu po II wojnie światowej. Wyjaśnij, jak rozumiesz pojęcie *rewolucja obyczajowa*.
4. Zastanów się, w jaki sposób rozwój społeczeństwa konsumpcyjnego oraz przemiany obyczajowe wpłynęły na postawy życiowe ludzi i wartości przez nich wyznawane. Jakie były – twoim zdaniem – pozytywne i negatywne skutki tych przemian?
5. Poszukaj w literaturze popularnonaukowej oraz w internecie dodatkowych informacji na temat idoli kultury młodzieżowej oraz subkultur młodzieżowych w 2. połowie XX w. Przygotuj prezentację dotyczącą postaci i zjawisk niewymienionych w podręczniku.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- W 2. połowie XX w. nastąpił **gwałtowny przyrost demograficzny**, zwłaszcza **w krajach biedniejszych**. Natomiast na końcu tego okresu **w państwach Zachodu** rozpoczął się **proces starzenia się społeczeństw**. s. 82
- W gospodarce światowej **umacniały się więzy ekonomiczne między państwami. Handel i przedsiębiorczość osiągały globalny wymiar**, co prowadziło m.in. do powstawania **międzynarodowych korporacji**. s. 83
- W najbardziej rozwiniętych gospodarczo krajach **przemiany w procesach produkcji** prowadziły do **rozwoju społeczeństwa konsumpcyjnego**. s. 84
- **Rozwój naukowo-techniczny** przyczynił się do **zmian w życiu codziennym** ludzi. Objął **rozrywkę, sposoby spędzania wolnego czasu, przemieszczanie się** i **komunikowanie**. s. 84
- Rewolucję w wielu dziedzinach życia wywołały **komputery osobiste**, a następnie – **Internet**. s. 85
- Na przełomie lat 50. i 60. XX w. ludzkość zaczęła odkrywać **przestrzeń kosmiczną**, a **w 1969 r.** Amerykanie **wylądowali na Księżycu**. s. 85
- W 2. połowie XX w. osiągnięto wielkie sukcesy w **rozwoju medycyny**. Nastąpiło upowszechnienie **szczepionek** i **antybiotyków**, opracowano technologie **przeszczepów** i **tomografii komputerowej**, a także wykorzystano odkrycie struktury **DNA**. s. 86
- W społeczeństwach Zachodu **wzrosła znacząco aktywność zawodowa kobiet**. Zwiększyła się **liczba osób** żyjących **poza związkami małżeńskimi**. W **latach 60. i 70.** nastąpiły **zmiany prawne** dotyczące m.in. **legalizacji rozwodów, środków antykoncepcyjnych, kontaktów homoseksualnych**, a także – z zastrzeżeniami – **aborcji**. s. 87–88
- **Od lat 50.** nastąpił **rozwój kultury młodzieżowej** oraz licznych **subkultur**, które wytwarzały **własne wzorce kulturowe** i **przeciwstawiały się wartościom i normom społecznym starszego pokolenia**. s. 89
- W dużym stopniu na obyczajowość i styl życia wpływały **środki masowego przekazu** na czele z **telewizją**, a następnie – z **internetem**. Dużą rolę odegrali ponadto **idole popkultury**. s. 90

Pokolenie ’68. Ruchy młodzieżowe

W Nowym Jorku, Tokio, Mexico City, Paryżu, Rzymie, Pradze i Berlinie – wszędzie wychodzili na ulice głównie młodzi ludzie i w podobny sposób dawali wyraz temu, że są przeciw: przeciw wojnie, przeciw obowiązującym systemom oświaty, przeciw pomysłom na życie swoich rodziców, przeciw ubezwłasnowolnieniu, przeciw uciskowi, przeciw starym odpowiedziom na nowe pytania, przeciw intelektualnym i emocjonalnym ograniczeniom.

– Daniel Cohn-Bendit – jeden z przywódców studenckich w trakcie paryskiego Maja ’68

Nurt polityczny kontestacji młodzieżowej w USA

Buntujący się przeciwko rzeczywistości społeczno-politycznej studenci amerykańscy byli związani z **nową lewicą** (zobacz rozdz. II.4.). Do najważniejszych organizacji należały **SDS** – *Students for a Democratic Society* (czytaj: stjudents for a demokratik sosajeti; Studenci na rzecz Demokratycznego Społeczeństwa) oraz ***Free Speech Movement*** (czytaj: fri spicz muwment; Ruch Wolności Słowa). Ten drugi powstał w 1964 r. w **odpowiedzi na zakaz prowadzenia działalności i dyskusji politycznych na terenie Uniwersytetu w Berkley** w Kalifornii. Natomiast SDS wywodził się formacji politycznej o charakterze socjalistycznym. **Przeciwstawiał się dyskryminacji rasowej** i **nierównościom społecznym**. Głosił **hasła antywojenne**. Wysuwał postulat wprowadzenia **demokracji uczestniczącej**. Miałaby ona funkcjonować bez zawodowych polityków, a decyzje byłyby podejmowane na jak najniższym szczeblu i w wyniku debaty oraz porozumienia, a nie – przez głosowanie.

Mario Savio – lider *Free Speech Movement* – rozdający ulotki w czasie wiecu na Uniwersytecie w Berkeley, 1966 r.

Paryski Maj ’68

We Francji w **1968 r.** w gwałtowny sposób dały o sobie znać buntownicze nastroje związane z **młodzieżową kontestacją** wspartą przez **lewicowych intelektualistów**. Także **robotnicy** wysunęli własne **postulaty socjalne**.

Wiec studencki na dziedzińcu Sorbony (Uniwersytet Paryski), 21 maja 1968 r.

Żądania studentów dotyczyły początkowo głównie **zmian w systemie kształcenia** oraz w kwestii **norm obyczajowych** obowiązujących w akademikach. Szybko podjęli oni jednak również takie hasła, jak: **sprzeciw wobec imperializmu** oraz **nierówności społecznych**. Wyrażane przez nich poglądy miały często charakter skrajnie lewicowy. Znajdowały inspirację w teoriach marksistowskich oraz w rewolucji kubańskiej i chińskiej (natomiast system radziecki był już w oczach młodej lewicy skompromitowany). Młodzieżowy bunt zwrócił się jednak przede wszystkim **przeciwko konserwatywnej mentalności** panującej w życiu społecznym oraz **przeciwko konsumpcjonizmowi**. O tym, że stanowił on raczej rewoltę obyczajową niż polityczną, świadczyć mogą najsławniejsze slogany paryskiego Maja ’68, wypisywane wówczas na murach: „Wyobraźnia przejmuje władzę”, „Pod brukiem jest plaża”, „Nie chcemy świata, w którym gwarancja, że nie umrzemy z głodu, zamienia się w ryzyko, że umrzemy z nudy”.

Zamieszki trwały nie tylko w Paryżu. Na zdjęciu barykada uliczna w Bordeaux (czytaj: bordo) w maju 1968 r.

Wystąpienia studenckie przybrały postać **debat** toczących się w niezliczonych **komitetach** oraz **starć z policją**, zwłaszcza w paryskiej Dzielnicy Łacińskiej. Już w trakcie pierwszej „nocy barykad" z 10 na 11 maja 1968 r. rannych zostało prawie 400 osób. Studenci palili także zaparkowane na ulicach samochody, które traktowali jako symbole konsumpcjonizmu. Bunt młodzieżowy połączył się z wystąpieniami robotniczymi. W efekcie **14 maja rozpoczął się strajk generalny**, a w manifestacji w Paryżu skierowanej przeciwko władzom wzięło udział około miliona osób. Ustępstwa rządu na rzecz robotników i rozbicie organizacji studenckich położyło **kres rewolcie** już **w połowie czerwca**. W przedterminowych wyborach **partie wspierające rząd i prezydenta de Gaulle'a zyskały ponad połowę głosów**. Natomiast lewica zdobyła jedynie 40% (przy czym jej radykalne skrzydło poniosło zupełną porażkę).

Plakaty i napisy na murach oraz ulotki i gazetki, drukowane przez setki nowo powstałych organizacji, stanowiły charakterystyczny element wydarzeń 1968 r. we Francji.

Ruch studencki w RFN

W Zachodnich Niemczech ruch stanowiący upolityczniony i radykalny wyraz **kontestacji** nazwano **opozycją pozaparlamentarną** (**APO**). Jego zwolennicy występowali przeciwko udziałowi RFN w polityce międzynarodowej określanej przez nich jako neokolonialna i imperialna. Protestowali zwłaszcza **przeciwko** popieraniu przez rząd zachodnioniemiecki **amerykańskiej interwencji w Wietnamie**. Żądali ponadto **rozliczenia się z nazistowską przeszłością** oraz **liberalizacji norm w szkolnictwie wyższym** i **w życiu publicznym**. Kulminacja wystąpień nastąpiła **wiosną 1968 r. – w czasie „zamieszek wielkanocnych"**. Były one odpowiedzią na postrzelenie lidera ruchu studenckiego Rudiego Dutschke (czytaj: duczke) przez prawicowego zamachowca.

Tłumienie demonstracji studenckiej w Berlinie Zachodnim, w którym ruch kontestacji był szczególnie silny.

W 1968 r. doszło do takich wydarzeń, jak m.in.: polski Marzec '68 (zobacz rozdz. III.5.); „zamieszki wielkanocne" w Niemczech Zachodnich; paryski Maj '68; Praska Wiosna; okupacja przez studentów niemal wszystkich uniwersytetów we Włoszech; „Festiwal Życia" w Chicago; masakra studentów na placu Trzech Kultur w Meksyku.
Gdy w marcu '68 na bezbronnych studentów na Uniwersytecie Warszawskim rzucił się tłum cywilów, słuchacze uczelni paryskich tłukli szyby w lokalach Bank of America. Gdy w sierpniu '68 Praska Wiosna dogorywała pod gąsienicami czołgów, młodzież amerykańska zjeżdżała do Chicago urządzać happeningi i palić karty powołania w proteście przeciwko wojnie w Wietnamie. Gdy w październiku '68 snajperzy otworzyli ogień do młodzieży manifestującej na placu Trzech Kultur w stolicy Meksyku, mordując ponad 500 osób, studenci zachodnich uczelni dyktowali profesorom, czego zamierzają się uczyć. Oto nasz świat – stabilny dotąd i zakrzepły w drętwocie – zakołysał się w posadach.

~ Adam Michnik

10. Kultura po II wojnie światowej

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o najważniejszych zjawiskach w kulturze artystycznej po II wojnie światowej;
- poznasz najwybitniejszych twórców literatury, filmu, muzyki i sztuk plastycznych 2. połowy XX w.

Literatura

Spośród pisarzy, którzy większą część swojej twórczości zaprezentowali jeszcze przed wojną, niezachwianą pozycję zajmował **Thomas Mann**. W 1947 r. opublikował on powieść ***Doktor Faustus***. Stanowiła ona analizę duszy niemieckiej, a także wagi sztuki w świecie oraz zmagań artysty – i człowieka w ogóle – z przeciwieństwami losu i złem, które czai się w nim samym. W Stanach Zjednoczonych kontynuowali swoją twórczość przede wszystkim **William Faulkner** oraz **Ernest Hemingway** (opowiadanie *Stary człowiek i morze*).

Egzystencjalizm

egzystencjalizm

- Egzystencjalizm był nurtem w filozofii i literaturze, który miał licznych prekursorów w XIX i 1. połowie XX w., a **w pełni rozwinął się tuż po II wojnie światowej**. Egzystencjalistów nie interesowały problemy czysto teoretyczne, ale **człowiek – jego los i miejsce w świecie**. Przedstawiciele tego nurtu **postrzegali byt ludzki jako niezwykle kruchy**, a w obliczu śmierci – **przepełniony poczuciem braku sensu istnienia**. Jednocześnie podkreślali, że człowiek jest z natury **wolny, co jednak obciąża go wielką odpowiedzialnością** i czyni życie jeszcze trudniejszym. Dzieje się tak również dlatego, że **człowiekowi nie są dane żadne wskazówki, jak ma żyć**. Albo godzi się on uznać, że jego istnienie jest pozbawione sensu, albo musi **samodzielnie nadać mu cel i znaczenie**.

W całej Europie **tuż po wojnie w dużym stopniu na twórczość literacką oddziaływał egzystencjalizm**. Znalazł on odbicie w twórczości powieściowej i eseistycznej oraz w dramatach **Alberta Camusa** (czytaj: kami). Wśród powieści wielkie uznanie zdobyła opublikowana w 1947 r. ***Dżuma***, będąca pochwałą heroizmu i godności, jakie człowiek potrafi zaprezentować w sytuacji ekstremalnego zagrożenia.

teatr absurdu

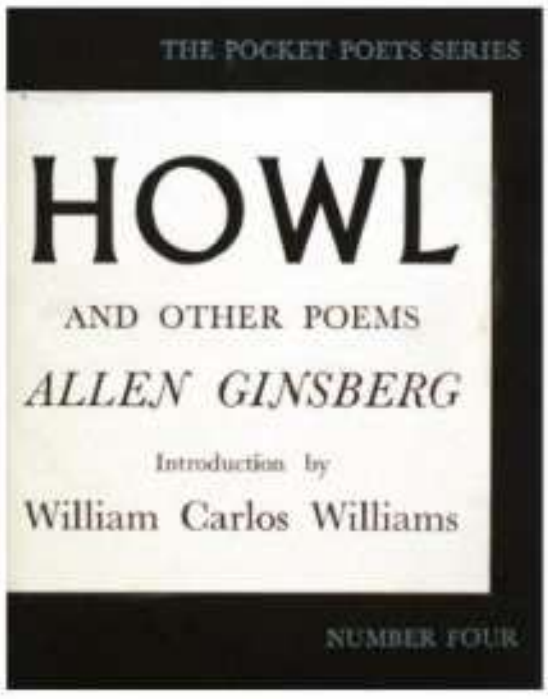
Bliski egzystencjalnemu spojrzeniu na los ludzki był **teatr absurdu** – niezwykle ważne zjawisko w dramaturgii po II wojnie światowej. Jego najwybitniejsi przedstawiciele to Irlandczyk tworzący w języku francuskim **Samuel Beckett** (czytaj: beket) oraz Francuz rumuńskiego pochodzenia **Eugène Ionesco** (czytaj: eużen jonesko; dramaty: *Nosorożec*, *Krzesła*). **Beckett w *Czekając na Godota*** (1952 r.)

przedstawił absurd ludzkiego życia w sposób niemal komediowy. Wykorzystał minimalistyczne środki (zarówno w zakresie przestrzeni scenicznej, jak i dialogów oraz samej akcji), aby ukazać niespełnienie człowieka w życiu. Postaci w jego utworach były nie tyle indywidualnościami, ile symbolami.

Do najwybitniejszych dramatopisarzy 2. połowy XX w. należy zaliczyć także: Amerykanina **Arthura Millera** (*Śmierć komiwojażera*, *Czarownice z Salem*), Szwajcara **Friedricha Dürrenmatta** (czytaj: fridrisia direnmata; *Wizyta starszej pani*) oraz Brytyjczyka **Harolda Pintera**.

W Stanach Zjednoczonych egzystencjalizm w pewnym stopniu wpłynął na **ruch bitnikowski** – **Beat Generation** (czytaj: bit dżenerejszyn). Ten krąg twórców zrewolucjonizował zwłaszcza poezję amerykańską, a przy tym odegrał ogromną rolę w przemianach obyczajowych w USA. Bitnicy proponowali własną, odrębną wizję świata. Należeli do nich między innymi poeta **Allen Ginsberg** i powieściopisarze **Jack Kerouac** (czytaj: dżek keruak) i **William S. Burroughs** (czytaj: berouz).

ruch bitnikowski

Okładka pierwszego wydania tomu poezji Allena Ginsberga *Skowyt i inne wiersze*, 1956 r.

Poemat Ginsberga *Skowyt* stał się w USA wielką sensacją. Należał do nowego nurtu w literaturze amerykańskiej, tzw. poezji konfesyjnej. W sposób nieskrępowany estetycznymi ani obyczajowymi ograniczeniami poezja tego nurtu wyrażała najbardziej osobiste, wręcz intymne doświadczenia jednostki ludzkiej – opisywała zarówno dramat, jak i pospolitość codzienności. Nakład tomiku poezji, w którym ukazał się *Skowyt*, został początkowo uznany za obsceniczny i skonfiskowany. W procesie sądowym ten zarzut jednak oddalono. W ciągu następnych trzech lat książka miała osiem wydań o łącznym nakładzie kilkuset tysięcy egzemplarzy.

W nurcie **literatury katolickiej** do najciekawszych dzieł należały powieści Anglików **Grahama Greena** (*Moc i chwała*, *Sedno sprawy*, *Nasz człowiek w Hawanie*) i **Evelyna Waugha** (*Powrót do Brideshead*).

W ZSRR praktycznie wszyscy wybitni pisarze, jak **Boris Pasternak** czy **Aleksandr Sołżenicyn** (zobacz rozdz. II.3), musieli się zmagać z cenzurą i mieli trudności z publikacją swoich utworów. Dotyczyło to także najwybitniejszej rosyjskiej poetki okresu powojennego **Anny Achmatowej**. Najważniejsze utwory literackie opisujące życie Rosjan w warunkach systemu komunistycznego, powstałe głównie w latach 60. XX w., nie mogły być legalnie opublikowane. Wśród nich należy wymienić powieści *Dzieci Arbatu* **Anatolija Rybakowa** i *Moskwa-Pietuszki* **Wieniedikta Jerofiejewa** oraz zbiór *Opowiadania kołymskie* **Warłama Szałamowa**. Część z tego dorobku literackiego ukazywała się w samizdacie lub na Zachodzie.

Rozprawa z **totalitaryzmem XX w.** stanowiła naturalny temat dla pisarzy urodzonych w ZSRR. Natomiast jego najbardziej uniwersalną analizę zaprezentował Brytyjczyk **George Orwell** w powieściach mających charakter antyutopii i korzystających z konwencji fantastyki: ***Folwark zwierzęcy*** oraz ***Rok 1984***.

postmodernizm

Postmodernizm

- Postmodernizm to nurt we współczesnej kulturze, który został zapoczątkowany **w literaturze pod koniec lat 50.** XX w., a **w myśli filozoficznej** i różnorodnych koncepcjach artystycznych – **u schyłku lat 60.** Przeciwstawił się tendencjom modernistycznym, dobiegającym wówczas kresu, oraz tradycji oświecenia. Postmoderniści **podważali istnienie obiektywnych dróg docierania do prawdy** i nie wierzyli w możliwość opisu rzeczywistości. **Uważali, że nie da się sformułować wartościujących osądów moralnych** czy też **estetycznych**. **Za pozbawiony sensu uważali** także **podział na kulturę niską** (masową) i **wysoką** (elitarną). Podkreślali, że **w kulturze nie może pojawić się już nic nowego** – wciąż powracają w niej te same elementy, którymi musimy się posługiwać.

Od początku lat 60. XX w. narastała fala literatury postmodernistycznej, a jej najwybitniejszymi twórcami byli Amerykanie. Popularność postmodernizmu zainicjowały powieści *Bakunowy faktor* **Johna Bartha** (czytaj: barta) oraz *V.* **Thomasa Pynchona** (czytaj: pinczena). Ten drugi autor stał się wręcz uosobieniem postmodernizmu po opublikowaniu powieści ***Tęcza grawitacji*** w 1973 r. Do najwybitniejszych przedstawicieli postmodernizmu należał Włoch **Umberto Eco** – autor popularnej powieści ***Imię róży***. Pod rozrywkową, kryminalną intrygą przedstawił w niej filozoficzno-religijne rozważania oraz wiele nawiązań kulturowych, wymagających od czytelnika erudycji.

Z omawianą tendencją literacką kojarzono też niekiedy twórczość **Vladimira Nabokova**, rosyjsko-amerykańskiego autora, który w istocie nie reprezentował żadnego kierunku. Jego najważniejsze powieści to ***Lolita***, *Blady ogień* i *Przejrzystość rzeczy*. Ambicją Nabokova było przełamywanie konwencjonalnych oczekiwań czytelniczych i odsłanianie przed odbiorcą drugiego dna rzeczywistości.

Niezwykłą renomą cieszyła się, zwłaszcza w latach 60. i 70. XX w., **proza z regionu Ameryki Łacińskiej**, dotąd pozostającego poza szerszym zainteresowaniem odbior-

Mario Vargas Llosa na zdjęciu z 1982 r. oraz okładki pierwszego wydania *Rozmowy w „Katedrze”*

Spośród wybitnych pisarzy latynoamerykańskich Vargas Llosa (ur. 1936) w najmniejszym stopniu korzystał z poetyki realizmu magicznego. Jego powieści mają charakter psychologiczno-obyczajowy, często też – jak *Rozmowa w „Katedrze”* – opisują mechanizmy władzy. Inne ważne powieści autora to m.in. *Miasto i psy* oraz *Święto kozła*. W 2010 r. Vargas Llosa otrzymał Literacką Nagrodę Nobla.

literatura iberoamerykańska

ców z innych kontynentów. Wśród przedstawicieli **literatury iberoamerykańskiej** największą sławę zdobyli: Argentyńczycy **Jorge Luis Borges** (czytaj: horche luis borhes) i **Julio Cortázar** (czytaj: hulio kortazar), Kubańczyk **Alejo Carpentier** (czytaj: aleho karpentier), Meksykanin **Carlos Fuentes** (czytaj: karlos fuentes), Kolumbijczyk **Gabriel García Márquez** (czytaj: garsija markez) oraz Peruwiańczyk **Mario Vargas Llosa** (czytaj: wargas josa).

Wiele dzieł wymienionych autorów należało do **nurtu realizmu magicznego**. W utworach literackich związanych z tą estetyką obok elementów realistycznych występowały fantastyczne. Ich obecność wynikała ze sposobu widzenia świata, mentalności i wierzeń bohaterów, wobec których narrator nie zachowywał żadnego dystansu, lecz utożsamiał się z nimi i z ich sposobem myślenia. Do najwyżej cenionych przez czytelników dzieł z nurtu realizmu magicznego należą ***Sto lat samotności*** **Márqueza** oraz **opowiadania Borgesa** czy **Cortázara**.

Wielką popularność, a czasami też wysoką jakość artystyczną, osiągały utwory należące do **popularnych gatunków** literatury rozrywkowej: powieści **kryminalno-sensacyjne** (które tworzyli m.in. John le Carré, czytaj: le karej, i Frederick Forsyth, czytaj: fredrik forsajt), **science fiction** (Robert Heinlein, czytaj: hajnlajn, Isaac Asimov, czytaj: ajzak asimow) czy **fantasy** (Ursula K. Le Guin, Roger Zelazny, czytaj: rodżer). Do tej ostatniej kategorii zaliczyć można również twórczość **Johna R.R. Tolkiena** na czele z ***Władcą pierścieni***, opublikowanym w latach 50.

Film

Kadr z filmu *Pijany anioł* (1948 r.), reż. Akira Kurosawa

W tym filmie debiutował najbardziej znany aktor kina japońskiego – Toshirō Mifune (czytaj: tosziro).

Po II wojnie światowej **kinematografia amerykańska** wyznaczała dla wielu model filmu rozrywkowego i zajmowała **naczelne miejsce w repertuarze kin na całym świecie**. W USA produkcja filmowa stanowiła potężny przemysł i dysponowała funduszami, o jakich nie mogli marzyć reżyserzy w innych krajach. Jednak w rzeczywistości twórczość filmowa na całym świecie była niezwykle różnorodna. **Kinematografie wielu państw przeżywały okresy rozkwitu talentów**, a niemal każdy kraj produkował w pewnych okresach dzieła wybitne. Poza **USA** także **Wielka Brytania**, **Francja**, **Włochy**, **ZSRR** i **Japonia** regularnie prezentowały filmowe arcydzieła.

włoski neorealizm

Tuż po wojnie najdonioślejszym zjawiskiem w kinie europejskim był **włoski neorealizm**. Ograniczenia, jakie narzucił trudny, powojenny czas okazały się niezwykle odświeżające. Filmowcy z konieczności **kręcili swoje dzieła na ulicy zamiast w studiu** i wykorzystywali naturalne plenery. Aktorzy często nie byli profesjonalistami i w filmie przedstawiali to, co znali z własnego życia, dzięki czemu unikali sztuczności. **Twórcy filmów neorealistycznych czerpali inspiracje z obserwacji codziennych**

problemów zwykłych ludzi, dotkniętych przede wszystkim skutkami wojny i biedą. Tuż po odegrał olbrzymią rolę w dalszym rozwoju kina światowego. Jego wybitnymi twórcami byli **Roberto Rossellini** i **Vittorio De Sica** (czytaj: de sika; reżyser ***Złodziei rowerów***) oraz **Luchino Visconti** (czytaj: lukino wiskonti), który jednak w swojej późniejszej twórczości zupełnie zmienił styl.

kino gatunków

Klasyczne kino amerykańskie rozwijało sprawdzone wzorce do początku lat 60. XX w. Reżyserzy z USA pozostawali specjalistami od **kina gatunków** (zobacz podręcznik do klasy 3). Znakiem firmowym tej kinematografii stał się wówczas ***film noir*** (czytaj: nuar), czyli kino gangsterskie utrzymane w mrocznym nastroju, ukazujące świat jako nieprzeniknioną zagadkę, prezentujące dwuznacznych moralnie bohaterów. Świetny okres przeżywał także **western**. Dziełem przełomowym w tym gatunku było ***W samo południe*** Freda Zinnemanna (czytaj: zinemana) z 1952 r. W tym samym roku premierę miała ***Deszczowa piosenka*** – świadectwo szczytowej popularności **musicalu**.

kino obyczajowe

Mistrzami amerykańskiego **kina obyczajowego** w tym okresie byli natomiast przede wszystkim **Elia Kazan** i **Billy Wilder** (czytaj: bili łajlder). Ten ostatni wyreżyserował też kilka ogromnie popularnych komedii, w tym ***Pół żartem, pół serio***. Największym innowatorem w kinie amerykańskim był **Orson Welles** (czytaj: łels), którego debiut – a zarazem szczytowe osiągnięcie – ***Obywatel Kane*** (czytaj: kejn; wielokrotnie uznawany za najlepszy film w historii kina) powstał jeszcze w czasie wojny. Odrębne miejsce zajmował przybyły z Wielkiej Brytanii **Alfred Hitchcock** (czytaj: hiczkok), który najdoskonalej łączył w kinematografii amerykańskiej walory komercyjne z autorskim stylem. Wyreżyserował między innymi ***Okno na podwórze***, ***Zawrót głowy*** i ***Psychozę***.

Kadr z filmu *Pół żartem, pół serio*, 1959 r.

W filmie wystąpiła Marylin Monroe (czytaj: merlin monroł; widoczna pośrodku). Stała się ona ikoną kultury popularnej, symbolem seksapilu i jedną z najbardziej uwielbianych gwiazd w historii kina. Kult gwiazd był zjawiskiem typowym dla amerykańskiego kina. *Pół żartem, pół serio* niejednokrotnie uznawano za najlepszą komedię w historii kina. Reżyser Billy Wilder, pochodzący z rodziny żydowskiej, urodził się na początku XX w. w Suchej Beskidzkiej – w ówczesnej Galicji.

kino autorskie

W kinie światowym **w latach 50. i 60.** XX w. nastał czas **autorów**, czyli reżyserów, którzy wyróżniali się wyrazistym, natychmiast rozpoznawalnym, indywidualnym stylem. Przekazywali oni w swoich dziełach własną wizję świata oraz skupiali się na wybranych przez siebie kluczowych problemach. W istocie wówczas po raz pierwszy reżyserów filmowych stawiano wśród twórców kultury na równi z pisarzami czy malarzami. Za wielkich **mistrzów kina autorskiego** uznano takich twórców, jak: Szwed **Ingmar Bergman**, Włosi **Luchino Visconti**, **Federico Fellini** i **Michelangelo Antonioni**, Francuz **Robert Bresson**, Japończyk **Akira Kurosawa**, Hiszpan **Luis Buñuel** (czytaj: buńjuel) oraz Polak **Andrzej Wajda**. Kino autorskie przeciwstawiano często amerykańskiemu, rozrywkowemu kinu gatunków, co stanowiło jednak spore uproszczenie.

Luis Buñuel na hiszpańskim znaczku pocztowym

Ingmar Bergman (po prawej) i operator Sven Nykvist na planie zdjęciowym filmu *Jak w zwierciadle*, 1962 r.

Kadr z filmu *Lampart*, reż. Luchino Visconti, 1963 r. Na zdjęciu wielkie gwiazdy światowego kina – od lewej: Włoszka Claudia Cardinale (czytaj: klaudia kardinale), Amerykanin Burt Lancaster (czytaj: bert lankaster) i Francuz Alain Delon (czytaj: alę delą)

Visconti (1906–1976) był zarówno reżyserem filmowym, jak i operowym. Jego *Opętanie* (1942) uznaje się za pierwszy film rodzącego się neorealizmu. Od lat 60. kręcił filmy charakteryzujące się wielkim rozmachem inscenizacyjnym i widowiskowością, prezentujące nietuzinkowych bohaterów. Koncentrował się na psychice postaci oraz ich dramatach rozgrywających się zarówno współcześnie, jak i w przełomowych momentach historii. Opowiadał często o zmierzchu pewnej epoki i reprezentujących ją ludzi. Doskonałym przykładem takiego filmu był *Lampart*, który otrzymał Złotą Palmę na Festiwalu Filmowym w Cannes (czytaj: kan). Do najwybitniejszych dzieł Viscontiego należą ponadto filmy powstałe między 1969 a 1974 r.: *Zmierzch bogów*, *Śmierć w Wenecji*, *Ludwig* oraz *Portret rodzinny we wnętrzu*.

Sztuka filmowa przeżywała okres najbardziej dynamicznego rozwoju do końca lat 70. Nowatorskie propozycje sposobu konstruowania opowieści filmowych wiązały się z kierunkami narodowymi, które następowały po sobie kolejno: **polska szkoła filmowa** (zobacz rozdział III.10.), **francuska nowa fala**, **brytyjskie kino „młodych gniewnych"**, **czechosłowacka nowa fala**, **amerykańskie kino kontestacji**. Pojawiły się też wielkie osobowości, których nie sposób było przypisać do żadnego prądu: Amerykanin **Stanley Kubrick** (czytaj: stanlej kjubrik; tworzył w Wielkiej Brytanii), Niemiec **Werner Herzog** (czytaj: hercog) czy Rosjanin **Andriej Tarkowski**.

Kino Nowej Przygody powstawało nie tylko w USA. Jednym z najbardziej udanych filmów tego nurtu był film produkcji niemieckiej (ale anglojęzyczny) z 1984 r. – *Niekończąca się opowieść* w reżyserii Wolfganga Petersena.

Jedynym okresem w historii filmu **w USA**, kiedy pozycja kina autorskiego stała się tam równie mocna jak w Europie, była **2. połowa lat 60. i lata 70**. Epoka kontrkultury i hippisowskiego buntu znalazła odzwierciedlenie w takich filmach, jak: ***Absolwent*** Mike'a Nicholsa (czytaj: majka nikolsa), ***Swobodny jeździec*** Dennisa Hoppera czy ***MASH*** Roberta Altmana. Ponadto w okresie tym powstały takie arcydzieła, jak: ***Dzika banda*** **Sama Peckinpaha** (czytaj: pekinpa), ***Ojciec Chrzestny*** i ***Czas apokalipsy*** **Francisa Forda Coppoli** (czytaj: kopoli), ***Lot nad kukułczym gniazdem*** **Miloša Formana** (czytaj: milosza; emigranta z Czechosłowacji), ***Łowca jeleni*** **Michaela Cimino** (czytaj: majkela czimino), ***Manhattan*** **Woody'ego Allena** (czytaj: łudiego alena).

W 1977 r. na ekrany kin weszły ***Gwiezdne wojny*** (później określone jako *Epizod IV: Nowa nadzieja*) w reżyserii **George'a Lucasa** (czytaj: dżordża lukasa). Ten film wraz z filmami **Stevena Spielberga** (czytaj: stiwena; m.in. ***Poszukiwacze zaginionej Arki*** z 1981 r.) zapoczątkował tak zwane **Kino Nowej Przygody**. Kolejni reżyserzy tworzyli przeboje kinowe, w których stawiali na widowiskowość, zawrotne tempo akcji, wyobraźnię i ciąg atrakcji przekraczające dotychczasowe doświadczenia widzów. Rosła **rola efektów specjalnych**, a wraz z nimi – budżety produkcji. Nieskrępowana inwencja twórców, charakterystyczna dla początków tego nurtu, z czasem w dużej mierze ustąpiła standaryzacji produkcji.

Poza kinem rozrywkowym wciąż pozostawało wiele miejsca dla autorów filmowych, wśród których wyróżniali się między innymi: **Jim Jarmusch** (czytaj: dżim dżarmusz) w USA, **Pedro Almodóvar** w Hiszpanii czy **Lars von Trier** (czytaj: fon trijer) w Danii.

Muzyka

muzyka klasyczna

Do połowy lat 70. w **muzyce klasycznej** największymi indywidualnościami byli Rosjanin **Dmitrij Szostakowicz** i Brytyjczyk **Benjamin Britten** (czytaj: bendżamin

brityn). Szostakowicz nadal pozostawał twórcą niezwykle wszechstronnym – komponował kameralną i symfoniczną muzykę instrumentalną oraz nieszablonowe cykle pieśni. Britten tworzył głównie utwory wokalne, w tym wiele oper (m.in. *Peter Grimes*), a także mszę żałobną *Requiem wojenne*. Formułę opery odświeżył Amerykanin **John Adams**. Należał do nurtu **minimalizmu**, którego najbardziej znanymi przedstawicielami byli inni kompozytorzy **z USA**: **Steve Reich** (czytaj: rajsz) i **Philip Glass**. Minimaliści rezygnowali ze złożonych struktur kompozycyjnych na rzecz najprostszych muzycznych środków. Stali w pewnej opozycji do rozpowszechnionych po II wojnie światowej **poszukiwań coraz bardziej awangardowych, eksperymentalnych rozwiązań**. W tej dziedzinie największe uznanie zyskał Niemiec **Karlheinz Stockhausen** (czytaj: karlhajnc sztokhausen) – mistrz muzyki elektronicznej.

minimalizm

Największą zmianą w odbiorze muzyki klasycznej było to, że **epoka kompozytorów ustąpiła epoce wykonawców**. Utworami współczesnymi interesowało się coraz mniejsze grono melomanów. Triumfy święcili natomiast **interpretatorzy kanonu muzycznego** z epoki klasycyzmu czy też romantyzmu. Nastał też czas odkrywania zapomnianych utworów **muzyki dawnej** – nie tylko baroku, lecz nawet średniowiecza. Sięgano też po **dawne instrumenty** i rekonstruowano je, aby móc wykonywać utwory muzyczne w sposób jak najbliższy epoce, w której powstały.

Wielkie triumfy wśród publiczności święcił **musical**. Na pograniczu z muzyką klasyczną sytuowała się twórczość **Leonarda Bernsteina** (czytaj: bernstajna; m.in. ***West Side Story***, czytaj: łest sajd story). Autorzy musicalu ***Hair*** (czytaj: her), wystawionego **w 1967 r. na nowojorskiej niezależnej scenie**, nie tylko wprowadzili do tego gatunku najświeższe dźwięki muzyki słuchanej przez młodzież, lecz także zaprezentowali jednocześnie obyczajowy manifest pokolenia hippisów. Od początku lat 70. niekwestionowanym mistrzem musicalu stał się Brytyjczyk **Andrew Lloyd Webber** (czytaj: endrju lojd łeber). Od swojej **rock opery *Jesus Christ Superstar*** regularnie prezentował kolejne realizacje, które powiększały jego sławę. Były to: ***Evita***, ***Koty***, ***Upiór w operze***. Formułę musicalu zrewolucjonizował natomiast na nowojorskim Broadwayu **w latach 70. Bob Fosse** (czytaj: fos; ***Kabaret***, ***Cały ten zgiełk***). Większość spośród wymienionych musicali sfilmowano.

musical

Scena z musicalu *Koty*, przedstawienie w Moskwie w 2005 r.

Koty miały premierę w Londynie w 1981 r. i były tam grane nieprzerwanie przez 21 lat (prawie 9000 przedstawień), co stanowiło wówczas rekordowe osiągnięcie.

piosenka autorska

Po II wojnie światowej świetny okres przeżywał rodzaj **piosenki**, któremu trudno przypisać jakąś gatunkową nazwę. Na jej charakter wpływał temperament i osobowość danego wykonawcy, dlatego określenie ***autorska*** wydaje się najtrafniejsze. Szczególne mistrzostwo osiągnęli w tym zakresie **artyści śpiewający w języku francuskim**, między innymi: **Édith Piaf** (czytaj: edit pjaf), **Charles Aznavour** (czytaj: szarl aznawur) i **Jacques Brel** (czytaj: żak). W krajach niedemokratycznych artystów o takiej sile oddziaływania na publiczność określano mianem **bardów**. Wyrażali oni emocje społeczeństwa, wymykając się ograniczeniom cenzury. Bardowie, tak jak w poprzednim stuleciu romantyczni poeci, stawali się przewodnikami i tymi, którzy podtrzymywali rodaków na duchu. **W ZSRR** taką pozycję osiągnęli **Bułat Okudżawa** i – uwielbiany przez publiczność – **Władimir Wysocki**.

jazz

Po II wojnie światowej nastąpił niezwykle dynamiczny rozwój **muzyki jazzowej**, która stopniowo stawała się też ogromnie zróżnicowana. Najwybitniejsi wykonawcy wciąż pochodzili ze **Stanów Zjednoczonych**. W latach 40. triumfy święcili **Charlie Parker** i **Dizzy Gillespie** (czytaj: dizi gilespi). Kolejne style, od **bebopu** po **free jazz** rozkwitły w latach 60., rozszerzały granice muzycznej inwencji i zwiększały rolę elementu kluczowego dla jazzu – improwizacji. Poszczególni artyści czerpali inspiracje z różnych gatunków muzycznych, a jazz stawał się synonimem artystycznej swobody i żywiołowości. Większość płyt zaliczanych dziś do kanonu jazzowych arcydzieł nagrano między rokiem 1956 a 1965. Tworzyli wówczas tacy artyści, jak: **Charles Mingus** (czytaj: czarls minges), **Miles Davis** (czytaj: majls dejwis), **John Coltrane** (czytaj: koltrejn) i **Ornette Coleman** (czytaj: ornet kolmen).

rock

W latach 60. z rock and rolla – gatunku muzycznego głównie tanecznego i beztroskiego – **wyłaniał się** stopniowo **rock** o wiele bardziej złożony estetycznie i poważniejszy w warstwie tekstowej, sięgający także po inne inspiracje, takie jak blues czy folk. Stworzyli go w równej mierze **wykonawcy amerykańscy i brytyjscy**. Rock **dojrzał** jako w pełni ukształtowane zjawisko muzyczne **po 1965 r.** W największym stopniu przyczyniły się do tego zespoły **The Beatles**, **The Rolling Stones**, **The Who**, **The Beach Boys**, **The Doors**, a także wykonawcy **Bob Dylan**, **Jimmy Hendrix** i **Janis Joplin**.

Członkowie zespołu The Beatles na zdjęciu z amerykańskiego tygodnika „Billboard" promującego jeden z singli zespołu, 1967 r.

The Beatles są uznawani za najbardziej popularny zespół w historii muzyki rozrywkowej. Grupa rozpoczęła karierę na przełomie 1962 i 1963 r. od prostych piosenek. W kolejnych latach (aż do 1970 r., kiedy zespół się rozpadł) The Beatles odkrywali coraz nowsze możliwości rozwoju muzycznego, a ich kompozycje stawały się coraz bardziej ambitne. Muzycy stworzyli w tym czasie dziesiątki melodii, które nucił cały świat. W 1967 r. nagrali album *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band*, często uznawany za najważniejszą płytę w historii rocka.

Od schyłku lat 60. XX w. muzyka rockowa bardzo szybko się przekształcała i różnicowała. W ciągu następnych 10 lat powstały jej najważniejsze warianty. Ambicje artystyczne uzyskania przez rock stopnia złożoności muzyki klasycznej stały u początków **rocka progresywnego** (King Crimson, Genesis, Yes, Pink Floyd). Ostre brzmienia **hard rocka** (Led Zeppelin, Deep Purple) doprowadziły z czasem do rozwoju **heavy metalu** (jego prekursorem był Black Sabbath). W latach 70. taneczne rytmy rock and rolla przywrócił do życia **glam rock** (David Bowie). Z estetyki tego nurtu skorzystał wkrótce zespół Queen. Wielką rewoltę stanowiła muzyka **punk**. Jej prekursorem był między innymi zespół The Velvet Underground, a najsławniejszymi wykonawcami – Sex Pistols i The Clash. Z punka wyrosła z kolei **zimna fala** (Joy Division, The Cure). Z czasem rock, choć zachował wielu fanów, przestał był tak innowacyjny, a przede wszystkim nie budził już większego zainteresowania kolejnych pokoleń młodzieży. Jego miejsce zajęły **hip-hop** czy **muzyka klubowa**.

Sztuki plastyczne

Po II wojnie światowej po raz pierwszy **światową stolicą sztuki stał się Nowy Jork**, któremu ustąpił w tej roli Paryż. W jeszcze większym stopniu niż dotychczas wielość kierunków i stylów nie pozwalała wskazać dominującej tendencji.

abstrakcyjny ekspresjonizm

Szczególnie uznany i wpływowy był początkowo **abstrakcyjny ekspresjonizm**. Ten kierunek rozwijali **w Stanach Zjednoczonych tuż po wojnie Willem de Kooning** (czytaj: łilem de kuning) i **Jackson Pollock** (czytaj: dżekson polok). Chociaż jak wszyscy abstrakcjoniści tworzyli oni sztukę nieprzedstawiającą (niefiguratywną), wyróżniało ich to, że nie skupiali się wyłącznie na malarskiej formie, lecz starali się oddać indywidualne emocje. Liczyła się dla nich także spontaniczność, automatyzm aktu twórczego, w czym przypominali surrealistów. Pollock stał się jednym z najbardziej uznanych malarzy amerykańskich dzięki opracowanej przez siebie metodzie ***action painting*** (czytaj: ekszyn pejntin). Na leżące na podłodze płótno wylewał farby wprost z puszki, a powstałe dzieło stawało się świadectwem zdarzenia, jakim był akt twórczy. Splatające się na jego obrazach różnobarwne linie nadawały mu przy tym bardzo dekoracyjny charakter.

Willem de Kooning,
litografia *Litho #2 (Waves #2)*, 1960 r.

Obraz Jacksona Pollocka *Number 31* (1950 r.) na wystawie w nowojorskim Muzeum Sztuki Nowoczesnej (MoMA)

> ***Kiedy pracuję i idzie mi dobrze, to cały w tym jestem, a to, co jest poza obrazem, kompletnie się nie liczy – a jeśli zaczyna, to znaczy, że się pogubiłem.***
>
> ~ Jackson Pollock

Abstrakcję uprawiał także inny amerykański artysta – **Mark Rothko** (czytaj: rotko). Od początku lat 50. XX w. tworzył dzieła odmienne w stosunku do nurtu abstrakcyjnego ekspresjonizmu. Jego obrazy wyróżniały się spokojem i łagodnym światłem. Sąsiadowały na nich duże, regularne płaszczyzny, z których każda pulsowała odcieniami jednej barwy.

pop-art

Wyobrażenia o tym, czym jest sztuka, zmieniły się radykalnie pod wpływem **pop-artu**. Ten kierunek narodził się w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych w latach 50. XX w., a stał się sensacją głównie w USA w latach 60. Artyści przynależący do tego prądu artystycznego tematem swoich dzieł czynili **najbardziej rozpoznawalne symbole i wizerunki kultury popular-**

Mark Rothko, *Orange and Yellow*, 1956 r.

nej oraz **społeczeństwa konsumpcyjnego**. Przekształcali je tylko w bardzo ograniczonym stopniu. Najczęściej dążyli do ich przejaskrawienia i wyolbrzymienia. W efekcie zacierali granicę między sztuką a banalnością popkulturowej produkcji. Największą sławę spośród twórców tego kierunku zdobył **Andy Warhol** (czytaj: endi łorhol), który obiektem sztuki uczynił powielone w formie obrazów i grafik fotografie gwiazd filmowych i polityków, puszki zupy Campbell's i butelki coca-coli. Wyraźnie sugerował przy tym, że prawdziwą sztuką jest zarabianie dużych pieniędzy. **Roy Lichtenstein** (czytaj: roj lichtensztajn) kopiował w wielkim formacie kadry komiksów, a **Claes Oldenburg** (czytaj: kles oldenberg) tworzył gigantycznych rozmiarów wyobrażenia codziennych przedmiotów.

Andy Warhol, *Puszki z zupą firmy Campbell*, 1962 r., sitodruk, w nowojorskim Muzeum Sztuki Nowoczesnej (MoMA)

Obrazy Roya Lichtensteina z 1968 r. w Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Wiedniu

Fontanna *Spoonbridge and Cherry* Claesa Oldenburga (1988 r.) w Minneapolis w USA

nowa figuracja

Część artystów uznała, że należy powrócić do sztuki, która umieszcza w centrum zainteresowania człowieka i jego przeżycia. Aby ukazać dramat ludzkiego losu i emocje wyobrażanych postaci, artyści przedstawiali je w sposób zdeformowany, nie stronili też od brzydoty. Do tego kierunku, określanego jako **nowa figuracja**, należeli malarze i rzeźbiarze z wielu krajów, przede wszystkim Irlandczyk **Francis Bacon** (czytaj: fransis bejkon) i Francuz **Jean Dubuffet** (czytaj: żan dibife).

Francis Bacon, *Autoportret*, 1969 r. – obraz na irlandzkim znaczku pocztowym wyemitowanym w 2009 r. w setną rocznicę urodzin artysty

Tematem dzieł Bacona (1909–1992) był człowiek – najczęściej wyobcowany ze świata, doznający odczucia pustki wynikającego z samotności bądź przerażony czymś nieokreślonym. Artysta mocno podkreślał materialny i cielesny aspekt przedstawianych postaci. Z jednej strony dokonywał częściowej geometryzacji kształtów, z drugiej – wywoływał wrażenie, że spod ludzkiej skóry wydobywa się mięso. Efekt często szokował i pozwalał artyście uzyskać zamierzony dramatyzm.

konceptualizm

Sztuka współczesna często odchodziła bardzo daleko od tradycyjnego spojrzenia na materię dzieła artystycznego. Nie musiało stanowić jej płótno obrazu czy kamień, w którym została wykuta rzeźba. **Konceptualizm** zakładał, że idea jest ważniejsza od realizacji. Pomysł i jego słowna prezentacja oraz sam proces tworzenia oraz dokumentacja (fotografie, szkice) były dla konceptualistów w pełni wystarczającym wyrazem ich twórczości. Rozpowszechnionym sposobem uprawiania sztuki stały się także **happening** i **performance** (czytaj: perfomens). Łączyły one w sobie elementy sztuk plastycznych i teatru oraz stanowiły zaaranżowane wydarzenie, często o prowokacyjnym charakterze. Istotą **happeningu jest udział widzów w zdarzeniach**, które artysta inscenizuje i kieruje nimi tylko do pewnego stopnia. Takie działania podejmowała między innymi międzynarodowa **grupa Fluxus**, której najbardziej znanym przedstawicielem był Niemiec **Joseph Beuys** (czytaj: jozef bojs). Z kolei **performance to działanie, w którym widzowie pozostają tylko obserwatorami** różnorodnych poczynań artystów. Performerzy bardzo często wykorzystywali własne ciało jako przedmiot artystycznych zabiegów – był to ***body art***, czyli sztuka ciała, której reprezentantką jest Serbka **Marina Abramović**.

happening i performance

Coraz większą rolę odgrywały także nowoczesne technologie. Zainteresowanie nimi jako ważnym elementem współczesności, który powinien wkroczyć w dziedzinę sztuki, doprowadziło do powstania **wideo-art**. W galeriach zagościły instalacje korzystające z monitorów telewizyjnych, na których pokazywano podpatrzone bądź wykreowane sceny zarejestrowane kamerą.

wideo-art

Street-art bazował na spontanicznej twórczości **grafficiarzy** i wszystkich, którzy postanowili umieszczać swoje dzieła w przestrzeni miejskiej, przy tym często działali na pograniczu prawa. Jednym z pierwszych twórców sztuki ulicy, który zyskał

street-art

status uznanego artysty, był Amerykanin **Jean-Michel Basquiat** (czytaj: żan-miszel baskija). Był on czarnoskórym twórcą, a jego sława stała się ważnym wydarzeniem w świecie sztuki zdominowanej przez białych. Początkowo umieszczał swoje obrazy na murach, później tradycyjnie – na płótnie.

Jean-Michel Basquiat, *Unpleasant liberals*, 1982 r. – obraz na znaczku wyemitowanym przez Republikę Środkowoafrykańską

Źródło historyczne

Fragmenty manifestu amerykańskiego malarza i twórcy happeningów Allana Kaprowa, 1966 r.

Kiedyś zadaniem artysty było tworzenie dobrej sztuki; dziś jest nim unikanie tworzenia jakiejkolwiek. Kiedyś publika i krytycy musieli być znani. Dziś są pełni władzy, a artyści są pełni wątpliwości. Historia sztuki i estetyki jest w całości na półkach księgarskich. Do jej pluralizmu wartości należy obecnie dodać rozmycie granic dzielących sztuki od siebie i dzielących je od życia. Zatem jest jasne, że stare pytania o definicje i standardy doskonałości są nie tylko daremne, ale i naiwne. Nawet wczorajsze rozróżnienia między sztuką, niesztuką i antysztuką są pseudorozróżnieniami, które tylko marnują nasz czas: bok starego budynku przypomina płótna Clyfforda Stilla*, wnętrzności starej pralki służą jako *Mały głaz* Duchampa, głosy na dworcu kolejowym są wierszami Jacksona Mac Lowa**, odgłosy jedzenia w barze obiadowym są autorstwa Johna Cage'a***, a wszystko może być częścią happeningu. [...] Nie tylko sztuka staje się życiem, ale też życie już nie chce być sobą.
Z tego powodu identyfikacja siebie jako artysty staje się ironiczna, jest przyznaniem się nie do talentu, do jakiegoś szczególnego rodzaju działalności, ale raczej do pewnej postawy filozoficznej wobec ulotnych alternatyw nie-całkiem-sztuki bądź nie-całkiem-życia.

D. Kuspit, *Koniec sztuki*, tłum. J. Borowski, Gdańsk 2006, s. 66–67.

* przedstawiciel abstrakcyjnego ekspresjonizmu
** poeta, performer i kompozytor stosujący w swojej twórczości metody niekontrolowanego automatyzmu
*** kompozytor muzyki klasycznej, skrajny eksperymentator

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, jak według Allana Kaprowa zmienił się status sztuki we współczesnym świecie w porównaniu z wcześniejszymi epokami.
2. Znajdź w internecie więcej informacji na temat twórczości artystów wymienionych w tekście. Jak w kontekście ich dzieł rozumiesz stwierdzenie zawarte w tekście źródłowym, że „rozróżnienia między sztuką, niesztuką i antysztuką są pseudorozróżnieniami"?

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij pojęcia: *egzystencjalizm, postmodernizm, realizm magiczny.* Podaj i omów przykłady przejawiania się tych nurtów w dziełach literackich. Postaraj się przywołać także znane ci tytuły niewymienione w podręczniku. Czy znasz filmy, w których można zauważyć inspiracje tymi nurtami? Wymień ich tytuły.
2. Scharakteryzuj najważniejsze zjawiska w kinie światowym w okresie powojennym.
3. Wyjaśnij, na czym polegała różnorodność kierunków, w jakich rozwijała się muzyka klasyczna i rozrywkowa.
4. Przedstaw tendencje i kierunki, które pojawiły się w sztukach plastycznych po II wojnie światowej i wymień ich głównych przedstawicieli.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 95–97
- Wśród **najważniejszych zjawisk i nurtów literackich** okresu powojennego wymienić można: inspiracje **egzystencjalizmem**, **teatr absurdu**, twórczość **pisarzy bitnikowskich** w USA, rozwój tendencji **postmodernistycznych**, a także sukcesy **literatury iberoamerykańskiej**.

s. 95–97
- Do **najważniejszych pisarzy** okresu powojennego należeli m.in.: Albert **Camus**, Samuel **Beckett**, George **Orwell**, Thomas **Pynchon**, Gabriel **García Márquez**, Mario **Vargas Llosa**.

s. 97
- Po wojnie pierwszym ważnym kierunkiem w **sztuce filmowej** był **włoski neorealizm**. Natomiast w **USA** w latach 40 i 50. XX w. nastąpił szczytowy okres rozwoju **kina klasycznego**, a szczególnie **kina gatunków**.

s. 98–100
- **Od lat 50.** XX w. postępował w rożnych krajach rozwój kina autorskiego opartego na osobowościach twórczych wielkich **reżyserów**, takich jak: Ingmar **Bergman**, Luchino **Visconti**, Federico **Fellini**, Michelangelo **Antonioni**, Akira **Kurosawa**, Luis **Buñuel**, Andrzej **Wajda**, Stanley **Kubrick**, Werner **Herzog** i Andriej **Tarkowski**.

s. 101
- **W muzyce klasycznej** ważnym nurtem stal się **minimalizm**. Ponadto wielu kompozytorów poszukiwało **skrajnie awangardowych** rozwiązań. Odbiorców muzyki interesowały **wybitne wykonania kanonu muzycznego** wcześniejszych epok.

s. 102
- Po II wojnie światowej nastąpiło ogromne zróżnicowanie **muzyki rozrywkowej**. Po okresie triumfów **jazzu** szczególnie silnie na odbiorców oddziaływała **muzyka rockowa**, która wyodrębniła się jako dojrzałe zjawisko **w okresie kontrkultury lat 60.** XX w. Szczególną rolę odegrały zespoły **The Beatles** i **The Rolling Stones**, a także **Bob Dylan**.

s. 103–106
- **W sztukach plastycznych** nastąpiło **zróżnicowanie tendencji artystycznych**. Do najbardziej wpływowych kierunków i zjawisk należały: **abstrakcyjny ekspresjonizm**, **pop-art**, **nowa figuracja**, **konceptualizm**, **happening** i **performance**, **wideo-art** oraz ***street-art***.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

II. Świat w epoce zimnej wojny

- Koszty i straty materialne oraz ludnościowe poniesione przez państwa uczestniczące w II wojnie światowej wywołały **powojenne problemy ekonomiczne** i zaważyły na **poziomie życia ludności**. s. 8–10
- Po wojnie **swoją pozycję gospodarczą** oraz **polityczną umocniły Stany Zjednoczone**. s. 11
- Następstwem wojny były **masowe migracje** – na największą skalę w **środkowej Europie** (dotyczyły zwłaszcza **Niemców** oraz **Polaków**). Wynikały zarówno z **powrotów do domów**, jak i z **wysiedleń**. s. 11
- **W 1945 r.** rozpoczęła działalność **Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ)**. Największe uprawnienia w ramach ONZ uzyskała **Rada Bezpieczeństwa**, a decydującą rolę odgrywali jej **stali członkowie** (USA, Wielka Brytania, ZSRR, Francja, Chiny). s. 12–13
- **Po II wojnie światowej USA i ZSRR uzyskały pozycję supermocarstw.** Stało się to kosztem światowego znaczenia dotychczasowych potęg politycznych – Wielkiej Brytanii i Francji oraz pokonanych w wojnie Niemiec i Japonii. s. 14
- W wyniku II wojny światowej **Europa Środkowo-Wschodnia** znalazła się **w strefie wpływów ZSRR**. Stopniowo **podporządkował on sobie** kraje regionu i **wymusił** ich **sowietyzację**, czyli wprowadzenie **sowieckich wzorców ustrojowych, ideologicznych i ekonomicznych**. s. 17
- Działania podjęte przez **komunistów** w latach **1944–1949** pozwoliły im **przejąć władzę** w **Czechosłowacji**, na **Węgrzech**, w **Rumunii, Bułgarii, Albanii, Jugosławii, Polsce** i **NRD**. s. 18
- **Jugosławia zerwała zależność od ZSRR**, ale pozostała **państwem komunistycznym**. s. 18
- W **1947 r.** w stosunkach międzynarodowych **rozpoczął się okres zimnej wojny**. Ukształtowały się **dwa wrogie bloki** polityczne. **Związek Radziecki** i pozostałe **państwa komunistyczne** rywalizowały ze **Stanami Zjednoczonymi** i innymi **krajami Zachodu**. s. 20–21
- Od czerwca **1948** do maja **1949 r.** trwała **zarządzona przez Stalina blokada zachodnich sektorów Berlina**. s. 22
- **W 1949 r.** powstały dwa **odrębne państwa niemieckie**: za zachodzie **Republika Federalna Niemiec (RFN)**, a na wschodzie komunistyczna **Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD)**. Odrębną jednostką polityczną stał się **Berlin Zachodni**. s. 23
- **W 1949 r. państwa Zachodu** utworzyły **sojusz polityczno-wojskowy** pod nazwą **Pakt Północnoatlantycki (NATO)**. s. 23
- **W 1955 r.** powstał **Układ Warszawski** skupiający **europejskie państwa bloku sowieckiego**. s. 24
- **Konflikt zimnowojenny** dał o sobie znać w **Korei**. W **wojnę** w tym kraju **(1950–1953)** zaangażowały się zwłaszcza USA i komunistyczne Chiny. s. 25
- **W marcu 1953 r. zmarł Józef Stalin**. Wkrótce nowym **przywódcą ZSRR** został **Nikita Chruszczow**. s. 29
- **W lutym 1956 r.** Chruszczow przedstawił **referat krytykujący kult jednostki i metody sprawowania władzy przez Stalina**. Zapoczątkowało to w ZSRR oraz krajach bloku sowieckiego **odwilż** i **destalinizację**. s. 29
- **W 1964 r. Chruszczowa odsunięto od władzy**. Jego **następcą** został **Leonid Breżniew**. s. 30
- Od lat 60. XX w., a **szczególnie w latach 70.**, rozwijał się w ZSRR ***samizdat*** oraz **ruch dysydencki**. Jego ważnymi postaciami byli m.in. **Andriej Sacharow** i **Aleksandr Sołżenicyn**. s. 30
- Problemy gospodarcze oraz wydatki ponoszone na zbrojenia oraz prowadzenie wojny w Afganistanie, a także nieudolność rządzących doprowadziły do **poważnego kryzysu ZSRR w latach 80.** s. 32

s. 33 • **Na Węgrzech jesienią 1956 r.** doszło do wystąpień społecznych. Kraj **dążył do demokratyzacji i odzyskania suwerenności**. W odpowiedzi **ZSRR przeprowadził interwencję wojskową** i stłumił **powstanie węgierskie**.

s. 34 • **W Czechosłowacji** dążenia do **reformy ustroju**, czyli **Praską Wiosnę 1968 r.**, stłumiła w sierpniu **interwencja zbrojna wojsk Układu Warszawskiego**.

s. 37 • W USA w 1. połowie lat 50. XX w. **lęk przed wpływami komunizmu** zaowocował zjawiskiem **maccartyzmu**. Wpływów tych **szukano wśród urzędników państwowych** oraz **ludzi nauki i kultury**.

s. 39–40 • **W latach 50. i 60.** XX w. w USA nasiliły się działania **ruchu praw obywatelskich ludności czarnej**. Jego liderem był pastor **Martin Luther King**. Sukcesem ruchu stało się stopniowe **zniesienie segregacji rasowej na Południu** oraz **zapewnienie osobom czarnoskórym pełni praw wyborczych**.

s. 42 • W USA **2. połowa lat 60.** to **okres kontestacji i kontrkultury**, które stanowiły przede wszystkim wyraz **buntu młodego pokolenia przeciwko ówczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej i obyczajowej**. Ważną rolę odegrał **sprzeciw wobec wojny w Wietnamie**.

s. 43 • Ważnymi **nurtami kontrkultury** były przede wszystkim **ruch hippisowski** oraz **nowa lewica**, której ważną część stanowił **ruch studencki**.

s. 44–45 • W 1968 r. wybory prezydenckie wygrał **Richard Nixon**, który chciał zahamować rewoltę obyczajową amerykańskiej młodzieży. W 1974 r. zrezygnował z prezydentury w wyniku **afery Watergate**.

s. 45 • Lata 70. XX w. przyniosły rozwój ruchu **nowej prawicy**, która stała się także oparciem dla **prezydentury Ronalda Reagana (1981–1989)**.

s. 50 • Symbolem dążeń mieszkańców **Indii** do niezależności stał się **Mahatma Gandhi**. W **1947 r. Wielka Brytania przyznała** temu subkontynentowi **niepodległość**. Od **hinduistycznych** w większości **Indii** wyodrębnił się **Pakistan** zamieszkany głównie przez **muzułmanów**.

s. 50 • **Niepodległość uzyskały** wkrótce kolejne **kolonie brytyjskie** w Azji: **Cejlon, Birma, Malezja** i **Singapur**.

s. 51 • **Francja** nie utrzymała panowania nad **Indochinami Francuskimi**. W wyniku **I wojny indochińskiej (1946–1954) niepodległość uzyskał Wietnam** (podzielony na Północny i Południowy). Także **Laos** i **Kambodża** stały się niepodległymi państwami.

s. 51 • Niepodległość uzyskały **Filipiny** (**dotąd pod kontrolą USA**) oraz **Indonezja należąca do Holandii**.

s. 52 • **W Afryce do połowy lat 60. XX w. niepodległe** stały się **kolonie francuskie, brytyjskie** i **belgijskie**, a **w latach 70. – portugalskie** i **hiszpańskie**. Zazwyczaj odbywało się to **na drodze pokojowej**, chociaż było poprzedzone oporem cywilnym ludności.

s. 53 • **Długotrwałą wojnę** toczyli **z francuską metropolią** Algierczycy. Ostatecznie **Algieria** uzyskała **niepodległość w 1962 r.**

s. 54 • W **Republice Południowej Afryki** panował system **apartheidu, zlikwidowany** dopiero **w latach 1989–1994**.

s. 56 • Dla **okresu zimnej wojny** charakterystyczny był **wyścig zbrojeń**, który dotyczył m.in. **rozwoju broni jądrowej**.

s. 57 • W **1961 r.** władze komunistyczne wzniosły **mur berliński** odgradzający Berlin Zachodni.

s. 58 • **Na Kubie** po zwycięstwie **rewolucji (1959 r.)**, której przywodził **Fidel Castro**, stopniowo zaprowadzono **system komunistyczny**.

s. 59 • **W październiku 1962 r.** doszło do **kryzysu kubańskiego**, który **groził wybuchem wojny światowej**. Wiązał się on z **zamiarami ZSRR rozmieszczenia na Kubie rakiet średniego zasięgu**, mogących przenosić głowice jądrowe i stanowiących bezpośrednie zagrożenie dla USA. Ostatecznie **amerykańska blokada wyspy** zmusiła stronę radziecką do rezygnacji z planów.

- **Dążenie wietnamskich komunistów do przejęcia władzy w Wietnamie Południowym** skłoniło **USA** do **zbrojnej interwencji** przeciwko **partyzantce Wietkongu** wspieranej przez Wietnam Północny. **Wojska amerykańskie walczyły** w Wietnamie **w latach 1964–1973**, jednak nie odniosły sukcesu. **W 1975 r. komunistyczna Północ podbiła Wietnam Południowy.** s. 61–62
- **W latach 1979–1989 ZSRR** prowadził **zbrojną interwencję w Afganistanie**. Nie był jednak w stanie przejąć pełni kontroli nad tym krajem. s. 63
- Po II wojnie światowej społeczność międzynarodowa zadecydowała o **utworzeniu niepodległego państwa żydowskiego w Palestynie**. s. 67
- **Państwo Izrael** zostało **proklamowane w 1948 r. Zaatakowały je** natychmiast **państwa arabskie**, które jednak poniosły **klęskę**. W efekcie **w granicach Izraela** – wbrew wcześniejszym postanowieniom ONZ – znalazła się większość tych obszarów Palestyny, które miały stanowić część arabską. Setki tysięcy **Palestyńczyków stało się uchodźcami**. s. 67–68
- **W 1964 r.** powstała **Organizacja Wyzwolenia Palestyny**. s. 70
- **Wojna sześciodniowa** (**czerwiec 1967 r.**) doprowadziła do **okupacji przez Izrael** m.in. **Zachodniego Brzegu Jordanu** i **Wschodniej Jerozolimy**. s. 70
- **W 1987 r.** na części **terenów palestyńskich okupowanych przez Izrael** wybuchło powstanie (**pierwsza intifada**). s. 71
- **Rewolucja w Iranie w 1979 r.** doprowadziła do ustanowienia **rządów religijnych opartych na prawie islamu**. s. 72
- **W Iraku** pod koniec lat 70. XX w. **dyktatorską władzę** objął **Saddam Husajn**. s. 73
- W latach **1980–1988** trwała **wojna iracko-irańska**. s. 73
- Po wojnie narastały **w zachodniej Europie dążenia integracyjne**. Organem, który miał koordynować współpracę państw, stała się początkowo (**w 1949 r.**) **Rada Europy**. s. 75
- **W 1951 r. Francja, Belgia, Holandia, Luksemburg, RFN** i **Włochy** utworzyły **Europejską Wspólnotę Węgla i Stali**. Z początkiem **1958 r.** rozpoczęła działalność **Europejska Wspólnota Gospodarcza** (**EWG**) skupiająca sześć wymienionych krajów. s. 77
- **Cel EWG** w postaci **stworzenia wspólnego rynku** towarów i usług **realizowano stopniowo**. Ważnym etapem było **zniesienie w 1968 r. ceł na produkty rolne i przemysłowe** w wymianie handlowej między członkami wspólnoty. s. 77
- **Do EWG** przystąpiły: w **1973 r. Wielka Brytania, Irlandia** i **Dania**, w **1981 r. Grecja**, w **1986 r. Hiszpania** i **Portugalia**. s. 79
- W 2. połowie XX w. nastąpił **gwałtowny przyrost demograficzny**, zwłaszcza **w krajach biedniejszych**. Natomiast **w państwach Zachodu** pod koniec tego okresu rozpoczął się **proces starzenia się społeczeństw**. s. 82
- **Rozwój ekonomiczny** krajów mających gospodarkę wolnorynkową ukształtował **społeczeństwo konsumpcyjne**. s. 84
- **Rozwój naukowo-techniczny** przyczynił się do **zmian w życiu codziennym** ludzi: w **rozrywce, sposobach spędzania wolnego czasu, przemieszczaniu się** i **komunikowaniu**. s. 84
- Rewolucję w wielu dziedzinach życia wywołały **komputery osobiste**, a następnie **internet**. s. 85
- W **medycynie** największymi osiągnięciami były: upowszechnienie **szczepionek** i **antybiotyków**, opracowanie technologii **przeszczepów** i **tomografii komputerowej** oraz wykorzystanie odkrycia struktury **DNA**. s. 86
- W społeczeństwach Zachodu **znacząco wzrosła aktywność zawodowa kobiet**. Wielkie zmiany społeczne przyniosła **rewolucja obyczajowa**. s. 87–88
- **Od lat 50. XX w.** nastąpił **rozwój kultury młodzieżowej** oraz licznych **subkultur**, z reguły zdecydowanie **przeciwstawiających się wartościom i normom społecznym starszego pokolenia**. s. 89

s. 95–97

- Do **najważniejszych zjawisk i nurtów literackich** okresu powojennego należały: inspiracje **egzystencjalizmem**, **teatr absurdu**, twórczość **pisarzy bitnikowskich** w USA, rozwój tendencji **postmodernistycznych** oraz sukcesy **literatury iberoamerykańskiej**.

s. 95–97

- Do **najważniejszych pisarzy** okresu powojennego należeli: Albert **Camus**, Samuel **Beckett**, George **Orwell**, Thomas **Pynchon**, Gabriel **García Márquez** i Mario **Vargas Llosa**.

s. 97

- **W sztuce filmowej** pierwszym ważnym kierunkiem **po wojnie** był **włoski neorealizm**. W **USA** na lata 40. i 50. XX w. przypadl szczytowy okres rozwoju **kina klasycznego**, a szczególnie **kina gatunków**.

s. 98–100

- **Od lat 50.** XX w. w rożnych krajach postępowal rozwój **kina autorskiego** opartego na osobowościach twórczych wielkich **reżyserów**, takich jak: Ingmar **Bergman**, Luchino **Visconti**, Federico **Fellini**, Michelangelo **Antonioni**, Akira **Kurosawa**, Luis **Buñuel**, Andrzej **Wajda**, Stanley **Kubrick**, Werner **Herzog** i Andriej **Tarkowski**.

s. 102

- Nastąpiło ogromne zróżnicowanie **muzyki rozrywkowej**. Po okresie triumfów **jazzu** silne oddziaływała zwłaszcza **muzyka rockowa**, która wyodrębniła się jako dojrzałe zjawisko **w okresie kontrkultury lat 60.** XX w. Szczególną rolę odegrali **The Beatles**, **The Rolling Stones** i **Bob Dylan**.

s. 103–106

- Do najbardziej wpływowych kierunków i zjawisk **w sztukach plastycznych** należały: **abstrakcyjny ekspresjonizm**, **pop-art**, **nowa figuracja**, **konceptualizm**, **happening** i **performance**, **wideo-art** i ***street-art***.

III. Polska po 1945 r.

- Rządy komunistyczne w Polsce i ich przeciwnicy po zakończeniu II wojny światowej
- Rozprawa z opozycją polityczną i ugruntowanie władzy komunistycznej
- Stalinizm w Polsce
- „Odwilż" i „mała stabilizacja"
- Marzec'68 oraz grudzień'70 i ich następstwa
- Początki zorganizowanej opozycji demokratycznej w PRL-u
- Pod znakiem „Solidarności". Polska 1980–1981
- Polska czasu stanu wojennego (1981–1983) oraz kryzysu lat 80.
- Kultura polska w okresie powojennym

1. Rządy komunistyczne w Polsce i ich przeciwnicy po zakończeniu II wojny światowej

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak kształtowała się sytuacja polityczna w Polsce po zakończeniu II wojny światowej;
- zrozumiesz, jakie były przyczyny i znaczenie przemieszczeń ludności;
- przeczytasz o działalności podziemia antykomunistycznego i sposobach, jakimi komuniści zwalczali swoich przeciwników.

Sytuacja polityczna po zakończeniu wojny

Powołanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (zobacz rozdz. I.10.) **w czerwcu 1945 r.** było realizacją decyzji podjętych przez mocarstwa koalicyjne na **konferencji w Jałcie**. Rząd **zdominowali komuniści**. Spośród **polityków demokratycznych** znaleźli się w nim głównie reprezentanci **ludowców Stanisława Mikołajczyka**. Ich przedstawiciel opuścił polityczne przedstawicielstwo Polskiego Państwa Podziemnego podlegającego rządowi RP na uchodźstwie, czyli **Radę Jedności Narodowej**. W zaistniałej sytuacji **RJN zakończyła działalność 1 lipca 1945 r.** Wydała wówczas odezwę określaną jako ***Testament Polski Walczącej***.

Źródło historyczne

Fragment *Odezwy Rady Jedności Narodowej do Narodu Polskiego i narodów sprzymierzonych. Testament Polski Walczącej*

Składają się [na *Testament...*] następujące postulaty:
1. Opuszczenie terytorium Polski przez wojska sowieckie oraz przez rosyjską policję polityczną.
2. Zaprzestanie prześladowań politycznych [...].
3. Zjednoczenie i uniezależnienie Armii Polskiej przez:
   a) spolszczenie korpusu oficerskiego w armii gen. Rola-Żymierskiego [tzw. LWP],
   b) honorowy powrót z bronią wojsk polskich z zagranicy,
   c) połączenie w jedną całość i na równych prawach armii z zagranicy oraz b. Armii Krajowej z armią gen. Żymierskiego.
4. Zaprzestanie dewastacji gospodarczej kraju przez [sowieckie] władze okupacyjne.
5. Dopuszczenie wszystkich polskich stronnictw demokratycznych do udziału w wyborach pięcioprzymiotnikowych.
6. Zapewnienie niezależności polskiej polityki zagranicznej.

7. Stworzenie pełnego samorządu terytorialnego, społeczno-gospodarczego i kulturalno-oświatowego.
8. Uspołecznienie własności wielkokapitalistycznej i zorganizowanie sprawiedliwego podziału dochodu społecznego.
9. Zapewnienie masom pracujących współkierownictwa i kontroli nad całą gospodarką narodową oraz warunków materialnych zabezpieczających byt rodzinie i osobisty rozwój kulturalny.
10. Swoboda walki dla klasy robotniczej o jej prawa w ramach nieskrępowanego ruchu zawodowego.
11. Sprawiedliwe przeprowadzenie reformy rolnej i kontrola narodu nad akcją osiedleńczą na odzyskanych Ziemiach Zachodnich i w Prusach Wschodnich.
12. Oparcie powszechnego, demokratycznego nauczania i wychowania na zasadach moralnych i duchowych dorobku cywilizacji zachodniej i naszego kraju.

Testament Polski Walczącej. Ostatnie przesłanie Polskiego Państwa Podziemnego, [tekst M. Gałęzowski], Warszawa 2015, s. 18–19.

Ćwiczenia

1. Na podstawie tekstu źródłowego oraz wiedzy pozaźródłowej przedstaw stosunek przywódców Polskiego Państwa Podziemnego do zmian, które w Polsce były wprowadzane przez władze komunistyczne.

2. Wyjaśnij, jak wyobrażali sobie wolną Polskę autorzy *Testamentu Polski Walczącej*. Na jakich zasadach chcieli ją oprzeć?

Faktyczną władzę w „Polsce Ludowej" sprawował nie rząd, a **Biuro Polityczne Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej**. Stanowiło ono organ kierowniczy PPR. Utworzono je jako tajne w sierpniu 1944 r., natomiast w grudniu 1945 r. ogłoszono jawnie jego istnienie. W skład Biura wchodziło tylko kilka osób – byli to najważniejsi przywódcy partyjni. Nadzorowali oni działanie zarówno partii komunistycznej, jak i struktur rządowych.

Z PPR i obozem komunistycznej władzy związały się partie, których powstanie zainicjowali sami komuniści, aby później swobodnie sterować ich działalnością. Nazywano je **„partiami koncesjonowanymi"**. Były to **Stronnictwo Ludowe** i **Stronnictwo Demokratyczne** oraz **Polska Partia Socjalistyczna**. Miały one niewiele wspólnego z historycznymi ugrupowaniami o tych nazwach. Spośród nich jedynie PPS starała się zachowywać pewną niezależność.

W momencie zakończenia II wojny światowej rządzący komuniści nie stanowili jeszcze jedynej liczącej się siły politycznej w kraju. Wciąż istniała **legalna opozycja**. Podobnie jak w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej komuniści potrzebowali czasu, żeby ją zlikwidować. W praktyce wśród legalnie działających sił opozycyjnych liczyło się tylko **Polskie Stronnictwo Ludowe**. Na jego czele stał **Mikołajczyk** – **wicepremier** i **minister rolnictwa** w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej. PSL stało się **partią masową**. Skupiało 800 tysięcy członków w czasie, gdy PPR liczyła jedynie 350 tysięcy. Do PSL wstępowali nie tylko chłopi i zwolennicy ruchu ludowego. Czynili to również ci, którzy widzieli w nim siłę zdolną

PSL

zawalczyć o odtworzenie w Polsce porządku demokratycznego lub przynajmniej o ograniczenie wszechwładzy komunistów. Władze zalegalizowały też Stronnictwo Pracy, natomiast odmówiły tego Stronnictwu Narodowemu.

Stanisław Mikołajczyk (1901–1966) witany w Poznaniu po przybyciu do Polski w 1945 r.

W Polsce wierzono, że choć siła jest po stronie komunistów, to przywódca PSL zjednoczy tych, którzy chcą się im przeciwstawić. On z kolei liczył nie tylko na przywiązanie Polaków do wolności. Spodziewał się także, że na zupełne podporządkowanie Polski Moskwie nie pozwolą mocarstwa zachodnie, które domagały się przeprowadzenia w Polsce demokratycznych wyborów.

pozycja Kościoła katolickiego

Niezależność utrzymywał **Kościół katolicki**, którego władze wprost nie atakowały. Dzięki temu stanowił przestrzeń dla większej swobody wypowiedzi. Taką funkcję spełniało przede wszystkim katolickie pismo **„Tygodnik Powszechny"**. Jednym z jego założycieli był znawca katolickiej nauki społecznej ksiądz Jan Piwowarczyk, natomiast redaktorem naczelnym – **Jerzy Turowicz**. Wkrótce zaczęło się także ukazywać czasopismo **„Znak"**. Kościół nie angażował się przy tym bezpośrednio w politykę. Wielokrotnie bronił natomiast właściwych w jego oczach reguł życia społecznego i aktywności publicznej, naruszanych przez nowy porządek. Bardziej wyraziste wypowiedzi skierowane przeciwko ideologii i działaniom komunistów pojawiły się w 1947 r., kiedy to dążenie do konfrontacji stało się silniejsze w samym obozie władzy. Wielkim autorytetem w społeczeństwie cieszyli się **metropolita krakowski arcybiskup Adam Sapieha** oraz **prymas Polski August Hlond**.

aparat represji

Władze systematycznie rozbudowywały aparat przemocy i policję polityczną, podporządkowane Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. Na jego czele stał **Stanisław Radkiewicz**. Podlegały mu wojewódzkie i powiatowe **Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego** – nazywane powszechnie **„bezpieką"** albo **„ubecją"** (od skrótowca UB). Stanowiły one służbę specjalną na wzór sowieckiego NKWD. Walkę ze zbrojnym podziemiem antykomunistycznym prowadził też **Korpus Bezpie-**

czeństwa Wewnętrznego (**KBW**). Wykorzystywano do tego celu również **Milicję Obywatelską** (**MO**). Nadal, tak jak od momentu wkroczenia Armii Czerwonej na ziemie polskie, oparcie dla polskich komunistów stanowiły **sowieckie jednostki wojskowe oraz NKWD**.

Nieustannie represjonowano wszystkich niewygodnych dla władzy, nawet członków PSL, mimo że była to partia legalna, mająca przedstawicieli w rządzie i KRN. W latach 1945–1946 aresztowano z przyczyn politycznych około 100 tysięcy osób.

Plakat propagandowy Wojewódzkiego Urzędu Informacji i Propagandy w Krakowie, 1945 r.

Widniejące na plakacie hasło „Z faszyzmu Polskę oczyścimy" posłużyło w tym wypadku komunistom do ataku na przeciwników politycznych, czyli na przedwojenne formacje prawicowe oraz polskie podziemie zbrojne z czasów wojny. Na plakacie hitlerowskie NSDAP zestawiono z OZON-em, ND (endecją), AK i NSZ.

Obława augustowska

- W lipcu 1945 r. jednostki Armii Czerwonej i NKWD wraz z funkcjonariuszami UB oraz oddziałami LWP przeprowadziły akcję pacyfikacyjną w regionie Puszczy Augustowskiej (Augustowa i Suwałk). Jej celem było rozbicie istniejącego tam podziemia antykomunistycznego. W miastach i wsiach regionu aresztowano około 7000 osób podejrzewanych o współpracę z partyzantką. Zatrzymaniom towarzyszyły kradzieże, pobicia i mordy. Część więźniów torturowano. Spośród aresztowanych blisko 600 osób – wywiezionych w niewiadomym kierunku – nigdy nie powróciło do domów. Zostały one zamordowane bez jakiegokolwiek postępowania sądowego.

Przemieszczenia ludności

Polska była krajem, w którym **powojenne migracje ludności** odbywały się na szczególnie dużą skalę. W sumie objęły one **blisko 8 milionów osób** różnych narodowości. Wynikało to zarówno z losów Polaków w czasie wojny (wywózki w głąb ZSRR i na roboty do Niemiec, udział w walkach na Zachodzie), jak i z radykalnego przesunięcia po wojnie granic Polski oraz związanych z tym przesiedleń.

wysiedlanie Niemców

Z obszarów uzyskanych na zachodzie i północy kosztem Niemiec **wysiedlono** po zakończeniu wojny **ponad 3 miliony Niemców**. Tereny te zostały określone przez

Ziemie Odzyskane

nowe władze jako **Ziemie Odzyskane**. Stosowana nazwa była sposobem uzasadnienia włączenia tych obszarów do państwa polskiego – traktowano je jako dawne ziemie piastowskie i przywoływano czasy średniowiecza, kiedy Polska sprawowała władzę nad znaczną ich częścią. Na Ziemie Odzyskane **przybywali Polacy** z innych dzielnic nowej Polski oraz Polacy zmuszeni opuścić wschodnie tereny II Rzeczypospolitej, które znalazły się teraz w granicach ZSRR. W efekcie pod koniec lat 40. XX w. **ponad 80% mieszkańców Ziem Odzyskanych** stanowiły **osoby, które nie mieszkały tam przed wojną**.

Zniszczony Wrocław tuż po wojnie

Przed wojną we Wrocławiu, który liczył ponad 600 tys. mieszkańców, żyło kilka tysięcy Polaków. Po jego przyłączeniu do Polski nastąpił napływ ludności polskiej. Szczególnie dużo przybyło mieszkańców Lwowa. Do Wrocławia przeniesiono też lwowskie Ossolineum. Już jesienią 1945 r. uruchomiono polskojęzyczny Uniwersytet Wrocławski.

przesiedlenia Polaków z ZSRR

Z ziem utraconych na rzecz ZSRR (Kresów Wschodnich) **przesiedlono** w obręb państwa polskiego około **1,5 miliona Polaków**. Ten proces władze nazywały **repatriacją**, czyli powrotem do ojczyzny, chociaż w rzeczywistości oznaczał on opuszczenie stron rodzinnych przez wysiedleńców. Do Polski przybyło ponadto blisko **300 tysięcy** osób **wywiezionych w czasie wojny** z obszarów okupacji radzieckiej w głąb sowieckiego imperium.

powroty Polaków z Zachodu

Do Polski **powróciło** też 3/4 osób, czyli **około 2 milionów**, które znalazły się w czasie wojny **na obszarze Niemiec** bądź w sojuszniczych **krajach Zachodu**. Na powrót decydowali się zwłaszcza dawni robotnicy przymusowi. Natomiast większość osób zaangażowanych w emigracyjne życie polityczne czy wojskowe postanowiła nie wracać do kraju, który ulegał właśnie sowietyzacji.

Repatrianci ze Związku Radzieckiego po przybyciu do Warszawy

Pomimo przesunięcia polskiej granicy wschodniej po wojnie na terenach Polski pozostała nadal znaczna liczba **ludności ukraińskiej** (oraz mniejsza białoruskiej i litewskiej). Około **500 tysięcy** przedstawicieli tych narodowości wkrótce **deportowano w granice ZSRR**.

W 1946 r. w Polsce przebywało około 240 tysięcy osób **narodowości żydowskiej** (ponad połowa z nich przetrwała wojnę w ZSRR i przybyła do Polski w ramach powojennych przesiedleń). Ich sytuacja była trudna i skłaniała część z nich do emigracji. Domy i mienie, które musieli porzucić w czasie okupacji, miały już nowych, polskich właścicieli – z reguły niechętnych do ich zwrotu. W wielu środowiskach nastroje antysemickie okazały się równie silne jak przed wojną. Po objęciu władzy przez komunistów w Polsce Ludowej zwracano uwagę na zaangażowanie osób pochodzenia żydowskiego w organach nowej władzy, szczególnie w UB.

Grób ofiar pogromu kieleckiego

W Polsce tuż po wojnie Żydzi spotykali się niejednokrotnie z przypadkami jawnej wrogości, a w kilkudziesięciu miejscowościach doszło do większych napaści na nich, nabierających w niektórych przypadkach nawet charakteru pogromów. Najgłośniejszym z takich zdarzeń stał się **pogrom kielecki 4 lipca 1946 r.**, w którym według różnych danych zginęło od 37 do 42 Żydów. Wojsko i siły milicyjne nie starały się zapobiec napaści ludności miasta na Żydów. Co więcej, niektórzy funkcjonariusze podburzali tłum. Zdarzenie to przyśpieszyło **decyzję wielu Żydów o wyjeździe do Palestyny**. Wkrótce **pozostało ich w Polsce około 100 tysięcy**.

pogrom kielecki

Polskie podziemie antykomunistyczne

W momencie ustania działań wojennych ogromna część **Polskiego Państwa Podziemnego** uznawała komunistów za władzę narzuconą z zewnątrz i **nie akceptowała nowej sytuacji politycznej**. Jednak organizacja „NIE" zaprzestała działalności już w maju 1945 r. Była to konsekwencja **aresztowania generała Leopolda Okulickiego** („proces szesnastu") i **jego najbliższego współpracownika generała Augusta Emila Fieldorfa ps. „Nil"**. Wielu żołnierzy podziemia niepodległościowego stopniowo uświadamiało sobie nierealność marzeń o odsunięciu komunistów od władzy. Ponadto w związku z powstaniem Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej dostrzegali oni szansę podjęcia legalnych działań. Wielu z nich było po prostu zmęczonych walką rozpoczętą jeszcze podczas niemieckiej okupacji. Ci, którzy tak myśleli, decydowali się na **porzucenie działalności partyzanckiej**. Decydowali się na skorzystanie z **amnestii ogłoszonej w sierpniu 1945 r.** W zamyśle władz miała ona doprowadzić do likwidacji podziemia antykomunistycznego. Wielu ujawniających się członków podziemia było – wbrew regułom amnestii – aresztowanych i represjonowanych przez władze. Skłaniało to część z nich do ponownego podjęcia działalności konspiracyjnej.

Te **grupy, które pozostały w konspiracji**, określa się mianem **niepodległościowego podziemia antykomunistycznego**. Jego członkowie wierzyli w możliwość

niepodległościowe podziemie antykomunistyczne

Witold Pilecki w trakcie procesu w marcu 1948 r.

Pilecki (1901–1948) brał udział w przygotowaniach do utworzenia organizacji „NIE". Po wojnie udał się do Włoch, ale wkrótce z rozkazu gen. Andersa powrócił do Polski, gdzie stworzył grupę konspiracyjną przekazującą rządowi na uchodźstwie informacje na temat sytuacji w kraju. Aresztowany w maju 1947 r., został oskarżony o szpiegostwo, skazany na karę śmierci i rozstrzelany w maju 1948 r. Polski Senat określił Witolda Pileckiego, w uchwale przyjętej w 60. rocznicę jego śmierci, jako „jednego z najodważniejszych ludzi na świecie".

odzyskania przez Polskę suwerenności. Dość powszechne były wśród nich nawet oczekiwania na wybuch wojny między państwami zachodnimi a ZSRR, co miałoby uratować Polskę przed pozostaniem w sferze wpływów sowieckich. Ci, którzy pozostali w partyzantce, nadal przeprowadzali zbrojne akcje skierowane przeciw funkcjonariuszom PPR i służbom bezpieczeństwa oraz przeciw radzieckim oficerom. Przykładem kontynuowania działalności konspiracyjnej może być postawa jednego z wielkich bohaterów polskiego podziemia niepodległościowego – rotmistrza **Witolda Pileckiego** (zobacz rozdz. I.8.).

We wrześniu 1945 r. powstała kolejna **organizacja polityczno-wojskowa** kontynuująca tradycję AK – **Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość** (**WiN**). Jej założycielem i prezesem pierwszego Zarządu Głównego był pułkownik **Jan Rzepecki**. W założeniach zadaniem WiN miała być działalność polityczno-informacyjna oraz doprowadzenie do wolnych wyborów, do których zobowiązali się komuniści. Nie planowano rozwijać partyzantki, lecz aktywność zbrojną ograniczyć do samoobrony. Władze prowadziły systematyczne aresztowania w szeregach kolejnych zarządów WiN.

Wielu dowódców oddziałów wywodzących się z AK nie podporządkowało się zaleceniom dotyczącym powstrzymania się od działalności zbrojnej i kontynuowało walkę partyzancką. Niektórzy potrafili przejąć kontrolę nad znaczniejszym obszarem i poważnie utrudniać działania władz komunistycznych poza ośrodkami miejskimi. Jednym z najsławniejszych dowódców był major **Zygmunt Szendzielarz, ps. „Łupaszka"**. Walczył on na Białostocczyźnie, Mazurach i Pomorzu do wiosny 1947 r. Na Lubelszczyźnie duże jednostki partyzanckie stworzyli m.in. major **Hieronim Dekutowski ps. „Zapora"** i major (według innych danych kapitan) **Marian Bernaciak ps. „Orlik"**. WiN zaczął stawiać na aktywny opór wobec komunistów dopiero pod wpływem sfałszowanego przez nich referendum z czerwca 1946 r. (zobacz rozdz. III.2) oraz represji i prześladowań. Jednak aresztowania, jakie nastąpiły **jesienią 1947 r.**, doprowadziły do ostatecznego **zakończenia działalności** przez tę organizację.

Pomnik Danuty Siedzikówny ps. „Inka" w Gdańsku

Danuta Siedzikówna wstąpiła do AK w 1943 r. w wieku 15 lat. W partyzantce pełniła funkcję sanitariuszki. Po wojnie związała się z podziemiem antykomunistycznym. Gdy została aresztowana, odbił ją oddział podlegający Zygmuntowi Szendzielarzowi ps. „Łupaszka". Siedzikówna znalazła się wówczas pod jego dowództwem i przyjęła pseudonim „Inka". Aresztowano ją ponownie w lipcu 1946 r., następnie skazano na karę śmierci i rozstrzelano. „Inka" zginęła kilka dni przed ukończeniem 18. roku życia.

Cały czas działało **Narodowe Zjednoczenie Wojskowe** (związane ze Stronnictwem Narodowym). Niezależnie od niego funkcjonowała część oddziałów **Narodowych Sił Zbrojnych**. Reprezentowały one opcję skrajnej prawicy wywodzącej się z tradycji polskiego ruchu nacjonalistycznego (zobacz rozdz. I.7.). Nie ufały strategii politycznej przyjętej przez Mikołajczyka i nie wierzyły w możliwość uratowania niezależności Polski legalnymi środkami. Tak jak i inne organizacje podziemia antykomunistycznego, były zwalczane przez siły wojskowe oraz aparat bezpieczeństwa. **Aktywność NSZ poważnie osłabła już wiosną 1946 r.**

zwalczanie podziemia antykomunistycznego

Istniały także oddziały partyzanckie, które nie były podporządkowane żadnemu ośrodkowi politycznemu czy wojskowemu. Opierały się natomiast na autorytecie swojego dowódcy. Niektóre pozostające długo w podziemiu grupy zbrojne odchodziły od działań niepodległościowych. Walczyły już tylko o przetrwanie i przybierały charakter zbrojnych band, zdobywających środki do przeżycia przemocą skierowaną przeciwko ludności cywilnej. Ponadto były wrogie mieszkańcom wiosek, które uznały za sprzyjające komunistom. Jednym z najbardziej kontrowersyjnych przywódców podziemia był porucznik **Józef Kuraś ps. „Ogień"** – wiele relacji wskazuje na to, że przeprowadzał on napaści na ludność cywilną i mordy na Żydach. Jednak działania mające skompromitować podziemie podejmowały też same władze komunistyczne. Tworzyły fałszywe oddziały partyzanckie, które – udając zgrupowania WiN – napadały na ludność.

Z końcem 1945 r. w konspiracji antykomunistycznej pozostawało około 80–100 tysięcy osób. Z tego **kilkanaście tysięcy** znajdowało się **w oddziałach zbrojnych**. Z czasem te osoby zyskały miano żołnierzy niezłomnych bądź żołnierzy wyklętych. To drugie określenie odnosi się do zajadłej nagonki przeciw nim, prowadzonej przez propagandę Polski Ludowej.

żołnierze niezłomni

Nowa amnestia uchwalona przez Sejm w lutym 1947 r. skłoniła większość partyzantów pozostających jeszcze w konspiracji do ujawnienia się i zaprzestania walki. Kontynuowało ją już tylko około 1800 osób. Pojedyncze, niewielkie oddziały antykomunistyczne trwały jeszcze w lasach. Ich rola była wówczas już tylko symboliczna. Na początku lat 50. XX w. pozostawało w nich około 300 osób. Jako ostatni zakonspirowany żołnierz wyklęty zginął wachmistrz **Józef Franczak ps. „Lalek"** – zastrzelono go w obławie w 1963 r.

W konfrontacji z aparatem władzy zginęło w walce około 10 tysięcy członków podziemia antykomunistycznego. Ponadto wobec 2500 wykonano karę śmierci, a znacznie więcej zamordowano bez sądu. Po przeciwnej stronie liczba zabitych osiągnęła około 5000.

Działalność Ukraińskiej Powstańczej Armii i akcja „Wisła"

Po wojnie **Ukraińska Powstańcza Armia** kontynuowała walkę o niepodległą Ukrainę, mimo że nie miała już szans powodzenia. **UPA działała** na obszarze włączonym do ZSRR, a także **na terenach Polski** położonych **w pobliżu** jej nowej, **południowo-wschodniej granicy** (na południu ówczesnego województwa rzeszowskiego, zwłaszcza w Bieszczadach). UPA przeciwstawiała się tutaj zbrojnie deportacjom ludności ukraińskiej do ZSRR. Celem jej ataków stał się państwowy

UPA

aparat przemocy. Oddziały UPA na terenie Polski liczyły od 1500 do 2000 osób. Decyzją władz skierowano do walki z nimi znaczne siły wojskowe.

Rządzący Polską komuniści uznali, że nie można być pewnym lojalności **ludności ukraińskiej pozostającej jeszcze w granicach Polski**. Zakładali ponadto, że stanowi ona oparcie dla partyzantki UPA. Dlatego też zastosowali zasadę odpowiedzialności zbiorowej – zadecydowali **o jej przesiedleniu**.

akcja „Wisła"

Nastąpiło to w ramach **akcji „Wisła" przeprowadzonej od kwietnia do lipca 1947 r.** Bezpośrednim pretekstem do jej rozpoczęcia była śmierć w potyczce z oddziałem UPA wiceministra obrony narodowej generała Karola Świerczewskiego, niegdyś uczestnika wojny domowej w Hiszpanii. Około **150 tysięcy Ukraińców i Łemków** (mimo że ci drudzy byli wrogo nastawieni do ukraińskiego ruchu narodowego) zmuszono do opuszczenia swoich domów bez prawa powrotu. Wiele wiosek bezpowrotnie zniknęło. Wysiedleńców rozmieszczano w rozproszeniu na terenach Polski zachodniej i północnej (na obszarach poniemieckich włączonych po wojnie do państwa polskiego).

Łemkowie – grupa etniczna wywodząca się ze społeczności rusińskiej, stanowiąca jej odlam wysunięty najdalej na zachód. Zamieszkiwała historycznie obszary na pograniczu polsko-słowackim od Beskidu Sądeckiego, przez Beskid Niski, po Bieszczady.

Członkowie UPA ujęci przez oddział LWP jesienią 1946 r. oraz deportacja ludności ukraińskiej podczas akcji „Wisła", kwiecień 1947 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Zastanów się, na czym komuniści opierali swoje rządy po zakończeniu II wojny światowej. Jaka była sytuacja opozycji politycznej?
2. Omów ruchy migracyjne na ziemiach polskich. Zwróć uwagę na kierunki przemieszczania się ludności, jej narodowość oraz skalę migracji.

3. Przedstaw działalność podziemia antykomunistycznego w Polsce i sposoby jego zwalczania przez władze komunistyczne.
4. Poszukaj w internecie dodatkowych informacji na temat żołnierzy niezłomnych oraz sposobów ich upamiętnienia we współczesnej Polsce. Przygotuj prezentację dotyczącą wybranych przez siebie postaci.
5. Wyjaśnij pojęcia: *Ziemie Odzyskane, repatriacja, pogrom kielecki, akcja „Wisła"*.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Polskie Stronnictwo Ludowe** na czele ze **Stanisławem Mikołajczykiem** stanowiło po wojnie **główną legalną siłę opozycyjną** wobec rządów komunistycznych. s. 115
- **Kościół katolicki** utrzymywał **niezależną pozycję**. s. 116
- Władze rozbudowywały **aparat represji** (m.in. **Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego** – ubecja). Miały ponadto oparcie w **sowieckich jednostkach wojskowych i NKWD**. s. 116
- Po wojnie z tzw. **Ziem Odzyskanych wysiedlono ok. 3 milionów Niemców. Na ich miejsce przybywali Polacy**. s. 117
- **Blisko 2 miliony Polaków opuściło obszar ZSRR** (głównie Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej wcielone do państwa radzieckiego) i zamieszkało w granicach nowej Polski. s. 118
- **Do Polski powróciło** około 3/4 – czyli **2 miliony** – spośród **Polaków przebywających na Zachodzie**. s. 118
- **Ponad połowa ludności żydowskiej**, która przeżyła wojnę, **zdecydowała się na wyjazd z Polski**. Jednym z czynników, które o tym zadecydowały, były zdarzenia takie jak **pogrom kielecki**. s. 119
- Po wojnie **walkę z władzami** prowadziło **niepodległościowe podziemie antykomunistyczne**. Należały do niego m.in.: **Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość** (**WiN**), **Narodowe Zjednoczenie Wojskowe** i **Narodowe Siły Zbrojne**. s. 119–121
- Uczestników konspiracyjnej walki z władzami komunistycznymi nazwano później **żołnierzami niezłomnymi** lub **żołnierzami wyklętymi**. s. 121
- W okresie 1945–1947 **liczebność i aktywność podziemia zwalczanego zaciekle przez władze szybko malała**. s. 121
- Na **południowo-wschodnim krańcu Polski** opór władzom stawiała **Ukraińska Powstańcza Armia**. s. 121
- W wyniku **akcji „Wisła"** (kwiecień – lipiec **1947 r.**) wysiedlono i **rozmieszczono w różnych regionach Polski** ok. **150 tysięcy Ukraińców** oraz **Łemków**. s. 122

2. Rozprawa z opozycją polityczną i ugruntowanie władzy komunistycznej

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, w jaki sposób przez sfałszowanie referendum i wyborów do Sejmu komuniści umocnili swoją władzę;
- zapoznasz się z sytuacją gospodarczo-społeczną i przekształceniami w gospodarce po wojnie;
- przeczytasz o postawach przyjmowanych przez Polaków wobec nowej rzeczywistości politycznej.

Sfałszowanie referendum i wyborów parlamentarnych

Plakat propagandowy z okresu referendum

Władze starały się przed referendum ukazać swoich przeciwników (w tym przypadku partyzantkę antykomunistyczną) jako zagrożenie dla odbudowy kraju i reform społecznych. Oskarżano ich o zmowę ze zwolennikami powrotu burżuazji, a nawet odrodzenia faszyzmu.

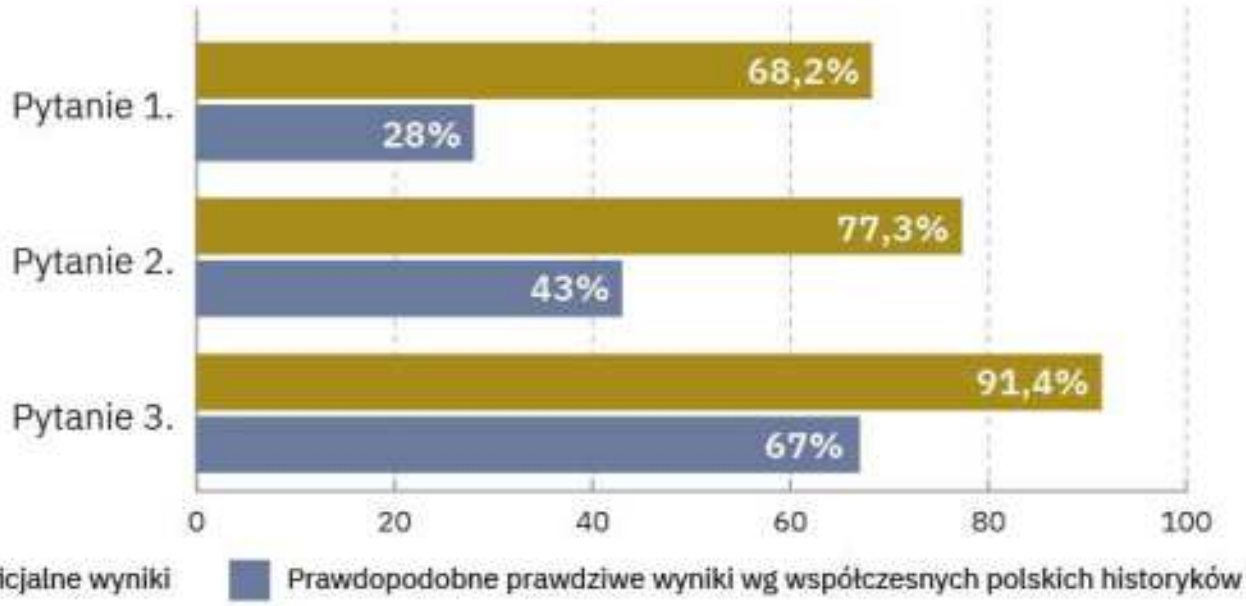
referendum

Władza komunistyczna – jeszcze nie w pełni ugruntowana i mająca słabe poparcie społeczne – szukała sposobu uzyskania pozorów jej akceptacji przez obywateli. **Rządzący uznali początkowo przeprowadzenie wyborów parlamentarnych za zbyt ryzykowne**. Dlatego też **odwlekali je** wbrew ustaleniom międzynarodowym poczynionym podczas konferencji Wielkiej Trójki. Zamiast wyborów zdecydowali się na **referendum**. Nie miało ono dotyczyć jednak zasadniczych i najbardziej kontrowersyjnych kwestii związanych z nowo wprowadzanymi porządkami. Pytania w referendum dotyczyły: 1) propozycji zniesienia Senatu, 2) przekształceń gospodarczych (reformy rolnej i częściowej nacjonalizacji innych gałęzi gospodarki), 3) północnej i zachodniej granicy Polski. Skonstruowano je w taki sposób, aby stosunkowo łatwo uzyskać odpowiedzi „tak", które mogły być później **wykorzystane propagandowo jako dowód uznania społecznego dla władz**. Rządzący rozpoczęli wielką **kampanię pod hasłem „3 × TAK"**. Natomiast **PSL** – główna siła opozycyjna – wzywało głosujących do wyboru odpowiedzi **„nie" na pierwsze pytanie**. Nie czyniło tak ze względu na samą kwestię zniesienia Senatu, lecz chciało udaremnić zamiary władz i **dowieść**

poparcia mieszkańców kraju dla własnej, niezależnej polityki. Część niepodległościowego, antykomunistycznego podziemia opowiadała się za głosowaniem „nie" na dwa pierwsze pytania. Natomiast formacje związane z ruchem nacjonalistycznym wystąpiły z hasłem „3 × NIE".

Referendum odbyło się w czerwcu 1946 r. Rządzący dysponowali odpowiednimi środkami, aby **sfałszować jego wyniki**. **Oficjalne dane** mówiły o **poparciu przez większość głosujących stanowiska władz** w odniesieniu do wszystkich pytań. Chociaż ścisła rekonstrukcja **prawdziwych danych** nie jest dzisiaj możliwa, historycy mają pewność, że w przypadku pierwszego pytania zdecydowana **większość obywateli głosowała według zaleceń PSL**. Także jeszcze bardziej nieprzejednane **stanowisko podziemia antykomunistycznego** zyskało **bardzo poważne poparcie**. PSL starało się ujawniać prawdziwe wyniki referendum, jednak bez większego powodzenia.

Wyniki referendum z 1946 r. – procent odpowiedzi „tak" na poszczególne pytania

Ćwiczenia

1. Porównaj oficjalne wyniki referendum z szacunkami współczesnych polskich historyków. Jak duży był stopień fałszerstwa, którego dopuściły się władze?
2. Co mówią prawdopodobnie prawdziwe wyniki referendum o stosunku społeczeństwa do komunistycznej władzy?

Władze przygotowywały się także do **zmanipulowania i sfałszowania wyborów parlamentarnych**. W trakcie kampanii wyborczej nasilono stosowanie pozaprawnych metod, którymi posługiwano się zresztą już wcześniej. Wielu działaczy opozycyjnych, w tym kandydatów na posłów, aresztowano. Zakłócano kampanię wyborczą PSL i dokonywano napaści na jego siedziby. Zdarzały się nawet morderstwa działaczy PSL. W 10 spośród 52 okręgów listy wyborcze PSL unieważniono. Prasę ludowców cenzurowano i utrudniano jej rozprowadzanie. Rozpowszechniano oszczerstwa dotyczące Mikołajczyka i innych działaczy PSL. **Wybory do Sejmu Ustawodawczego** odbyły się **w styczniu 1947 r.** Władze wymusiły na wielu wy-

wybory do Sejmu Ustawodawczego

borcach udział w głosowaniu w zorganizowanych grupach, rezygnujących z prawa do tajności głosowania i jawnie oddających głos na listę bloku skupionego wokół komunistów. Ponadto bardzo łatwo było sfałszować wyniki, ponieważ przedstawicieli niezależnych sił nie dopuszczono do liczenia głosów. Podrzucano do urn dodatkowe karty wyborcze lub wprost fałszowano protokoły.

Źródło historyczne

Fragment artykułu *Nasze pozycje wyjściowe* zamieszczonego w miesięczniku „Problemy i zadania" (IX–X 1946 r.) wydawanym przez Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy Wojska Polskiego

[Należy ukazać] prawdziwe oblicze PSL [jako:] a) narzędzi obcych sił reakcyjnych, patronujących odrodzeniu niemieckiej zaborczości, godzących w zachodnie granice Polski [...]; b) politycznego sprzymierzeńca Andersa i band faszystowskiego podziemia; c) współreprezentanta i obrońcy interesów eksobszarników, wywłaszczonych magnatów kartelowych, spekulantów i innych pasożytów społecznych; d) hamulca w odbudowie gospodarczej kraju, w realizacji «trzylatki sytości»*, w podnoszeniu dobrobytu, w stabilizacji życia gospodarczego, społecznego i politycznego.

K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990, s. 278.

*gospodarczy plan trzyletni, którego założenia przyjęła KRN we wrześniu 1946 r.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, w jaki sposób władze komunistyczne chciały zniechęcić wyborców do Polskiego Stronnictwa Ludowego. Na czym polegał propagandowy charakter języka, którym się posługiwały?

Informacja o źródle

W okresie referendum, a następnie wyborów do Sejmu Ustawodawczego organy bezpieczeństwa oraz jednostki wojskowe były zaangażowane w ich ochronę, a równocześnie w działania propagandowe. Grupy ochronno-propagandowe otrzymywały wskazówki, w jaki sposób należy upowszechniać stanowisko władz w kampanii wyborczej.

Oficjalnie ponad 80% głosów zdobył **blok wyborczy PPR i trzech stronnictw „koncesjonowanych"**. Natomiast **PSL** uzyskało **nieco ponad 10%**. W efekcie w Sejmie wyłonionym za pomocą niedemokratycznych metod **ludowcy otrzymali zaledwie 28 mandatów** na ogólną liczbę 444 posłów. Ich głos nie miał już praktycznie żadnego znaczenia. Sfałszowanie wyborów pozwoliło komunistom sięgnąć po pełnię władzy. Poparcie społeczne, jakim cieszyła się opozycja, nie było w stanie niczego zmienić.

Bolesław Bierut prezydentem

Prezydentem Polski został **Bolesław Bierut** – oficjalnie bezpartyjny, choć w istocie tajny członek **Biura Politycznego PPR**. Funkcję **premiera** objął **Józef Cyrankiewicz** z „koncesjonowanego" PPS. W nowym rządzie nie było już miejsca dla Mikołajczyka.

Józef Cyrankiewicz otwiera Wystawę Ziem Odzyskanych we Wrocławiu, lipiec 1948 r.

W lutym 1947 r. Sejm uchwalił **małą konstytucję**. Przyznawała ona **największe uprawnienia rządowi**, który **mógł wydawać dekrety z mocą ustaw**, oraz **Radzie Państwa**, którą kierował **prezydent**. Sejm nie miał realnego wpływu na rządzenie krajem. W małej konstytucji nie było mowy o prawach obywatelskich – znalazły się one w odrębnej deklaracji, która jednak nie miała tej rangi prawnej co zapisy konstytucyjne.

Wciąż trwały **aresztowania członków opozycji** – zarówno konspiracyjnej, zbrojnej, jak i legalnej, politycznej. Przywódcy PSL zdawali sobie sprawę, że mogą zostać postawieni przed sądem, a nawet skazani na śmierć, jak się to działo w przypadku polityków opozycyjnych w innych krajach bloku sowieckiego. Wobec takiego zagrożenia **Mikołajczyk** – dzięki pomocy ambasad amerykańskiej i brytyjskiej – **w październiku 1947 r. uciekł potajemnie z kraju**. Podobny krok podjęło kilku jego współpracowników. Inni wybitni przywódcy PSL znaleźli się w więzieniu. Ich miejsce w kierownictwie partii zajmowali pod naciskiem komunistów **działacze bardziej ulegli wobec rządzących**. W efekcie takich działań niezależność PSL już w listopadzie 1947 r. należała do przeszłości. **Legalna opozycja w Polsce w ten sposób przestała istnieć**.

ucieczka Mikołajczyka

koniec legalnej opozycji

Przekształcenia gospodarcze

Po wojnie Polacy musieli zmierzyć się z poważnym spadkiem produkcji rolnej, którego następstwem stały się braki w zaopatrzeniu miast. Wyzwanie stanowiły także

wojenne zniszczenia, jakie dotknęły **zakłady przemysłowe**, oraz olbrzymie straty w **środkach transportu**. Konieczne było zapewnienie ludności mieszkań w sytuacji, gdy **wiele miast znajdowało się w ruinie**.

W okresie odbudowy szczególną uwagę zwrócono na **poniemieckie Ziemie Odzyskane**. Były to obszary o wysokim stopniu zagospodarowania przed wojną, jednak także dotknięte zniszczeniami. Poza tym **Armia Czerwona po ich zajęciu wywoziła do Związku Radzieckiego** wyposażenie fabryk, maszyny, tory kolejowe, rurociągi, meble, zwierzęta gospodarskie i wiele innych rzeczy uznanych za cenne. Z kolei Polacy przybywający na nowo przyłączone ziemie nie zawsze w pełni angażowali się w rozwój przejętych gospodarstw, gdyż nie dowierzali w trwałość przynależności tych terenów do Polski. Jednak **ocalałe mieszkania w miastach i gospodarstwa wiejskie** oraz **pozostałe w nich sprzęty** zapewniały z reguły wyższy standard życia niż ten, do którego polscy osadnicy byli przyzwyczajeni wcześniej. Ci, którzy osiedlali się na wsi, otrzymywali zwykle więcej **ziemi** niż chłopi objęci reformą rolną w Polsce centralnej.

reforma rolna

Do końca lat 40. ziemia skonfiskowana na mocy **dekretu PKWN o reformie rolnej** (zobacz rozdz. I.10.) trafiła w ręce ponad miliona chłopskich rodzin. Jednak powstałe w ten sposób nowe gospodarstwa lub powiększone już istniejące miały zwykle powierzchnię nie większą niż 5 hektarów. Oznaczało to, że pogłębił się występujący przed wojną **problem rozdrobnienia własności rolnej**. Natomiast trwałym i zamierzonym przez komunistów efektem reformy rolnej była **likwidacja warstwy ziemiańskiej** w Polsce.

Mimo rozdawnictwa ziemi poparcie wsi dla nowej władzy nie było pewne. Działo się tak tym bardziej, że chłopi dotkliwie odczuwali narzucony im **obowiązek przymusowych dostaw żywności** (w znacznej mierze przeznaczanych na potrzeby wojska).

Rolnik na znaczku z serii *Świat pracy*, 1947 r.

nacjonalizacja przemysłu

W 1946 r. podjęto **działania zmierzające do nacjonalizacji przemysłu**. Początkowo na własność państwa przejęto **bez odszkodowania przedsiębiorstwa poniemieckie** oraz **należące do osób uznanych za zdrajców narodu**. Inne zakłady odbierano **za odszkodowaniem**. Przejmowano **wszystkie zakłady górnicze, energetyczne, przemysłu zbrojeniowego** i **spożywczego**, a **w pozostałych gałęziach przemysłu** – przedsiębiorstwa zatrudniające **powyżej 50 robotników na jedną zmianę**. Pozostawienie mniejszych zakładów oznaczało, że przez pewien jeszcze czas udział własności prywatnej w gospodarce będzie istotny. Jednak **przemysł wielki i średni znalazł się w rękach państwa**. Zlikwidowano także prywatne **banki** i zastąpiono je państwowymi.

„bitwa o handel"

Rozpoczęto **„bitwę o handel"**, do której celów należały ograniczenie wolnorynkowego przepływu towarów i przejęcie jego przeważającej części przez państwo. **Prywatne sklepy zamykano** pod pretekstem nadużyć lub doprowadzano je do bankructwa niezwykle wysokimi podatkami i opłatami urzędowymi. Powstawały **sklepy państwowe**. Państwo przejęło ponadto praktycznie **w całości handel hurtowy**.

Minister przemysłu i handlu Hilary Minc wręczający dyplom uznania robotnikowi pracującemu przy budowie Powszechnego Domu Towarowego w Warszawie

Klienci na schodach Powszechnego Domu Towarowego przy ul. Jagiellońskiej na warszawskiej Pradze, lata 50. XX w.

Jednym z elementów ogłoszonej przez komunistyczne władze „bitwy o handel" była budowa sieci państwowych domów towarowych w większych miastach. Pierwszy taki sklep w Warszawie otwarto w sierpniu 1947 r. Przedsiębiorstwo Powszechne Domy Towarowe powołano do życia zarządzeniem ministra Minca z listopada tego samego roku.

Zgodnie z modelem sowieckim gospodarka miała być sterowana centralnie, przez władze państwowe. Już pod koniec 1945 r. utworzono w tym celu Centralny Urząd Planowania. **Na początku 1947 r.** uruchomiono **plan trzyletni**. Do jego **głównych celów** należały **odbudowa kraju** oraz **podniesienie poziomu życia ludności**. Z czasem coraz bardziej skupiano się na energetyce, wydobyciu węgla i transporcie kolejowym.

plan trzyletni

Głównym partnerem handlowym powojennej Polski był Związek Radziecki. Tuż po wojnie została wymuszona umowa o sprzedaży węgla do ZSRR po cenach wielokrotnie niższych niż rynkowe. Bilans handlowy stał się niekorzystny dla PRL-u także z powodu między innymi zaniżonych kursów walutowych, na podstawie których prowadzono wymianę handlową.

Postawy społeczne

stosunek do komunistycznej władzy

Na postawę mieszkańców Polski wobec nowej władzy wpływały równolegle dwa przeciwstawne czynniki. Pierwszym było przekonanie, że jest to **władza narzucona oraz podtrzymywana z zewnątrz**, która nie daje nadziei na suwerenność Polski. Drugi wiązał się z **chęcią wzięcia udziału w odbudowie kraju** i marzeniem o **powrocie do normalności**. Wyczerpanie ludzkiej psychiki tragicznymi przeżyciami czasów wojny i okupacji działało na korzyść rządzących, którzy obiecywali spokój oraz pracę na rzecz lepszych warunków życia. Dlatego też ludzie angażowali się w podejmowane przez władze inicjatywy gospodarcze, edukacyjne i kulturalne. Dla większości osób najważniejszymi kwestiami były zapewnienie sobie środków do życia, odnalezienie bliskich czy niejednokrotnie urządzenie się w nowym miejscu. Ludzie starali się przystosować do trudnej powojennej rzeczywistości.

zaangażowanie w odbudowę kraju

Uroczyste otwarcie linii tramwajowej nr 15 w Warszawie, marzec 1946 r.

Aleje Jerozolimskie w Warszawie – wyburzenia zniszczonych budynków i budowa tunelu, 1946 r.

Odtwarzanie po wojnie podstawowych elementów życia miejskiego: linii komunikacyjnych, szkół, szpitali, kin czy fabryk, oraz odgruzowywanie ulic wymagało dużego wysiłku. Władze fetowały kolejne kroki na drodze do odbudowy kraju. Pozwalało im to na wzmacnianie swojej pozycji przez wykorzystywanie zapału ludzi do przywracania normalności.

Nowe władze **początkowo nie zapowiadały budowy państwa o charakterze komunistycznym**, wzorowanego na sowieckim modelu. Starały się raczej **ukrywać swoje rzeczywiste zamiary** i chętnie posługiwały się hasłami patriotyzmu, demokracji oraz jedności narodowej. Poza tym w okresie wojny programy polskich stronnictw politycznych uległy radykalizacji i na tym tle reformy podejmowane przez komunistów nie wydawały się tak skrajne. Zwłaszcza intelektualiści o lewicowych poglądach chcieli wierzyć w dobre intencje komunistów.

Od początku sprzeciw powinny budzić **komunistyczne metody zdobywania i sprawowania władzy**, które stawały się coraz brutalniejsze. Osoby, które to bagatelizowały, kierowały się lękiem o własny los, naiwnością bądź obniżonymi przez lata wojny standardami moralnymi. Następujące przeobrażenia wywoływały opór wśród tych Polaków, którzy nie mogli pogodzić się z komunistyczną ideologią oraz

stopniowym zniewalaniem społeczeństwa i uzależnianiem „Polski Ludowej" od ZSRR. Wiele emocji budziła też utrata ziem na wschód od Bugu.

PPR i związane z nią partie mogły liczyć na akceptację zdecydowanej mniejszości mieszkańców kraju. Źródłem ich władzy była przede wszystkim siła, a nie popularność społeczna. Sprzeciw wobec ich polityki wyrażano nie tylko przez – raczej ograniczone – wsparcie podziemia niepodległościowego. Dawał on o sobie znać także w postaci demonstracji ulicznych czy strajków robotniczych.

przemiany społeczne

Rządzący potrafili jednak wykorzystać **pragnienie** wielu – zwłaszcza młodych ludzi – **zbudowania od podstaw nowej, sprawiedliwej rzeczywistości**. Nacjonalizacja handlu i przemysłu oraz większej własności ziemskiej uderzała w najzamożniejsze grupy polskiego społeczeństwa. Komuniści wyraźnie wskazywali burżuazję i ziemiaństwo, a w pewnym stopniu także drobnomieszczaństwo, jako swoich wrogów. Te warstwy były też wobec komunistów najbardziej nieufne. Z kolei robotnicy i małorolni chłopi zajmowali wiele miejsca w propagandzie komunistów i byli przez nich faworyzowani. Niekoniecznie przynosiło to zdecydowaną poprawę ich warunków bytowych, oznaczało jednak niewątpliwe **zmniejszenie się dysproporcji majątkowych w społeczeństwie**. Zapoczątkowanie **akcji upowszechniania oświaty** czy **elektryfikacji wsi** dawało wymierne korzyści społecznościom pozostającym wcześniej na marginesie przemian cywilizacyjnych.

Osoby słabo wykształcone i pochodzące z warstw najuboższych znajdowały w powojennej rzeczywistości szanse **robienia kariery w aparacie państwowym**, na co nie mogły liczyć w Polsce przedwojennej. Takie możliwości otwierały się przed nimi w organach bezpieczeństwa (UB, milicja) oraz w administracji państwowej i partyjnej. Działo się tak, ponieważ komuniści nie mogli mieć zaufania do osób, które zdobyły wykształcenie i doświadczenie zawodowe w dawnym systemie politycznym.

Defilada ORMO w Warszawie, czerwiec 1946 r.

ORMO, czyli Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej, powstało w lutym 1946 r. z inicjatywy PPR i stało się grupą paramilitarną na jej usługach. Wkrótce osiągnęło liczebność 80 tys. członków. Służba w ORMO nie była wynagradzana. W pierwszym okresie ORMO wspierało siły bezpieczeństwa w zwalczaniu podziemia antykomunistycznego. Później pomagało w fałszowaniu referendum i wyborów, nękało kupców w ramach „bitwy o handel" i wspomagało ściąganie od chłopów przymusowych dostaw żywności.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jaką rolę odegrało referendum w 1946 r. i wybory z początku 1947 r. w procesie przejmowania pełni władzy w Polsce przez komunistów. Jakimi metodami posłużyli się komuniści?
2. Scharakteryzuj działania podjęte przez PSL i Stanisława Mikołajczyka w okresie od 1945 do 1947 r. Jak oceniasz ich słuszność i skuteczność? Uzasadnij swoją opinię.
3. Wyjaśnij, na czym polegały zmiany gospodarcze przeprowadzone w Polsce po wojnie. Wskaż najważniejsze przemiany społeczne, które były ich następstwem.
4. Wytłumacz, jakie były przyczyny zróżnicowania postaw społecznych wobec władzy komunistycznej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 124–125
- **Sfałszowanie referendum** (**czerwiec 1946 r.**) pozwoliło **władzom utrzymywać, że mają poparcie społeczne**. Jednak **w rzeczywistości większość społeczeństwa popierała opozycję**, zwłaszcza **PSL**.

s. 125–126
- W **styczniu 1947 r.** odbyły się **wybory do Sejmu Ustawodawczego**. Poprzedziły je **bezprawne działania władz** w czasie kampanii wyborczej. **Głosowanie i jego wyniki** także zostały **sfałszowane**.

s. 126
- Niewielka liczba mandatów poselskich, jaka przypadła PSL, spowodowała, że **głos ludowców zupełnie stracił znaczenie**.

s. 127
- **Prezydentem Polski** został **Bolesław Bierut**, będący tajnym członkiem Biura Politycznego PPR.

s. 127
- Po **ucieczce Stanisława Mikołajczyka z Polski** i nasileniu represji wobec PSL partia ta utraciła niezależność. W ten sposób **jesienią 1947 r. legalna opozycja przestała istnieć**.

s. 128
- Realizacja **reformy rolnej** oznaczała **przekazanie chłopom znacznej ilości ziemi**, jednak **nie zlikwidowała problemu rozdrobnienia własności rolnej**.

s. 128
- **Znacjonalizowano dużą część zakładów przemysłowych.** Jedynie **w niektórych gałęziach produkcji** tymczasowo pozostawiono **w rękach prywatnych mniejsze przedsiębiorstwa**.

s. 129
- W ramach **„bitwy o handel"** poważnie **ograniczono prywatną działalność kupiecką**.

s. 129
- **Z początkiem 1947 r.** rozpoczęto realizację **planu trzyletniego** nastawionego na **odbudowę kraju z wojennych zniszczeń**.

s. 130–131
- Nowe, **komunistyczne rządy** miały **poparcie zdecydowanej mniejszości społeczeństwa**. Przeważała **niechęć wobec narzuconej Polakom władzy** i **metod, którymi się posługiwała**.

s. 130–131
- Po wojnie bardzo silne było **pragnienie udziału w odbudowie kraju** i **przywrócenia funkcjonowania podstawowych dziedzin życia społecznego i gospodarczego**. Władze umiały wykorzystać te nastroje.

3. Stalinizm w Polsce

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz, na czym polegała dyktatura kierownictwa PZPR w państwie i jaki kształt przybrał ustrój PRL-u;
- zapoznasz się z formami represji stalinowskich w Polsce oraz z polityką władz wobec Kościoła katolickiego;
- przeczytasz o przemianach gospodarczych i społecznych w okresie stalinowskim.

Dyktatura partii komunistycznej

Komuniści po rozprawieniu się z opozycją zmierzali do **objęcia kontrolą wszystkich dziedzin życia publicznego** oraz do **uniemożliwienia jakiejkolwiek debaty nad kwestiami społeczno-politycznymi**. W pierwszej kolejności zatroszczyli się o jedność własnej partii i posłuszeństwo w jej szeregach. **Celem ataku** stali się ci **działacze PPR**, którzy wydawali się **bardziej samodzielni**, a zwłaszcza podważali słuszność ścisłego powielania w Polsce sowieckiego modelu rządów i rozwiązań społeczno-gospodarczych. Oskarżono ich o **„odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne"**. Dotyczyło to między innymi **Władysława Gomułki**, którego krytykowano za propagowanie „polskiej drogi do socjalizmu" i niedocenianie metod przyjętych w ZSRR. **Na przełomie sierpnia i września 1948 r. pozbawiono go funkcji I sekretarza Komitetu Centralnego PPR**. Gomułkę i jego najbliższych współpracowników przesunięto na niższe stanowiska partyjne. Nowym **przywódcą partii został Bolesław Bierut**, uznawany za całkowicie posłusznego Stalinowi.

Bierut I sekretarzem Komitetu Centralnego PPR

Komuniści chcieli przedstawiać się jako jedyni reprezentanci robotników. W tym celu przeprowadzili **w grudniu 1948 r. kongres zjednoczeniowy PPR i „koncesjonowanej" PPS** oznaczający w rzeczywistości wchłonięcie PPS przez partię komunistyczną. W ten sposób powstała **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza** (**PZPR**), na której czele jako **I sekretarz** stanął **Bierut, nadal sprawujący urząd prezydenta Polski**. PZPR miała pozycję **partii rządzącej**, a władza w Polsce spoczywała w rękach **„aparatu partyjnego"**, czyli osób zajmujących w niej kierownicze stanowiska. Na początku lat 50. PZPR liczyła ponad 1,1 miliona członków. Przynależność do tej partii dawała korzyści w postaci ułatwionego dostępu do dóbr materialnych, których nieustannie brakowało w centralnie sterowanej gospodarce.

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR)

Bolesław Bierut (1892–1956) w otoczeniu dzieci w swoje 59. urodziny, 1951 r.

Propaganda komunistyczna stopniowo budowała wokół Bieruta kult jednostki na wzór tego, jakim otaczano Stalina w ZSRR. Przedstawiano go przyjmującego snopy zbóż od rolników, wizytującego place budowy bądź otoczonego dziećmi.

Pod koniec 1949 r. nastąpiło połączenie „koncesjonowanego" Stronnictwa Ludowego i resztek PSL w **Zjednoczone Stronnictwo Ludowe** (**ZSL**). W 1950 r. Stronnictwo Pracy zaprzestało działalności, a część jego członków wstąpiła do **Stronnictwa Demokratycznego** (**SD**). Zachowano pozory systemu wielopartyjnego. Jednak w rzeczywistości zarówno ZSL, jak i SD były całkowicie **zależne od PZPR**, która sprawowała faktyczną władzę. W Polsce Ludowej istniały ponadto **liczne organizacje** społeczne, kulturalne, młodzieżowe, a także związki zawodowe. Nie reprezentowały one jednak społeczeństwa ani nie wyrażały interesów poszczególnych środowisk. Odgrywały wręcz przeciwną rolę – stanowiły **narzędzia kontroli i sterowania polskim społeczeństwem**. Przynależność do nich była z reguły przymusowa.

Na początku 1950 r. **zlikwidowano samorząd terytorialny**, który zastąpiono **radami narodowymi** różnych szczebli, **podległymi Radzie Państwa**. Był to kolejny etap centralizacji państwa i paraliżu wszelkich możliwości współdecydowania mieszkańców kraju o jego losach.

Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL)

22 lipca 1952 r. Sejm Ustawodawczy uchwalił **konstytucję**. Wprowadzała ona nową nazwę państwa polskiego – **Polska Rzeczpospolita Ludowa** (**PRL**), a jako suwerena wskazywała „lud pracujący miast i wsi".

władza w PRL-u

Formalnie funkcję głowy państwa pełniła odtąd **kolegialnie Rada Państwa**. **Urząd prezydenta zlikwidowano**. **Bierut** objął wkrótce **stanowisko premiera**, a jednocześnie **pozostał na czele PZPR**. W rzeczywistości to właśnie **I sekretarz partii był najważniejszą osobą w państwie**. Kluczowe decyzje podejmowano w **Biurze Politycznym KC PZPR**. Oprócz Bieruta największe wpływy mieli wówczas **Jakub Berman** – sterujący **aparatem terroru**, a także **Hilary Minc** – odpowiadający za **gospodarkę**. Funkcjonariusze administracji państwowej podlegali strukturom partyjnym.

Sejm tylko teoretycznie stanowił najwyższą władzę ustawodawczą. W rzeczywistości **jego działalność nie miała istotnego znaczenia**. Także wybory do Sejmu były fikcją, gdyż rządzący przedstawiali w każdym okręgu wyborczym tylko **jedną listę** tak zwanego Frontu Jedności Narodu. Każda z nich zawierała **tylu „kandydatów", ile było mandatów poselskich** w okręgu. Listy miały być wcześniej ustalone przez stronnictwa polityczne funkcjonujące w PRL-u, ale **w praktyce mandaty rozdzielała PZPR**.

Z **armii** usuwano przedwojennych oficerów, którzy w kilku poprzednich latach dość licznie wstępowali w szeregi Ludowego Wojska Polskiego. Na najwyższych

szczeblach pojawiało się natomiast coraz więcej wojskowych z ZSRR. **W 1949 r. na czele polskiego Ministerstwa Obrony Narodowej stanął sowiecki marszałek Konstanty Rokossowski**.

Legitymacja członka KC PZPR należąca do Konstantego Rokossowskiego

Wprawdzie Rokossowski (1896–1968) miał w połowie polskie pochodzenie (ojciec Polak, matka Rosjanka), jednak nie czuł się Polakiem.

Walka z „wrogami ustroju"

represje

Na przełomie lat 40. i 50. skrajnie zaostrzyły się metody sprawowania władzy. Znane z ZSRR **metody terroryzowania społeczeństwa** stosowano również w Polsce. Za działania uznane za szkodliwe dla panującego ustroju i organów władzy groziły **wysokie kary**. Można było zostać aresztowanym za „szeptaną propagandę", czyli krytykę rządzących w gronie prywatnym lub opowiadanie dowcipów politycznych. Więzienie groziło także za uchybienia w pracy, które mogły zostać zinterpretowane jako sabotaż gospodarczy.

Atmosferę strachu wprowadzały **procesy polityczne**. Część z nich odbywała się w sposób **tajny**. Inne miały formę **procesów pokazowych** na wzór tych, które praktykowano w ZSRR od początku rządów Stalina. Rozprawy były szeroko nagłaśniane, a także relacjonowane przez prasę i radio. Aresztowanym stawiano najpoważniejsze zarzuty, jednocześnie z reguły całkowicie zmyślone, takie jak: działalność szpiegowska na rzecz państw zachodnich, usiłowanie obalenia ustroju państwa, sabotaż gospodarczy czy współpraca z Niemcami w czasie wojny. W celu wymuszenia fałszywych zeznań nad przesłuchiwanymi **znęcano się fizycznie i psychicznie**.

Oskarżano przede wszystkim **członków podziemia antykomunistycznego**. W 1950 r. odbył się pokazowy proces członków **IV Zarządu Głównego WiN** aresztowanych trzy lata wcześniej. Prezesa **podpułkownika Łukasza Cieplińskiego** i jego sześciu współpracowników skazano na karę śmierci. Wyroki wykonano **1 marca 1951 r.** Obecnie w rocznicę tego wydarzenia obchodzi się **Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych"**.

Łukasz Ciepliński (1913–1951)

Ciepliński w czasie wojny obronnej 1939 r. dowodził kompanią przeciwpancerną i brał udział m.in. w bitwie nad Bzurą. Podczas okupacji, w latach 1940–1945, pełnił funkcję komendanta ZWZ-AK na Rzeszowszczyźnie. W sierpniu 1944 r. w ramach akcji „Burza" uczestniczył w wyzwalaniu Rzeszowa. Na początku 1945 r. stanął na czele krakowskiego okręgu organizacji „NIE", a na końcu tego roku został prezesem Obszaru Południowego WiN. W styczniu 1947 r. założył IV Zarząd Główny WiN. W listopadzie 1947 r. aresztowało go UB.

Wśród aresztowanych znaleźli się także **byli członkowie Polskiego Państwa Podziemnego** oraz **oficerowie i żołnierze Armii Krajowej**. **Kazimierza Pużaka**, skazanego w 1945 r. w „procesie szesnastu" (zobacz rozdz. I.10.), uwolniono po kilku miesiącach, ale już w 1947 r. ponownie aresztowano. W 1948 r. odbył się **proces przywódców PPS-WRN**. Pużaka skazano na 10 lat więzienia. Zmarł w nim w 1950 r. w niewyjaśnionych okolicznościach. Spośród oficerów AK aresztowano między innymi **generała Augusta Emila Fieldorfa ps. „Nil"**. Proces oparty na wymuszonych torturami fałszywych zeznaniach jego podwładnych zakończył się wyrokiem śmierci. Wobec faktu, że bezpodstawność zarzutów była jasna dla samych osądzających generała, można w tym wypadku mówić o tak zwanym **mordzie sądowym**.

August Emil Fieldorf ps. „Nil", od 1944 r. w stopniu generała brygady, na zdjęciu sprzed II wojny światowej i po aresztowaniu w 1950 r.

Fieldorf (1895–1953) był w czasie I wojny światowej żołnierzem Legionów Polskich. Brał następnie udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W okresie międzywojennym pozostawał w czynnej służbie wojskowej. W czasie II wojny światowej i okupacji został pierwszym dowódcą Kedywu (do lutego 1944 r.). Następnie wyznaczono go do stworzenia organizacji „NIE". W marcu 1945 r. aresztowało go NKWD. Fieldorf posługiwał się wówczas fałszywym nazwiskiem i nie został rozpoznany. Spędził w radzieckich łagrach 2,5 roku, a po zwolnieniu powrócił do Polski. Ujawnił się na początku 1948 r. w związku z kolejną ogłoszoną amnestią. W 1950 r. aresztowano go i oskarżono o wydanie w czasie wojny rozkazu mordowania partyzantów AL i radzieckich. W 1952 r. skazano go w tajnym procesie na karę śmierci przez powieszenie. Wyrok wykonano w lutym 1953 r.

Aresztowano także niektóre **niewygodne osoby z obozu władzy**. **W 1951 r. uwięziono Władysława Gomułkę** – byłego przywódcę PPR. Przygotowywany proces jednak nie doszedł do skutku, a Gomułka przez ponad 3 lata przebywał w więzieniu bez wyroku sądowego.

aresztowanie Gomułki

Kościół katolicki silnie oddziaływał na społeczeństwo polskie, dlatego początkowo władze komunistyczne w relacjach z nim były ostrożne. Ta siła stanowiła jednak także wyzwanie i w dalszej perspektywie zapowiadała nieuchronną konfrontację. Rządzący chcieli złamać niezależność Kościoła i ograniczyć jego wpływy. Ponadto prowadzili z nim walkę o świadomość Polaków, gdyż ateizm stanowił część ideologii, na której opierał się nowy ustrój.

represje wobec Kościoła katolickiego

W 1950 r. **objęto państwowym zarządem przymusowym kościelną organizację charytatywną „Caritas"** i prowadzone przez nią żłobki, przedszkola, sierocińce oraz placówki opieki społecznej. **Utrudniano działalność** także innych **katolickich organizacji społecznych** i **wydawnictw**. Stopniowo **likwidowano nauczanie religii w szkołach**. Z uniwersytetów usuwano wydziały teologii. W 1950 r. zdecydowano się na **odebranie Kościołowi majątków ziemskich** przez objęcie ich reformą rolną (reforma z 1944 r. czyniła dla nich wyjątek i dotąd ziemia kościelna nie podlegała konfiskacie).

Władze próbowały rozbijać Kościół w Polsce od wewnątrz. W tym celu atakowały głównie kościelnych hierarchów, a jednocześnie stwarzały pozory popierania nowego ustroju przez niższe duchowieństwo. Miał temu posłużyć **ruch „księży patriotów" tworzony przez władze od 1949 r.** Włączyło się do niego około 10% duchowieństwa. Jego uczestnicy odcinali się od polityki Episkopatu Polski i wspierali stanowisko władz. Jako polityczną reprezentację katolików polskich rządzący starali się przedstawiać **Stowarzyszenie „PAX"**, którego działacze uznawali ideologię komunistyczną za możliwą do pogodzenia z chrześcijaństwem.

Duchowni byli ofiarami aresztowań i procesów sądowych – **w więzieniach znalazło się około tysiąca** z nich. Na początku 1951 r. **zatrzymano biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka**, a w kolejnym roku – **członków krakowskiej kurii arcybiskupiej** oskarżonych o szpiegostwo.

Rządzący starali się kontrolować obsadę stanowisk kościelnych i naciskali na obsadzanie ich „księżami patriotami". Na początku **1953 r.** wydano **dekret uzależniający każdą nominację od zgody władz**. W marcu zamknięto „Tygodnik Powszechny". Jako pretekst posłużyła odmowa zamieszczenia nekrologu wychwalającego zmarłego Stalina. Przez kolejne 3 lata ten tytuł był zawłaszczony przez Stowarzyszenie „PAX".

W maju 1953 r. Episkopat wystosował do Bieruta memoriał, w którym wskazywał na naruszenia swobód religijnych, wtrącanie się w sprawy wewnętrzne Kościoła i propagandę skierowaną przeciwko niemu. Dokument – nazwany ***Non possumus*** (łac. „Nie możemy") – stanowił demonstrację niezgody Kościoła na podporządkowanie państwu.

We wrześniu 1953 r. **biskupa Kaczmarka skazano w procesie pokazowym na 12 lat więzienia** (wśród zarzutów znajdowała się próba obalenia ustroju siłą).

Władze zwróciły się następnie przeciwko najwyższemu dostojnikowi Kościoła polskiego – **prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu**. Prymas odmówił potępienia biskupa Kaczmarka, w efekcie **we wrześniu 1953 r. został zatrzymany i osadzony w odosobnieniu w klasztorze**. Przez kolejne 3 lata przetrzymywano go bez procesu. Dopiero w zaistniałej sytuacji Episkopat zdecydował się złożyć ślubowanie na wierność PRL-owi.

Prymas Stefan Wyszyński w okresie osadzenia w klasztorze w Komańczy, 1956 r.

Stefan Wyszyński (1901–1981) objął funkcję prymasa Polski w listopadzie 1948 r. i sprawował ją do śmierci w 1981 r. Był znawcą katolickiej nauki społecznej. Działał na rzecz rozbudowania polskich struktur kościelnych na przyłączonych ziemiach zachodnich i północnych. Bardzo długo starał się uzyskać kompromis w relacjach z władzami komunistycznymi – w kwietniu 1950 r. doprowadził do porozumienia między Episkopatem Polski a rządem. Dopiero dekret Rady Państwa z lutego 1953 r. o obsadzaniu stanowisk kościelnych ostatecznie zniweczył nadzieje na kompromis.

Przemiany gospodarczo-społeczne i kulturowe

Realizacja **planu trzyletniego** dobiegła końca w 1949 r. i był to jedyny plan w dziejach Polski Ludowej, którego **założenia udało się wykonać** – zwłaszcza w zakresie produkcji przemysłowej. **Położenie materialne ludności poprawiało się jednak bardzo powoli**. Wiele problemów przyniosła likwidacja inicjatywy prywatnej w przemyśle i handlu oraz niedostateczne wsparcie rozwoju rolnictwa. Efektem były trudności w zaopatrzeniu sklepów w podstawowe artykuły. Ponadto **w 1950 r. przeprowadzono wymianę pieniędzy**, która zaskoczyła mieszkańców Polski. W jej wyniku **utracili aż 75% oszczędności**. Reforma walutowa zahamowała inflację, a jednocześnie uderzała w tych, którzy nawet w warunkach gospodarki socjalistycznej potrafili się dorobić.

plan sześcioletni

Na lata 1950–1955 przygotowano plan sześcioletni. Tym razem postawiono przede wszystkim na **rozwój przemysłu ciężkiego**, w tym produkcji zbrojeniowej. W ten sposób bezpośrednio naśladowano wzory radzieckie. Mniej uwagi przywiązywano do potrzeb konsumpcyjnych ludności oraz sektora usług i transportu. Do największych inwestycji przemysłowych należały zakłady chemiczne w Oświęcimiu, fabryki samochodów na warszawskim Żeraniu oraz w Lublinie, a zwłaszcza budowany **pod Krakowem kombinat metalurgiczny**. W 1954 r. otrzymał on nazwę **Huty im. Lenina**. Dla pracujących w kombinacie robotników wznoszono budynki mieszkalne, które utworzyły **Nową Hutę** – dzielnicę Krakowa.

Polskie znaczki pocztowe z 1951 r. wyemitowane w związku z uruchomieniem planu sześcioletniego

Uprzemysłowienie nie opierało się na modernizacji technologii produkcji, lecz na **wzroście zatrudnienia** i próbie wymuszenia na robotnikach nadzwyczajnego wysiłku. Miało temu służyć **współzawodnictwo pracy**. Kolejne osoby określane jako **„przodownicy pracy"** przekraczały normy produkcji nawet o kilkaset procent. Osiągane przez nich rekordy stanowiły pretekst do **podnoszenia norm wydajności innym pracownikom**. Tymczasem wyniki „przodowników" stanowiły wyjątki, a w rzeczywistości przeciętna wydajność pracy osiągała niski poziom.

Wielkie zakłady oraz wiele mniejszych, jakie zaczęto budować, **przyciągnęły do miast dużą liczbę mieszkańców wsi**. Dzięki temu zmniejszyło się przeludnienie na wsiach. W miastach rozrastała się natomiast grupa **robotników niewykwalifikowanych**. Młodzi, wyrwani z dotychczasowego otoczenia społecznego, byli podatni na propagandę, więc komuniści spodziewali się znaleźć w nich oparcie dla swoich rządów. Ważnym elementem powojennych przemian społecznych stał się **wzrost zatrudnienia kobiet**, także w zawodach zdominowanych dotychczas przez mężczyzn. Aktywność zawodowa kobiet była wówczas większa w krajach socjalistycznych niż na Zachodzie.

Brygada kobieca na placu budowy osiedla Muranów w Warszawie, lata 50. XX w.

rozwój edukacji

Dużą rolę w przemianach społeczno-gospodarczych odegrało upowszechnienie oświaty. Około **miliona dorosłych** osób **objęto programem likwidacji analfabetyzmu**. Poza tym w 1948 r. wprowadzono **jedenastoletnią** (7 klas szkoły podstawowej i 4 średniej) **obowiązkową naukę szkolną** dzieci i młodzieży. Rozwijano **szkolnictwo zawodowe**.

Edukacja na poziomie wyższym stała się **bezpłatna**. Rosła liczba studentów o pochodzeniu chłopskim i robotniczym. Dawało to osobom należącym do tych grup szansę **awansu społecznego**. Natomiast młodzi ludzie, których rodzice byli niegdyś ziemianami bądź przedsiębiorcami, mieli utrudniony wstęp na uczelnie. Poziom nauczania na wyższych szczeblach edukacji obniżała **likwidacja swobody intelektualnej kadry nauczającej**. Z uniwersytetów usunięto też niektórych wybitnych przedstawicieli przedwojennej kadry profesorskiej, w tym profesora filozofii Władysława Tatarkiewicza.

częściowa kolektywizacja rolnictwa

Podobnie jak w innych dziedzinach życia, rządzący chcieli zbliżyć się do modelu sowieckiego także **w rolnictwie**. W związku z tym zmierzali do likwidacji indywidualnych gospodarstw. Chciano narzucić **kolektywizację** wbrew oporowi polskich chłopów. **Utworzono Państwowe Gospodarstwa Rolne** (**PGR-y**). Wzmagano też nacisk na **zrzeszanie się chłopów w Rolniczych Spółdzielniach Produkcyjnych**. Te pierwsze były własnością państwa, a drugie – kolektywną własnością chłopską. Wymienione formy gospodarowania spotykały się ze **sprzeciwem** na wsi. W efekcie przeprowadzana pod przymusem **kolektywizacja objęła stosunkowo niewielką część rodzin chłopskich**. Do końca 1955 r. w posiadaniu PGR-ów znalazło się ponad 12% ziemi uprawnej w kraju, natomiast w ramach spółdzielni – nieco ponad 9%.

W rolnictwie, **budownictwie**, **transporcie** oraz w odniesieniu do **sytuacji materialnej ludności założeń planu sześcioletniego nie udało się zrealizować**. Natomiast **w przemyśle**, przede wszystkim **metalowym i maszynowym**, nawet **je przekroczono**.

propaganda komunistyczna

Sprawowanie kontroli i tłumienie niezależności myślenia komuniści opierali nie tylko na terrorze i nadzorowaniu poszczególnych dziedzin życia społecznego. Duże znaczenie miała także **propaganda**. Telewizja praktycznie jeszcze wówczas nie istniała, natomiast ważną rolę odgrywały **radio** oraz odcinki **Polskiej Kroniki Filmowej** wyświetlane **w kinach** przed seansami filmowymi. Wszechobecne były plakaty propagandowe. **Działalność wydawnicza** (prasa, książki) znalazła się **w rękach państwa**.

Plakat propagandowy z przełomu lat 40. i 50. XX w. propagujący nowy model życia społeczno-gospodarczego

„Harcerz kocha Polskę Ludową" – znaczek pocztowy z 1951 r. wyemitowany z okazji Międzynarodowego Dnia Dziecka

ideologizacja kultury

Celem władz stało się **podporządkowanie życia intelektualnego i kulturalnego kraju ideologii komunistycznej**. W wytycznych dla twórców określano oczekiwania, jakie miała wobec nich partia. Narzucono je w trakcie **zjazdów poszczególnych środowisk ludzi kultury**, które odbyły się **w 1949 r.** Treści i idee, których upowszechniania żądano, opierały się na **wzorcach radzieckiego socrealizmu** (zobacz rozdz. II.3.).

Socrealistyczna **literatura** i **film** opiewały wysiłek produkcyjny robotników i chłopów poddanych kolektywizacji. **Malarstwo i rzeźba** prezentowały – wyobrażonych **nie tyle realistycznie, ile heroicznie** – górników i murarzy, szczęśliwe traktorzystki i przywódców partyjnych otoczonych wielbiącą ich młodzieżą. **Architektura** korzystała ze stylów historycznych i zyskała pseudoklasycystyczny wygląd. Cechowała ją symetria i pomnikowa dostojność.

Ulica Marszałkowska w Warszawie w sierpniu 1954 r. z widocznym Pałacem Kultury i Nauki

W okresie, kiedy Warszawa wciąż pozostawała w dużej części miastem ruin, największą inwestycją budowlaną w Polsce stał się Pałac Kultury i Nauki. Wzniesiono go w latach 1952–1955 z inicjatywy Stalina jako „dar narodów radzieckich dla narodu polskiego". Ta reprezentacyjna budowla powielała monumentalizm radzieckiej architektury, uwzględniała jednak także elementy polskiej tradycji architektonicznej.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj system polityczny, który ukształtował się w Polsce na przełomie lat 40. i 50. XX w.
2. Przedstaw metody, za pomocą których władze komunistyczne umacniały swoje rządy w okresie stalinowskim. W jaki sposób starały się zastraszać i kontrolować społeczeństwo?
3. Scharakteryzuj sytuację Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1949–1955. Przedstaw jego rolę społeczną oraz politykę władz wobec niego.
4. Omów założenia i następstwa prowadzonej w tym czasie polityki gospodarczej.

5. Zastanów się, na czym polegała sowietyzacja Polski na płaszczyźnie ustrojowej, gospodarczo-społecznej i kulturowej. Omów jej przejawy w wymienionych dziedzinach życia publicznego.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 133
- **W połowie 1948 r.** na stanowisku **I sekretarza KC PPR Władysława Gomułkę zastąpił** stalinista **Bolesław Bierut**.

s. 133
- **W grudniu 1948 r.** na kongresie zjednoczeniowym PPR i „koncesjonowanej" PPS **powstała Polska Zjednoczona Partia Robotnicza**.

s. 134
- **W 1952 r.** uchwalono **konstytucję**, zmieniając przy tym nazwę państwa z Rzeczpospolita Polska na **Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL)**.

s. 134–135
- **Faktycznym przywódcą państwowym był I sekretarz KC PZPR**. Najważniejsze decyzje podejmowało **Biuro Polityczne** partii komunistycznej. **Funkcjonariusze państwowi podlegali w praktyce partyjnym.**

s. 135–136
- Represje dotknęły zarówno **zwykłych obywateli**, jak i **działaczy niepodległościowego podziemia antykomunistycznego** oraz **byłych członków Polskiego Państwa Podziemnego i AK**. W **procesach politycznych** zapadały **wyroki śmierci** lub **długoletniego więzienia**.

s. 137
- W 1951 r. **aresztowano Władysława Gomułkę**.

s. 137
- Władze podjęły działania zmierzające do **ograniczenia roli Kościoła katolickiego** w społeczeństwie i do jego **kontrolowania**.

s. 137–138
- **Aresztowano ok. tysiąca duchownych**. Uwięziono też przedstawicieli hierarchii kościelnej: **biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka**, członków **krakowskiej kurii arcybiskupiej** oraz **prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego**.

s. 138
- W **planie sześcioletnim (1950–1955)** położono **nacisk na rozwój przemysłu ciężkiego** (np. **Huta im. Lenina** w podkrakowskiej Nowej Hucie).

s. 140
- Rozwój **edukacji różnych szczebli** otworzył **możliwości awansu społecznego** dla osób o pochodzeniu chłopskim i robotniczym.

s. 140
- Wprowadzana pod przymusem **kolektywizacja objęła** – ze względu na **opór chłopów – jedynie część gospodarstw rolnych**.

s. 140–141
- Rządy komunistyczne opierały się także na **propagandzie** i **podporządkowaniu życia intelektualnego i kultury celom ideologicznym**. Od 1949 r. twórcom narzucono **socrealizm** wzorowany na sowieckim.

4. „Odwilż" i „mała stabilizacja"

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz przejawy erozji systemu stalinowskiego i początków „odwilży" w Polsce;
- zapoznasz się z przyczynami oraz następstwami poznańskiego czerwca i wydarzeń z października 1956 r.;
- przeczytasz o relacjach między władzą a społeczeństwem w okresie „małej stabilizacji" za rządów Władysława Gomułki.

Początki erozji systemu stalinowskiego

Śmierć przywódcy ZSRR Stalina w marcu 1953 r. początkowo nie zaowocowała przełomem w działaniach komunistycznego kierownictwa PRL-u. Nasilały się wręcz represje wobec społeczeństwa.

osłabienie systemu stalinowskiego

Elitą władzy wstrząsnęła natomiast **jesienią 1954 r. seria audycji *Za kulisami bezpieki i partii***, nadawanych przez **emigracyjne Radio Wolna Europa**. Rozgłośnię finansowały USA, a nadawała ona z Monachium w RFN. Autorem audycji był **Józef Światło**, zbiegły na Zachód wysoki funkcjonariusz UB odpowiedzialny wcześniej za przygotowywanie procesów politycznych. Jego radiowe wyznania otworzyły wielu osobom oczy na metody stosowane przez komunistów rządzących w Polsce. Ujawniały skalę państwowego terroru oraz stopień zależności przywódców PRL-u od Związku Radzieckiego. W grudniu 1954 r. **władze rozwiązały Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego**. Jego miejsce zajęło nowo powołane Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Ograniczono wszechmoc aparatu represji. Także w grudniu **zwolniono z więzienia Władysława Gomułkę**.

Pochód zagranicznych delegatów na V Światowy Festiwal Młodzieży i Studentów, sierpień 1955 r.

Takie festiwale odbywały się od 1947 r. w stolicach państw bloku sowieckiego. Gospodarzem kolejnego była w 1955 r. Warszawa. Zamysł festiwalu miał charakter propagandowy. Chodziło o ukazanie krajów socjalistycznych i obowiązującej w nich ideologii jako źródła postępu i pokoju w świecie. Poza młodzieżą z państw socjalistycznych przyjechali zwolennicy lewicowych ideologii z całego świata. Oficjalne dane mówiły o przyjeździe 30 tys. młodych ludzi ze 114 krajów. Niezamierzonym efektem stało się zapoznanie się warszawiaków z odmienną obyczajowością, strojami i zachowaniami odległymi od rygoryzmu typowego dla stalinowskiej rzeczywistości. Także dekoracje i wystawy plastyczne nie mieściły się w kanonach socrealizmu.

Głosy krytyczne wobec istniejącej rzeczywistości zaczęły pojawiać się nawet w oficjalnej prasie, między innymi w **studenckim tygodniku „Po prostu"**. Powstawały ponadto kluby dyskusyjne, w których osoby o różnych światopoglądach debatowały o problemach kraju.

śmierć Bieruta

12 marca 1956 r. podczas pobytu w Moskwie **zmarł Bolesław Bierut**. Nastąpiło to w dwa tygodnie po wygłoszeniu przez **Nikitę Chruszczowa referatu o kulcie jednostki** (zobacz rozdz. II.3.). Rozpowszechnienie tez referatu oddziałało na kierownictwo PZPR. Jego członkowie zaczęli głośno **przyznawać, że w minionych latach prowadzono mylną politykę**, że był to – jak to nazywali – „okres błędów i wypaczeń". **Nie zgadzali się co do dalszej strategii politycznej**. Część chciała zrzucić odpowiedzialność za stalinizację Polski na wybranych działaczy partyjnych i zachować władzę bez dokonywania znaczniejszych zmian. Inni domagali się rzeczywistej demokratyzacji stosunków wewnątrzpartyjnych i liberalizacji polityki społecznej.

amnestia dla więźniów politycznych

Niektórych funkcjonariuszy aparatu represji w tym czasie usunięto ze stanowisk, a nawet aresztowano. W kwietniu 1956 r. uchwalono **amnestię dla więźniów politycznych**. Tysiące osób prześladowanych i więzionych przez reżim odzyskało wolność.

Poznański czerwiec i polski październik '56

Sytuacja w Polsce – **położenie materialne ludności** i **brak swobody życia publicznego** – wywoływały coraz większy gniew społeczny.

poznański czerwiec

28 czerwca 1956 r. w **Poznaniu** wybuchł **strajk pracowników Zakładów im. Hipolita Cegielskiego** (wówczas im. Józefa Stalina). Domagali się oni załatwienia konkretnych spraw mających poprawić ich sytuację bytową: wypłaty zaległych premii i zwrotu nieprawnie pobranego podatku oraz obniżenia zawyżonych norm produkcji. Ich żądania były ignorowane na wszelkich szczeblach władz. Robotnicy z Zakładów Cegielskiego zyskali poparcie załóg innych przedsiębiorstw. Wkrótce **miasto ogarnęły demonstracje**, do których włączali się poznaniacy, zwłaszcza młodzi ludzie. Nieśli biało-czerwone sztandary i transparenty z hasłami: „Chcemy jeść", „Żądamy chleba" czy „Wolność". Wznoszone okrzyki – dotyczące początkowo poprawy warunków życia – szybko uzupełniono o hasła antykomunistyczne i antysowieckie. Manifestantów mogło być nawet 100 tysięcy. Część z nich zaatakowała siedziby władz partyjnych i organów represji. Niektórzy zdobyli broń.

Manifestacja uliczna w Poznaniu, 28 czerwca 1956 r.

Władze postanowiły **bezwzględnie stłumić rewoltę**. Do Poznania skierowano 10 tysięcy żołnierzy, kilkaset czołgów, a także wsparcie w postaci jednostek UB i milicji. W ciągu jednej doby wystąpienie mieszkańców miasta zostało spacyfikowane. Zginęło co najmniej 50 demonstrantów, w tym 17 nieletnich.

Źródło historyczne

List otwarty do władz Polski Ludowej (kolportowany w odręcznych kopiach) autorstwa matki aresztowanego Jacka Wachowiaka

Jestem matką 18-letniego syna, którego MO rannego z gorączką wywlokło z domu, maltretując go i wyzywając od bandyty. Z bólem wielkim stwierdzam, że gestapo aresztując mojego męża za zdradę stanu postąpiło kulturalniej i humanitarnej niż przedstawiciele władzy ludowej. [...] Kto jest odpowiedzialny za krwawe rozruchy w Poznaniu? W pierwszym rzędzie Rząd [...]. Zresztą w każdej wojnie, rewolucji i rozruchach młodzież idzie pierwsza. Nie głoście, że banda chuliganów wyszła na ulicę, to kłamstwo. Na ulicę wyszedł cały Poznań i dzisiaj ten sam Poznań ma groźną postawę, dobrze o tym wiecie, bo cały obstawiony jest wojskiem. Więzienia przepełnione, aresztowania trwają, a katów sprowadziliście chyba tych samych, co byli w Katyniu, z tą różnicą, że tam mordowano ludzi dorosłych, a tu katuje się dzieci. [...] Budujecie pokój z białym gołębiem w jednej ręce, a druga uzbrojona jest w knut. Na takich podwalinach nie ma prawdziwego pokoju. Prawdziwy pokój rodzi się tylko z miłości. Wprowadźcie w życie 10 przykazań i wpajajcie je w serce dzieci i młodzieży.

Poznański Czerwiec 1956, pod red. J. Maciejewskiego i Z. Trojanowiczowej, Poznań 1990, s. 390–391.

Ćwiczenia

1. Scharakteryzuj zarzuty, które wobec władz komunistycznych wysunęła autorka listu.
2. Wymień wartości i emocje, do jakich odwołuje się autorka listu. Czy – twoim zdaniem – mogły one być przekonujące dla mieszkańców Poznania? Uzasadnij swoją ocenę.

Informacja o źródle

Jacek Wachowiak brał udział w atakach na pięć posterunków MO. Został ranny podczas nieudanej akcji w Czempiniu, położonym 30 kilometrów od Poznania, 28 czerwca, o godzinie 20.00. Celem ataku było zdobycie broni.

Aresztowanych brutalnie przesłuchiwano i bito. **Premier Józef Cyrankiewicz** określił wydarzenia poznańskie jako inspirowane przez „wrogie Polsce ośrodki imperialistyczne i reakcyjne podziemie". W przemówieniu radiowym nie przebierał w słowach – powiedział: „Każdy prowokator czy szaleniec, który odważy się podnieść rękę przeciw władzy ludowej, niech będzie pewny, że mu tę rękę władza

ludowa odrąbie, w interesie klasy robotniczej, w interesie chłopstwa pracującego i inteligencji". Jednak wrzenie społeczne narastało, a tego typu propaganda jedynie podsycała niechęć do władz. Robotnicy w Polsce nie mieli zaufania do rządzących. **W wielu zakładach pracy** toczyły się **debaty** i powstawały **samorządy robotnicze**.

polski październik '56

Władze zdały sobie sprawę, że będą **zmuszone do pewnych zmian politycznych**. Uspokojeniu nastrojów społecznych miało posłużyć **planowane powierzenie kierownictwa partii Gomułce**. Cieszył się on **dużą popularnością** z powodu względnie niezależnej postawy na progu epoki stalinowskiej i późniejszego aresztowania. Jednak te właśnie fakty niepokoiły przywódców sowieckich, którzy początkowo byli gotowi nie dopuścić Gomułki do władzy. Gdy **19 października 1956 r. obradował KC PZPR**, niespodziewanie przybyła **delegacja sowiecka z Chruszczowem na czele**. Jednocześnie kolumny czołgowe wojsk radzieckich stacjonujących w Polsce otrzymały rozkaz przemieszczenia się w kierunku Warszawy.

Gomułka przekonał jednak Chruszczowa, że jest politykiem lojalnym wobec Moskwy i nie zamierza zrywać układów wiążących PRL ze Związkiem Radzieckim. Zapewnił także radzieckiego przywódcę, że sytuacja w Polsce nie wymknie się spod kontroli partii komunistycznej.

Gomułka I sekretarzem KC PZPR

Gomułka został I sekretarzem KC PZPR, czyli w praktyce przywódcą państwa. Początkowo ta zmiana u steru rządów została przyjęta w społeczeństwie entuzjastycznie.

Źródło historyczne

Fragment referatu wygłoszonego przez Władysława Gomułkę na VIII Plenum KC PZPR 21 października 1956 r.

Nie chciałbym szerzej powracać do smutnych kart przeszłości, w której panował u nas system kultu jednostki. System ten gwałcił zasady demokratyczne i praworządność. Przy tym systemie łamano charaktery i sumienia ludzkie, deptano ludzi, opluwano ich cześć. Oszczerstwo, kłamstwo i fałsze, a nawet prowokacje służyły za narzędzia sprawowania władzy.
Doszło i u nas do tragicznych faktów, że niewinnych ludzi posłano na śmierć. Wielu innych więziono niewinnie nieraz przez długie lata, w tym również i komunistów. Wielu ludzi poddawano bestialskim torturom. Siano strach i demoralizację. Na glebie kultu jednostki wyrastały zjawiska, które naruszały, a nawet przekreślały najgłębszy sens władzy ludowej.
Z tym systemem skończyliśmy, względnie kończymy raz na zawsze.

XX wiek. Daty, fakty, opinie, [5], *1956–1968*, praca zbiorowa, red. M. Szulc, Kraków 2003, s. 18.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, w jaki sposób Władysław Gomułka w oficjalnym przemówieniu ocenił epokę stalinowską w Polsce.

Władysław Gomułka

Gomułka (1905–1982) rozpoczynał rządy z ogromnym kredytem zaufania w polskim społeczeństwie. W rzeczywistości nie zamierzał jednak czynić realnych starań o uniezależnienie Polski od ZSRR ani przeprowadzić demokratyzacji ustroju. Był kolejnym człowiekiem władzy, którego interesowały przede wszystkim rozgrywki o umocnienie swojej pozycji i dbałość o publiczny wizerunek. To ostatnie często mu się nie udawało, gdyż skłonność do wypowiadania się o rzeczach, na których się znał (np. związanych z kulturą), narażała go nieraz na śmieszność. Słynął też z niezwykle długich przemówień.

popaździernikowa „odwilż"

W Polsce, podobnie jak w ZSRR, **następowała „odwilż"**. Ograniczono rozmiary kontroli organów bezpieczeństwa nad życiem społecznym. Dawne **UB zastąpiono Służbą Bezpieczeństwa** (**SB**), która z reguły nie sięgała po tak drastyczne środki terroru państwowego, jakie stosowano w czasach stalinowskich. Z resortów siłowych i wojska **odwołano sowieckich „doradców"**. Do Moskwy wyjechał też marszałek Rokossowski. O „poznańskim czerwcu" rządzący zaczęli teraz mówić jako o przejawie słusznego gniewu robotników. Osądzonych wcześniej uczestników rewolty zwalniano z więzień.

Wstrzymano proces kolektywizacji rolnictwa. Chłopi zrzeszeni w Rolniczych Spółdzielniach Produkcyjnych **uzyskali prawo do ich opuszczenia**. Ogromna większość powróciła do indywidualnego gospodarowania. Nadal natomiast funkcjonowały PGR-y, a ilość ziemi znajdującej się w ich posiadaniu nawet nieznacznie wzrastała.

Duże zmiany nastąpiły w kulturze, która otwarła się na wpływy Zachodu i uzyskała możliwość porzucenia socrealistycznych wytycznych (zobacz rozdz. III.9.). Większą swobodę uzyskały stowarzyszenia społeczne, organizacje młodzieżowe i prasa.

Władze powróciły do **polityki kompromisów w relacjach z Kościołem katolickim**. **Wolność odzyskali prymas Wyszyński** i inni duchowni. Unieważniono dekret o obsadzie stanowisk kościelnych z 1953 r. Przywrócono dobrowolne lekcje religii w szkołach. „Tygodnik Powszechny" zwrócono prawowitej redakcji. Zezwolono na powstanie **Ogólnopolskiego Klubu Postępowej Inteligencji Katolickiej** i **czterech kolejnych takich klubów** (KIK-ów) w największych miastach Polski.

PRL pod rządami Gomułki

Wkrótce po objęciu władzy Władysław Gomułka uznał, że nie można dopuścić do zbyt daleko idących zmian w polskim życiu społeczno-politycznym. **Zatrzymano postępy demokratyzacji** i **zahamowano rozwój samorządu pracowniczego**. Ponownie **ograniczono swobodę wypowiedzi**. W październiku 1957 r. **zamknięto pismo „Po prostu"**, co było posunięciem symbolicznym. Studenci protestujący przeciwko tej decyzji spotkali się z brutalną interwencją milicji.

Budynek Dzielnicowej Rady Narodowej na warszawskim Żoliborzu z umieszczonym na fasadzie hasłem propagandowym Frontu Jedności Narodu

FJN (powstał w 1952 r., początkowo pod nazwą Front Narodowy) był organizacją skupiającą działające w PRL-u partie polityczne, związki zawodowe i organizacje społeczne. Stanowił narzędzie realizowania przez nie celów politycznych PZPR.

„mała stabilizacja"

Okres po objęciu władzy przez Gomułkę (koniec lat 50. i lata 60.) nazwano **„małą stabilizacją"**. Cechowało go **złagodzenie metod sprawowania władzy**. Pozwalało to żyć w poczuciu względnej normalności i bezpieczeństwa, a nie w ciągłym strachu, jak w epoce stalinowskiej. **Poprawiło się** przy tym **zaopatrzenie w sklepach**. Był to efekt większego zainteresowania władz rozwojem tych gałęzi przemysłu, które zaspokajały **codzienne potrzeby** Polaków. **Płace** realne także stopniowo **wzrastały**. Poprawa położenia materialnego ludności nie była jednak znaczna, a nawet jeśli pensja wystarczała na zakup upragnionych dóbr, ich nabycie wymagało stania w długich kolejkach. Prawdziwej stabilizacji sytuacji gospodarczej nie udało się osiągnąć. **Przyrost produkcji rolnej okazał się niewielki**. Dotyczyło to zwłaszcza mięsa, które w dodatku eksportowano w coraz większej ilości za granicę. Z tego powodu zaczynało go brakować w sklepach. Rządzący starali się pogodzić produkcję konsumpcyjną z **ponownym zwiększeniem inwestycji w przemysł ciężki** (zwłaszcza chemiczny i elektromaszynowy oraz wydobycie surowców).

Pralka wirnikowa „Frania"

Telewizor „Nefryt"

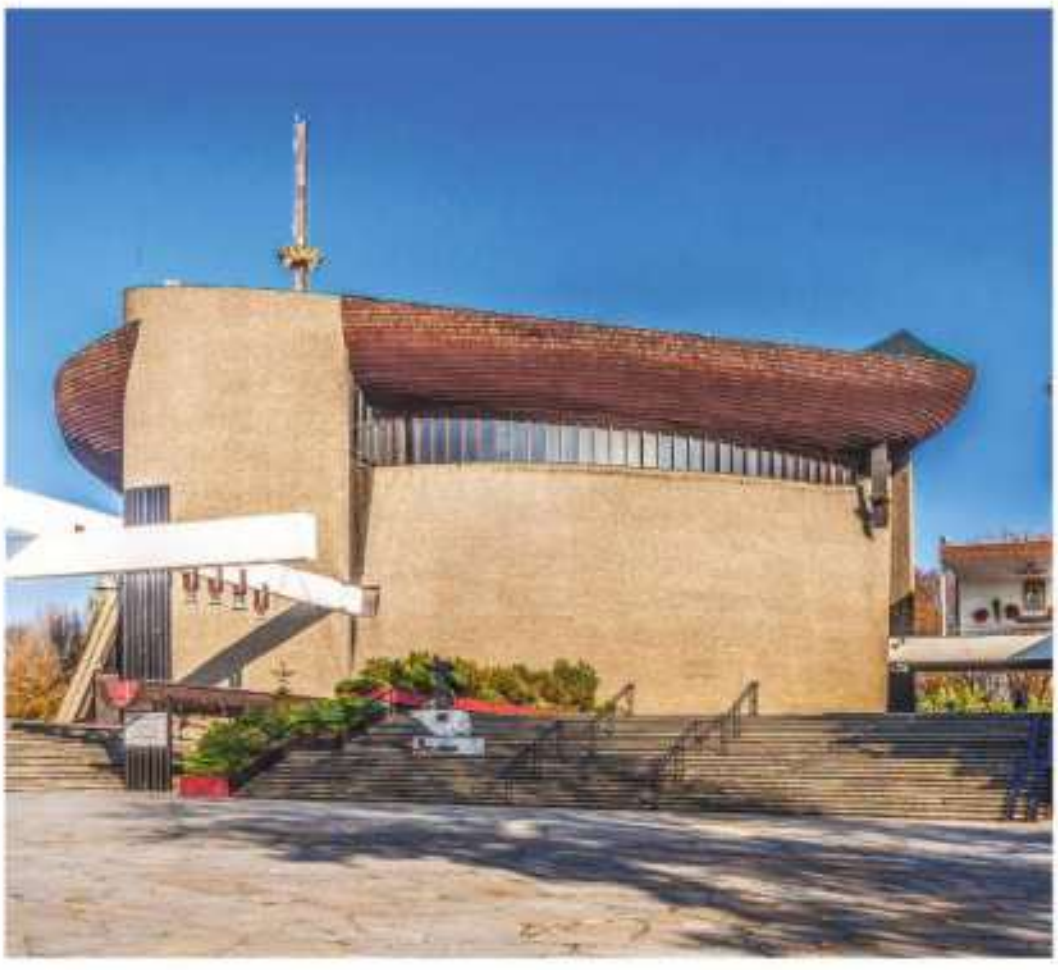
Gramofon „Bambino"

Za czasów Gomułki dla wielu zwykłych obywateli dostępne stały się towary ułatwiające życie (np. pralki wirnikowe) i je uprzyjemniające (np. gramofony). Popularność zdobyła telewizja, choć do 1970 r. nadawano tylko jeden kanał, a odbiorniki telewizyjne znajdowały się wówczas w mniej niż połowie gospodarstw domowych. Jedynie bardzo nieliczni mogli zakupić samochód.

zaostrzenie polityki wobec Kościoła

Już **z końcem lat 50. ponownie zaostrzył się konflikt z Kościołem**. Wycofano ostatecznie religię ze szkół. Utrudniano budowę nowych obiektów sakralnych. W 1957 r. polski Kościół rozpoczął **przygotowania do uroczystości Millenium Chrztu Polski** przypadającego w 1966 r. Nastąpiło to z inicjatywy prymasa Stefana Wyszyńskiego (nazwanego Prymasem Tysiąclecia). Masowe uczestnictwo wiernych w milenijnych obrzędach religijnych i pielgrzymkach pokazało siłę Kościoła katolickiego w Polsce. Władze ogłosiły konkurencyjne obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego i zapowiedziały z tej okazji budowę „tysiąca szkół na Tysiąclecie". W trakcie kościelnych obchodów millenijnych starały się ograniczyć udział wiernych w uroczystościach religijnych. Państwowe media prowadziły kampanię propagandową wymierzoną w autorytet Kościoła. Zlikwidowano część seminariów duchownych, a pozostałe objęto ścisłym nadzorem. Zwykłą aktywność duszpasterską księży piętnowano jako „narzucanie praktyk religijnych". Szczególny wzrost napięcia nastąpił **w 1965 r.**, po tym, jak **biskupi polscy zwrócili się do biskupów niemieckich z listem**, w którym zawarto słowa: **„udzielamy wybaczenia i prosimy o nie"**. Dla władz był to pretekst do oskarżenia hierarchów kościelnych o działanie wbrew polskim interesom narodowym.

Kościół „Arka Pana" w krakowskiej Nowej Hucie, widok współczesny

Robotnicza Nowa Huta miała być dzielnicą zamieszkaną przez ludzi o nowej, socjalistycznej świadomości, wolnej od wpływów religii. Dlatego władze nie chciały, aby powstawały tam świątynie katolickie. Wprawdzie w okresie „odwilży" wydały zgodę na budowę kościoła w dzielnicy Bieńczyce, jednak po dwóch latach ją cofnęły. W 1960 r. nakazano usunięcie krzyża postawionego tam przez wiernych, co wywołało poważne rozruchy uliczne. Kościół ostatecznie powstał w 1977 r.

Swobodę życia intelektualnego stopniowo ograniczano z pomocą cenzury oraz nacisków wywieranych na twórców kultury i nauki. Tymczasem w środowiskach inteligenckich zakorzeniły się już mocno nastroje opozycyjne wobec władzy. **W 1964 r. 34 pisarzy i profesorów** przygotowało **list do władz (List 34)**, w którym **domagali się zmiany polityki kulturalnej państwa**. Jego inicjatorami byli poeta **Antoni Słonimski** i literaturoznawca **Jan Józef Lipski**. Gdy o dokumencie zaczęły mówić media zagraniczne, poddano represjom osoby, które go podpisały. Z kolei należący do młodszego pokolenia (trzydziestolatków) **Jacek Kuroń** i **Karol Modzelewski** opublikowali w 1965 r. ***List otwarty do partii***. Wskazywali w nim, nie wykraczając

List otwarty do partii

poza założenia marksizmu, że partyjna biurokracja nie rządzi w imieniu robotników, lecz w swoim własnym interesie, i że realia PRL-u nie mają nic wspólnego z socjalizmem. Zostali za to skazani odpowiednio na 3 lata i 3,5 roku więzienia.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, na czym polegała erozja systemu stalinowskiego w Polsce w jego ostatnim okresie i jakie były jej przyczyny.
2. Omów okoliczności, w jakich doszło do wydarzeń nazywanych poznańskim czerwcem.
3. Przedstaw następstwa przemian politycznych, które dokonały się w Polsce w 1956 r.
4. Wyjaśnij, co oznaczała „mała stabilizacja" w okresie rządów Władysława Gomułki. Jaka była sytuacja społeczeństwa polskiego w tym czasie?

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 143
- Pierwsze przejawy **osłabienia systemu stalinowskiego** w Polsce pojawiły się **pod koniec 1954 r.** – m.in. **zmalała skala represji** oraz dopuszczono **głosy krytyczne w debacie publicznej**.

s. 144
- Po **śmierci Bolesława Bieruta** (**marzec 1956 r.**) oraz rozpowszechnieniu się wiedzy na temat **referatu Chruszczowa o kulcie jednostki** władze partyjne zaczęły **przyznawać, że w okresie stalinizmu prowadzono błędną politykę**.

s. 144
- W kwietniu 1956 r. uchwalono **amnestię dla więźniów politycznych**.

s. 144
- **Strajk w Zakładach Cegielskiego w Poznaniu 28 czerwca 1956 r.** rozpoczął w mieście **wielotysięczne demonstracje** oraz **starcia z organami bezpieczeństwa. Władze** wykorzystały wojsko do **stłumienia protestów**.

s. 144
- **Poznański czerwiec** ożywił **aktywność społeczną** (m.in. rozwój **samorządu robotniczego**).

s. 146
- Rządzący zdali sobie sprawę z **konieczności zmian politycznych**. W **październiku 1956 r. I sekretarzem KC PZPR** został **Władysław Gomułka**, który cieszył się wówczas **dużym poparciem społecznym**.

s. 147
- **Popaździernikowa „odwilż"** oznaczała zmiany w wielu dziedzinach życia społecznego, jednak już **w 1957 r.** Gomułka zdecydował o **zahamowaniu demokratyzacji**.

s. 148
- **Okres rządów Gomułki** zyskał miano **„małej stabilizacji"**. W porównaniu z okresem stalinowskim **metody sprawowania władzy** były **łagodniejsze. Poprawiły się warunki materialne**, w jakich żyli mieszkańcy Polski.

s. 149
- Rządzący ponownie **zaostrzyli politykę wobec Kościoła**.

s. 149
- **W połowie lat 60.** narastały **postawy krytyczne wobec polityki władz**. Świadczyły o tym **List 34** przygotowany przez intelektualistów oraz ***List otwarty do partii*** opublikowany przez Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego.

5. Marzec '68 oraz grudzień '70 i ich następstwa

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz przyczyny i następstwa kryzysów polityczno-społecznych z 1968 i 1970 r.;
- dowiesz się, jak funkcjonowała gospodarka planowa w pierwszym okresie rządów Edwarda Gierka.

Rozgrywki polityczne w obozie władzy i polski marzec '68

W 1967 r. **wewnątrz partii rządzącej** dojrzał poważny **konflikt**. Impulsem do jego ujawnienia się była sytuacja międzynarodowa. Po wybuchu **izraelsko-arabskiej wojny sześciodniowej w czerwcu 1967 r.** (zobacz rozdz. II.7.) ZSRR potępił atak Izraela na sąsiadów i zerwał z nim stosunki dyplomatyczne. To samo zrobiły państwa bloku sowieckiego, w tym Polska. Niektórzy działacze partyjni dostrzegli wówczas okazję do przeprowadzenia rozgrywki politycznej opartej na hasłach antysemickich. **Zaatakowali tych członków władz PRL-u, którzy mieli pochodzenie żydowskie**. Duża ich część zajmowała wysokie stanowiska w okresie stalinowskim, zwłaszcza w aparacie represji. Można było ich teraz łatwo obarczyć odpowiedzialnością za niegodziwości stalinizmu.

nagonka na osoby pochodzenia żydowskiego

Zaistniałą sytuację spróbowała wykorzystać **grupa** stanowiąca w PZPR opozycję wobec Gomułki, nazywana **„partyzantami"** albo **„moczarowcami"**. Przewodził im **generał Mieczysław Moczar**. Jako minister spraw wewnętrznych miał kontrolę nad aparatem przemocy (zwłaszcza nad milicją). Wielu zwolenników przyciągał tym, że umiał wpleść w ideologię komunistyczną hasła nacjonalistyczne. W przyjętej przez siebie strategii walki politycznej „moczarowcy" opierali się zarówno na postawach antysemickich, jak i na nastrojach antyinteligenckich.

Sam **Gomułka**, walczący o utrzymanie władzy, zdecydował się wygłosić **przemówienie, w którym przestrzegał przed „zwolennikami syjonizmu" mieszkającymi w Polsce**. Rozpoczęto szeroką akcję propagandową. W zakładach pracy organizowano wiece robotników, którzy mieli potępiać Izrael. Prasa prowadziła nagonkę antysemicką. „Partyzanci" starali się wzmagać napięcie społeczne, gdyż liczyli na to, że posłuży im ono do przejęcia władzy.

Mieczysław Moczar podczas uroczystości w siedzibie Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD) w 1966 r.

Działacze, którzy traktowali Moczara (1913–1986) jako swojego lidera, czynili to z różnych przyczyn. Niektórych wiązała z nim wspólna przeszłość w partyzantce AL (stąd właśnie określenie „partyzanci"). W 1964 r. Moczar stanął na czele ZBoWiD-u – organizacji kombatanckiej, dającej znaczne przywileje swoim członkom. Młodsze pokolenie aktywistów partyjnych, wywodzące się ze Związku Młodzieży Polskiej, widziało w nim siłę, która zrobi dla nich miejsce na szczytach władzy.

postawy opozycyjne

W tym okresie **wśród środowisk intelektualnych**, **artystycznych** oraz **młodzieży** narastały **nastroje opozycyjne**. Na uczelniach aktywna stała się grupa studentów domagających się reform i wywołujących otwarte dyskusje wymierzone w ideologiczne zakłamanie władz. Znajdowała też zwolenników wśród starszej młodzieży licealnej. Członkowie grupy niezapowiedzianie pojawiali się na zebraniach organizacji partyjnych i młodzieżowych, co sprawiło, że zaczęto ich określać **„komandosami"**. W dużej części byli dziećmi funkcjonariuszy partyjnych i państwowych. Wyrażali poglądy nie do zaakceptowania przez władze, więc ich obserwowano i represjonowano.

Dziady w reż. Kazimierza Dejmka

Opozycyjne nastroje inteligencji podsyciło napięcie związane z decyzją władz o **zakazie dalszego wystawiania** w Teatrze Narodowym w Warszawie **przedstawienia *Dziady*** w reżyserii **Kazimierza Dejmka** na podstawie dramatu Adama Mickiewicza. Rządzący uznali, że sam spektakl oraz reakcje publiczności mają charakter antyradziecki. Nie pomogły wyjaśnienia reżysera, że fragmenty spektaklu budzące obawy władz mają wymowę nie antyrosyjską, a antycarską. Po ostatnim przedstawieniu **30 stycznia 1968 r.** odbył się kilkusetosobowy **pochód protestacyjny** pod pomnik Mickiewicza. Jednym z haseł pochodu było „Niepodległość bez cenzury". Dwaj **studenci Uniwersytetu Warszawskiego** – **Adam Michnik** i **Henryk Szlajfer** – poinformowali o opisanych wydarzeniach zagraniczne media, za co **usunięto ich z uczelni. Protest** przeciw postępowaniu władz ogłosił też warszawski oddział **Związku Literatów Polskich**. Podczas jego obrad znany publicysta Stefan Kisielewski mówił o „skandalicznej dyktaturze ciemniaków w polskim życiu kulturalnym". Niedługo później został pobity przez „nieznanych sprawców".

wiec na UW 8 marca 1968 r.

„Komandosi" zwołali **8 marca wiec na UW** w obronie kolegów usuniętych z uczelni oraz dla poparcia idei swobód obywatelskich i niezależności życia intelektualnego. W wiecu wzięło udział około 1000 osób. Jego uczestnicy zostali brutalnie **pobici przez ZOMO, ORMO i „aktyw robotniczy"**, czyli w rzeczywistości aktywistów i funkcjonariuszy partyjnych udających robotników. Propaganda władz opisywała działania studentów jako chuligańskie. Sposób, w jaki potraktowano protestujących w Warszawie, wywołał **manifestacje solidarnościowe młodzieży w innych ośrodkach akademickich w kraju**. Dochodziło do starć z milicją.

manifestacje studentów

ZOMO (Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej) – formacja milicyjna powołana na przełomie 1956 i 1957 r. do specjalnych zadań, zwłaszcza przeciwdziałania zbiorowym wystąpieniom ludności.

Wystąpienia studenckie trwały do końca marca. Propaganda, a zwłaszcza grupa „moczarowców", podkreślała chętnie, że tym ruchem kierują dzieci funkcjonariuszy partyjnych żydowskiego pochodzenia, co było tylko częściowo zgodne z prawdą. **W zakładach pracy na polecenie władz organizowano kontrmanifestacje** pod hasłami „Studenci do nauki, literaci do pióra" i „Precz z syjonizmem".

Wkrótce nastąpiły **represje wobec protestujących studentów i tych wykładowców, którzy udzielili im poparcia**. Rozwiązano sześć kierunków studiów na Uniwersytecie Warszawskim oraz wyrzucono z uczelni kilkudziesięciu studentów, a innych skierowano do odbycia służby wojskowej. Na **karę więzienia** skazano 30 osób – najwyższe wyroki otrzymali ponownie Kuroń i Modzelewski, a także Michnik.

W całym kraju **osoby żydowskiego pochodzenia zwalniano z pracy**. Wywierano też naciski, aby opuściły one kraj. W niektórych wypadkach presja dotyczyła również osób niemających żydowskich korzeni, natomiast prezentujących niezależne poglądy. **W związku z prześladowaniami wyjechało z Polski kilkanaście tysięcy ludzi**. W momencie wyjazdu pozbawiano ich polskiego obywatelstwa. Wśród emigrantów znalazło się wielu pracowników nauki i szkolnictwa wyższego oraz artystów.

emigracja po prześladowaniach

Gomułka częściowo przejął antysemickie hasła „partyzantów". Poza tym starał się być rozjemcą między różnymi frakcjami w partii. W ten sposób **przejściowo umocnił swoją pozycję**. Natomiast **Moczar nie zrealizował swoich planów** i po kilku latach utracił wpływy w państwie.

Ostatnim dużym sukcesem ekipy politycznej Władysława Gomułki było podpisanie **układu z RFN na początku grudnia 1970 r.** Państwo zachodnioniemieckie **uznawało** w tym porozumieniu – po wielu latach polskich starań – **nienaruszalność zachodniej granicy Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej**.

Kolejka przed sklepem mięsnym, koniec lat 60. XX w.

Grudzień '70

Gospodarka Polski sterowanej przez Gomułkę popadała w stan stagnacji. Problemami były niska wydajność pracy, przestarzałe technologie i marnotrawstwo w przedsiębiorstwach produkcyjnych. Wiele problemów bytowych Polaków (brak mieszkań, złe zaopatrzenie sklepów) się pogłębiało.

wydarzenia grudniowe

W grudniu 1970 r., dwa tygodnie przed świętami, **ogłoszono decyzję rządu o podwyżce cen** żywności i niektórych innych artykułów. Przykładowo: ceny mięsa podniesiono o 18%, kaszy jęczmiennej – o 31%, a węgla – o 10%. Od następnego dnia (13 grudnia) rozpoczęły się **strajki**, najpierw w **Stoczni Gdańskiej im. Lenina**, a w kolejnym dniu – w **innych przedsiębiorstwach Trójmiasta**. Ich pracownicy wysuwali głównie postulaty ekonomiczne, ale także dotyczące wolności prasy i religii. Z kolei 14 i 15 grudnia demonstrowali **mieszkańcy Gdańska** i na ulicach dochodziło do starć z milicją. Protestujący otoczyli **budynek Komitetu Wojewódzkiego PZPR**, a następnie go **podpalili**. Protesty zorganizowano też w kolejnych zakładach pracy na Wybrzeżu. Gomułka i większość członków kierownictwa partyjno-państwowego zdecydowali się na rozwiązanie siłowe – **wprowadzenie wojska**, które miało zgodę na użycie broni palnej wobec demonstrujących.

masakra robotników w Gdyni

Już w pierwszych dniach wystąpień społecznych były ofiary śmiertelne wśród protestujących, jednak do największego dramatu doszło **17 grudnia**. Władze nie potrafiły uzgodnić jednolitej strategii działań i wydawały sprzeczne rozporządzenia. Zawieszono pracę w stoczni, a wojsko rozpoczęło jej blokadę. Wbrew temu wicepremier Stanisław Kociołek wezwał w przemówieniu telewizyjnym do powrotu do pracy. Część zatrudnionych zdecydowała się to zrobić. **Gdy rankiem robotnicy zmierzali ze stacji kolejowej Gdynia Stocznia do fabryk, wojsko otworzyło do nich ogień**. Śmierć poniosło kilkadziesiąt osób. Pracownicy **Stoczni Szczecińskiej** także starli się z milicją na ulicach swojego miasta i podpalili tamtejszą siedzibę Komitetu Wojewódzkiego partii.

Według oficjalnych danych rządowych w trakcie opisanych wydarzeń w miastach Wybrzeża zginęło 45 osób, a ponad tysiąc zostało rannych. Prawdziwa **liczba ofiar** była niewątpliwie wyższa.

Demonstranci niosący ciało osiemnastoletniego Zbyszka Godlewskiego, Gdynia, 17 grudnia 1970 r.

Godlewski był pracownikiem Zarządu Portu Gdynia, jednym z zastrzelonych przez żołnierzy na stacji Gdynia Stocznia. Jego ciało demonstranci ponieśli na drzwiach ulicami Gdyni. Wkrótce los Godlewskiego stał się tematem *Ballady o Janku Wiśniewskim* – jednej z najbardziej znanych pieśni antyreżimowych lat 70. Autor nie znał nazwiska zabitego, dlatego zastąpił je wymyślonym. Postać Janka Wiśniewskiego stała się najbardziej znanym symbolem grudnia '70.

Postępowanie rządzących, którzy jako jedyne rozwiązanie konfliktu społecznego przyjęli użycie przemocy i stali się odpowiedzialni za śmierć wielu ludzi, doprowadziło do zupełnego **skompromitowania przywództwa Gomułki**. Jedynie odejście Gomułki z funkcji I sekretarza mogło uspokoić nastroje. Dlatego przywódcy partyjni podjęli **decyzję o jego odsunięciu od rządów**. **Władzę w partii i w kraju przejął Edward Gierek** – sekretarz wojewódzki z Katowic. Był on osobą bardzo wpływową w PZPR – przewodził grupie „technokratów". Cieszył się opinią dobrego gospodarza, który poradzi sobie z problemami ekonomicznymi. Był dobrze odbierany przez społeczeństwo. Zapewniał, że nowe władze skoncentrują się na staraniach o poprawę warunków bytowych ludności.

Edward Gierek

Jednak podwyżki cen, które stanowiły przyczynę protestów, pozostawały w mocy. **W styczniu 1971 r.** odbyły się **kolejne strajki**. Obok postulatów ekonomicznych pojawiły się też żądania rozliczenia winnych masakry na Wybrzeżu. Wspominano również o potrzebie autentycznych – to znaczy reprezentujących robotników, a nie władzę – związków zawodowych. **W lutym** nowym ośrodkiem protestu robotniczego stała się **Łódź**, gdzie zastrajkowały włókniarki.

Pomnik Poległych Stoczniowców w Gdańsku

Rządzący nie zgadzali się na upamiętnienie poległych. Dopiero w epoce „Solidarności", w 1980 r. – czyli w 10. rocznicę masakry na Wybrzeżu, odsłonięto pomnik ofiar.

Dopiero 15 lutego **rządzący** ugięli się pod presją społecznego niezadowolenia i **cofnęli podwyżki cen wprowadzone w grudniu poprzedniego roku**. Podniesiono także najniższe płace.

Polityka społeczno-gospodarcza Edwarda Gierka

Gierek postanowił skierować wysiłki na unowocześnienie polskiej gospodarki i rozwój cywilizacyjny kraju. Efektem miało być zaspokojenie potrzeb materialnych Polaków i zabezpieczenie się w ten sposób rządzących przed dalszymi niepokojami społecznymi. **Planowano inwestycje na dużą skalę** i **podniesienie jakości polskiej produkcji przemysłowej**, aby mogła być eksportowana i przynosić wysokie zyski. W tym celu konieczne było **uzyskanie z Zachodu technologii** oraz **kredytów** niezbędnych dla sfinansowania zakupów nowoczesnego wyposażenia produkcyjnego.

plany gospodarcze Gierka

Rządzący ponownie skupili się na rozwoju przemysłu ciężkiego i wydobywczego. W tym drugim przypadku wiązało się to z dążeniem do zwiększenia eksportu surowców, który zapewniłby państwu zyski. Do największych przedsięwzięć należały: **Huta Katowice** w Dąbrowie Górniczej, rafineria w Gdańsku oraz kopalnie węgla brunatnego w Bełchatowie wraz z Elektrownią Bełchatów. Przystąpiono też do rozbudowy **zaplecza komunikacyjnego**. Powstały wówczas między innymi: Central-

inwestycje i przemiany gospodarcze

na Magistrala Kolejowa, szosa szybkiego ruchu Warszawa – Katowice, a w stolicy – Trasa Łazienkowska i kolejowy Dworzec Centralny. Dużą inwestycją była **Fabryka Samochodów Małolitrażowych** z wytwórniami w Tychach i Bielsku-Białej.

Edward Gierek (z uniesioną dłonią) w towarzystwie najwyższych funkcjonariuszy państwowych i partyjnych w trakcie uroczystości otwarcia Trasy Łazienkowskiej w Warszawie, 22 lipca 1974 r.

Gierek (1913–2001) wiele czasu poświęcał budowaniu wizerunku troskliwego gospodarza i patrona powstających wówczas inwestycji. Prowadzona przez władze „propaganda sukcesu" opierała się na rozpowszechnianiu takich haseł, jak: „Aby Polska rosła w siłę, a ludzie żyli dostatniej" czy „Budujemy nową Polskę". Miała zapewnić poparcie dla przywództwa partii komunistycznej.

Zamek Królewski w trakcie odbudowy, marzec 1974 r.

Jednym ze sposobów pozyskania sympatii społecznej przez nową ekipę rządzącą była decyzja o odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie, podjęta w styczniu 1971 r. Prace w całości finansowano ze składek społecznych. Odtwarzanie bryły budynku zakończono do 1976 r., a prace wykończeniowe i wyposażanie wnętrz – w 1984 r.

W ciągu kilku lat płace zwiększyły się średnio o 40%, co oznaczało **odczuwalny wzrost zamożności społeczeństwa**. Rozwijano **budownictwo mieszkaniowe** (2,5 mln mieszkań w latach 70.), ale jakość stawianych budynków – przede wszystkim dużych bloków mieszkalnych – była niska. Wciąż nie udawało się zaspokoić potrzeb mieszkaniowych ludności, tym bardziej, że w dorosłe życie wchodziło wówczas pokolenie powojennego wyżu demograficznego. W rolnictwie postawiono na rozwój hodowli zwierząt, dzięki czemu **poprawiło się zaopatrzenie sklepów w produkty mięsne**. Wymagało to jednak **kosztownego importu** pasz dla zwierząt. Z czasem trzeba było importować również żywność, gdyż polskie rolnictwo okazało się nie dość wydajne. Wbrew rachunkowi ekonomicznemu państwo nadal przejmowało ziemię uprawną z prywatnych rąk. Nie stosowano już przymusu, ale zachętę – rolnik w zamian za przekazanie gospodarstwa otrzymywał emeryturę.

Z końcem lat 70. już **1/4 gruntów kontrolowało państwo**, które nigdy **nie potrafiło osiągnąć** takiej **opłacalności produkcji rolnej**, jak prywatni właściciele.

Niegospodarność, **korupcja** i **marnotrawstwo** stały się trwałymi cechami systemu gospodarczego w komunistycznej Polsce. W konsekwencji trwoniono olbrzymie środki finansowe. **Centralnie planowana gospodarka** (nazywana też **gospodarką planową**) zależała od decyzji podejmowanych przez urzędników i funkcjonariuszy partyjnych. Decyzje te były często nieracjonalne. Wiele zaplanowanych inwestycji realizowano z dużym opóźnieniem, a technologie zakupione na ich potrzeby stawały się w tym czasie przestarzałe. Ze wszystkich tych powodów polska produkcja nie stała się konkurencyjna na rynkach światowych i nie przynosiła zakładanych zysków. Dodatkowym negatywnym skutkiem przyjętych metod gospodarowania okazało się **zniszczenie środowiska naturalnego na wielką skalę**.

Sytuację ekonomiczną pogarszał fakt, że **wymiana handlowa z ZSRR** opierała się na rozliczeniach finansowych opłacalnych dla strony radzieckiej, a bardzo niekorzystnych dla Polski. PRL, jak wszystkie **kraje RWPG**, ulegał ekonomicznemu dyktatowi Związku Radzieckiego, od którego pozostawał w stałej zależności politycznej.

RWPG (Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej) – organizacja działająca w latach 1949–1991, zrzeszająca państwa zależne od ZSRR. Początkowo obejmowało tylko europejskie kraje bloku sowieckiego, później również Mongolię, Kubę i Wietnam. Miała służyć uzgadnianiu wspólnych kierunków polityki gospodarczej.

Coraz większą część **środków pochodzących z kredytów zagranicznych kierowano nie na inwestycje, lecz na cele konsumpcyjne**. Poziom życia ludności zauważalnie się poprawił w epoce Gierka, co **przysparzało popularności I sekretarzowi i jego ekipie rządowej**. Wiązał się jednak z **olbrzymimi kosztami**. **Zadłużenie zagraniczne kraju szybko rosło**, a z końcem lat 70. przybrało katastrofalne rozmiary. Jakość polskiej produkcji przemysłowej nie wzrosła tak, jak zakładano. Podjęte inwestycje nie przyniosły wystarczająco dużych zysków, by powstrzymać wzrost długu państwowego.

dług zagraniczny

Zmiany zagranicznego zadłużenia Polski w latach 1973–1979

Budownictwo mieszkaniowe i architektura w Polsce Ludowej

Przodownicy pracy na budowie

Budowa osiedla Mariensztat w Warszawie, 1949 r.
W związku z wielkimi zniszczeniami wojennymi potrzeby mieszkaniowe były ogromne i Polacy z nadzieją patrzyli na nowo powstające domy i osiedla. Rządzący chętnie się więc nimi chwalili, a ich budowniczych nagradzano i przedstawiano na socrealistycznych obrazach. Zachęcano ich też do współzawodnictwa pracy – w 1976 r. Andrzej Wajda nakręcił na ten temat jeden ze swoich najwybitniejszych filmów: *Człowiek z marmuru*.

Socrealizm

Układ urbanistyczny Nowej Huty zaprojektowany na przełomie lat 40. i 50.
Koncepcja stworzenia w sąsiedztwie Krakowa idealnego miasta socjalistycznego – Nowej Huty – zakładała prosty, symetryczny plan zabudowy z szerokimi alejami (jedna z nich zmierzała bezpośrednio do bramy kombinatu metalurgicznego – Huty im. Lenina).

Uroczystości na placu Konstytucji w Warszawie z okazji oddania do użytku Marszałkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej (MDM), 22 lipca 1952 r.
Prace nad MDM rozpoczęto na przełomie sierpnia i września 1950 r. Trwały niecałe dwa lata. Architektura budynków realizowała założenia socrealizmu. Miała monumentalny charakter, wykorzystywała w fasadzie elementy wzorowane na klasycystycznych oraz bogatą ornamentykę, w tym płaskorzeźby o tematyce związanej z trudem ludzi pracy.

Zakładowy Dom Kultury WSK przy ul. Dąbrowskiego w Rzeszowie (obecnie siedziba Instytutu Muzyki Uniwersytetu Rzeszowskiego), wybudowany w latach 1953–1956
Budynek Domu Kultury WSK Rzeszów uważany jest za jedno z najbardziej udanych realizacji architektury socrealistycznej w Polsce. Na zdjęciu widać współczesny stan budynku po odrestaurowaniu go w pierwotnym kształcie.

Modernizm

Po okresie socrealizmu, w związku z „odwilżą" polscy architekci powrócili do tendencji modernistycznych charakterystycznych dla okresu międzywojennego.

Nieistniejący dziś Supersam na Mokotowie w Warszawie otwarty w czerwcu 1962 r., zdjęcie z 1969 r.
Budynek wyróżniało wrażenie wyjątkowej lekkości konstrukcji, a wewnątrz – duża przestrzeń powierzchni sprzedażowej. Konstrukcja zawieszonego dachu była rozwiązaniem unikatowym. Nie był to pierwszy sklep samoobsługowy w Polsce, ale pierwszy o tak dużych rozmiarach. Supersamami zaczęto nazywać odtąd także inne tego typu sklepy w Polsce. Budynek rozebrano w 2006 r.

Nieistniejący dziś dworzec kolejowy w Katowicach, wybudowany w latach 1964–1972, zdjęcie z 1973 r.
Dworzec w Katowicach był jedną z nielicznych w Polsce realizacji nurtu architektury modernistycznej określanego jako brutalizm. Eksponował on samą konstrukcję budowli, proste formy geometryczne i użyty materiał – beton albo stal. Budynek wyburzono w latach 2010–2011.

Bloki z wielkiej płyty

Technologię wielkiej płyty zaczęto stosować w zachodniej Europie już w latach 20. XX w. W Polsce pojawiła się z początkiem lat 60., jednak charakterystyczna stała się dla lat 70. – okresu, kiedy odchodzono już od niej na Zachodzie. Wielkie płyty były wielkowymiarowymi prefabrykatami powstającymi w specjalnych fabrykach. Na placu budowy montowano z nich domy. Taka technologia była szybka, jednak dość kosztowna. Tempo budownictwa mieszkaniowego w Polsce Ludowej należało do najniższych w Europie i zupełnie nie nadążało za potrzebami obywateli. Okres wzmożonego wznoszenia bloków mieszkalnych z wielkiej płyty w latach 70. tylko w niewielkim stopniu poprawił sytuację.

Transport wielkiej płyty, 1975 r. (przykład z NRD, z miasta Karl-Marx-Stadt, obecnie Chemnitz) oraz osiedle mieszkaniowe zbudowane z wielkiej płyty, Białystok, 1979 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij przyczyny kryzysu politycznego w PRL-u w 1968 r. Z jakich powodów rządzący rozwinęli propagandę antysemicką w latach 1967–1968? Jakie były przyczyny wystąpień studentów i intelektualistów?
2. Omów przejawy konfliktów między władzą a społeczeństwem w okresie rządów Władysława Gomułki i Edwarda Gierka. Scharakteryzuj sposób, w jaki funkcjonował w tym czasie system władzy w Polsce.
3. Przedstaw następstwa i oceń znaczenie wydarzeń grudnia 1970 r. Poszukaj informacji na temat ich upamiętnienia oraz odzwierciedlenia w kulturze (zwłaszcza w filmie).
4. Scharakteryzuj politykę społeczno-gospodarczą prowadzoną przez Edwarda Gierka. Na jakich założeniach opierała się wówczas gospodarka planowa i jak ona funkcjonowała? Czy – twoim zdaniem – podjęte działania zapowiadały poprawę sytuacji ekonomicznej Polski? Uzasadnij swoją opinię.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 151
- **Potępienie Izraela** przez blok sowiecki **w trakcie izraelsko-arabskiej wojny sześciodniowej** (czerwiec 1967 r.) rozpoczęło **w Polsce nagonkę na osoby pochodzenia żydowskiego.**

s. 152
- Wśród **intelektualistów** i **studentów** umacniały się w tym okresie **postawy opozycyjne.** Ich przejawem była m.in. działalność **„komandosów".**

s. 152
- **Manifestacja wywołana zakazem dalszego wystawiania *Dziadów*** w reżyserii Kazimierza Dejmka spowodowała **usunięcie z Uniwersytetu Warszawskiego studentów Adama Michnika i Henryka Szlajfera.** W ich obronie **na 8 marca 1968 r. „komandosi" zwołali wiec na uczelni.**

s. 152
- **Brutalne rozpędzenie wiecu na UW** doprowadziło do **wystąpień studenckich w innych miastach.**

s. 153
- W związku z **antysemicką nagonką władz z Polski wyjechało kilkanaście tysięcy osób, w tym** wielu **uczonych** i **artystów.**

s. 154
- **W grudniu 1970 r. podniesienie przez rząd cen** spowodowało **protesty robotnicze na Wybrzeżu.**

s. 154
- **Na stacji kolejowej Gdynia Stocznia 17 grudnia wojsko otworzyło ogień do robotników,** którzy udawali się do pracy. Było wiele **ofiar śmiertelnych.**

s. 155
- Wydarzenia grudniowe i masakra na Wybrzeżu doprowadziły do **dymisji Gomułki** z funkcji I sekretarza. **Władzę przejął Edward Gierek.**

s. 155
- **Plany Gierka** zakładały **unowocześnienie gospodarki** oraz **podniesienie materialnego poziomu życia ludności.** W tym celu zaciągał on pożyczki za granicą.

s. 157
- Podejmowane **inwestycje** oraz **wzrastająca konsumpcja** sprawiały do połowy lat 70. **wrażenie dużego ożywienia gospodarczego kraju.** Jednak **centralne sterowanie gospodarką nie pozwoliło na jej rzeczywistą modernizację.** Ceną podejmowanych przez Gierka działań stał się **olbrzymi dług zagraniczny.**

6. Początki zorganizowanej opozycji demokratycznej w PRL-u

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie były przyczyny kryzysu społeczno-politycznego w 1976 r.;
- zapoznasz się z okolicznościami powstania i działalnością opozycji politycznej w 2. połowie lat 70.;
- przeczytasz o sytuacji i roli Kościoła w latach 70.

Władza a społeczeństwo w połowie lat 70.

zmiany w konstytucji

W lutym 1976 r. Sejm uchwalił **zmiany w konstytucji PRL**. Wprowadzono do niej zapis wskazujący na **socjalistyczny charakter państwa**, podczas gdy ustawa zasadnicza z 1952 r. używała jedynie określenia „państwo demokracji ludowej". Ponadto **zagwarantowano formalnie kierowniczą rolę PZPR**, co wcześniej było stanem faktycznym, ale niewspartym zapisami prawa. Dodano też do konstytucji artykuł mówiący o tym, że PRL „umacnia przyjaźń i współpracę ze Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i innymi państwami socjalistycznymi". **Ograniczenie polskiej suwerenności** zostało tym samym wpisane w akt konstytucyjny. Wszystkie te zmiany rządzący wprowadzili mimo **protestów** zgłaszanych wcześniej przez **ludzi kultury, intelektualistów** i **Episkopat Kościoła katolickiego**.

trudności gospodarcze i braki w zaopatrzeniu

W 2. połowie lat 70. coraz wyraźniej dostrzegalne i dotkliwe stawały się błędy popełniane w polityce gospodarczej przez ekipę Edwarda Gierka. Wiele towarów było trudno dostępnych i **nie udawało się zaspokoić rosnących aspiracji materialnych mieszkańców Polski**. Na samochody i mieszkania wprowadzono **system przedpłat** – od momentu wpłacenia pieniędzy do realizacji zamówienia mijało wiele lat. Równie długo czekało się na instalację aparatu telefonicznego. Występowały też trudności z zaopa-

Klient przy regale ze sprzętem radiowym i telewizyjnym, luty 1974 r.

W 1970 r. już 45% gospodarstw domowych miało telewizor. W ciągu następnych 10 lat liczba odbiorników TV w Polsce wzrosła prawie dwukrotnie i stały się one standardowym wyposażeniem domu. W 1970 r. pojawił się drugi kanał telewizyjny, a od 1971 r. nadawano transmisje w kolorze (choć mało kto mógł je oglądać – kolorowy telewizor był wówczas produktem niezwykle luksusowym).

trzeniem zarówno przemysłu, jak i prywatnych mieszkań w energię elektryczną. **Przerwy w dostawie prądu** stawały się coraz częstsze.

Aparaty telefoniczne produkowane przez Radomską Wytwórnię Telefonów, 1976 r.

Władze chciały zagwarantować sobie poparcie robotników przemysłu ciężkiego i górnictwa (zwłaszcza na Śląsku) przez podnoszenie ich pensji. **Za ilością pieniędzy będących w posiadaniu ludności nie nadążała jednak ilość towarów**. Rosły równocześnie koszty produkcji oraz importu żywności. Logicznym następstwem tej sytuacji byłyby podwyżki cen. Jednak rządzący powstrzymywali się od nich. Nauczeni doświadczeniem z 1970 r. wiedzieli, że mogłoby to wywołać niepokoje społeczne.

wystąpienia robotnicze w Radomiu i Ursusie

Taka sytuacja nie mogła trwać długo. **Latem 1976 r.** władze były zmuszone **podnieść ceny produktów żywnościowych o kilkadziesiąt procent**. W odpowiedzi na to 25 czerwca **zastrajkowali robotnicy w kilkudziesięciu zakładach pracy w całym kraju** – szczególnie licznie w Warszawie, Łodzi i Płocku. **W Radomiu** podpalono siedzibę Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Pracownicy podwarszawskiej **fabryki traktorów Ursus** zablokowali pobliską linię kolejową.

represje wobec protestujących

Rządzący, aby stłumić protesty, sięgnęli po przemoc, choć tym razem bez użycia broni palnej. Demonstracje rozpraszano, ich uczestników aresztowano, a następnie **bito na komendach milicji**. Przygotowywano dla nich „ścieżki zdrowia" – musieli przebiegać przez szpaler uderzających ich pałkami funkcjonariuszy. Wielu **zatrzymanych w Radomiu i Ursusie postawiono przed sądem** i fałszywie oskarżono o napaść na funkcjonariuszy publicznych. Zapadały **wyroki kilkuletniego więzienia**. Kilka tysięcy osób **zwolniono z pracy**.

Jednocześnie już wieczorem 25 czerwca ogłoszono **wycofanie decyzji o podwyżkach cen**. Ustępstwo okazało się pozorne, gdyż wkrótce ceny zaczęto ponownie podnosić. Tym razem jednak nie informowano o podwyżkach oficjalnie i wprowadzano je stopniowo, osobno dla poszczególnych produktów. Była to taktyka tak zwanych **ukrytych podwyżek**. Ponadto problemy z zaopatrzeniem w **cukier** spowodowały wprowadzenie jego **reglamentacji**.

Reglamentacja (system kartkowy) – system ograniczonej możliwości na-

bywania towarów według ustalonego przez władzę przydziału na każdą osobę. W Polsce Ludowej obowiązywał on przez kilka powojennych lat. W 1976 r. wprowadzono kartki na cukier. Kolejne produkty objęto systemem reglamentacji w 1981 r. Stał się on charakterystyczny dla Polski podczas kryzysu lat 80.

Kartka na cukier z 1976 r.

Aby uzyskać dodatkowe środki finansowe, sprzedawano za granicę duże ilości cukru. W efekcie zaczęło go brakować w sklepach w Polsce. Gdy tylko go do nich dostarczano, był błyskawicznie wykupowany. W efekcie władze już w lipcu 1976 r. musiały wprowadzić kartki na ten produkt. Na ich podstawie można było zakupić miesięcznie 2 kg cukru po dotychczasowych cenach. Natomiast cukier kupowany bez kartek był znacznie droższy.

Działalność grup opozycyjnych

Nieliczenie się władzy ze społeczeństwem – czego symbolem były zmiany dokonane w konstytucji – budziło **sprzeciw wielu środowisk inteligenckich**. Jednak **decydującym impulsem dla narodzin zorganizowanej opozycji były wydarzenia w Radomiu i Ursusie** oraz sposób, w jaki władze potraktowały protestujących. Otwarła się wówczas możliwość współdziałania różnych grup społecznych, zjednoczonych niezgodą na politykę rządzących.

Komitet Obrony Robotników

We wrześniu 1976 r. powstał **Komitet Obrony Robotników** (**KOR**). Jego inicjatorami byli: **Jacek Kuroń**, **Jan Józef Lipski**, **Antoni Macierewicz** i **Piotr Naimski**. Przyłączyli się do nich działacze starszego pokolenia: **ksiądz Jan Zieja** oraz pisarze **Jerzy Andrzejewski** i **Stanisław Barańczak**. *Apel do społeczeństwa i władz PRL*, który zapoczątkował działalność KOR-u, podpisało łącznie 14 osób. Nie chciały one funkcjonować w podziemiu – KOR był **organizacją jawną**, a jego założyciele podali do wiadomości publicznej swoje nazwiska i adresy zamieszkania. Wkrótce grono współpracowników znacznie się poszerzyło. Obejmowało ludzi o różnych poglądach, przy czym stopniowo przewagę w KOR-ze zdobywała opcja lewicowo-liberalna podnosząca postulaty demokratyzacji systemu politycznego socjalistycznego państwa.

Najpilniejszym zadaniem, jakie postawili przed sobą działacze KOR-u, była **pomoc prawna dla robotników sądzonych za udział w protestach z czerwca 1976 r.** oraz **finansowa dla rodzin osób aresztowanych i zwalnianych z pracy**. Ponadto **dokumentowano bezprawne poczynania władz** i prowadzono **działalność informacyjną** mającą odsłaniać kłamstwa propagandy rządowej. Starano się, aby wieści o sytuacji w Polsce docierały także do międzynarodowej opinii publicznej. Organizowano też **akcje wysyłania listów do Sejmu** z żądaniami powołania komisji dla wyjaśnienia wydarzeń czerwcowych.

We wrześniu 1977 r. organizacja przekształciła się w **Komitet Samoobrony Społecznej** (**KSS**) **„KOR"** i **rozszerzyła zakres swoich celów** poza bieżące kwestie związane ze wsparciem prześladowanych uczestników czerwca 1976.

> ***Gdy społeczeństwo polskie potrafi się zorganizować dla obrony swoich praw – już w ten sposób zostanie zapoczątkowany proces przezwyciężania kryzysu gospodarczego, społecznego i politycznego. Najgłębszą przyczyną kryzysów naszego kraju jest wywłaszczenie obywateli z ich praw, a państwa z suwerenności.***
>
> ~ fragment Apelu KSS „KOR" do społeczeństwa

Już **wiosną 1977 r.** narodziła się kolejna inicjatywa opozycyjna – **Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela** (**ROPCiO**). Głównymi inicjatorami ruchu byli **Leszek Moczulski** i **Andrzej Czuma**. ROPCiO powoływał się bezpośrednio na ratyfikowane przez Polskę międzynarodowe dokumenty dotyczące praw człowieka (Akt końcowy KBWE – zobacz rozdz. II.3.). Miał charakter bardziej prawicowy niż KOR, a ponadto formułował postulaty likwidacji istniejącego systemu politycznego.

zabójstwo Stanisława Pyjasa

Władze stosowały **szykany i aresztowania wobec opozycjonistów** oraz ich **inwigilowały**. Jednym z najbardziej drastycznych przykładów represji było **zabójstwo w maju 1977 r.** studenta Uniwersytetu Jagiellońskiego – **Stanisława Pyjasa**, który współpracował z KOR-em. Władze utrzymywały, że spadł on ze schodów i zmarł w wyniku obrażeń, ale te wyjaśnienia były zupełnie niewiarygodne. Pogrzeb Pyjasa zgromadził wielotysięczny tłum. Zapoczątkował **rozwój ruchu studenckiego**, gdyż jeszcze tego samego dnia w Krakowie powstał **Studencki Komitet Solidarności**. Wkrótce podobne komitety utworzono w kilku innych miastach.

Inwigilacja – działania polegające na szpiegowaniu, zbieraniu w sposób tajny informacji dotyczących jakichś osób. Inwigilacja wiąże się zazwyczaj z wprowadzaniem do śledzonej grupy zakonspirowanych agentów, którzy mają dezorganizować jej działalność.

Płyta na grobie Stanisława Pyjasa w rodzinnych Gilowicach na Żywiecczyźnie

Z czasem, między innymi ze względu na opinię międzynarodową, **władze zaprzestały aresztowań i orzekania wieloletnich wyroków więzienia**. W lipcu

1977 r. uwolniono zatrzymanych podczas wydarzeń czerwcowych roku poprzedniego, a także aresztowane później osoby związane z KOR-em. Nadal jednak **poddawano opozycjonistów** bardzo **dotkliwym formom szykanowania, nękania i zastraszania**. Usuwano ich z pracy, a pisarzy obejmowano zakazem publikacji. Pod byle pretekstem dokonywano zatrzymań na 48 godzin oraz rewizji w prywatnych mieszkaniach. Zdarzały się również liczne pobicia.

represje wobec opozycjonistów

Od 1977 r. rozwinął się w Polsce **ruch wydawniczy „drugiego obiegu"** podobny do radzieckiego *samizdatu*. Nielegalnie, poza kontrolą władz, drukowano czasopisma, broszury, książki i ulotki. Publikacje przedstawiały aktualną sytuację społeczno-polityczną, a także odsłaniały prawdę o najnowszej historii. Publikowano również te teksty literackie, które nie mogły liczyć na akceptację państwowej cenzury. Największym podziemnym wydawnictwem była **Niezależna Oficyna Wydawnicza „NOWA"**.

ruch wydawniczy „drugiego obiegu"

Towarzystwo Kursów Naukowych organizowało **edukację wolną od nacisku władz** – zwłaszcza w zakresie kultury i historii Polski oraz nauk społeczno-ekonomicznych. W jego ramach intelektualiści związani w większości z KOR-em prowadzili wykłady w prywatnych mieszkaniach. Podejmowali w ten sposób tradycję oświaty konspiracyjnej, sięgającą XIX w. (okresu zaborów).

Wkrótce został zapoczątkowany także **niezależny od władz robotniczy ruch związkowy**. Od początku 1978 r. powstawały **komitety Wolnych Związków Zawodowych**. Własne komitety powoływali też rolnicy.

komitety Wolnych Związków Zawodowych

Pojawiły się ponadto inicjatywy tworzenia **nielegalnych opozycyjnych partii politycznych**. Moczulski opuścił ROPCiO i ogłosił **w 1979 r.** narodziny **Konfederacji Polski Niepodległej** (**KPN**). Nawiązywała ona do tradycji przedwojennych, a zwłaszcza do dziedzictwa obozu politycznego Józefa Piłsudskiego. W tym samym roku w środowisku młodzieży katolickiej w Gdańsku powstał **Ruch Młodej Polski**, który nawiązał do tradycji przedwojennych polskich nurtów prawicowych: konserwatywnego, narodowego i chadeckiego. Liderami tej formacji byli m.in. Aleksander Hall i poznański działacz Marek Jurek.

Leszek Moczulski (ur. 1930) w swoim warszawskim mieszkaniu, koniec lat 70.

Konfederacja Polski Niepodległej (KPN)

Wsparcia **finansowego i organizacyjnego** udzielały opozycji **polskie środowiska emigracyjne**. Informowały ponadto społeczeństwa zachodnie o działalności opozycji demokratycznej i represjach ze strony władz komunistycznych.

Pozycja Kościoła w społeczeństwie

W stosunkach państwo – Kościół obie strony unikały bezpośredniego konfliktu. **Hierarchowie katoliccy zabierali głos w sprawach społecznych** i przeciwstawiali się nadużyciom władz wobec protestujących robotników. Wielkim autoryte-

polityka wobec Kościoła

tem nadal cieszył się **prymas Stefan Wyszyński**. Duże znaczenie miały zwłaszcza jego wypowiedzi z 1974 r. wygłoszone w Warszawie w kościele Świętego Krzyża (stąd określenie ***Kazania świętokrzyskie***). Wskazywał w nich, że państwo nie ma prawa przekraczać granic godności człowieka. Podkreślał, iż każdemu przysługuje wolność życia religijnego i wolność słowa. Zwracał uwagę na konieczność respektowania praw człowieka. Mówił także o prawie do życia na przyzwoitym poziomie materialnym, lecz jednocześnie potępiał konsumpcjonizm. Zwrócił uwagę na kwestię prawego sumienia i wiary, które stanowią podstawę życia narodowego.

Skala represji wobec Kościoła była znacznie mniejsza niż w poprzednich dekadach. Rządzący skupiali się na **walce propagandowej** i obserwacji publicznej aktywności księży. Władze były zaniepokojone przywiązaniem do religii, jakie okazywało nie tylko starsze pokolenie, lecz także młodzież. Świadczyły o nim bardzo liczne pielgrzymki na Jasną Górę i rozwój ruchu oazowego. Ponadto coraz częściej oparcie dla swojej działalności znajdowali wśród duchownych działacze opozycyjni. W latach 70. SB prowadziła akcję inwigilacji ludzi Kościoła i pozyskiwania wśród nich tajnych współpracowników. Mieli oni ułatwiać nadzór nad niepokornymi księżmi.

Znaczek poczty watykańskiej wyemitowany dla uczczenia wyboru papieża Jana Pawła II

Arcybiskup krakowski Karol Wojtyła stał się pierwszym od ponad 450 lat papieżem pochodzącym spoza Włoch.

wybór Karola Wojtyły na papieża

Wydarzeniem, które rozbudziło wielkie oczekiwania w społeczeństwie, był **wybór arcybiskupa krakowskiego, kardynała Karola Wojtyły na papieża 16 października 1978 r.** Przybrał on imię **Jana Pawła II**. Dla władz był to cios, choć oficjalnie wyraziły uznanie z powodu uzyskania przez Polaka tak wysokiej godności. **Rządzący** zdawali sobie jednak sprawę, że będą teraz konfrontowani z autorytetem polskiego papieża.

pierwsza pielgrzymka papieska do Polski

W dniach **2–10 czerwca 1979 r.** Jan Paweł II odbył **pielgrzymkę do Polski**. Na spotkania z papieżem przybywały tłumy, które doświadczały **budzącego nowe nadzieje poczucia wspólnoty**. Jan Paweł II mówił przy tej okazji o dziedzictwie kulturowym związanym z chrześcijaństwem i o polskich tradycjach historycznych. Jego wypowiedzi nie dotyczyły wprost spraw politycznych, były jednak dostatecznie wymowne. Najsławniejsze stały się słowa wypowiedziane w Warszawie: **„Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi"**.

Jan Paweł II podczas mszy odprawianej przed klasztorem jasnogórskim, 5 czerwca 1979 r.

Nabożeństwo na Jasnej Górze w Częstochowie zgromadziło najliczniejsze grono wiernych spośród spotkań papieża z Polakami. Wzięło w nim udział ok. 1,3 mln osób. Władze w transmisjach telewizyjnych i na zdjęciach prasowych starały się ukrywać liczbę zgromadzonych.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie znaczenie z punktu widzenia systemu władzy oraz suwerenności Polski miały zmiany w konstytucji wprowadzone w 1976 r. Dlaczego wywoływały protesty?
2. Przedstaw genezę i charakter wystąpień społecznych, do których doszło w 1976 r.
3. Omów przyczyny rozwoju opozycji demokratycznej w Polsce w 2. połowie lat 70. Przedstaw cele, jakie przed sobą stawiała, oraz scharakteryzuj metody jej działań.
4. Wyjaśnij, jaka była sytuacja i rola Kościoła katolickiego w Polsce w latach 70.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- W **2. połowie lat 70.** narastały w Polsce **trudności gospodarcze** i **braki w zaopatrzeniu**. s. 161
- **Latem 1976 r.** rząd zdecydował o **podwyżce cen żywności**. W odpowiedzi na nie wybuchły **strajki** i **demonstracje**, m.in. **robotników w Radomiu** i **podwarszawskim Ursusie**. s. 162
- Uczestników wystąpień robotniczych **represjonowano – bito** po zatrzymaniu, część skazano na **kary więzienia**, a innych **zwolniono z pracy**. s. 162
- Aby pomóc represjonowanym, we **wrześniu 1976 r.** powstała **jawnie działająca organizacja opozycyjna – Komitet Obrony Robotników** (**KOR**). KOR nagłaśniał także bezprawne działania władz. s. 163
- **Zabójstwo studenta UJ Stanisława Pyjasa** zapoczątkowało rozwój zorganizowanego **ruchu studenckiego**. s. 164
- **Władze nie aresztowały działaczy opozycyjnych**, stosowały jednak wobec nich **różne metody prześladowania i zastraszania**. s. 165
- **Od 1977 r.** rozwinął się **ruch wydawniczy „drugiego obiegu"**. s. 165
- **Od początku 1978 r.** powstawały komitety **Wolnych Związków Zawodowych**. s. 165
- W **1979 r.** powstała **pierwsza nielegalna opozycyjna partia polityczna – Konfederacja Polski Niepodległej** (**KPN**). s. 165
- **Polityka władz wobec Kościoła** stała się **mniej represyjna**. Starały się one natomiast przeciwdziałać sile jego oddziaływania na społeczeństwo. s. 165–166
- **16 października 1978 r** arcybiskup krakowski **Karol Wojtyła** został wybrany na **papieża**. Przyjął imię **Jan Paweł II**. O sile **społecznych nadziei** z nim związanych świadczyły miliony uczestników mszy podczas **papieskiej pielgrzymki do Polski w czerwcu 1979 r.** s. 166

7. Pod znakiem „Solidarności". Polska 1980–1981

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, w jakich okolicznościach doszło do strajków w Polsce w 1980 r. i jakie wywołały one następstwa;
- przeczytasz o rozwoju ruchu społecznego „Solidarność" oraz o reakcji władz;
- przeanalizujesz cele i dążenia „Solidarności".

Sierpień '80 i narodziny „Solidarności"

Dekada Edwarda Gierka, która miała być czasem przyśpieszenia gospodarczego, kończyła się całkowitym załamaniem ekonomicznym. Po raz pierwszy w historii Polski Ludowej zanotowano spadek dochodu narodowego – w 1979 r. o 2%, a w 1980 r. już o 6%. Kolejne pożyczki zagraniczne przeznaczano na spłatę poprzednich. Bankructwo państwa stawało się coraz bardziej realne. **Ani produkcja przemysłowa, ani rolnicza nie zaspokajały potrzeb ludności**. Kolejki do sklepów stale rosły, a półki w nich pustoszały. **1 lipca 1980 r.** władze wprowadziły **podwyżkę cen mięsa i wędlin**, która zapoczątkowała **falę strajków** w wielu miejscach kraju. Początkowo najwięcej wybuchło ich na Lubelszczyźnie.

strajki w 1980 r.

strajk w Stoczni Gdańskiej

W sytuacji narastającego napięcia społecznego **14 sierpnia 1980 r. zastrajkowała gdańska Stocznia im. Lenina**. Bezpośrednim powodem protestu było wyrzucenie z pracy **Anny Walentynowicz** za działalność w Wolnych Związkach Zawodowych. Protestujący domagali się ponadto podwyżki płac. Na czele komitetu strajkowego stanął **Lech Wałęsa**. Nie był wprawdzie już od kilku lat pracownikiem Stoczni (gdyż on także został zwolniony za działalność opozycyjną), przedostał się jednak na jej teren. Trzeciego dnia prowadzonego przez stoczniowców strajku okupacyjnego rząd, choć niechętnie, zdecydował się spełnić żądania strajkujących i podpisano porozumienie.

Uczestnicy mszy polowej odprawianej w trakcie strajku w sierpniu 1980 r., pośrodku: Anna Walentynowicz (w okularach) i Lech Wałęsa (na prawo od niej)

Walentynowicz (1929–2010) i Wałęsa (ur. 1943 r.) stali się symbolami protestu robotniczego w gdańskiej Stoczni. Oboje współpracowali wcześniej z Wolnymi Związkami Zawodowymi, a Wałęsa miał też kontakty z KSS „KOR" i zdobywał co najmniej lokalne uznanie jako gorący mówca. Konflikt między nimi zaczął jednak narastać już wkrótce po pierwszym porozumieniu podpisanym z rządem. Walentynowicz oskarżała Wałęsę o to, że jego niechęć do kontynuowania walki strajkowej świadczy o zbytniej uległości wobec władz. To wtedy też pojawiły się oskarżenia Wałęsy o współpracę ze Służbą Bezpieczeństwa, choć powszechnie stały się one znane dopiero po upadku systemu komunistycznego w Polsce (zobacz rozdz. IV.4.). Chodziło o domniemanie współpracy Wałęsy z SB w latach 1970–1976. Instytut Pamięci Narodowej stoi na stanowisku, że: „Kwestia współpracy Lecha Wałęsy ze Służbą Bezpieczeństwa w pierwszej połowie lat 70. jest bezsporna". Nie dotyczy to natomiast okresu, gdy był działaczem Wolnych Związków Zawodowych, a następnie „Solidarności". Sam Lech Wałęsa konsekwentnie zaprzecza współpracy z SB w jakimkolwiek okresie.

Część pracowników Stoczni zdecydowała się kontynuować akcję protestacyjną jako **strajk solidarnościowy z załogami innych zakładów pracy**. W nocy z 16 na 17 sierpnia do Stoczni przybyły delegacje prawie 30 przedsiębiorstw **Trójmiasta**. Powołały one **Międzyzakładowy Komitet Strajkowy** (**MKS**) z Lechem Wałęsą na czele. Komitet przedstawił historyczne **21 postulatów** wobec władz. Zawierały one między innymi żądania: wolnych związków zawodowych, wolności słowa i jawności życia publicznego, uwolnienia więźniów politycznych oraz załatwienia wielu kwestii bytowych. Strajki wybuchały w kolejnych regionach kraju. MKS-y powstały też **w Szczecinie** i **na Śląsku**.

21 postulatów

Źródło historyczne

Fragmenty 21 postulatów MKS Trójmiasta, Stocznia Gdańska, sierpień 1980 r.

1. Akceptacja niezależnych od partii i pracodawców wolnych związków zawodowych [...].
3. Przestrzegać zagwarantowanej w Konstytucji PRL wolności słowa, druku i publikacji, a tym samym nie represjonować niezależnych wydawnictw oraz udostępnić środki masowego przekazu dla przedstawicieli wszystkich wyznań.
4. a) Przywrócić do poprzednich praw: – ludzi zwolnionych z pracy po strajkach w 1970 i 1976 r.; – studentów wydalonych z uczelni za przekonania.
   b) Uwolnić wszystkich więźniów politycznych [...].
   c) Znieść represje za przekonania.
5. Podać w środkach masowego przekazu informację o utworzeniu się Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego oraz opublikować jego żądania.
6. Podjąć realne działania mające na celu wyprowadzenie kraju z sytuacji kryzysowej poprzez:

a) podawanie do publicznej wiadomości pełnej informacji o sytuacji społeczno-gospodarczej;
b) umożliwienie wszystkim środowiskom i warstwom społecznym uczestniczenia w dyskusji nad programem reform. [...]

8. Podnieść wynagrodzenie zasadnicze każdego pracownika o 2000 zł na miesiąc jako rekompensatę dotychczasowego wzrostu cen.
10. Realizować pełne zapotrzebowanie rynku wewnętrznego w artykuły żywnościowe, a eksportować tylko i wyłącznie nadwyżki. [...]
13. Wprowadzić na mięso i przetwory kartki – bony żywnościowe (do czasu opanowania sytuacji na rynku).
14. Obniżyć wiek emerytalny dla kobiet do 50 lat, a dla mężczyzn do lat 55 lub przepracowanie w PRL 30 lat dla kobiet i 35 lat dla mężczyzn, bez względu na wiek. [...]
19. Skrócić czas oczekiwania na mieszkanie. [...]
21. Wprowadzić wszystkie wolne soboty od pracy.

M. Pernal, J. Skórzynski, *Kalendarium Solidarności: 1980–1989*, Warszawa 1990, s. 7–8.

Ćwiczenia

1. Wskaż, które z postulatów MKS-u miały charakter polityczny, a które – ekonomiczny.

2. Jakie kwestie materialne i problemy życia codziennego strajkujący uważali za konieczne do rozwiązania w pierwszej kolejności?

Budynek portierni obok bramy Stoczni Gdańskiej z repliką tablic z 21 postulatami. Widok współczesny

21 postulatów Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego zostało spisanych na drewnianej sklejce, aby można je było umieścić obok bramy Stoczni i w ten sposób powiadomić społeczeństwo o ich treści. W 2003 r. UNESCO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury) wprowadziło je na listę *Pamięć Świata*, która obejmuje dokumenty o szczególnym znaczeniu historycznym i cywilizacyjnym.

Rządząca ekipa Edwarda Gierka w ogóle **nie chciała rozmawiać o postulatach politycznych** wysuwanych przez protestujących. **Obiecywała** natomiast oczekiwane przez społeczeństwo **zmiany w polityce cenowej i płacowej**. Chciała jednak prowadzić negocjacje osobno z poszczególnymi strajkującymi załogami, a nie z ich wspólną reprezentacją – MKS-em. Tymczasem **zakłady przemysłowe** wykazały się **wzajemną lojalnością** i nie zamierzały dogadywać się z władzą oddzielnie. W ciągu dwóch tygodni setki komitetów z całej Polski przyłączyły się do trójmiejskiego MKS-u działającego w Stoczni Gdańskiej.

Hasła wywieszone przez strajkujących na murach Stoczni Gdańskiej, sierpień 1980 r.

Szeroką **akcję informacyjną** na temat rozwijającego się ruchu prowadziły już wówczas organizacje opozycji demokratycznej. Władze starały się zapobiec nawiązaniu przez nie współpracy z robotnikami. W tym celu prowadziły aresztowania wśród jej działaczy. Nie osiągnęły jednak zakładanego rezultatu. Z pomocą **wspierających ruch robotniczy intelektualistów** przy MKS-ie Trójmiasta powstała **grupa ekspertów** na czele z **Tadeuszem Mazowieckim**. Zajmowała się ona prawnym i ekonomicznym doradztwem związanym z przygotowaniami MKS-u do rozmów z rządem.

Podpisanie porozumień sierpniowych w sali BHP Stoczni Gdańskiej

porozumienia sierpniowe

Siła społecznego protestu zmusiła w końcu rządzących do podjęcia poważnych negocjacji z protestującymi. Trudne rozmowy zakończyły się **podpisaniem porozumień** z trzema MKS-ami: w **Szczecinie 30 sierpnia 1980 r.**, w **Gdańsku 31 sierpnia** i w **Jastrzębiu-Zdroju 3 września**. Zawarcie tak zwanych **porozumień sierpniowych** oznaczało, że władze przyjęły żądania oparte na 21 postulatach. Robotnicy powrócili do pracy.

usunięcie Gierka z funkcji I sekretarza

Kapitulacja ekipy rządzącej wobec postulatów protestujących oznaczała w konsekwencji **upadek Edwarda Gierka**. Na początku września władze partyjne **usunęły go z funkcji I sekretarza**. Jego **następcą** został **Stanisław Kania**.

Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność"

Porozumienia sierpniowe umożliwiły **tworzenie związków zawodowych wolnych od nadzoru władz w zakładach pracy na terenie całej Polski**. Co więcej, przywódcy ruchu strajkowego podjęli 17 września decyzję o powołaniu **ogólnopolskiej centrali związkowej**. W ten sposób narodził się **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy** (**NSZZ**) **„Solidarność". Przewodniczył mu Lech Wałęsa**.

„Karnawał wolności"

inicjatywy kształtujące ruch społeczny „Solidarność"

Społeczeństwo polskie poczuło, że nareszcie otwiera się przed nim **nadzieja na współdecydowanie o sobie i o sprawach kraju**. Rodziły się kolejne inicjatywy obywatelskie oparte na doświadczeniach rozwijającej się od kilku lat opozycji demokratycznej. W najróżniejszych środowiskach społecznych powstały niezależne organizacje – na wsiach działała **„Solidarność" rolnicza**, a studenci utworzyli **Niezależne Zrzeszenie Studentów** (**NZS**). Jednak swobodny rozwój nowych organizacji był utrudniany przez rządzących. Odwlekano rejestrację organizacji w sądach, więc działały one nieformalnie, ale jawnie. **Opozycja**, wbrew ustaleniom, **nie miała dostępu do mediów**. Jednocześnie rządzący nasilali skierowaną przeciwko niej akcję propagandową. Mimo obietnic nie przydzielano związkowcom lokali, w których mogliby prowadzić działalność.

„Solidarność" była w istocie nie tylko związkiem zawodowym, lecz także **wielkim ruchem społecznego sprzeciwu**, budzącym nadzieję na głębokie zmiany w kraju. Polacy chcieli czegoś więcej niż ograniczone ustępstwa ekonomiczne i kilka zmian personalnych na szczytach władzy. Rządzący zdawali sobie sprawę, że pod znakiem zapytania stanęły podstawy ich pozycji w państwie.

Kierownictwo partyjne niepokoiło się faktem, że **działacze najniższych szczebli PZPR** zaczęli się porozumiewać i tworzyli **„struktury poziome"** poza kontrolą zwierzchników. **Domagali się zmian w funkcjonowaniu partii**. Wielu z tych działaczy dołączyło nawet do „Solidarności", a niektórzy wystąpili z PZPR.

Kluczową kwestią dla zabezpieczenia osiągnięć sierpnia '80 było doprowadzenie do formalnej **rejestracji NSZZ „Solidarność"**. Nastąpiło to ostatecznie **w listopadzie 1980 r.** Chwiejne porozumienie z rządzącymi pozwoliło „Solidarności" **uzyskać** wreszcie **dostęp do mediów**. Mogła ona prezentować swoje audycje w radiu, a z czasem również wydawać

„Tygodnik Solidarność", numer 18 z lipca 1981 r.

Pismo ukazywało się od kwietnia do grudnia 1981 r. Jego redaktorem naczelnym był Tadeusz Mazowiecki. Nakład wynosił 500 tys. egzemplarzy – na wyższy rządzący nie wyrazili zgody.

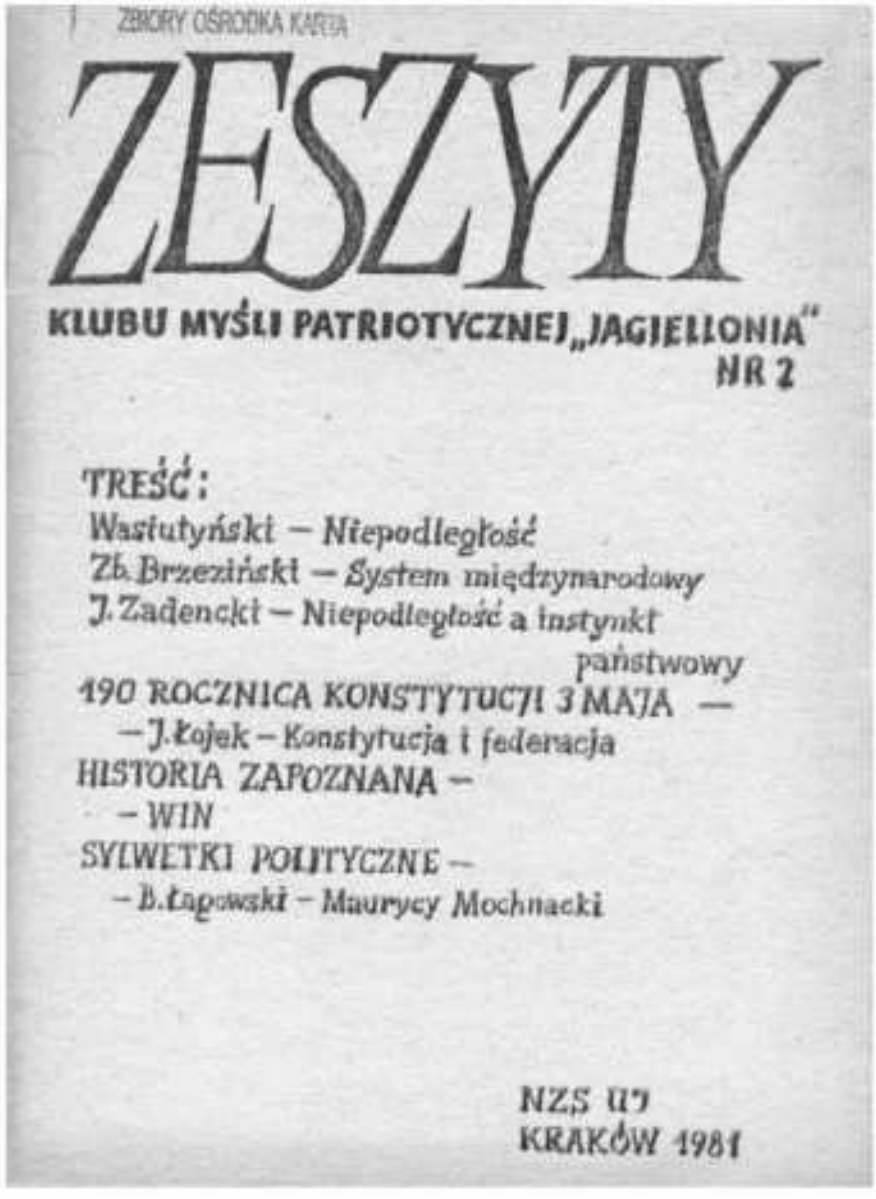

legalnie własne pismo – **„Tygodnik Solidarność"**. Jego pierwszy numer ukazał się w kwietniu 1981 r. Choć w Polsce nie zlikwidowano cenzury, jej działania zostały ograniczone do minimum. Swoboda wypowiedzi i działalności kulturalnej w okresie „karnawału wolności" była nieporównywalna z jakimkolwiek momentem w dziejach PRL-u.

Ustępstwa władz PRL-u wobec żądań społecznych **były oceniane w Moskwie jako zbyt daleko idące** i groźne dla sowieckiego systemu dominacji w Europie Środkowo-Wschodniej. Radzieckie naciski umacniały w partii zwolenników nieprzejednanej postawy i rozwiązań siłowych. Już w listopadzie 1980 r. były gotowe **pierwsze plany wprowadzenia stanu wojennego**. Prace nad nimi zainicjował minister obrony narodowej – **generał Wojciech Jaruzelski**. Na razie ich przeprowadzenie uznano za nierealne, przygotowania jednak trwały. Nie było jasne, czy na ewentualną interwencję zbrojną w Polsce może się zdecydować Związek Radziecki.

Okres zimowy 1980/1981 w warunkach ciągłego kryzysu gospodarczego i niedoborów energii był trudny dla Polaków. Władze zwlekały z realizacją niektórych zobowiązań socjalnych. W lutym 1981 r. **Jaruzelski objął stanowisko premiera** i wystąpił z **apelem o „90 dni spokoju"** oraz zaprzestanie strajków. Początkowo społeczeństwo i sama „Solidarność" były skłonne odnieść się pozytywnie do tego apelu. W rządzie pojawiły się osoby kojarzone z ugodowym skrzydłem partii. Wkrótce zarejestrowano studencki NZS. Władze podpisały też **z protestującymi rolnikami porozumienia rzeszowsko-ustrzyckie**.

Wojciech Jaruzelski premierem

ZBIORY OŚRODKA KARTA

ZESZYTY

KLUBU MYŚLI PATRIOTYCZNEJ „JAGIELLONIA"

NR 2

TREŚĆ:

Wasilutyński – Niepodległość

Zb. Brzeziński – System międzynarodowy

J. Zadencki – Niepodległość a instynkt państwowy

190 ROCZNICA KONSTYTUCJI 3 MAJA –

– J. Łojek – Konstytucja i federacja

HISTORIA ZAPOZNANA –

– WIN

SYLWETKI POLITYCZNE –

– B. Łagowski – Maurycy Mochnacki

NZS UJ

KRAKÓW 1981

Okładka pisma wydawanego przez Niezależne Zrzeszenie Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Poczucie odzyskiwania wolności pozwoliło na poruszanie dotąd zakazanych tematów. Obejmowały one kwestie aktualnej sytuacji politycznej i społecznej oraz wydarzenia z przeszłości, które stanowiły dobry komentarz czy też aluzję do współczesności.

Ku konfrontacji

„prowokacja bydgoska"

Poprawa relacji między rządzącymi a solidarnościowym ruchem społecznym trwała krótko. Zakończyła ją tak zwana **prowokacja bydgoska** z marca 1981 r. W Bydgoszczy, po fiasku prowadzonych z przedstawicielami władz rozmów dotyczących spraw lokalnych, działacze „Solidarności" postanowili pozostać w budynku i zredagować protest. Interweniowała milicja, która pobiła dotkliwie trzech działaczy. Ten incydent wywołał ogromne oburzenie w społeczeństwie, a „Solidarność" odpowiedziała ogólnopolskim strajkiem ostrzegawczym.

reglamentacja żywności

„marsze głodowe"

Zarówno w PZPR, jak i wśród związkowców nie było jednomyślności co do dalszej strategii działań. W społeczeństwie nadzieje na reformy mieszały się ze zmęczeniem i niepokojem o przyszłość. Poziom zaopatrzenia sklepów był fatalny. **Wiosną 1981 r.** konieczne stało się **wprowadzenie reglamentacji wielu towarów**. Zaczęły obowiązywać **kartki** na wyroby mięsne, masło, mąkę, ryż i kaszę. Każdy obywatel mógł kupić miesięcznie tylko ograniczoną ilość towaru. Latem ulice miast przemierzały demonstracje zwane **„marszami głodowymi"** (największy odbył się w Łodzi). Uczestniczyły w nich głównie kobiety. Od lipca **znów nasiliły się strajki**.

Klienci w sklepie, kwiecień 1981 r.

Kościół starał się łagodzić napięcia i skłaniał działaczy związkowych do unikania konfrontacji z władzą. Takie było stanowisko prymasa Wyszyńskiego. Zmarł on w maju 1981 r. Jego następcą został biskup **Józef Glemp**, który jeszcze mocniej postawił na **propagowanie kompromisu**.

„Solidarność" była ruchem masowym. W chwili rejestracji należało do niej ponad 3 miliony osób, w sierpniu 1981 r. – już **około 9,5 miliona**.

Jednak Związek miał w społeczeństwie także wielu przeciwników. Jedni nie ufali w szczerość intencji jego przywódców. Inni nie wierzyli w skuteczność ich recept na poprawienie losu Polaków. Niektórzy obawiali się, że aktywność „Solidarności" doprowadzi do wkroczenia wojsk radzieckich i tragedii takiej jak na Węgrzech w 1956 r. i w Czechosłowacji w 1968 r. Ponadto ciągłe ataki propagandowe na opozycję prowadzone przez rządowe media trafiały do przekonania części ludności.

Część działaczy opozycyjnych chciała realizacji postulatów, które w ówczesnej sytuacji politycznej stanowiły **wyraz stanowiska radykalnego**. Wskazywali oni jako cele obalenie władzy komunistów, wprowadzenie systemu demokratycznego oraz zerwanie zależności od ZSRR.

I Zjazd NSZZ „Solidarność"

We wrześniu/październiku 1981 r. obradował **I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność"**. Zwolennicy umiarkowanych działań, których reprezentował Lech Wałęsa, przeważyli nad radykalniejszymi działaczami. **Wałęsa został ponownie wybrany na przewodniczącego Związku** – uzyskał 55% głosów. Natomiast **Marian Jurczyk** (w sierpniu '80 stał na czele MKS-u w Szczecinie), popierany przez zwolenników bardziej nieprzejednanej postawy wobec władz, zyskał 24% poparcia.

Na zakończenie Zjazdu ogłoszono **program *Samorządnej Rzeczypospolitej***, który zakładał **stopniową przebudowę systemu politycznego kraju** przez rozwój samorządu pracowniczego i terytorialnego. Przyjęto także dokument zatytułowany ***Posłanie do ludzi pracy Europy Wschodniej***. Wyrażano w nim poparcie dla wszelkich działań, które zmierzałyby do tworzenia wolnych związków zawodowych w państwach bloku sowieckiego. Władze radzieckie potraktowały tekst jako wezwanie do buntu w innych zależnych od siebie krajach.

W lipcu 1981 r. odbył się **nadzwyczajny zjazd delegatów PZPR**. Nie przyniósł on jednoznacznych rozstrzygnięć co do dalszego kierunku działań rządzących. Zakończył się porażką „betonu", czyli tych działaczy partyjnych, którzy nie chcieli większych zmian i opowiadali się za zdecydowaną walką z ruchem „Solidarności". Jednak zwolennicy reform także nie uzyskali przewagi. **Dominowało niezdecydowanie lub poglądy umiarkowane**, mieszczące się między skrajnymi skrzydłami.

We władzach następowały zmiany personalne. W połowie 1981 r. ważne stanowiska obsadzono osobami, które w nadchodzących latach, aż po koniec istnienia PRL-u, staną się pierwszoplanowymi twarzami systemu władzy. Byli to **Czesław Kiszczak – minister spraw wewnętrznych** oraz **Jerzy Urban – rzecznik prasowy rządu**.

Na początku jesieni dojrzewało wśród rządzących przekonanie o konieczności obrony swojej pozycji z użyciem siły militarnej przez wprowadzenie w Polsce stanu wojennego. Także Związek Radziecki naciskał na polskie władze, aby opanowały sytuację i powstrzymały rozwój ruchu „Solidarności". **W październiku 1981 r.** Stanisław Kania ustąpił z funkcji **I sekretarza partii**, a jego miejsce zajął **generał Wojciech Jaruzelski**.

Jaruzelski I sekretarzem KC PZPR

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij przyczyny strajków w Polsce w 1980 r. Scharakteryzuj postulaty stawiane wówczas przez protestujących.
2. Oceń znaczenie wydarzeń sierpnia '80 i porozumień sierpniowych.
3. Jak rozumiesz pojęcie *ruch społeczny „Solidarność"*? W jakim kierunku miały zmierzać zapoczątkowane przez niego zmiany w kraju?
4. Przedstaw sposób, w jaki władze komunistyczne reagowały na rozwój ruchu społecznego „Solidarność".

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 168
- **Pogłębiający się kryzys ekonomiczny**, **problemy bytowe**, a bezpośrednio **podwyżki cen** wywołały **falę strajków** w Polsce **latem 1980 r.**

s. 168–169
- **W połowie sierpnia 1980 r.** odbył się **strajk robotników Stoczni Gdańskiej**. Współpraca komitetu strajkowego tego przedsiębiorstwa z innymi zakładami Trójmiasta doprowadziła do powołania **Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego**. Wobec władz wysunięto żądania w postaci **21 postulatów**.

s. 171
- Robotników wspierała **grupa opozycyjnych intelektualistów i działaczy KSS „KOR"**.

s. 171
- Na przełomie sierpnia i września 1980 r. **władze zdecydowały się na daleko idące ustępstwa** i podpisały z protestującymi tzw. **porozumienia sierpniowe**.

s. 172
- **Edward Gierek ustąpił z funkcji I sekretarza KC PZPR.**

s. 172
- **Niezależne związki zawodowe** tworzono **w całym kraju**, a 17 września 1980 r. powstał **ogólnopolski NSZZ „Solidarność"** z **Lechem Wałęsą** jako **przewodniczącym**.

s. 172
- **„Solidarność" stała się wielkim ruchem społecznym**, z którym związały się różne obywatelskie inicjatywy i organizacje.

s. 173
- **Na początku 1981 r.** stanowisko **premiera** objął **generał Wojciech Jaruzelski**.

s. 174
- Krótki okres poprawy relacji między władzą a „Solidarnością" przerwały wiosną 1981 r. **prowokacja bydgoska**, a także **dalsze pogorszenie się zaopatrzenia sklepów**, **„marsze głodowe"** i **nasilające się strajki**.

s. 175
- W trakcie **I Zjazdu NSZZ „Solidarność"** (wrzesień – październik 1981 r.) przyjęto **program *Samorządnej Rzeczypospolitej*** oraz ***Posłanie do ludzi pracy Europy Wschodniej***.

s. 175
- **W październiku 1981 r. Jaruzelski** został **I sekretarzem KC PZPR** i tym samym przywódcą państwa.

8. Polska czasu stanu wojennego (1981–1983) oraz kryzysu lat 80.

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z sytuacją społeczno-polityczną w Polsce czasu stanu wojennego;
- poznasz postawy Polaków wobec systemu władzy w okresie od wprowadzenia stanu wojennego;
- dowiesz się, jaki charakter miał kryzys gospodarczy lat 80. i jak wpływał na położenie materialne ludności;
- przeczytasz o przemianach w środowiskach opozycyjnych oraz w obozie władzy.

Stan wojenny

stan wojenny w Polsce

zawieszenie działalności organizacji społecznych i związków zawodowych

Rankiem 13 grudnia 1981 r. Wojciech Jaruzelski podczas wystąpienia telewizyjnego **ogłosił wprowadzenie w Polsce stanu wojennego**. **Zakazano** wszelkich **manifestacji, zgromadzeń i strajków**. Działalność **organizacji społecznych i związków zawodowych**, a zatem także **„Solidarności", zawieszono**. Wprowadzono **godzinę milicyjną** (zakaz poruszania się w miejscach publicznych między godziną 22.00 a 6.00). **Ograniczono możliwość przemieszczania się po kraju** – trzeba było uzyskać zgodę na przejazd do innego województwa. **Prywatna korespondencja** podlegała **kontroli i cenzurze**. **Łączność telefoniczna** została całkowicie przerwana. Przywrócono ją dopiero po 4 tygodniach, ale rozmowy **podsłuchiwano**.

Na ulicach pojawiły się patrole wojskowe, czołgi i wozy opancerzone. Oficjalnie władzę przejmowała **Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego** (**WRON**) – tymczasowy, niekonstytucyjny organ administrowania krajem. Składała się wyłącznie z oficerów wojska. Na jej czele stał generał Jaruzelski, będący jednocześnie I sekretarzem KC PZPR i premierem.

Wojciech Jaruzelski (1923–2014) przygotowujący się w studiu telewizyjnym do ogłoszenia stanu wojennego 13 grudnia 1981 r.

W wystąpieniu telewizyjnym Jaruzelski m.in. tak uzasadniał wprowadzenie stanu wojennego: „Ojczyzna nasza znalazła się nad przepaścią. Dorobek wielu pokoleń, wzniesiony z popiołów polski dom ulega ruinie. Struktury państwowe przestają działać. Gasnącej gospodarce zadawane są codziennie nowe ciosy. [...] Chaos i demoralizacja przybrały rozmiary klęski. Naród osiągnął granice wytrzymałości psychicznej. Wielu ludzi ogarnia rozpacz. [...] Trzeba zapobiec, zagrodzić drogę konfrontacji, którą zapowiedzieli otwarcie przywódcy „Solidarności"."

Stan wojenny w Polsce. Wozy opancerzone i czołgi na ulicach miast, 1981–1982

internowania

Już wieczorem 12 grudnia, a więc przed ogłoszeniem dekretu o stanie wojennym, przystąpiono do **aresztowań działaczy „Solidarności" i osób związanych z opozycją**. Odbywało się to według przygotowanych z góry list. **Internowano kilka tysięcy osób, w tym Lecha Wałęsę**. Siedziby związku były zajmowane, przeszukiwane i demolowane przez SB i milicję.

strajk w kopalni „Wujek"

W niektórych zakładach pracy odpowiedzią na wprowadzenie stanu wojennego były **strajki** – wtedy już nielegalne. Władze tłumiły je z użyciem wojska i milicji. Przywódców skazywano na wysokie kary więzienia, wielu uczestników zwalniano z pracy. **16 grudnia** podczas pacyfikacji strajku **w kopalni „Wujek" w Katowicach** oddziały **ZOMO** użyły broni palnej i **zabiły 9 górników**. Ogółem w wyniku wprowadzenia w Polsce stanu wojennego śmierć poniosło około 40 osób.

działalność podziemnej „Solidarności"

Niewielu czołowym działaczom „Solidarności" udało się uchronić przed zatrzymaniem. Uniknęli go i przeszli do **działalności podziemnej** między innymi: **Bogdan Borusewicz**, **Zbigniew Bujak** i **Władysław Frasyniuk**. Także wielu szeregowych członków związku działało nielegalnie. W kwietniu 1982 r. powstała **konspiracyjna Tymczasowa Komisja Koordynacyjna** (**TKK**) **„Solidarności"**.

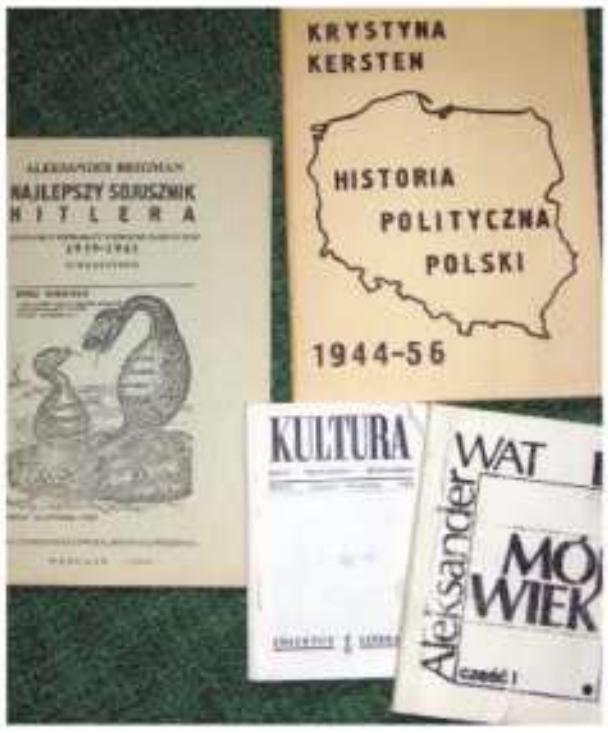
Część działaczy „Solidarności" rozpoczęła odrębną działalność. Już w czerwcu 1982 r. powstała **Solidarność Walcząca** na czele z Kornelem Morawieckim. Nie uznawała ona zwierzchnictwa Wałęsy i domagała się bardziej zdecydowanej walki z komunistyczną władzą.

Podziemna „Solidarność" i inne grupy opozycyjne prowadziły **działalność informacyjno-propagandową**. Obejmowała ona audycje podziemnego radia, a także kolportaż nielegalnej prasy, ulotek, książek czy nawet znaczków pocztowych. Działacze podziemia znajdowali często oparcie wśród duchownych i w kościelnych pomieszczeniach. Pomoc uzyskiwali także z Zachodu – od zaprzyjaźnionych organizacji związkowych i społecznych.

Powielacz (urządzenie do wykonywania odbitek tekstu) używany w okresie stanu wojennego przez podziemną „Solidarność"

Książki i broszury opublikowane w podziemnych wydawnictwach w latach 80., wśród nich reprint (przedruk) „Kultury" wydawanej przez środowiska emigracyjne we Francji

W podziemiu w latach 80. opublikowano ok. 4500 książek i broszur. Ukazało się ponad 1700 tytułów prasowych – od gazetek zakładowych po ogólnopolski „Tygodnik Mazowsze". W ich druk i rozpowszechnianie zaangażowało się wielu ludzi. Do 1986 r. SB zlikwidowała 1600 konspiracyjnych drukarni i punktów dystrybucji.

Znaczki pocztowe drukowane w podziemiu (1983 i 1985 r.)

postawy społeczne

Mimo zakazu w większych miastach Polski odbywały się **uliczne manifestacje sprzeciwu wobec władzy**, rozpędzane przez ZOMO i milicję. Na murach pojawiały się **antyreżimowe napisy**: „Nie ma wolności bez Solidarności", „TV kłamie" czy „WRON-a orła nie pokona". To ostatnie hasło wyrażało przekonanie, że patriotyzm społeczeństwa przezwycięży siłę i przemoc władzy reprezentowaną przez Wojskową Radę Ocalenia Narodowego. Popularnością cieszyła się idea **bojkotu rządowych mediów**, przede wszystkim telewizji (wielu aktorów odmawiało pojawiania się w jej programach). Z kolei zwykli obywatele protestowali przez „spacer telewizyjny", czyli wychodzenie z domu w czasie, kiedy był nadawany „Dziennik Telewizyjny".

Oddział ZOMO przygotowujący się do rozpędzenia opozycyjnej manifestacji oraz *ZOMO w akcji* – rysunek z czasów stanu wojennego autorstwa Macieja Mieziana (ptak unoszący się nad samochodem to WRON-a – powszechnie rozpoznawalne karykaturalne wyobrażenie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego)

ZOMO ze względu na swoją brutalność stało się symbolem przemocy stosowanej przez PRL-owskie władze wobec obywateli. Manifestacje uliczne rozpędzało za pomocą pałek, gazu łzawiącego i armatek wodnych. W niektórych wypadkach pobicia miały skutek śmiertelny.

Charakter antyreżimowy miała też w ogromnym stopniu **kultura młodzieżowa**, między innymi **muzyka rockowa** (zobacz rozdz. III.9.). Jej wykonawcy odpowiadali spontanicznie na rzeczywistość stanu wojennego, problemy życia codziennego i zakłamanie władzy. Państwowa cenzura dopuszczała w utworach rockowych treści, które nie mogłyby się pojawić jawnie w żadnej innej formie. Władze do pewnego stopnia lekceważyły muzykę rockową. Poza tym zakładały, że młodzież, która chodzi na koncerty, nie będzie manifestowała na ulicach. Tylko częściowo mogła to być rzeczywiście skuteczna metoda zamykania buntu w ograniczonych ramach. Rządzący nie zdawali sobie jednak sprawy, jak dużą siłę oddziaływania ma przekaz dochodzący ze sceny i jak bardzo **kształtuje postawy młodych ludzi**, którzy nie byli już skłonni akceptować absurdów późnego PRL-u.

zdelegalizowanie „Solidarności"

W październiku 1982 r. władze zdelegalizowały zawieszony dotąd **NSZZ „Solidarność"**. W następnym miesiącu jednak **zaczęto zwalniać internowanych**,

w tym Wałęsę. Pozostawał wprawdzie pod nadzorem służb specjalnych, udało mu się jednak spotkać z przedstawicielami TKK.

Władze państwowe nie mogły liczyć na szersze poparcie Polaków, próbowały natomiast tworzyć jego pozory. Miało temu służyć między innymi powołanie **Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego** (**PRON**). W rzeczywistości był on kontynuacją rozwiązanego Frontu Jedności Narodu. Skupiał stronnictwa i organizacje stale zależne od PZPR i w żadnym sensie nie reprezentował społeczeństwa.

Jednak również aktywne działania solidarnościowego podziemia znajdowały coraz mniej wsparcia ludności, wśród której **dominowały nastroje apatii i zniechęcenia**. Protesty społeczne i manifestacje już jesienią 1982 r. zaczęły zamierać. **Z ostatnim dniem 1982 r. stan wojenny zawieszono**, przy czym **zachowano część nadzwyczajnych uprawnień władz**.

W maju **1983 r.** doszło do jednej z najbardziej wstrząsających zbrodni tego okresu. Milicja zatrzymała niespełna 19-letniego **Grzegorza Przemyka**, syna znanej poetki opozycyjnej, który świętował właśnie z kolegami zdaną maturę. Na komisariacie dotkliwie go **pobito**, w wyniku czego dwa dni później **zmarł**.

Pogrzeb Grzegorza Przemyka, który przekształcił się w manifestację sprzeciwu wobec państwowych represji i przemocy

W czerwcu 1983 r. odbyła się **druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski**. Znów zgromadziła milionowe tłumy. Wśród zgromadzonych można było dostrzec transparenty „Solidarności". Jednak papieskiej pielgrzymce nie towarzyszyły większe demonstracje polityczne. Zawieszony wcześniej **stan wojenny zniesiono 22 lipca 1983 r.** Wtedy też **rozwiązano WRON**.

zniesienie stanu wojennego

Kryzys gospodarczy lat 80.

kryzys gospodarczy

Przez całe **lata 80.** trwał **kryzys gospodarczy**. W 1981 r. dochód narodowy spadł aż o 12%, a w roku następnym – o 8%. Od 1983 r. zaczął wprawdzie znów rosnąć, ale w wolnym tempie. Do końca lat 80. **zadłużenie zagraniczne Polski** się podwoiło. Trudności dotykały właściwie wszystkich sfer życia ekonomicznego. **Kłopoty transportowe** i **energetyczne** oraz **pogarszanie się współpracy między poszczególnymi przedsiębiorstwami państwowymi** spowodowały, że **zahamo-**

wał rozwój produkcji przemysłowej. Nowe inwestycje oddawano do użytku z coraz większym opóźnieniem. Pod względem **technologicznym** polski przemysł był **przestarzały**, a **niegospodarność** zarządzających przedsiębiorstwami stała się już trwałą cechą gospodarki centralnie planowanej.

Na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce **Stany Zjednoczone** odpowiedziały **sankcjami gospodarczymi**, które miały skłonić rządzących PRL-em do zaprzestania represyjnej polityki wobec społeczeństwa. **Także inne państwa Zachodu** ograniczyły z Polską kontakty ekonomiczne. Państwo w ten sposób zostało odcięte od kredytów i nowych technologii. Droższy stał się także import.

Sytuacja bytowa ludności wciąż się pogarszała. Dochody były bardzo skromne. **W sklepach nieustannie brakowało najbardziej podstawowych towarów**. Wydłużały się **kolejki** – nawet kilkugodzinne nie należały do rzadkości. Przy tym towarów nie wystarczało zazwyczaj dla wszystkich oczekujących. Coraz częściej nie kupowało się ich, a „załatwiało" i „zdobywało" je – „spod lady" i „po znajomości". Jakość tego, co udawało się nabyć, była fatalna. **System kartkowy** objął kolejne produkty: czekoladę, kawę, alkohol, papierosy, benzynę, środki czystości i obuwie. Kartki stały się wkrótce cenniejsze niż pieniądze. Od 1983 r. znoszono kartki na niektóre towary, ale na produkty mięsne obowiązywały aż do 1989 r. **W lutym 1982 r. władze podniosły ceny żywności średnio o 241%**. Rolnicy sprzedawali część artykułów spożywczych poza oficjalnym systemem dystrybucji, co ratowało zaopatrzenie mieszkańców miast. Do użytku oddawano **coraz mniej mieszkań**. W tych okolicznościach zaspokojenie codziennych potrzeb stawało się rodzajem codziennej, wyczerpującej i upokarzającej walki.

masowa emigracja

Efektem ciężkiej sytuacji ekonomicznej i braku perspektyw życiowych w kraju stała się **największa w okresie PRL-u fala emigracji**. **W latach 80. Polskę opuściło blisko milion osób** – większość **z przyczyn finansowych**. Ważną, choć niewielką procentowo część wyjeżdżających stanowili **emigranci polityczni** – chcący uniknąć represji za działalność opozycyjną lub po prostu poszukujący wolności, jakiej brakowało w kraju. Wobec części działaczy „Solidarności" władze wywierały nacisk na opuszczenie Polski.

Kartka wieloasortymentowa z listopada 1982 r.

Opozycja i władza po zniesieniu stanu wojennego

W październiku 1983 r. Lech Wałęsa otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Wydarzenie to było symbolem poparcia wolnego świata dla społecznego ruchu „Solidarności". Stanowiło przykrą niespodziankę dla rządzących, którzy nie pozwolili Wałęsie osobiście odebrać nagrody (władze odmówiły mu wydania paszportu).

W okresie po zniesieniu stanu wojennego nastąpiła pozorna stabilizacja systemu władzy. **W latach 1983–1987 jawne wystąpienia opozycyjne stawały się coraz rzadsze**, choć podziemie solidarnościowe wciąż funkcjonowało. Wielu aresztowanych działaczy zwalniano, gdyż władze były przekonane, że nie muszą się już z nimi

liczyć. Jednocześnie rozwijały działalność organizacje wywodzące się ze **środowisk młodzieżowych i studenckich**. Sprzeciwiały się one obowiązkowej służbie wojskowej, głosiły hasła anarchistyczne (**Ruch Społeczeństwa Alternatywnego**) bądź pacyfistyczne i ekologiczne (**ruch „Wolność i Pokój"**).

ruchy młodzieżowe i studenckie

Już jesienią 1980 r., w okresie „Solidarności", rodził się niezależny ruch harcerski. Władze uniemożliwiały jego rozwój, jednak wiosną 1983 r. powstał Ruch Harcerski Rzeczypospolitej. Zorganizował się on w związku z przygotowaniami do drugiej pielgrzymki papieskiej jako pomocnicza służba porządkowa i działał później w sposób półjawny do końca istnienia PRL-u.

Sprzeciw społeczny wobec istniejącego systemu koncentrował się w dużej mierze w **kościołach**. Znajdowała tam dla siebie miejsce **zakazana twórczość artystyczna**: wycofane z dystrybucji filmy, niewygodne dla władz spektakle i piosenki niepokornych bardów. Prezentowano je między innymi w ramach Tygodni Kultury Chrześcijańskiej, mimo że zazwyczaj ta twórczość nie była bezpośrednio związana z religią. Otwartość duchownych na takie inicjatywy miała duże znaczenie dla środowisk obojętnych dotąd wobec Kościoła. Wielu duchownych wplatało w swoje kazania wypowiedzi krytyczne wobec istniejącej rzeczywistości społeczno-politycznej.

Szczególną postacią był **ksiądz Jerzy Popiełuszko**, kapelan warszawskiej „Solidarności". Odprawiał on msze za ojczyznę w kościele Świętego Stanisława Kostki na Żoliborzu i upominał się o prześladowanych członków opozycji. Przynosiło mu to uznanie społeczne, ale jednocześnie wywołało wrogość władz. **W październiku 1984 r. funkcjonariusze SB porwali księdza**, a następnie poddali torturom i **zamordowali**. Oburzenie społeczeństwa było tak wielkie, że rządzący zdecydowali się postawić zabójców księdza i ich bezpośredniego zwierzchnika przed sądem. Skazano ich na wieloletnie więzienie. Była to sytuacja wyjątkowa, gdyż rządzący chronili dotąd funkcjonariuszy resortu bezpieczeństwa dopuszczających się tego rodzaju czynów. Tym razem komunistyczne władze chciały odsunąć od siebie piętno zbrodni, jednak w oczach Polaków to władze były odpowiedzialne za tragedię. Nigdy nie ustalono, do jakiego stopnia czyn sprawców zainspirowali ich przełożeni wyższych szczebli.

śmierć księdza Jerzego Popiełuszki

Transparenty wywieszone w trakcie pogrzebu księdza Jerzego Popiełuszki, listopad 1984 r.

Władze budowały konkurencyjny wobec „Solidarności", sterowany przez siebie ruch związkowy. Pod koniec 1984 r. powołały do życia **Ogólnopolskie Porozumie-**

nie Związków Zawodowych (**OPZZ**) na czele z **Alfredem Miodowiczem**. OPZZ przejęło majątek odebrany „Solidarności" w momencie jej delegalizacji.

Zakonspirowani działacze opozycji, którzy starali się jeszcze ożywić osłabione podziemie, byli **stopniowo wyłapywani**. W połowie 1985 r. przed sądem – pod zarzutem „próby wywołania niepokoju społecznego" – stanęli: **Władysław Frasyniuk**, **Adam Michnik** i **Bogdan Lis**. Skazano ich, bez dowodów i bez możliwości realnej obrony, na kary od 2,5 do 3,5 roku więzienia. W maju **1986 r. schwytano Zbigniewa Bujaka** ukrywającego się od momentu ogłoszenia stanu wojennego.

W podziemnej „Solidarności" następowała w tym czasie pewna zmiana stosowanej strategii działań. **Jesienią 1986 r. powstała Tymczasowa Rada NSZZ „Solidarność"**, która miała opracować program związku. Zaskoczeniem było to, że **ogłosiła ona jawnie swoje istnienie**. Podobnie czyniły niektóre struktury regionalne i zakładowe. Przez to połowiczne wyjście z konspiracji dawano rządzącym sygnał, że kierownictwo „Solidarności" jest gotowe rozmawiać o koniecznych zmianach w państwie. Władze nie były jednak tym zainteresowane. Po roku Tymczasowa Rada połączyła się z istniejącą cały czas w podziemiu TKK. Powstała w ten sposób **Krajowa Komisja Wykonawcza NSZZ „Solidarność"**. Lech Wałęsa stale kierował tymi inicjatywami.

Dominująca pozycja Wałęsy w podziemnej „Solidarności" i podejmowanie przez niego decyzji samodzielnie lub tylko w kręgu najbliższych współpracowników powodowało, że część działaczy zarzucała mu przyjmowanie wobec ruchu postawy autorytarnej. W związku z tym między innymi **Marian Jurczyk** i **Andrzej Gwiazda** stworzyli tak zwaną **Grupę Roboczą**.

W **czerwcu 1987 r.** odbyła się **trzecia pielgrzymka Jana Pawła II do Polski**, w czasie której papież – wbrew nadziejom władz – dał wyraźne sygnały wsparcia dla postaw opozycyjnych. Szczególne znaczenie miała jego wizyta **w Gdańsku**, gdzie modlił się przy pomniku Poległych Stoczniowców (upamiętniającym wydarzenia z grudnia '70) oraz spotkał się z Lechem Wałęsą. W swoich kazaniach Jan Paweł II mówił o znaczeniu solidarności w świetle katolickiej nauki społecznej.

Źródło historyczne

Fragment kazania Jana Pawła II do ludzi pracy wygłoszonego w gdańskiej dzielnicy Zaspa, 12 czerwca 1987 r.

Solidarność musi iść przed walką. Wówczas ludzkość może przetrwać. I może przetrwać i rozwijać się każdy naród w wielkiej ludzkiej rodzinie. Bo co to znaczy solidarność? Solidarność to znaczy sposób bytowania (np. narodu) w wielości ludzkiej, w jedności, w uszanowaniu wszystkich różnic, wszystkich odmienności, jakie pomiędzy ludźmi zachodzą, a więc jedność w wielości, a więc pluralizm, to wszystko mieści się w pojęciu solidarności. Powiedziałem: solidarność musi iść przed walką. Dopowiem: solidarność również wyzwala walkę. Ale nie jest to nigdy walka przeciw drugiemu. Walka, która traktuje człowieka jako wroga i nieprzyjaciela – dąży do jego zniszczenia. Jest to walka o dojrzalszy kształt życia ludzkiego. Wtedy bowiem to życie ludzkie na ziemi staje się bardziej ludzkie, kiedy rządzi się prawdą, wolnością, sprawiedliwością i miłością.

R. Kaczmarek, *Historia Polski 1914–1918*, Warszawa 2010, s. 777.

Ćwiczenia

1. Zastanów się, w jakim stopniu słowa papieża wygłoszone w czasie pielgrzymki w 1987 r. odnosiły się do ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej Polski. Jaki wpływ mogły – twoim zdaniem – wywrzeć na Polaków?
2. Podaj, jakie wartości przywołał Jan Paweł II.

Współczesny mural na gdańskiej Zaspie przedstawiający Jana Pawła II i Lecha Wałęsę

Znaczek pocztowy wyemitowany z okazji X Zjazdu PZPR, 1986 r.

PZPR nie miała żadnej skutecznej recepty na dalsze rządzenie krajem ani realnego społecznego przyzwolenia na nie. Już tylko nachalna propaganda mogła utrzymywać fikcję reprezentowania przez partię jakichkolwiek interesów społecznych. Partia była przede wszystkim strukturą władzy opierającą się na zrodzonej przez siebie, uprzywilejowanej biurokracji. Nieustannie traciła przy tym członków. W latach 1980–1986 ich liczba spadła o milion osób, czyli o 1/3.

Handel i warunki bytowe ludności – lata 70. i 80.

List mieszkańca Gliwic do redakcji Polskiego Radia, 14 grudnia 1970 r.

Podwyżka cen artykułów pierwszej potrzeby i żywności, uderzyła jak zawsze w tych, którzy najmniej zarabiają, widocznie takie są założenia ustroju socjalistycznego. Nie będziemy kupować ani telewizorów, żeby z pustym brzuchem oglądać durny program, ani lodówek, bo nie ma w nie co włożyć. [...] Czy niekorzystne warunki atmosferyczne wpłynęły także na połowy ryb, czy dla śledzi powódź była szkodliwa? Dlaczego podrożały dżemy, jeżeli był nadmiar owoców? Traktujecie własnych obywateli jak rząd okupacyjny, zawsze podstęp, zakłamanie i kpiny na każdym kroku.

Kolejka po papier toaletowy, lata 80.
Jednym z produktów niezwykle trudnych do zdobycia stał się papier toaletowy. Można go było niekiedy nabyć w zamian za makulaturę oddaną do punktu skupu.

Kolejki do sklepów stały się przedmiotem wielu dowcipów:

– Co to jest kolejka?
– Socjalistyczne podejście do sklepu.

– Kto ma na świecie najlepszą komunikację?
– Polska. Nawet po chleb wjeżdża się do sklepu kolejką.

– Jaka jest różnica między świnią a sklepem?
– Świnia ma dużo mięsa, a mały ogonek, a sklep – odwrotnie.

– Jak zostanie rozwiązany problem kolejek, kiedy dojdziemy do pełnego komunizmu?
– Nie będzie po co stać.

W spektaklu *Kolęda Nocka* z grudnia 1980 r. Krystyna Prońko śpiewała piosenkę do słów Ernesta Brylla *Psalm stojących w kolejce*:

Za czym kolejka ta stoi?
Po szarość, po szarość, po szarość.
Na co w kolejce tej czekasz?
Na starość, na starość, na starość.
Co kupisz gdy dojdziesz?
Zmęczenie, zmęczenie, zmęczenie.
Co przyniesiesz do domu?
Kamienne zwątpienie, zwątpienie.
Bądź jak kamień, stój, wytrzymaj.
Kiedyś te kamienie drgną
I polecą jak lawina
Przez noc, przez noc, przez noc.

Kiermasze książek stanowiły często okazję, aby zdobyć pozycje, których brakowało w księgarni.

Kiermasze w Warszawie podczas Dni Oświaty, Książki i Prasy oraz podczas Święta „Trybuny Ludu" (głównego organu prasowego PZPR), lata 70.

Niewiele artykułów żywnościowych można było znaleźć na półkach sklepowych. Sytuację ratowało nabywanie ich u rolników poza oficjalnym systemem dystrybucji.

Rekonstrukcja sklepu spożywczego z przełomu lat 70. i 80. stanowiąca część wystawy *Drogi do wolności* przygotowanej przez Fundację Centrum Solidarności

Świąteczny kiermasz ciast i wyrobów garmażeryjnych w warszawskim Supersamie, 1982 r.

Bazar w Warszawie, 1979 r., i targ w Piasecznie, 1982 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, na czym polegał stan wojenny w Polsce. W jaki sposób władze przystąpiły do stłumienia ruchu społecznego „Solidarność"?
2. Przedstaw metody działań podziemnej „Solidarności" oraz postawy Polaków w okresie stanu wojennego.
3. Jak oceniasz stan wojenny w Polsce: jego przyczyny, bezpośrednie następstwa i konsekwencje dla dziejów Polski? Uzasadnij swoją opinię.
4. Omów przejawy kryzysu gospodarczego oraz położenie materialne ludności w Polsce w latach 80.
5. Scharakteryzuj działania obozu rządzącego i opozycji oraz postawy społeczne w latach 1983–1987.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 177
- **13 grudnia 1981 r.** został wprowadzony w Polsce **stan wojenny**.

s. 177
- **Zawieszono działalność „Solidarności"** oraz **innych organizacji społecznych. Zakazano strajków i manifestacji.**

s. 178
- **Działacze opozycyjni** byli aresztowani i **internowani**. Nieliczni, którzy uniknęli aresztowania, rozpoczęli **działalność podziemną**. W konspiracji opozycja skupiła się na aktywności **informacyjno-propagandowej**.

s. 178
- W wielu miastach odbywały się **antyrządowe demonstracje**.

s. 180
- W październiku 1982 r. ostatecznie **zdelegalizowano NSZZ „Solidarność"**.

s. 181
- **22 lipca 1983 r.** zawieszony już wcześniej **stan wojenny został zniesiony**.

s. 181
- Przez całe lata 80. trwał **kryzys gospodarczy**. Pogarszała się **sytuacja bytowa ludności**, na co składały się: **niedobór towarów**, **kolejki** do sklepów, **system kartkowy** i **wzrost cen**.

s. 182
- **W latach 80. z Polski wyemigrowało** – głównie z przyczyn finansowych – **blisko milion osób**.

s. 183
- Z wyjątkiem pierwszego półrocza stanu wojennego **protesty społeczne stawały się coraz rzadsze**. Jednocześnie **rozwijały się** jednak **ruchy młodzieżowe i studenckie**.

s. 183
- **Aktywność opozycyjna** oraz **niezależna kultura** znajdowały **oparcie wśród duchowieństwa**. Symbolem poświęcenia w imię wolności stała się śmierć związanego z opozycją **księdza Jerzego Popiełuszki**, **zamordowanego przez funkcjonariuszy SB**.

9. Kultura polska w okresie powojennym

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz dorobek polskich twórców w zakresie literatury, filmu, muzyki i sztuk plastycznych;
- przeanalizujesz, w jaki sposób rzeczywistość społeczno-polityczna wpływała na pisarzy, reżyserów i artystów oraz jakie odzwierciedlenie znajdowała w ich dziełach.

Uwarunkowania twórczości artystycznej

Jednym z fenomenów okresu PRL-u był niezwykły **rozwój polskiej kultury** – zarówno popularnej, jak i wysokiej. Realia niedemokratycznego systemu rządów oraz cenzury i atmosfery politycznej, która nie sprzyjała swobodzie wypowiedzi, stanowiły ogromne **ograniczenie dla twórczości artystycznej**. Mimo to pisarze, filmowcy, twórcy muzyki i sztuk plastycznych tego okresu pozostawili po sobie imponujący dorobek.

Dużą rolę odgrywał fakt, że kultura funkcjonująca poza wolnym rynkiem mogła liczyć na **wsparcie finansowe państwa** bez względu na modę i swój komercyjny potencjał. Twórcy płacili za to czasem znaczną cenę w postaci konieczności przyjęcia **konformistycznej postawy wobec władzy**. Czasami jednak udawało im się zaskakująco łatwo **ominąć ideologiczne oczekiwania rządzących**. Konieczność walki z ograniczeniami wolności słowa i osiągane pod tym względem porozumienie z odbiorcami kultury stanowiły bodźce dla rozwoju twórczości. Z czasem coraz liczniejsi twórcy (zwłaszcza pisarze) czuli się jednak zmuszeni publikować w **„drugim obiegu"**. Trzeba też pamiętać, że wielu ludzi kultury nie było w stanie tworzyć w rzeczywistości „Polski Ludowej" i radykalnie z nią zerwało, opuszczając kraj. Stąd też bardzo duża część powojennego polskiego dorobku kulturowego powstała **na emigracji**.

Literatura krajowa

literatura „Polski Ludowej"

Tuż po wojnie pisarze szczególnie często podejmowali motyw pamięci o obozach koncentracyjnych i losu tych, których dotknęła hitlerowska przemoc. Ukazały się wówczas cykle opowiadań: ***Medaliony* Zofii Nałkowskiej** oraz ***Pożegnanie z Marią*** i ***Kamienny świat* Tadeusza Borowskiego** (jednego z najwybitniejszych poetów czasów wojny). Twórczość poetycką, niosącą w sobie wyraźne piętno przeżyć czasu wojny, kontynuował **Czesław Miłosz**. Kilka najlepszych swoich opowiadań wydał w tym czasie **Jarosław Iwaszkiewicz**. Powodzeniem czytelniczym cieszyła się powieść **Jana Dobraczyńskiego** *Listy Nikodema*, której akcja była osadzona w czasach Jezusa. Okres powojenny – starcie się dawnych ideałów symbolizowanych przez tradycję AK z ludźmi nowego porządku – zaprezentował **Jerzy Andrzejewski** w powieści ***Popiół i diament***.

Po okresie obowiązywania w czasach stalinowskich wzorców socrealistycznych **od połowy lat 50.** nastąpiło ożywienie w literaturze. Jedną z ważnych postaci był **Leopold Tyrmand**, wokół którego skupiał się świat artystyczny Warszawy, a także zbuntowana młodzież. Z końcem 1955 r. wydał **powieść kryminalną *Zły***, która wzbudziła sensację. Autor realistycznie odzwierciedlił w niej świat zwykłych ludzi, którego nie chciała jednak znać propaganda „Polski Ludowej". Ważnym **debiutem prozatorskim** stały się utwory **Marka Hłaski**. Stanowiły pesymistyczny opis polskiej codzienności, a zarazem wyraz niepokornej postawy, która spowodowała, że Hłasko stał się głosem młodego pokolenia.

Tablica pamiątkowa na budynku przy ul. Konopnickiej w Warszawie, w którym mieszkał Leopold Tyrmand

Postać Tyrmanda (1920–1985) kojarzono silnie z „odwilżą" połowy lat 50. także dlatego, że był on najbardziej aktywnym propagatorem muzyki jazzowej – wcześniej zakazanej, a odtąd stającej się symbolem wolności.

Tuż po polskim październiku 1956 r. **debiutanckie tomy poezji** opublikowali **Miron Białoszewski**, **Zbigniew Herbert** i **Stanisław Grochowiak**. Nowy etap twórczości po zerwaniu z socrealizmem rozpoczęła **Wisława Szymborska**. Autorami wybitnych **opowiadań** byli **Sławomir Mrożek** (także dramatopisarz) – mistrz groteski ocierającej się o surrealizm – oraz **Edward Stachura** – ujmujący bezpośredniością i prostotą portretowania codzienności. Stachura był też poetą, a piosenki pisane przez niego w późniejszym okresie zdobyły ogromną popularność. **Jarosław Iwaszkiewicz** wydał kolejne opowiadania i wiersze, a na przełomie lat 50. i 60. opublikował trzytomową sagę ***Sława i chwała***. Akcja powieści toczy się w latach 1914–1947, a na losy bohaterów oddziałuje nieustannie wielka historia.

> ***Naród, który traci pamięć, traci sumienie.***
>
> ***Nie tylko ci, którzy działają w historii, ale także ci, którzy o niej piszą, czują, jak za ich plecami staje czarny demon nietolerancji.***
>
> – Zbigniew Herbert

W latach 60. XX w. pozycję jednego z najważniejszych i wyjątkowo wszechstronnych twórców kultury zajął **Tadeusz Konwicki** – pisarz i filmowiec (scenarzysta i reżyser). **Stanisław Lem** pisał o problemach cywilizacyjnych i zgłębiał naturę

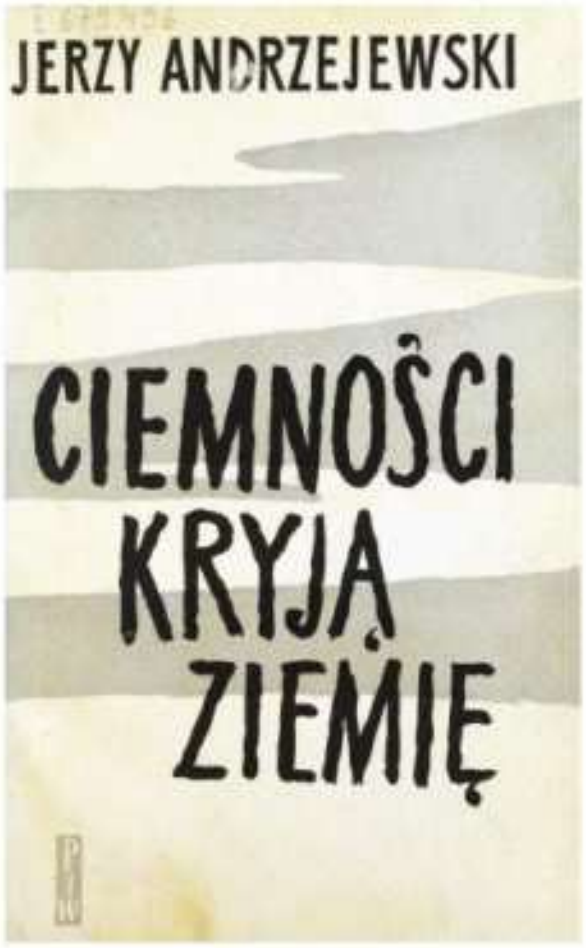
ludzką, wykorzystując konwencję *science fiction*. Wydał wówczas między innymi ***Solaris***, ***Bajki robotów*** i ***Głos Pana***. Jako jeden z nielicznych nieanglojęzycznych pisarzy stał się wkrótce uznanym klasykiem tego gatunku w literaturze światowej. Do najwybitniejszych **dramaturgów** omawianego okresu należeli **Tadeusz Różewicz** (*Kartoteka*) i **Sławomir Mrożek** (*Tango*). Obaj korzystali z konwencji teatru absurdu. Przedstawiali otaczającą ich rzeczywistość nie wprost, ale alegorycznie, a także posługiwali się groteską. Eseistykę historyczną uprawiali m.in. **Paweł Jasienica** (cykl o dziejach Polski) i **Stanisław Cat-Mackiewicz**.

dramat

W latach 70. szczególnie popularne stały się **powieść historyczna**, którą tworzyli między innymi **Władysław Terlecki** i **Marian Brandys**, oraz **proza reportażowa** – między innymi autorstwa **Ryszarda Kapuścińskiego**. Choć utwory wymienionych pisarzy opisywały dawne czasy lub odległe kontynenty, czytelnicy potrafili dostrzec w nich aluzje do otaczającej ich rzeczywistości. Popularnym felietonistą był związany z „Tygodnikiem Powszechnym" **Stefan Kisielewski**. Pisarz i publicysta katolicki **Antoni Gołubiew** stworzył czterotomowy cykl powieściowy ***Bolesław Chrobry***, a **Roman Brandstaetter** równie obszerną powieść z czasów biblijnych ***Jezus z Nazaretu***. Znaczące utwory **opisujące czasy II wojny światowej** w konwencji **literatury faktu** stworzyli **Miron Białoszewski** (***Pamiętnik z powstania warszawskiego***) oraz **Kazimierz Moczarski** (***Rozmowy z katem***). **Hanna Krall** opublikowała **reportaż *Zdążyć przed Panem Bogiem***, oparty na **wywiadzie z Markiem Edelmanem** (ostatnim dowódcą powstania w getcie warszawskim). Oryginalnym nurtem, w którym powstawały wartościowe dzieła, była tak zwana **proza chłopska**, którą reprezentowali między innymi **Wiesław Myśliwski** i **Tadeusz Nowak** (także wybitny poeta).

powieść historyczna

proza reportażowa

Okładka pierwszego wydania *Ciemności kryją ziemię* Jerzego Andrzejewskiego

Powieść opublikowana w 1957 r. – mimo umiejscowienia akcji w średniowieczu – stanowiła alegoryczny obraz stalinizmu, a jej tytuł był symboliczny. Autor, jak wielu innych intelektualistów, był w 1. połowie lat 50. zaangażowany w wychwalanie ustroju komunistycznego. Jednak w 1957 r. wystąpił z PZPR. W 1964 r. podpisał *List 34*, a w 1968 r. opublikował protest przeciwko udziałowi Polski w zbrojnej interwencji przeciwko Praskiej Wiośnie.

Spośród **poetów** dopiero wchodzących na arenę literacką ważne miejsce zajęli **Ryszard Krynicki**, **Stanisław Barańczak**, **Adam Zagajewski** oraz przedwcześnie zmarły **Rafał Wojaczek**. Nadal tworzyli **mistrzowie starszego pokolenia** – **Tadeusz Różewicz** i **Zbigniew Herbert**. Ten ostatni w 1974 r. opublikował tomik ***Pan Cogito***. Powołał w nim do życia poetyckiego bohatera, który konsekwentnie wyrażał swój sprzeciw wobec moralnej nędzy świata.

Tadeusz Kantor

Tadeusz Kantor

- Kantor był jedną z najwybitniejszych osobowości artystycznych powojennej Polski. W połowie lat 50. założył w Krakowie **teatr Cricot 2**. Największą sławę przyniosły mu przedstawienia ***Umarła klasa*** z 1975 r. oraz ***Wielopole, Wielopole*** z 1980 r. Stanowiły one tylko jeden z nurtów różnorodnej twórczości artysty. Kantor zajmował się także sztukami plastycznymi. Tworzył scenografie do własnych przedstawień oraz happeningi, a także obrazy, w które wkomponowywał codzienne przedmioty. W swojej działalności artystycznej przełamywał granice między różnymi dziedzinami sztuki.

Scenografia do spektaklu *Umarła klasa* – część ekspozycji stworzonej przez Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora Cricoteka w Krakowie

„drugi obieg" wydawniczy

Od schyłku lat 70. najbardziej interesujące polskie powieści zaczęły się ukazywać w **„drugim obiegu"** bądź **na emigracji**. W wydawnictwach podziemnych **Tadeusz Konwicki** wydał ***Kompleks polski*** i ***Małą apokalipsę***, a **Jarosław Marek Rymkiewicz – *Rozmowy polskie latem 1983***. Natomiast wiersze w ten sposób publikował **Stanisław Barańczak**. Niektórzy pisarze, choć mieszkali w Polsce, wydawali w wydawnictwach emigracyjnych. Tak było z **Igorem Newerlym** (***Zostało z uczty bogów***) i **Andrzejem Szczypiorskim** (***Początek***).

U schyłku lat 80. XX w. ważną rolę odegrało środowisko **czasopisma literacko-kulturalnego „brulion"**, które wypromowało grupę pisarzy określanych jako „pokolenie brulionu".

Pisarze emigracyjni

Na uchodźstwie pozostało wielu znakomitych pisarzy i publicystów. Dzięki nim za granicą powstały prężnie działające ośrodki polskiej kultury. W **podparyskim Maisons-Laffitte** (czytaj: mezą lafit) funkcjonował **Instytut Literacki** kierowany przez **Jerzego Giedroycia**. Instytut wydawał najważniejsze polskie pismo emigracyjne – **miesięcznik „Kultura"**, a w późniejszym czasie przystąpił też do publikacji

książek. **W Londynie** wychodził konkurencyjny pod względem poczytności **tygodnik „Wiadomości"**.

literatura emigracyjna

Jednym z wybitnych dzieł literackich powstałych na emigracji jest trzytomowy reportaż **Melchiora Wańkowicza** ***Bitwa o Monte Cassino*** wydany wkrótce po wojnie. Do najważniejszych **książek prozatorskich** wydanych na obczyźnie w czasie, gdy w Polsce panował socrealizm, należą wspomnienia **Gustawa Herlinga-Grudzińskiego** z sowieckich łagrów ***Inny świat***, powieść-groteska ***Trans-Atlantyk*** **Witolda Gombrowicza** oraz esej ***Zniewolony umysł*** **Czesława Miłosza** (Miłosz zdecydował się na emigrację na początku lat 50.). **Józef Mackiewicz** publikował powieści oraz dzieła publicystyczne, których tematami były zwłaszcza zbrodnie dokonane na Polakach w czasie wojny oraz groźba komunizmu, a także polskie Kresy Wschodnie. Zróżnicowana twórczość wymienionych pisarzy poruszała tematy, których w kraju nie można było podejmować: losu Polaków w trybach najnowszej historii, pytań o istotę polskości czy postaw wobec totalitarnej władzy. Na emigracji wybitne powieści historyczne opublikował **Teodor Parnicki** (*Koniec „Zgody Narodów"* oraz *Tylko Beatrycze*). W latach 60. powrócił do Polski. Do najważniejszych **poetów** tworzących na emigracji należeli – oprócz **Czesława Miłosza** – między innymi **Kazimierz Wierzyński**, **Jan Lechoń** i **Marian Hemar**.

Witold Gombrowicz

Gombrowicz (1904–1969) przebywał poza krajem od 1939 r. Tworzył powieści i dramaty. Za jego najwybitniejsze dzieło uważa się jednak *Dziennik* będący zapisem zmagań z samym sobą i krytycznej refleksji nad szeroko pojmowaną kulturą oraz relacjami międzyludzkimi. Z czasem jego pisarstwo zyskało międzynarodowe uznanie. W Polsce część czytelników uznała jego twórczość za genialną, a część – za kontrowersyjną, co wiązało się z jego brakiem poszanowania dla polskich mitów historycznych. Pisarz dał temu wyraz zwłaszcza w *Trans-Atlantyku*, w którym przedstawił rozrachunek z modelem polskości wywodzącym się z tradycji romantycznej i niechętnym dialogowi ze światem.

Czesław Miłosz na litewskim znaczku pocztowym wyemitowanym w stulecie jego urodzin

Miłosz (1911–2004) był poetą, prozaikiem, eseistą, a także tłumaczem. W PRL-u twórczość Miłosza – jako emigranta politycznego – oficjalnie objęto zakazem publikacji. Stała się natomiast dostępna w „drugim obiegu". Wielkim wydarzeniem dla polskiej kultury było uhonorowanie Miłosza Literacką Nagrodą Nobla w 1980 r. Dopiero wtedy zaczęto oficjalnie publikować w kraju jego utwory, dotąd mało znane w Polsce.

Pisarzami, którzy tworzyli początkowo w PRL-u, a **na emigrację zdecydowali się w czasach rządów Gomułki**, byli **Marek Hłasko**, **Sławomir Mrożek** i **Leopold Tyrmand**. Twórczość prozatorska **Hłaski** na emigracji rozkwitła, choć on sam czuł się poza krajem źle. Kolejne opowiadania, a zwłaszcza dramaty **Mrożka** (m.in. ***Emigranci***) cieszyły się rosnącym powodzeniem. **Tyrmand** skoncentrował się natomiast na działalności publicystycznej i nie stworzył już dzieł tak znaczących, jak te wydane w Polsce. **W okresie stanu wojennego** na emigracji znaleźli się **Adam Zagajewski** i **Stanisław Barańczak** – należący do najważniejszych polskich **poetów** 2. połowy XX w. Za granicą pozostał także **Janusz Głowacki** – autor opowiadań i felietonów oraz scenarzysta filmowy. Sławę przyniosła mu wkrótce **twórczość dramatopisarska**.

Film

pierwszy polski film fabularny

Filmowcy przystąpili po wojnie do odtwarzania polskiej kinematografii z wielkim zapałem, jednak natrafiali na ogromne trudności. Brakowało dostatecznego zaplecza materialnego oraz środków technicznych, trudnych do zdobycia w zniszczonym kraju. Poza tym władze starały się od razu objąć twórczość filmową ściślejszym nadzorem ze względu na jej duże możliwości oddziaływania propagandowego. Pierwszym polskim filmem fabularnym, który wszedł na ekrany po wojnie (styczeń **1947 r.**), były ***Zakazane piosenki*** w reżyserii **Leonarda Buczkowskiego**, a kolejnym – dzieło o tematyce obozowej ***Ostatni etap*** w reżyserii **Wandy Jakubowskiej**. Akcja obu tych dzieł rozgrywała się w czasach okupacji. Pierwsze opowiadało o nich w tonie nieco melodramatycznym, w formule filmu muzycznego. Drugie posługiwało się tonem patetycznym, kładąc nacisk na realizm szczegółów, psuty jednak przez podporządkowanie wielu scen nakazom ideologicznym.

Kadr z *Zakazanych piosenek*

Punktem wyjścia twórców filmu był pomysł udokumentowania piosenek wykonywanych przez warszawskich śpiewaków ulicznych w trakcie okupacji. Projekt filmu dokumentalnego przerodził się w pełnometrażową fabułę o raczej lekkim, rozrywkowym charakterze. Pod koniec 1948 r. pokazano zmienioną wersję filmu – w większym stopniu ukazującą tragizm czasów wojny.

Polska Szkoła Filmowa

polscy reżyserzy

Gdy przeminął okres narzuconej formuły socrealistycznej i nastąpił **przełom polityczny 1956 r.**, nadszedł czas wyjątkowych sukcesów artystycznych polskiego kina. Kilka kolejnych lat to okres rozwoju **Polskiej Szkoły Filmowej** – nurtu artystycznego stawiającego polską filmografię od razu wśród najlepszych kinematografii światowych. Wybitnymi przedstawicielami tego trendu byli **reżyserzy Andrzej Wajda** (***Kanał*** oraz ***Popiół i diament*** według powieści Andrzejewskiego)

i **Andrzej Munk** (***Eroica***), a także **scenarzysta Jerzy Stefan Stawiński**. Naczelnym tematem podejmowanym przez twórców szkoły była najnowsza historia kraju (wojenna i tużpowojenna) prezentowana w odważny i niezwykle emocjonalny sposób. Koncentrowali się na analizie postaw młodych ludzi, często zagubionych między wyzwaniami patriotyzmu a pragnieniem sięgnięcia po zwyczajne, codzienne szczęście. Analogiczny temat podjął – jednak z wykorzystaniem łagodniejszych zarówno emocji, jak i środków artystycznych – **Kazimierz Kutz** w filmie ***Nikt nie woła***.

Już **w 1961 r.** władze zdecydowały się **ograniczyć swobodę artystyczną reżyserów**, czym zahamowały rozwój opisanego nurtu polskiego kina. Mimo to **w latach 60.** wielcy **filmowi indywidualiści** potrafili stworzyć wiele arcydzieł, takich jak: ***Matka Joanna od Aniołów*** (**Jerzy Kawalerowicz**), ***Nóż w wodzie*** (**Roman Polański**), ***Rękopis znaleziony w Saragossie*** (**Wojciech Jerzy Has**) czy ***Żywot Mateusza*** (**Witold Leszczyński**).

Lata 70. XX w. rozpoczął debiut **Andrzeja Żuławskiego**. Jego dzieła (***Trzecia część nocy***, ***Diabeł***) radykalnie przełamywały przyzwyczajenia estetyczne widzów. **Kazimierz Kutz** nakręcił wówczas trzy filmy składające się na wybitny **tryptyk śląski**. W połowie dekady powstały bliskie tradycyjnych gustów, a zarazem stojące na wysokim poziomie **adaptacje kanonu polskiej literatury**. W ciągu jednego roku pojawiły się wówczas na ekranach ***Potop*** **Jerzego Hoffmana**, zasługująca na miano arcydzieła ***Ziemia obiecana*** **Andrzeja Wajdy** oraz ***Noce i dnie*** **Jerzego Antczaka**.

Andrzej Wajda (1926–2016) na planie *Ziemi obiecanej*, 1974 r.

Dwaj wybitni polscy reżyserzy – **Roman Polański** i **Jerzy Skolimowski** – tworzyli już wtedy filmy **za granicą** (obaj wyemigrowali pod koniec lat 60.). Na Zachodzie stali się uznanymi i wielokrotnie nagradzanymi twórcami. Polański nakręcił między innymi *Chinatown* (w USA) i *Lokatora* (we Francji).

kino moralnego niepokoju

Przełomowy w polityce 1976 r. przyniósł w polskiej filmografii narodziny **kina moralnego niepokoju**. Było to kino obyczajowe i zarazem psychologiczne, oddające nastroje społecznej frustracji rzeczywistością PRL-u. Jego temat stanowiły przede wszystkim dylematy etyczne młodych bohaterów oraz starcie ich nadziei i ideałów z butą władzy i społecznym konformizmem. Najważniejsze dzieła nurtu to ***Barwy ochronne* Krzysztofa Zanussiego**, ***Amator* Krzysztofa Kieślowskiego** i ***Aktorzy prowincjonalni* Agnieszki Holland**.

W latach 80. władze ograniczały dystrybucję wielu najważniejszych polskich filmów, które zbyt odważnie opowiadały o współczesności lub historii PRL-u. Dlatego też niełatwo było obejrzeć ***Człowieka z żelaza* Wajdy**, mimo że film zdobył I nagrodę na Festiwalu Filmowym w Cannes (czytaj: kan) w 1981 r. Chociaż był to film fabularny, w dokumentalnym stylu przekazywał emocje sierpnia 1980 r. na Wybrzeżu. Duża grupa dzieł nie trafiała w ogóle do kin, lecz na półki magazynów,

„półkowniki"

dlatego nazywano je **„półkownikami"**. Należały do nich takie utwory, jak: ***Przypadek* Krzysztofa Kieślowskiego**, ***Kobieta samotna* Agnieszki Holland**, ***Matka Królów* Janusza Zaorskiego** oraz ***Przesłuchanie* Ryszarda Bugajskiego**. Mimo że powstały w latach 1981–1982, ich premiery odbyły się dopiero pod koniec dekady. **Holland** w wyniku stanu wojennego znalazła się **na emigracji**, gdzie nakręciła wkrótce jeden ze swoich najważniejszych filmów – *Gorzkie żniwa*. Za granicą rozwijała się wciąż także kariera **Romana Polańskiego**.

Nowym zjawiskiem w kinie lat 80. były filmy **Piotra Szulkina** – przyjmujące konwencję *science fiction* i w surowym stylu opowiadające o złu oraz zniewoleniu człowieka w społeczeństwie. **Krzysztof Kieślowski w telewizyjnym cyklu *Dekalog*** analizował sposoby, w jakich funkcjonują w ludzkim życiu uniwersalne nakazy etyczne. Największe uznanie zyskała filmowa wersja jednej z części cyklu – *Krótki film o zabijaniu*. **Tadeusz Konwicki** przedstawił dwie ważne adaptacje literatury: ***Dolinę Issy*** według powieści Czesława Miłosza i ***Lawę*** według *Dziadów* Adama Mickiewicza. **Andrzej Barański** stworzył bardzo osobiste kino i stał się wybitnym portrecistą polskiej prowincji. **Juliusz Machulski** zdobył wielką popularność jako twórca komedii.

Muzyka

muzyka klasyczna

W **muzyce klasycznej** największymi osobowościami kompozytorskimi w pierwszych latach po wojnie byli **Witold Lutosławski** i **Grażyna Bacewicz**. Rzeczywistą swobodę ekspresji twórczej uzyskali oni jednak dopiero po 1956 r. W tym samym roku symbolem przełomu następującego po epoce stalinowskiej stał się **I Festiwal Muzyki Współczesnej „Warszawska Jesień"**. Na początku lat 60. światową sławę zaczął zdobywać **Krzysztof Penderecki** (szczególnym uznaniem cieszył się jego ***Tren pamięci ofiar Hiroszimy***). W 1976 r. powstał prawdziwy przebój muzyki klasycznej – ***III Symfonia* Henryka Mikołaja Góreckiego**, pozostająca pod wpływem nurtu minimalizmu, głęboko religijna i zarazem tragiczna w przekazie. Spośród wykonawców muzyki klasycznej największą międzynarodową karierę zrobił **pianista Krystian Zimerman** (czytaj: cymerman), który w 1975 r. wygrał IX Konkurs Chopinowski. W latach 80. **Lutosławski** swoimi utworami, takimi jak *III Symfonia* i *Łańcuch II*, utrwalił renomę **najwybitniejszego kompozytora polskiego 2. połowy XX w.**

muzyka rozrywkowa

W muzyce rozrywkowej tuż po wojnie szczególnie dużą popularnością cieszyli się wykonawcy lirycznych **piosenek** (zwłaszcza **Mieczysław Fogg** znany jeszcze z okresu przedwojennego). Powszechnie słuchano audycji **Polskiego Radia**, w którym dyrekcję działu muzycznego objął **Władysław Szpilman** – pianista, a także kompozytor muzyki rozrywkowej. Znaczną popularnością cieszył się **jazz**, który w latach stalinowskich został zakazany jako muzyka „zachodnich imperialistów". Artyści ośmielali się grać tylko potajemnie, w najwęższym kręgu przyjaciół. Dopiero **od połowy lat 50.** nastąpił prawdziwy rozkwit muzyki jazzowej. Powstawały liczne zespoły, zakładano kluby jazzowe, organizowano festiwale. Do najwybitniejszych polskich muzyków jazzowych należeli w kolejnych latach **Krzysztof Komeda**, **Zbigniew Namysłowski**, **Tomasz Stańko** i **Michał Urbaniak**.

bigbit

Kolejnymi gatunkami muzyki rozrywkowej zdobywającymi sobie uznanie były **piosenka aktorska**, wykonywana między innymi przez **Ewę Demarczyk**, oraz estradowa, którą prezentowała między innymi **Violetta Villas**. W połowie lat 60. popularny stał się **bigbit**, czyli polski odpowiednik rock and rolla. Jego gwiazdami byli między innymi artysta **Czesław Niemen** oraz zespoły: **Niebiesko-Czarni**, **Czerwone Gitary** i **Skaldowie**. Z początkiem lat 70. w **lirycznej piosence** rozrywkowej pojawił się wielki talent – **Marek Grechuta**. Poza tym ta dekada należała do wielkich dam polskiej estrady: **Danuty Rinn**, **Maryli Rodowicz**, **Zdzisławy Sośnickiej**, **Ireny Santor** i **Anny Jantar**.

Anna Jantar (1950–1980) podczas XII Krajowego Festiwalu Piosenki Polskiej w Opolu, czerwiec 1974 r.

Piosenkarka zdobyła na Festiwalu w 1974 r. Nagrodę Publiczności za swój wielki przebój *Tyle słońca w całym mieście*.

rock

Stopniowo w latach 70. osiągała dojrzałość **muzyka rockowa**. Zespołami, które początkowo się wyróżniały, były przede wszystkim blues-rockowy **Breakout** oraz czerpiące wiele z tradycji poprzedniej dekady **Budka Suflera** i grający rock progresywny **SBB**. Prawdziwa rockowa rewolucja muzyczna nastąpiła **w latach 80.** Rock, będący przede wszystkim **muzyką młodzieżową**, stał się ważnym zjawiskiem społecznym. Dotyczył nie tylko codziennych problemów młodych ludzi i kwestii obyczajowych, lecz także miał charakter antyreżimowy i zwracał się przeciwko oficjalnej propagandzie. Zwłaszcza pierwsza połowa dekady była epoką buntu wy-

rażanego przez zespoły **głównego nurtu rocka**, takie jak: **Maanam**, **Perfect**, **Republika**, **Lady Pank**, oraz **subkultury punka: Dezerter**, **Armia**, **Brygada Kryzys**. Między tymi dwoma nurtami sytuował się zespół **Kult** zdobywający coraz większe uznanie. Od 1980 r. **w Jarocinie** odbywał się **Ogólnopolski Festiwal Muzyki Młodej Generacji** przyciągający młodzież poszukującą przestrzeni wolności.

Występ punkrockowego zespołu Siekiera na Festiwalu w Jarocinie w sierpniu 1984 r.

polscy bardowie

Nie tylko muzyka rockowa pobudzała do odrzucenia konformizmu i do sprzeciwu wobec zniewolenia narodu. W sierpniu 1981 r. Maciej Zembaty zorganizował w Gdańsku Przegląd Piosenki Prawdziwej, na którym wystąpiło wielu wykonawców utworów źle widzianych przez władze, między innymi: **Jan Krzysztof Kelus**, **Jacek Kleyff**, **Leszek Wójtowicz** i **Jacek Kaczmarski**. Nazywano ich **polskimi bardami** – artyści demonstrowali w dobitny sposób, choć z pomocą jedynie gitary i własnego głosu, sprzeciw wobec rzeczywistości społeczno-politycznej kraju.

Jacek Kaczmarski (1957–2004), zdjęcie z lat 80.

Najbardziej znane były cykle piosenek z lat 1979–1981 wykonywane przez Kaczmarskiego wraz z Przemysławem Gintrowskim i Zbigniewem Łapińskim. W latach 80. Kaczmarski stał się symbolem pieśniarza wyrażającego najbardziej aktualne emocje Polaków, choć sam znalazł się na emigracji. Kasety magnetofonowe z jego piosenkami krążyły jednak w nieoficjalnym obiegu w Polsce.

Sztuki plastyczne

sztuki plastyczne

Jerzy Nowosielski, *Miasto u stóp gór (pejzaż)*, 1963 r.

W dziedzinie sztuk plastycznych ważnym wydarzeniem była **wystawa młodej plastyki polskiej w warszawskim Arsenale** w lecie **1955 r.** Prezentowane na niej dzieła odchodziły zdecydowanie od reguł socrealizmu i dowodziły istnienia licznych twórczych indywidualności w polskiej sztuce. Na przełomie lat 50. i 60. modna stała się zakazana do niedawna abstrakcja, tworzona między innymi przez **Henryka Stażewskiego**. Wkrótce poszukiwania polskich twórców sztuk plastycznych stały się bardziej różnorodne. Malarstwo figuratywne (przedstawiające) uprawiali **Jerzy Nowosielski** i **Jan Lebenstein**, który już w końcu lat 50. wyemigrował do Francji. Niezwykle ekspresywne **rzeźby** tworzył **Władysław Hasior**. Światową sławę zyskała ponadto **polska szkoła plakatu**.

Władysław Hasior w trakcie pracy nad rzeźbą, 1966 r.

Plakat Jana Lenicy z 1964 r. do sztuki *Faust* wystawionej w Teatrze Wielkim w Warszawie, reprodukcja na znaczku pocztowym wyemitowanym w 1968 r. z okazji II Międzynarodowego Biennale Plakatu

W latach 70. ważnym wydarzeniem był rozkwit twórczości **Magdaleny Abakanowicz** – autorki tworzącej organiczne formy z wykorzystaniem między innymi tkaniny jako materiału ekspresji artystycznej. Do nurtu sztuki konceptualnej należała twórczość zdobywającego wówczas sławę **Romana Opałki**. Groteskowe przedstawienia postaci ludzkich prezentował **Jerzy Duda-Gracz**. Mistyczne i fantastyczne malarstwo, często podszyte grozą i wzbudzające niepokój, tworzył **Zdzisław Beksiński**. W latach 80. rozwinęły się talenty **Edwarda Dwurnika** i **Leona Tarasewicza**.

Obrazy Zdzisława Beksińskiego: *AA78* z 1978 r. i bez tytułu z 1984 r.

Magdalena Abakanowicz, *Zespół Czarnych Form Organicznych*, 1974 r.

Nauka polska

- W trakcie II wojny światowej na skutek świadomej i planowej polityki okupantów (zobacz część 1. podręcznika) zginęło wielu polskich uczonych i przedstawicieli inteligencji. Zniszczono dużą część bazy materialnej polskiej nauki i liczne księgozbiory. Dla historyków szczególnie bolesna była utrata większości zasobów Archiwum Głównego Akt Dawnych, które Niemcy podpalili w trakcie powstania warszawskiego. Po wojnie dotkliwy stał się brak niezależności i swobody intelektualnej związany z narzuconymi przez władze wymogami ideologicznymi i metodologią marksistowską. Cierpiały na tym przede wszystkim nauki humanistyczne.
- W obrębie **badań historycznych** szczególnie rozwinęła się **mediewistyka**, czyli dziedzina zajmująca się dziejami średniowiecza. Wybitnymi mediewistami polskimi byli między innymi Henryk Łowmiański, Gerard Labuda, Aleksander Gieysztor, Henryk Samsonowicz oraz koncentrujący się na historii powszechnej Tadeusz Manteuffel. Duże osiągnięcia miała polska **archeologia**, zarówno zajmująca się ziemiami polskimi, jak i rejonem śródziemnomorskim. Polscy archeolodzy, a zwłaszcza Kazimierz Michałowski, dokonali cennych odkryć w Egipcie. Do najwybitniejszych **filozofów** należeli: Władysław Tatarkiewicz (wywodzący się z przedwojennej szkoły lwowsko-warszawskiej), Roman Ingarden (zwolennik fenomenologii) i Józef Maria Bocheński (filozof chrześcijański).
- Światowy poziom prezentowała polska **matematyka**. Polacy wnieśli duży wkład zwłaszcza do teorii mnogości. W obrębie **nauk przyrodniczych** polscy naukowcy dokonali ważnych odkryć w zakresie fizyki jądra atomowego, badań nad półprzewodnikami oraz ochrony przyrody. W dziedzinie **medycyny** duże sukcesy już od końca lat 50. odnosili polscy lekarze w chirurgii klatki piersiowej. Ważnym wydarzeniem było wprowadzenie w 1985 r. przez Zbigniewa Religę programu przeszczepów serca.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj dorobek twórców literatury polskiej (krajowej i emigracyjnej) w okresie powojennym. Jakie tematy podejmowali omówieni pisarze w swoich utworach?
2. Przedstaw najważniejsze nurty i tendencje w kinie okresu „Polski Ludowej".
3. Poszukaj w internecie dodatkowych informacji na temat twórców, dzieł i nurtów kultury polskiej, które wzbudziły twoje zainteresowanie. Przygotuj prezentację dotyczącą wybranych twórców.
4. Zastanów się, w jaki sposób przemiany polityczne w Polsce wpływały na twórczość artystyczną, zwłaszcza literacką i filmową. Jak zmieniała się kultura w kolejnych okresach istnienia „Polski Ludowej"?

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 189–190
- Do najwybitniejszych polskich **pisarzy** tworzących w kraju **w pierwszych dziesięcioleciach po wojnie** należeli: Jarosław **Iwaszkiewicz**, Jerzy **Andrzejewski**, Marek **Hłasko**, Miron **Białoszewski**, Zbigniew **Herbert**, Stanisław **Grochowiak**, Wisława **Szymborska**, Edward **Stachura**, Tadeusz **Konwicki**, Stanisław **Lem**, Sławomir **Mrożek** i Tadeusz **Różewicz**.

s. 191
- **W latach 70.** ważnym zjawiskiem była **proza reportażowa** (Ryszard **Kapuściński**) i **literatura faktu**, a także **proza chłopska** (Wiesław **Myśliwski**).

s. 192
- W dziedzinie **dramatu** oraz w **sztukach plastycznych** wybitnym twórcą był Tadeusz **Kantor**.

s. 192
- **Od schyłku lat 70.** duża część twórczości literackiej ukazywała się w **„drugim obiegu"**. Dotyczyło to m.in. powieści Tadeusza **Konwickiego** i poezji Stanisława **Barańczaka**.

s. 193
- Do **najwybitniejszych pisarzy** polskich tworzących **na emigracji** należeli: Czesław **Miłosz**, Witold **Gombrowicz**, Gustaw **Herling-Grudziński**, Marek **Hłasko**, Sławomir **Mrożek** i Janusz **Głowacki**.

s. 194
- **Pierwszym powojennym polskim filmem** były ***Zakazane piosenki*** (1947 r.).

s. 194
- **Od 1956 r.** rozwijała się **Polska Szkoła Filmowa** (m.in. ***Popiół i diament*** Andrzej **Wajdy** na podstawie powieści Andrzejewskiego). Ten nurt filmowy rozliczał się z najnowszą historią Polski. Polityka władz doprowadziła do jego **wygaśnięcia na początku lat 60.**

s. 194–195
- Do najwybitniejszych **reżyserów** należeli w kolejnych latach: Jerzy **Kawalerowicz**, Wojciech Jerzy **Has**, Andrzej **Żuławski** i Kazimierz **Kutz**. Jednym z najważniejszych dzieł był film ***Ziemia obiecana*** w reżyserii Andrzeja **Wajdy**.

s. 196
- Szczególnie ważnym zjawiskiem **w 2. połowie lat 70.** było **kino moralnego niepokoju** (reprezentowane przez m.in. Krzysztofa **Zanussiego**, Krzysztofa **Kieślowskiego** i Agnieszkę **Holland**).

s. 196
- **W latach 80.** wiele filmów niewygodnych dla władz długo nie trafiało do oficjalnej dystrybucji. Nazwano je **„półkownikami"**.

s. 196
- Do najwybitniejszych **kompozytorów muzyki klasycznej** należeli: Grażyna **Bacewicz**, Krzysztof **Penderecki**, Henryk Mikołaj **Górecki** i Witold **Lutosławski**, który zyskał największe uznanie.

s. 197
- Od połowy lat 50. swobodnie mogła się rozwijać polska **muzyka jazzowa**.

s. 197
- **W połowie lat 60.** w muzyce rozrywkowej wiodącym nurtem stawał się **bigbit** – polska odmiana rock and rolla. W następnej dekadzie wyrosły z niego **zespoły rockowe**, które zyskały szczególne znaczenie **w latach 80.**

s. 198
- **W latach 80.** duże oddziaływanie społeczne miały utwory **polskich bardów**, z których największą popularność zyskał Jacek **Kaczmarski**.

s. 200–201
- Do najwybitniejszych twórców **sztuk plastycznych** należeli m.in.: Jerzy **Nowosielski**, Władysław **Hasior**, Magdalena **Abakanowicz**, Roman **Opałka** i Zdzisław **Beksiński**. Światową sławę zdobyła ponadto **polska szkoła plakatu**.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

III. Polska po 1945 r.

- Po wojnie **główną legalną siłę opozycyjną** wobec rządów komunistycznych w Polsce stanowiło **Polskie Stronnictwo Ludowe** na czele ze **Stanisławem Mikołajczykiem**. s. 115
- **Niezależną pozycję** utrzymywał **Kościół katolicki**. s. 116
- Władze rozbudowywały **aparat represji** (m.in. **Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego** – ubecja). Miały ponadto oparcie w **sowieckich jednostkach wojskowych i NKWD**. s. 116
- Po wojnie na ziemiach polskich **przemieszczały się miliony ludzi**. Z tzw. **Ziem Odzyskanych wysiedlano Niemców**. **Na ich miejsce przybywali Polacy** – wielu z **Kresów Wschodnich** dawnej Rzeczypospolitej, które **musieli opuścić**. Do kraju **powracało wielu Polaków przebywających w czasie wojny na Zachodzie**. Ze **wschodniego pogranicza nowej Polski** deportowano **do ZSRR Ukraińców**. s. 117–118
- Powojenną **walkę z komunistycznymi władzami** prowadziło **konspiracyjne niepodległościowe podziemie antykomunistyczne**. Jego członków nazwano później **żołnierzami niezłomnymi** lub **żołnierzami wyklętymi**. s. 118–121
- **Liczebność i aktywność podziemia malała szybko w latach 1945–1947** – zarówno ze względu na ogłaszane amnestie, jak i z powodu działań zbrojnych oraz represji władz. s. 121
- Na **południowo-wschodnim krańcu Polski** opór władzom stawiała **Ukraińska Powstańcza Armia**. s. 121
- W wyniku **akcji „Wisła"** (kwiecień – lipiec **1947 r.**) **wysiedlono Ukraińców i Łemków** z południowo-wschodniej Polski i **rozmieszczono ich w innych regionach kraju**. s. 122
- **Sfałszowanie referendum** (**czerwiec 1946 r.**) pozwoliło **władzom utrzymywać, że mają poparcie społeczne**. Jednak **w rzeczywistości większość społeczeństwa popierała opozycję**, zwłaszcza **PSL**. s. 124–125
- W **styczniu 1947 r.** odbyły się **wybory do Sejmu Ustawodawczego**, które także zostały **całkowicie sfałszowane**. W efekcie **PSL** uzyskało niewiele mandatów i **przestało odgrywać znaczącą rolę polityczną**. s. 125–126
- **Prezydentem Polski** został **Bolesław Bierut**, będący tajnym członkiem Biura Politycznego **PPR**. s. 127
- Po **ucieczce Mikołajczyka z Polski** władze całkowicie podporządkowały sobie PSL. W ten sposób **jesienią 1947 r. przestała istnieć legalna opozycja**. s. 127
- W Polsce wprowadzano **reformę rolną**. **Przemysł** został **w większej części znacjonalizowany**. Poważnie **ograniczono prywatną działalność handlową**. s. 128
- Nowe, **komunistyczne rządy** miały **poparcie zdecydowanej mniejszości społeczeństwa**. Przeważała **niechęć wobec narzuconej Polakom władzy**. Rządzący wykorzystywali jednak fakt, że **zmęczeni wojną ludzie** chcieli przede wszystkim **przywrócenia funkcjonowania podstawowych dziedzin życia społecznego i gospodarczego**. s. 130–131
- **W połowie 1948 r.** na stanowisku **I sekretarza KC PPR Władysława Gomułkę zastąpił** stalinista **Bolesław Bierut**. s. 133
- **W grudniu 1948 r.** w wyniku kongresu zjednoczeniowego PPR i „koncesjonowanej" PPS **powstała Polska Zjednoczona Partia Robotnicza**. s. 133
- **PZPR była partią rządzącą** w „Polsce Ludowej". Inne stronnictwa (ZSL, SD) zostały jej całkowicie podporządkowane. s. 133
- Uchwalona 22 lipca **1952 r. konstytucja** wprowadziła nową nazwę państwa – **Polska Rzeczpospolita Ludowa** (**PRL**). s. 134

s. 135–136
- Władze komunistyczne opierały swoje rządy w dużym stopniu na **zastraszaniu społeczeństwa i represjach**. Osoby podejrzane o działalność skierowaną przeciwko władzy oraz dla niej niewygodne aresztowano i skazywano w **procesach politycznych** na długoletnie więzienie lub karę śmierci.

s. 137
- W 1951 r. **aresztowano Władysława Gomułkę**.

s. 137
- Władze podjęły działania zmierzające do **ograniczenia roli Kościoła katolickiego** w społeczeństwie i do jego **kontrolowania**.

s. 137–138
- **Wielu duchownych uwięziono.** Spośród hierarchów dotyczyło to m.in. **biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka** oraz **prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego**.

s. 138
- Założenia **planu trzyletniego (1947–1949)** udało się **w większości zrealizować**, zwłaszcza w zakresie odbudowy przemysłu. Jednak **poziom życia ludności poprawił się w niewielkim stopniu**.

s. 138
- W **planie sześcioletnim (1950–1955)** położono **nacisk na rozwój przemysłu ciężkiego** (np. **Huta im. Lenina**).

s. 140
- Wobec **oporu chłopów** wprowadzana pod przymusem **kolektywizacja objęła jedynie ograniczoną część gospodarstw rolnych**.

s. 140–141
- Rządy komunistyczne opierały się także na **propagandzie** oraz **podporządkowaniu życia intelektualnego i kultury celom ideologicznym**. Twórcom narzucono od 1949 r. **socrealizm** wzorowany na sowieckim.

s. 143
- Pierwsze przejawy **osłabienia systemu stalinowskiego** w Polsce pojawiły się **pod koniec 1954 r.**, m.in. **zmalała skala represji** oraz dopuszczono **głosy krytyczne w debacie publicznej**.

s. 144
- Po **śmierci Bolesława Bieruta (marzec 1956 r.)** oraz pod wpływem początków destalinizacji w ZSRR polskie władze partyjne zaczęły **przyznawać, że w okresie stalinizmu prowadzono błędną politykę**.

s. 144
- **Strajk w Zakładach Cegielskiego w Poznaniu 28 czerwca 1956 r.** rozpoczął w mieście **wielotysięczne demonstracje** oraz **starcia z organami bezpieczeństwa**. Władze **z użyciem wojska stłumiły protesty**.

s. 144
- **Poznański czerwiec** ożywił **wrogie władzom nastroje** oraz **aktywność społeczną**. Rządzący zdali sobie sprawę z **konieczności zmian politycznych**.

s. 146
- **W październiku 1956 r. I sekretarzem KC PZPR** został **Władysław Gomułka**, który cieszył się wówczas **dużym poparciem społecznym**.

s. 147
- **Popaździernikowa „odwilż"** oznaczała zmiany w wielu dziedzinach życia społecznego, jednak już **w 1957 r.** Gomułka zdecydował o **zahamowaniu demokratyzacji**.

s. 148
- **Okres rządów Gomułki** zyskał miano **„małej stabilizacji". Metody sprawowania władzy** stały się **łagodniejsze. Polepszyły się warunki bytowe** ludności.

s. 149
- Rządzący ponownie **zaostrzyli politykę wobec Kościoła**.

s. 151
- **Izraelsko-arabska wojna sześciodniowa** (czerwiec 1967 r.) zapoczątkowała **w Polsce nagonkę na osoby pochodzenia żydowskiego**.

s. 152
- Wśród **intelektualistów** i **studentów** umacniały się w tym okresie **postawy opozycyjne**. Ich przejawem była m.in. działalność **„komandosów"**.

s. 152
- **Manifestacja wywołana zakazem dalszego wystawiania *Dziadów*** w reżyserii Kazimierza Dejmka spowodowała **usunięcie z Uniwersytetu Warszawskiego studentów Adama Michnika i Henryka Szlajfera**. W ich obronie **„komandosi" zwołali na 8 marca 1968 r. wiec na uczelni**.

s. 152
- **Brutalne rozpędzenie wiecu na UW** doprowadziło do **wystąpień studenckich w innych miastach**.

- **W grudniu 1970 r. podniesienie przez rząd cen** spowodowało **protesty robotnicze na Wybrzeżu.** s. 154
- **Na stacji kolejowej Gdynia Stocznia 17 grudnia wojsko otworzyło ogień do robotników,** którzy udawali się do pracy. Było wiele **ofiar śmiertelnych.** s. 154
- Po wydarzeniach grudnia '70 nastąpiła **dymisja Gomułki** z funkcji I sekretarza. **Władzę przejął Edward Gierek.** s. 155
- **Plany Gierka** zakładały **unowocześnienie gospodarki** oraz **podniesienie materialnego poziomu życia ludności.** s. 155
- Podejmowane **inwestycje** oraz **wzrastająca konsumpcja** sprawiały do połowy lat 70. **wrażenie dużego ożywienia gospodarczego kraju.** Jednak **centralne sterowanie gospodarką nie pozwoliło na jej rzeczywistą modernizację.** Ceną podejmowanych przez Gierka działań stał się przy tym **olbrzymi dług zagraniczny.** s. 157
- W **czerwcu 1976 r. podwyżka cen żywności** wywołała **strajki i demonstracje robotnicze** m.in. w **Radomiu** i **podwarszawskim Ursusie.** Uczestnicy tych wydarzeń zostali poddani **represjom.** s. 162
- Aby pomóc represjonowanym, we **wrześniu 1976 r.** powstała **jawnie działająca organizacja opozycyjna – Komitet Obrony Robotników (KOR).** Nagłaśniała ona także bezprawne działania władz. s. 163
- **Zabójstwo studenta UJ Stanisława Pyjasa** zapoczątkowało rozwój zorganizowanego **ruchu studenckiego.** s. 164
- **Od 1977 r.** rozwinął się **ruch wydawniczy „drugiego obiegu".** s. 165
- **Od początku 1978 r.** powstawały komitety **Wolnych Związków Zawodowych.** s. 165
- W **1979 r.** powstała **Konfederacja Polski Niepodległej (KPN) – pierwsza nielegalna opozycyjna partia polityczna.** s. 165
- Arcybiskup krakowski **Karol Wojtyła 16 października 1978 r.** został wybrany na **papieża.** Przyjął imię **Jan Paweł II.** W **czerwcu 1979 r.** odbył **pielgrzymkę do Polski,** co rozbudziło **społeczne nadzieje** na zmiany w kraju. s. 166
- **Pogłębiający się kryzys ekonomiczny, problemy bytowe,** a bezpośrednio **podwyżki cen** wywołały **falę strajków** w Polsce **latem 1980 r.** s. 168
- **Strajk robotników Stoczni Gdańskiej** wybuchł **14 sierpnia 1980 r.** Z 16 na 17 sierpnia reprezentanci blisko 30 zakładów **Trójmiasta** powołali **Międzyzakładowy Komitet Strajkowy.** Wobec władz wysunięto żądania w postaci **21 postulatów.** s. 168–169
- Robotników wspierała **grupa opozycyjnych intelektualistów i działaczy KSS „KOR".** s. 171
- Na przełomie sierpnia i września 1980 r. władze podpisały ze strajkującymi tzw. **porozumienia sierpniowe.** s. 171
- **Edward Gierek ustąpił z funkcji I sekretarza KC PZPR.** s. 172
- Porozumienia sierpniowe umożliwiły tworzenie **niezależnych związków zawodowych,** a 17 września 1980 r. na szczeblu ogólnopolskim powstał **NSZZ „Solidarność"** z **Lechem Wałęsą** jako **przewodniczącym.** s. 172
- **„Solidarność" stała się wielkim ruchem społecznym,** z którym były związane różne obywatelskie inicjatywy i organizacje. s. 172
- **Relacje między rządzącymi a „Solidarnością"** pozostawały napięte, a z czasem nasiliły się znów strajki. s. 173
- **Wśród działaczy „Solidarności"** narastały **rozbieżności** między zwolennikami **umiarkowanego programu** skupionymi wokół Wałęsy a bardziej **radykalnymi działaczami.** s. 174

s. 175 • W trakcie **I Zjazdu NSZZ „Solidarność"** (wrzesień – październik 1981 r.) przyjęto **program** ***Samorządnej Rzeczypospolitej*** oraz ***Posłanie do ludzi pracy Europy Wschodniej***.

s. 175 • W **październiku 1981 r. Jaruzelski** został **I sekretarzem KC PZPR**.

s. 177 • **13 grudnia 1981 r.** w Polsce wprowadzono **stan wojenny**.

s. 177 • **Zawieszono działalność „Solidarności"** oraz **innych organizacji społecznych. Zakazano strajków i manifestacji. Działacze opozycyjni** byli aresztowani i **internowani**.

s. 178 • **Część działaczy „Solidarności"** rozpoczęła **działalność podziemną**.

s. 178 • W wielu miastach doszło do **antyrządowych demonstracji**.

s. 180 • W październiku 1982 r. ostatecznie **zdelegalizowano NSZZ „Solidarność"**.

s. 181 • Zawieszony już wcześniej **stan wojenny zniesiono 22 lipca 1983 r.**

s. 181–182 • **Kryzys gospodarczy** lat 80. oznaczał dla ludności **niedobór towarów, kolejki** do sklepów, **system kartkowy** i **wzrost cen**.

s. 182 • **W latach 80. z Polski wyemigrowało** – głównie z przyczyn finansowych – **blisko milion osób**.

s. 183 • Z wyjątkiem pierwszego półrocza stanu wojennego **protesty społeczne stawały się coraz rzadsze**. Jednocześnie **rozwijały się** jednak **ruchy młodzieżowe i studenckie**.

s. 183 • **Aktywność opozycyjna** oraz **niezależna kultura** znajdowały **oparcie wśród duchowieństwa**.

s. 183 • W 1984 r. **funkcjonariusze SB zamordowali** związanego z opozycją **księdza Jerzego Popiełuszkę**.

s. 189–190 • Do najwybitniejszych polskich **pisarzy** tworzących **w kraju** należeli: Jarosław **Iwaszkiewicz**, Jerzy **Andrzejewski**, Marek **Hłasko**, Miron **Białoszewski**, Zbigniew **Herbert**, Stanisław **Grochowiak**, Wisława **Szymborska**, Edward **Stachura**, Tadeusz **Konwicki**, Stanisław **Lem**, Sławomir **Mrożek**, Tadeusz **Różewicz**, Ryszard **Kapuściński**, Wiesław **Myśliwski** i Stanisław **Barańczak**.

s. 192 • W dziedzinie **dramatu** oraz w **sztukach plastycznych** wybitnym twórcą był Tadeusz **Kantor**.

s. 193 • Do **najwybitniejszych pisarzy** polskich tworzących **na emigracji** należeli: Czesław **Miłosz**, Witold **Gombrowicz**, Gustaw **Herling-Grudziński**, Marek **Hłasko**, Sławomir **Mrożek** i Janusz **Głowacki**.

s. 194–196 • Szczególnie ważnymi nurtami w **polskim kinie**, związanymi z aktualnymi debatami społecznymi, były **Polska Szkoła Filmowa** (od 1956 r. do początku lat 60.) i **kino moralnego niepokoju** (2. połowa lat 70.).

s. 196 • Do najwybitniejszych **polskich reżyserów** należeli: Andrzej **Wajda**, Jerzy **Kawalerowicz**, Wojciech Jerzy **Has**, Andrzej **Żuławski**, Kazimierz **Kutz**, Krzysztof **Zanussi**, Krzysztof **Kieślowski**, Agnieszka **Holland** i tworzący głównie na emigracji Roman **Polański**.

s. 196 • Do najwybitniejszych **kompozytorów muzyki klasycznej** należeli: Grażyna **Bacewicz**, Krzysztof **Penderecki**, Henryk Mikołaj **Górecki** i Witold **Lutosławski**.

s. 197 • Od połowy lat 50. swobodnie mogła się rozwijać polska **muzyka jazzowa**.

s. 197 • **W połowie lat 60.** w muzyce rozrywkowej wiodącym nurtem stawał się **bigbit**. W następnej dekadzie rozwijała się **muzyka rockowa**, która zyskała szczególne znaczenie **w latach 80.**

s. 198 • **W latach 80.** duże oddziaływanie społeczne miały utwory **polskich bardów** (m.in. Jacka **Kaczmarskiego**).

s. 200–201 • Do najwybitniejszych twórców **sztuk plastycznych** należeli m.in.: Jerzy **Nowosielski**, Władysław **Hasior**, Magdalena **Abakanowicz**, Roman **Opałka** i Zdzisław **Beksiński**. Światową sławę zdobyła ponadto **polska szkoła plakatu**.

IV. Upadek komunizmu. Świat i Polska na przełomie tysiącleci

- Załamanie się systemu komunistycznego w ZSRR i rozpad państwa
- Upadek systemu władzy komunistycznej w Polsce i narodziny III Rzeczypospolitej
- Przemiany polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej
- Polska w dekadzie lat 90.
- Unia Europejska. Polska w strukturach Zachodu
- Najważniejsze kwestie polityczne i cywilizacyjne w świecie przełomu XX i XXI w.

1. Załamanie się systemu komunistycznego w ZSRR i rozpad państwa

NA TEJ LEKCJI:

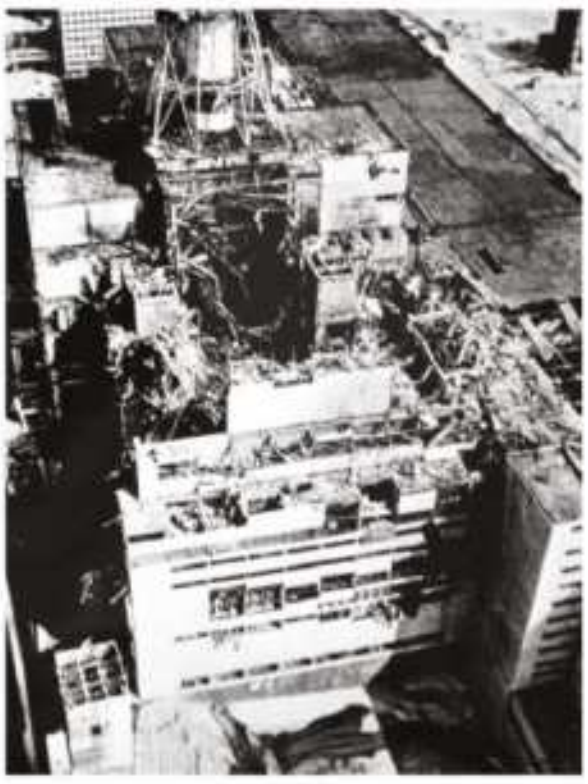
- przeczytasz o próbach reform podjętych w ostatnim okresie istnienia Związku Radzieckiego;
- dowiesz się, na czym polegał proces rozpadu ZSRR;
- zapoznasz się z przyczynami i następstwami wojen czeczeńskich.

Kryzys i *pierestrojka* w ZSRR. Koniec zimnej wojny

W połowie lat 80. Związek Radziecki znajdował się w sytuacji jednoczesnego załamania gospodarczego i kryzysu społecznego oraz niepowodzeń w rywalizacji na arenie międzynarodowej. Koszty interwencji w Afganistanie i toczącego się wciąż wyścigu zbrojeń dodatkowo obciążały coraz bardziej niewydolny sowiecki system. Pozycją ZSRR zachwiała zdecydowana, mocarstwowa polityka zagraniczna USA w okresie prezydentury Ronalda Reagana.

Michaił Gorbaczow sekretarzem generalnym KC KPZR

Przed zadaniem rozwiązania narastających problemów stanął **nowy przywódca państwa radzieckiego Michaił Gorbaczow** – wybrany na sekretarza generalnego KC KPZR w **marcu 1985 r.** Chciał on ratować istnienie ZSRR przez **gruntowne reformy**, nie zamierzał jednak odchodzić od komunizmu. Wierzył, że ten ustrój można uzdrowić i usprawnić dzięki pobudzeniu większej aktywności obywatelskiej oraz ograniczeniu uprzywilejowanej pozycji funkcjonariuszy partyjnych.

Zniszczony blok elektrowni w Czarnobylu – zdjęcie wykonane w dzień po katastrofie

W nocy z 25 na 26 kwietnia 1986 r. nastąpił wybuch w elektrowni atomowej w Czarnobylu na północy Ukrainy. Śmierć ponieśli pracownicy elektrowni i osoby biorące udział w gaszeniu pożaru bez odpowiednich zabezpieczeń. Później zmarła także część okolicznych mieszkańców, których dotknęły skutki promieniowania. Władze długo nie informowały o wydarzeniu, chociaż radioaktywny obłok rozprzestrzeniał się po Europie. Skompromitowany został nie tylko poziom technologii w ZSRR, lecz także postawa rządzących, która wywołała oburzenie. Aby ukryć prawdę o skali zdarzenia, zwlekali oni z pomocą dla osób mieszkających na zagrożonym obszarze.

Michaił Gorbaczow (ur. 1931 r.) na zdjęciu z 1987 r.

reformy: *głasnost* i *pierestrojka*

Charakter planowanych zmian wyrażały dwa wiodące hasła – ***głasnost*** i ***pierestrojka***. W pełni zaczęto je wprowadzać **od przełomu 1986 i 1987 r.** ***Głasnost*** (ros. **„jawność"**) oznaczała **dostęp społeczeństwa do informacji**, które wcześniej ukrywano bądź fałszowano. Tematami, jakie wolno było odtąd poruszać, stały się problemy społeczne kraju i korupcja ludzi władzy oraz zbrodnie systemu dokonane w przeszłości. Zaniechano prześladowania dysydentów, zezwolono na swobodną wymianę poglądów i **rozwój organizacji obywatelskich** oraz wolną działalność artystyczną. ***Pierestrojka*** (ros. **„przebudowa"**) zakładała natomiast ograniczanie systemu centralnego sterowania gospodarką na rzecz **zwiększenia niezależności przedsiębiorstw** i **dopuszczenia elementów wolnego rynku**. W efekcie wprowadzanych zmian mieszkańcy ZSRR otrzymywali większą swobodę działalności w wielu dziedzinach życia społecznego i gospodarczego.

W polityce zagranicznej Gorbaczow uznał za konieczne **złagodzenie rywalizacji z państwami zachodnimi**, a zwłaszcza **ograniczenie kosztownego wyścigu zbrojeń**. Pozwoliłoby mu to skierować wysiłki na zapobieganie trudnościom wewnątrz państwa.

Źródło historyczne

Relacja Michaiła Gorbaczowa z konferencji władz radzieckich poświęconej polityce zagranicznej, maj 1986 r.

Zdawaliśmy sobie sprawę z absolutnej konieczności skorygowania zniekształconych poglądów, jakie mieliśmy na inne państwa. Te niewłaściwe poglądy doprowadziły nas do przeciwstawienia się na wiele dziesięcioleci reszcie świata, co miało negatywne skutki tak dla naszej gospodarki, jak i świadomości społecznej, nauki, kultury oraz intelektualnego potencjału kraju.

Rozumiemy, że w obecnym świecie wzajemnej współzależności postęp jakiegokolwiek społeczeństwa odgradzającego się od reszty globu nieprzenikalnymi granicami państwowymi i barierami ideologicznymi jest nie do pomyślenia. Kraj może w pełni rozwijać swój potencjał, współistniejąc z innymi społeczeństwami, nie rezygnując jednak z własnej tożsamości.

Zdaliśmy sobie sprawę, iż możemy nie być w stanie zapewnić bezpieczeństwa naszego kraju, jeśli nie będziemy się liczyć z interesami innych państw, i że w nuklearnym stuleciu nie da się zbudować pewnego systemu bezpieczeństwa opartego wyłącznie na środkach militarnych. To dało nam bodziec do zaproponowania całkiem nowego pojęcia ogólnoświatowego bezpieczeństwa, które objęło wszystkie aspekty stosunków międzynarodowych, w tym aspektu ludzkiego.

M. McCauley, *Rosja, Ameryka i zimna wojna 1949–1991*, tłum. R.A. Galos, Wrocław 2001, s. 165–166.

Źródło historyczne

Przemówienie prezydenta USA Ronalda Reagana pod Bramą Brandenburską w Berlinie 12 czerwca 1987 r.

[W 1956 r.] Chruszczow zapowiadał: „Pogrzebiemy was". Ale dzisiaj Zachód to wspólnota wolności, która osiągnęła niespotykany w historii poziom rozwoju i dobrobytu. Z kolei świat komunistyczny ponosi klęski, jest zacofany technologicznie, zmaga się z problemami zdrowotnymi, a nawet cierpi na brak jedzenia. Nawet dziś Związek Sowiecki nie potrafi sam się wyżywić. Z tych minionych czterech powojennych dziesięcioleci świat może wysnuć podstawowy i niezaprzeczalny wniosek: wolność prowadzi do dobrobytu. To dzięki wolności nienawiść między narodami wypierana jest przez przyjaźń i pokój.

Być może Sowieci zaczęli w wąskim zakresie rozumieć znaczenie wolności. Z Moskwy słychać dużo o nowej polityce reform i otwarcia. Wypuszczono część więźniów politycznych, niektóre stacje zagraniczne nie są już zagłuszane. Zezwolono na prowadzenie niektórych rodzajów działalności gospodarczej pod mniejszą kontrolą państwa.

Czy jest to początek istotnych zmian w sowieckim państwie? Czy, odwrotnie, są to jedynie gesty na pokaz, mające obudzić złudną nadzieję na Zachodzie i wzmocnić sowiecki system bez zmieniania go? Oczekujemy zmian i otwarcia, bo wierzymy, że wolność i bezpieczeństwo są ze sobą związane [...]

Panie sekretarzu generalny Gorbaczow, czy pragnie pan pokoju? Czy pragnie pan pomyślności dla Związku Sowieckiego i Europy Wschodniej? Panie Gorbaczow: Czy pragnie pan liberalizacji? Panie Gorbaczow: Otwórz pan tę bramę, rozwal pan ten mur. [...]

Gdy przed chwilą patrzyłem na to miasto [Berlin] z Reichstagu, ucieleśniającego jedność Niemiec, zauważyłem prosty napis wykonany sprayem na murze, prawdopodobnie przez młodego berlińczyka: „Ten mur runie, marzenia stają się rzeczywistością". Zaiste, ten mur runie w całej Europie. Bo nie może się oprzeć wierze, nie może się oprzeć prawdzie. Ten mur nie może się oprzeć wolności, musi się pod nią ugiąć.

Mowy, które zmieniły świat. Świadectwa przełomowych momentów historii, wstęp S. Sebag Montefiore, tłum. S. Czapnik, Wrocław 2007, s. 199–201.

Ćwiczenia

1. Jak Michaił Gorbaczow uzasadniał potrzebę zmian w polityce radzieckiej?
2. Przedstaw przyczyny słabości Związku Radzieckiego, na jakie wskazywał w swoim przemówieniu Ronald Reagan.
3. Do jakich emocji i wartości odwoływali się przywódcy obu państw? Jakie dostrzegasz pod tym względem różnice między nimi?

W 2. połowie lat 80. odbyło się wiele **radziecko-amerykańskich rozmów**, które zaowocowały zdecydowaną poprawą relacji między oboma supermocarstwami. Stopniowe **ograniczanie wyścigu zbrojeń** zapoczątkował **w październiku 1986 r. szczyt w Reykjaviku**, czyli spotkanie przywódców ZSRR i USA – Michaiła **Gorbaczowa** i Ronalda **Reagana**. Symbolicznego znaczenia nabrało **spotkanie na Malcie w grudniu 1989 r.** Rozmowy, które Gorbaczow prowadził wówczas z nowym

(od stycznia 1989 r.) amerykańskim prezydentem **George'em H.W. Bushem** (czytaj: buszem), uznaje się za umowny **koniec zimnej wojny**. Radziecki przywódca zadeklarował, że okres konfrontacji należy do przeszłości, a rozpoczyna się epoka współpracy.

koniec zimnej wojny

Spotkanie na Malcie w grudniu 1989 r. Na pierwszym planie są widoczni: po lewej – Michaił Gorbaczow, po prawej – George H.W. Bush.

Rozpad Związku Radzieckiego

Bałtycki Łańcuch – demonstracja wolnościowa 23 sierpnia 1989 r. i litewska moneta wyemitowana w jego 25. rocznicę

W 50. rocznicę paktu Ribbentrop – Mołotow, który zadecydował m.in. o utracie niepodległości przez państwa bałtyckie, na ich terenie odbyła się olbrzymia demonstracja nazwana Bałtyckim Łańcuchem. Na sześciusetkilometrowej trasie łączącej stolice Litwy, Estonii i Łotwy 2 miliony ludzi podało sobie ręce i utworzyło żywy łańcuch.

Reformy Gorbaczowa nie były dość głębokie, by zahamować kryzys ogarniający ZSRR. Nie poprawiły też sytuacji materialnej ludności. *Głasnost* ujawniła przy tym niegospodarność, nadużycia i przywileje rządzących. Przyczyniła się w ten sposób do wzrostu **społecznego oburzenia wobec władzy**. Przyzwolenie na więcej wolności w życiu publicznym, a przy tym coraz bardziej oczywista dla obywateli państwa radzieckiego kompromitacja systemu komunistycznego sprawiły, że pojawiły się **żądania demokratyzacji**. W **marcu 1990 r.**, pod naciskiem kilkusettysięcznej manifestacji, uchylono paragraf konstytucji mówiący o kierowniczej roli KPZR w państwie. Oznaczało to **koniec systemu jednopartyjnego** i narodziny licznych stronnictw politycznych.

zmiany w ZSRR

Większa swoboda działalności społecznej zaktywizowała ponadto **ruchy narodowe**. Stała się impulsem do szukania przez poszczególne republiki sposobu uniezależnienia się od Moskwy. Najsilniej do **niepodległości dążyły** kraje bałtyckie, kaukaskie oraz Ukraina. Odbywały się tam demonstracje, a w niektórych republikach związkowych w 1990 r. ogłaszano deklaracje suwerenności.

Republika rosyjska także przyjęła uchwałę o wyższości swojego prawa nad ogólnopaństwowym prawem radzieckim. **W czerwcu 1991 r. prezydentem Rosji** – będącej nadal w składzie ZSRR – został **Borys Jelcyn wybrany w demokratycznych wyborach**. Był on już wówczas politykiem bezpartyjnym, gdyż rok wcześniej wystąpił z KPZR.

Gorbaczow (od 1990 r. sprawujący nowo utworzony urząd prezydenta ZSRR) próbował zapobiec rozpadowi Związku Radzieckiego przez przekształcenie go w federację. Te plany, podobnie jak reformy, osłabienie władzy centralnej i roli partii komunistycznej oraz wycofanie się ZSRR z konfrontacji z USA, budziły **sprzeciw zachowawczej części funkcjonariuszy państwowych i partyjnych**, zwłaszcza związanych z armią i służbami specjalnymi KGB. W **sierpniu 1991 r.** przeprowadzili oni **pucz** i zatrzymali Gorbaczowa w areszcie domowym. Wobec **zdecydowanej postawy Jelcyna** i **mieszkańców Moskwy**, broniących siedziby rosyjskiego parlamentu, **próba przewrotu zakończyła się klęską**.

pucz z sierpnia 1991 r.

Obrona parlamentu rosyjskiego przez mieszkańców Moskwy, sierpień 1991 r.

Efekt puczu moskiewskiego okazał się odwrotny do zamierzonego. Radziecka **partia komunistyczna została rozwiązana**. Natomiast **8 grudnia 1991 r.** przywódcy Rosji, Ukrainy i Białorusi podpisali **układ białowieski rozwiązujący Związek Radziecki**. Gorbaczow ustąpił oficjalnie ze stanowiska prezydenta ZSRR jeszcze przed końcem miesiąca. Sowieckie imperium, które w tak wielkim stopniu naznaczyło historię świata w XX w., przestało istnieć. **Radzieckie republiki związkowe uzyskały niepodległość**.

rozwiązanie KPZR

układ białowieski – rozwiązanie ZSRR

wojny czeczeńskie

Wojny czeczeńskie

- Po rozpadzie ZSRR także Rosja nie mogła być pewna utrzymania niepodzielności terytorialnej. Stanowiła państwo federacyjne, które zamieszkiwały liczne mniejszości etniczne i narodowe. Niektóre z nich miały poważne ambicje uzyskania niezależności.
- Najbardziej zdecydowane działania podjęli wyznający islam Czeczeni. **Czeczenia** to republika autonomiczna w obrębie Rosji **położona na Kaukazie Północnym**. Jesienią **1991 r. ogłosiła niepodległość**. Żadne państwo poza sąsiednią Gruzją nie uznało tej decyzji. Jednak w praktyce władze czeczeńskie rządziły krajem bez oglądania się na Rosję.
- Dopiero **w grudniu 1994 r.** Rosja zdecydowała się odzyskać kontrolę nad Czeczenią przez akcję militarną. Liczące blisko 40 tysięcy **wojska rosyjskie wkroczyły do tego kraju**. Rozpoczęła się **I wojna czeczeńska**. Po 6 tygodniach walk Rosjanie, mimo początkowych porażek, zajęli stolicę Czeczenii – **Grozny**. **Opanowali zdecydowaną większość kraju**, nie byli jednak w stanie rozbić **czeczeńskich sił partyzanckich**, które znalazły schronienie w górach. Rosjanie ponosili duże straty w walkach (ok. 7000 zabitych). Czeczeńscy dowódcy organizowali ponadto **ataki terrorystyczne na obiekty cywilne w Rosji** (m.in. na szpital w nieodległym od Czeczenii Budionnowsku). Czeczeńcom udało się odbić Grozny w **sierpniu 1996 r. Wojna zakończyła się** wówczas **rozejmem**, który niczego nie rozstrzygał ostatecznie, jednak oznaczał faktyczne **zachowanie suwerenności przez Czeczenię**. Krwawe walki, w tym bombardowanie i ostrzał Groznego, pochłonęły **kilkadziesiąt tysięcy ofiar śmiertelnych wśród cywilów**.

Flaga niepodległej Czeczenii i bojownicy czeczeńscy w Groznym w styczniu 1995 r.

- W Czeczenii panował chaos, a władza centralna była słaba. Dominowały ponadto **dążenia do przekształcenia kraju w religijne państwo islamskie**, które mogłoby objąć także sąsiednie tereny. Kolejne zamachy terrorystyczne, o które oskarżano czeczeńskich islamistów, stały się pretekstem do rozpoczęcia przez Rosję **kolejnej interwencji**. **W październiku 1999 r. rozpoczęła się II wojna czeczeńska.** W ciągu pół roku **Rosjanie podporządkowali sobie zbuntowaną republikę**, jednak działania partyzantów czeczeńskich trwały i **wojna skończyła się** dopiero **w 2009 r.** W jej trakcie **Czeczeni przeprowadzali kolejne ataki terrorystyczne w Rosji**. (m.in. na teatr na Dubrowce w Moskwie oraz na szkołę w Biesłanie leżącym niedaleko od Czeczenii). Ostatecznie **Rosja odzyskała kontrolę nad Czeczenią**.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj politykę wewnętrzną i zagraniczną prowadzoną przez Michaiła Gorbaczowa.
2. Wyjaśnij przyczyny załamania się systemu komunistycznego w ZSRR, a następnie rozpadu tego państwa.
3. Wymień najważniejsze etapy oraz następstwa procesu rozpadu ZSRR.
4. Omów wojny czeczeńskie. Wyjaśnij, jakie były ich źródła.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 208–209
- **W marcu 1985 r. przywódcą ZSRR** został **Michaił Gorbaczow**. Wkrótce – pod hasłami ***głasnosti*** i ***pierestrojki*** – podjął on próbę reform zmierzającą do **przebudowy radzieckiego systemu komunistycznego**.

s. 208–209
- **Reformy**, które w praktyce **zaczęto wdrażać od przełomu 1986 i 1987 r.**, zakładały **jawność życia publicznego**, większą **aktywność obywatelską** i wprowadzenie **elementów wolnorynkowych do gospodarki**.

s. 210–211
- W **polityce zagranicznej** nastąpiło **złagodzenie rywalizacji z państwami zachodnimi** oraz **ograniczenie wyścigu zbrojeń**. Prowadziło to do faktycznego **zakończenia zimnej wojny** w 1989 r.

s. 211
- W ZSRR **na przełomie lat 80. i 90.** narastały **żądania demokratyzacji** systemu władzy, a także **dążenia niepodległościowe** wielu narodów zamieszkujących państwo.

s. 212
- Wciąż liczni wśród funkcjonariuszy państwowych i partyjnych **przeciwnicy zmian zachodzących w ZSRR** przeprowadzili **w sierpniu 1991 r. pucz**, który **zakończył się klęską**.

s. 212
- **W grudniu 1991 r.** przywódcy Rosji, Ukrainy i Białorusi podpisali **układ białowieski**, który oznaczał **rozwiązanie Związku Radzieckiego** i **uzyskanie niepodległości przez** poszczególne **republiki związkowe**.

s. 213
- **Dążenia niepodległościowe Czeczenów** wchodzących w skład Federacji Rosyjskiej zapewniły im przejściowo suwerenność (nieuznawaną jednak na arenie międzynarodowej). Doprowadziły jednocześnie do **dwóch wojen czeczeńskich** (1994–1996 i 1999–2009). Ostatecznie **Rosja odzyskała kontrolę nad Czeczenią**.

2. Upadek systemu władzy komunistycznej w Polsce i narodziny III Rzeczypospolitej

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z charakterystyką ostatniego okresu rządów PZPR w Polsce;
- poznasz przyczyny, postanowienia i następstwa obrad Okrągłego Stołu;
- dowiesz się, jak przebiegał proces przekształcenia systemu władzy w drugiej połowie 1989 r.

Agonia systemu władzy

W Polsce komunistyczne władze, które nie potrafiły rozwiązać problemów gospodarczych kraju, w coraz większym stopniu **przyzwalały na rozwój prywatnej przedsiębiorczości**. Jej istnienie było niezgodne z oficjalnie głoszonymi hasłami ekonomii socjalistycznej, ratowało jednak gospodarkę. Równocześnie **w środowiskach opozycyjnych** dotychczasowe koncepcje zreformowania systemu socjalistycznego zaczęto zastępować ideami **wprowadzania gospodarki wolnorynkowej**, co obce było „Solidarności" w latach 1980–1981.

przegrane przez władze referendum z 1987 r.

Rząd przygotował **program przebudowy gospodarki** przez wprowadzenie do niej na większą skalę elementów wolnorynkowych. Miało to oznaczać – przynajmniej w początkowej fazie – kolejne wyrzeczenia ze strony ludności. Tym razem **władze chciały uzyskać dowód społecznej akceptacji dla swoich planów**. W tym celu **przeprowadziły w listopadzie 1987 r. referendum**. Jego pierwsze pytanie odnosiło się do zamierzonych reform gospodarczych, a drugie dotyczyło możliwości bliżej niesprecyzowanej demokratyzacji. **Opozycja wezwała do bojkotu referendum**. Mimo częściowego sfałszowania wyników przez rządzących ich propozycje nie uzyskały poparcia wymaganej większości uprawnionych do głosowania. **Wynik uznano za nierozstrzygający**. Jednak i tak przystąpiono do reform, które rozpoczęły się od kolejnych podwyżek cen.

Referendum okazało się poważną **porażką obozu władzy**. Dowiodło, że nie ma on szansy na uzyskanie od społeczeństwa przyzwolenia na przeprowadzenie niezbędnych reform ekonomicznych. Rządzący zaczynali rozumieć, że powinni szukać sposobu na osłabienie nieprzychylnych sobie nastrojów społecznych i że będą zmuszeni **przynajmniej częściowo dopuścić do głosu obywateli**. Musieli też **zacząć liczyć się z opozycją**, która wykazywała coraz mniej strachu przed władzą.

O tym, że rządzący wzbudzają u wielu już nie lęk, a śmiech, przekonywały **akcje happeningowe** prowadzone od 1987 r. przez **Pomarańczową Alternatywę**. Od-

bywały się one początkowo we Wrocławiu, a następnie także w innych miastach. Grupa wykorzystywała **absurdalny humor** i parodię oficjalnych sloganów, aby ośmieszać system i wytworzoną przez niego rzeczywistość. Rządzący nie umieli sobie poradzić z tą **nową, nietypową formą społecznego sprzeciwu**. Milicjanci musieli wyłapywać na ulicach osoby przebrane za krasnoludki i krzyczące „Niech żyje kryzys" oraz „Żądamy byle czego" albo organizujące akcję „Pomóż milicji – pobij się sam". Wystawiało to funkcjonariuszy na pośmiewisko.

Źródło historyczne

Fragmenty ulotek Pomarańczowej Alternatywy z lat 1987–1988

KTO SIĘ BOI PAPIERU TOALETOWEGO?
Socjalizm z jego ekstrawaganckim podziałem dóbr konsumpcyjnych, a także ekscentryczną postawą społeczną wysunął papier toaletowy na czoło marzeń. Obecnie jest on nieosiągalny. Również krem do golenia należy do ścisłej elity produktów wartych poświęcenia.

WIGILIA REWOLUCJI PAŹDZIERNIKOWEJ
ПРАВДА [„Prawda"] nas wyzwoli
Towarzyszu, ubierz się odświętnie, na czerwono. Załóż czerwone buty, czerwoną czapkę, szalik. Jeśli nie dysponujesz nawet czerwoną opaską lub innymi elementami garderoby, pożycz od sąsiadki czerwoną torebkę. W ostateczności, z braku czerwonej flagi, pomaluj na czerwono końce palców. Jeżeli nie masz nic czerwonego, możesz kupić bagietkę z czerwonym keczupem. My czerwoni (czerwone twarze, włosy, spodnie, usta) zgrupujemy się tego dnia pod zegarem około 16.

KOMUNIKAT WOJSKOWY NR 4/88
Zwracam się do Was mężni pomarańczowi rycerze, zwycięskie hufce, wielcy hepenarzy ulicy Świdnickiej. Apeluję też do pomarańczowych małolatów i ciotek rewolucji. Od kilku miesięcy w naszym mieście szerzy się zdrada. Powiedzmy sobie wprost. Happeningi i ich sukces zostały poważnie zagrożone przez zorganizowany na wielką skalę spisek. Kim są sabotażyści? Kto chce zniszczyć ruch happeningowy? Milicja podstępnie przestała zamykać, wycofała się z ulicy, aby skompromitować nas brakiem pomysłów. Sami widzimy podczas akcji, jak trudno zastąpić milicję, która dokłada wszelkich starań, aby happeningi były urozmaicone, to funkcjonariusze efektownie kończyli każdą akcję. A teraz, bez obecności niebieskich dżentelmenów jest niezwykle ciężko.

A. Engelmayer, *„Żądamy wypaczeń bez socjalizmu". Historia Pomarańczowej Alternatywy, czyli rzecz o surrealizmie socjalistycznym*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty" 1990, nr 2, s. 22, 23 i 26.

Ćwiczenie

Przeanalizuj tekst źródłowy i wyjaśnij, w jaki sposób działania Pomarańczowej Alternatywy ośmieszały rzeczywistość PRL-u.

Krasnal Pomarańczowej Alternatywy na ścianie budynku we Wrocławiu i plakat jednego z happeningów z 1987 r.

Pozycję władz komunistycznych bardzo osłabiało to, że ich główny sojusznik i zarazem nadzorca – **władze radzieckie** – **przestawał być dla nich pewnym oparciem**. Na postawę rządzących Polską wpływał fakt, że w **ZSRR trwała** już ***pierestrojka***, a Gorbaczow **odszedł od doktryny Breżniewa**, zakładającej ścisły sowiecki nadzór nad sprawami wewnętrznymi państw bloku wschodniego. Nie planował już ingerencji w kwestię ewentualnych przemian ustrojowych w Polsce i władze polskie nie mogły liczyć na radziecką pomoc. Także reformy i przemiany wewnętrzne w samym Związku Radzieckim oddziaływały na Polskę – zarówno na nadzieje opozycji, jak i na niepewność rządzących.

wpływ ZSRR na sytuację w PRL-u

System komunistyczny nie mógł dłużej trwać w dotychczasowej postaci – tym bardziej, że PZPR nie miała skutecznej recepty na dalsze rządzenie krajem, w którym panowała fatalna sytuacja ekonomiczna. Reforma gospodarki stawała się niezwykle pilną potrzebą i oczywiste było, że musi być głęboka oraz że będzie uciążliwa dla społeczeństwa. Referendum z 1987 r. pokazało natomiast, że aktualne władze nie mają odpowiedniego poparcia społecznego. W planowanej reformie gospodarczej liczyły na pomoc Zachodu, a ten nie udzieliłby wsparcia bez demokratyzacji stosunków społeczno-politycznych w Polsce.

O tym, że rządzący są gotowi zmienić swój stosunek do rządzonych, świadczył fakt, że na przełomie 1987 i 1988 r. w oficjalnej prasie pojawiły się wywiady z działaczami nieuznawanej oficjalnie „Solidarności". Kierownictwo państwa zdawało sobie sprawę, że będzie musiało w jakimś stopniu **dopuścić opozycję do współdecydowania o sprawach kraju**. Jednocześnie rządzący liczyli na to, że nieprzygotowani do rządzenia krajem opozycjoniści wykażą się niekompetencją. Częściowe wciągnięcie ich w struktury władzy i uwikłanie w bolesne dla społeczeństwa reformy gospodarcze miało doprowadzić do kompromitacji opozycji i utraty przez nią zaufania społecznego.

Źródło historyczne

Memoriał Jerzego Urbana*, Stanisława Cioska i generała Władysława Pożogi*** dla Wojciecha Jaruzelskiego dotyczący dróg wyjścia z kryzysu, 28 stycznia 1988 r.**

Dominuje przekonanie o pogorszeniu się poziomu życia i kryzysowej sytuacji gospodarczej. [...] Nastroje spadły poniżej czerwonej kreski, czyli przekroczony został wyliczony przez socjologów, a oparty o doświadczenie punkt krytyczny wybuchu. Nie następuje on, gdyż skłonności wybuchowe są w społeczeństwie przytłumione przez różne stabilizatory (doświadczenie historyczne, w tym głównie 13 grudnia 1981 r., rola Kościoła, spadek wpływów opozycji, apatia). [...] Mieszanina zniechęcenia i napięć rychło uczyni więc sytuację dramatyczną, a napiętą przede wszystkim w zakresie stosunków wzajemnych społeczeństwa i władzy. [...] Kolejny kryzys musi być głęboką, być może nieodwracalną porażką socjalizmu w Polsce i krachem mandatu partii do rządzenia.

Piotr Osęka, *„Okręt jest niezatapialny". Propaganda komunistyczna w ostatnim roku władzy* [w:] *Władza a społeczeństwo w PRL. Studia historyczne*, pod red. A. Friszke, Warszawa 2003, s. 241.

* Jerzy Urban – rzecznik prasowy rządu

** Stanisław Ciosek – w 1. połowie lat 80. pełnił funkcje ministerialne, w 1988 r. należał do kierownictwa PZPR

*** gen. Władysław Pożoga – wiceminister spraw wewnętrznych i szef Służby Wywiadu i Kontrwywiadu

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, jak autorzy memoriału przedstawili nastroje społeczne i czym je tłumaczyli.
2. Jakie wnioski mogli – twoim zdaniem – wyciągnąć rządzący z treści memoriału?

strajki

Zasadnicze zmiany po raz kolejny zostały wymuszone na władzach przez **strajki**. Te, które wybuchły wiosną 1988 r., rządzący stosunkowo sprawnie stłumili. **W sierpniu 1988 r.** fala strajków powróciła jednak na znacznie większą skalę. Tym razem **głównym postulatem była ponowna legalizacja „Solidarności"**. Władze nie zdecydowały się sięgnąć po metody siłowe, takie jak stan wojenny sprzed kilku lat. **W PZPR** umocniła się **opcja poszukiwania kompromisu z umiarkowaną częścią opozycji**. Zwolenników takiego rozwiązania reprezentował **Mieczysław Rakowski**, który we wrześniu 1988 r. został **premierem**.

Rozmowy rządu z opozycją i wybory z czerwca 1989 r.

spotkania w Magdalence

Spotkania przywódców państwowych z opozycją rozpoczęły się **we wrześniu 1988 r.** w podwarszawskiej **Magdalence**. Miały początkowo charakter poufny – opinia publiczna nie była o nich informowana. Rolę **mediatora** odgrywali **przedstawiciele Kościoła**. Władze zwlekały z deklarowaniem poważniejszych obietnic. Nie wszyscy działacze PZPR godzili się na ugodę z opozycją. Ostatecznie w partii przeważyła jednak świadomość, że nie można dłużej lekceważyć nastrojów społecznych. Ustalono, że **właściwe** i tym razem **jawne rozmowy rządu z opozycją**

w sprawie **przekształceń w państwie** odbędą się w ramach tak zwanego Okrągłego Stołu.

Nie wszystkie grupy opozycyjne akceptowały to rozwiązanie – sprzeciwiały się mu między innymi Konfederacja Polski Niepodległej, solidarnościowa Grupa Robocza i Solidarność Walcząca. Zapowiedziane rokowania traktowały one jako paktowanie z wrogiem i chęć podzielenia się władzą z komunistami, zamiast zupełnego odsunięcia ich od rządów.

W **końcu listopada 1988 r.** odbyła się **w telewizji debata między Lechem Wałęsą a przewodniczącym OPZZ Alfredem Miodowiczem**. Dopuszczenie Wałęsy do publicznego przedstawienia stanowiska prezentowanego przez niego i „Solidarność" było odbierane jako sensacja. Jednocześnie miało stanowić sprytne posunięcie władz, które liczyły na to, że niemający starannego wykształcenia Wałęsa się skompromituje. W oczach widzów debatę wygrał jednak właśnie on i znacząco umocnił swoją pozycję przed dalszą rozgrywką z rządem.

obrady Okrągłego Stołu

Okrągły Stół eksponowany w Pałacu Prezydenckim w 30. rocznicę obrad

Obrady Okrągłego Stołu rozpoczęły się 6 lutego 1989 r. Oficjalnie stanowiły one spotkanie dwóch stron określanych jako „koalicyjno-rządowa" i „opozycyjno-solidarnościowa". Przedstawiciele Kościoła katolickiego mieli status obserwatorów. Liderami strony rządowej byli **Czesław Kiszczak** i **Aleksander Kwaśniewski**, a strony opozycyjnej – **Lech Wałęsa**, **Tadeusz Mazowiecki** i **Bronisław Geremek**. Ostateczne **porozumienie** podpisano **5 kwietnia**. **Opozycja** zyskiwała możliwość **legalnej działalności** i **udziału w wyborach parlamentarnych**, które miały się wkrótce odbyć.

decyzje Okrągłego Stołu

Uzgodnione zasady głosowania **nie miały jednak w pełni demokratycznej formy**. Aż **65% mandatów do Sejmu** z góry przeznaczono **dla stronnictw i organizacji należących do obozu władzy**. Jedynie o pozostałe **35% miały swobodnie rywalizować** między sobą komitety wyborcze (zarówno opozycyjne, jak i utworzone przez władze). Zdecydowano o przywróceniu **Senatu**. W wyborach do niego głosowanie miało być już **całkowicie oparte na regułach demokratycznych**.

Rządzący oczekiwali, że dzięki zapewnieniu sobie z góry większości w Sejmie utrzymają władzę w kraju. Ograniczone dopuszczenie opozycji do spraw państwowych chcieli natomiast wykorzystać, aby zdobyć społeczne przyzwolenie na trudne reformy. Przy tym część odpowiedzialności z powodu ich kosztów mogliby zrzucić na opozycję.

„Solidarność" została na nowo zarejestrowana. Kampanię wyborczą do parlamentu oparła na istniejącym od kilku miesięcy **Komitecie Obywatelskim przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność" Lechu Wałęsie**. Na bazie tej organizacji two-

rzono **ruch regionalnych komitetów obywatelskich**. W kampanię zaangażowali się nie tylko działacze opozycyjni, lecz także osoby powszechnie znane (zwłaszcza artyści) oraz Kościół katolicki. Najsilniejszą stroną ruchu był entuzjazm jego uczestników. Komitety obywatelskie miały natomiast niewiele czasu i ograniczone środki na wypromowanie swoich kandydatów. Zgodnie z porozumieniami Okrągłego Stołu uzyskały możliwość wydawania legalnej prasy. Wkrótce zaczęły się ukazywać **dziennik „Gazeta Wyborcza"** pod redakcją **Adama Michnika** i reaktywowany **„Tygodnik Solidarność"** – tak jak w 1981 r. – redagowany przez **Tadeusza Mazowieckiego**. Opozycja mogła także prezentować **audycje wyborcze w radiu i telewizji**.

Festyn wyborczy „Solidarności" na rynku w Tczewie, 27 maja 1989 r.

wybory

Poza „Solidarnością" i stroną rządową własnych kandydatów wystawiły między innymi: KPN, Grupa Robocza i Unia Polityki Realnej Janusza Korwin-Mikkego. Pojawiło się też wielu kandydatów niezależnych. Natomiast Solidarność Walcząca wzywała do bojkotu wyborów.

Pierwsza tura wyborów odbyła się **4 czerwca 1989 r.**, a druga – dwa tygodnie później. **Komitety obywatelskie** zdobyły **całość liczącej 35% puli mandatów do Sejmu**, jaka była objęta wolnymi wyborami, oraz **99 ze 100 miejsc w Senacie**. Co więcej, „Solidarność" przed drugą turą wskazywała w niektórych wypadkach wyborcom, kogo wybierać z list obozu władzy. W efekcie dostała się z nich do Sejmu znaczna grupa osób bardziej skłonnych do porozumiewania się z opozycją i do dalszych ustępstw. **Wyniki głosowania zachwiały planami rządzących, którzy nie przewidzieli rozmiarów klęski, jaka ich spotkała**. Mimo że wybory nie były naprawdę demokratyczne (określono je jako „kontraktowe"), **pokazały, jakie są polityczne sympatie społeczeństwa**.

Następstwa wyborów czerwcowych

W lipcu 1989 r. Zgromadzenie Narodowe (połączone Sejm i Senat) na przywrócony **urząd prezydenta** wybrało – **przewagą zaledwie jednego głosu – Wojciecha Jaruzelskiego**. Ustąpił on jednocześnie z funkcji **I sekretarza KC PZPR**, którą objął po nim aktualny premier **Mieczysław Rakowski**.

Rząd podjął decyzję o **„urynkowieniu cen żywności"** z dniem 1 sierpnia. Oznaczało to, że zaprzestaje ustalania cen artykułów spożywczych sprzedawanych w sklepach (poza – przejściowo – paroma wyjątkami, jak chleb czy mleko). Jednocześnie zniesiono kartki na mięso. Efektem było natychmiastowe pojawienie się **hiperinflacji** – na poziomie ponad 40% miesięcznie. Za cały 1989 r. wyniosła ona 640%.

W parlamencie posłowie i senatorowie „Solidarności" utworzyli **Obywatelski Klub Parlamentarny** (**OKP**) pod przewodnictwem **Bronisława Geremka**. **Lech Wałęsa** zadeklarował chęć utworzenia rządu wraz z partiami podporządkowanymi dotąd PZPR: **Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym** i **Stronnictwem Demokratycznym**. Z jego ramienia rozmowy prowadził Jarosław Kaczyński. Wymienione stronnictwa postanowiły porzucić dotychczasowego sojusznika i **porozumieć się z opozycją**. Wałęsa przekonał parlamentarzystów OKP do przyjęcia takiego rozwiązania. Rozpoczął się **proces zmiany systemu władzy i stopniowego przejmowania rządów przez solidarnościową opozycję**. Partia komunistyczna znalazła się w sytuacji bez wyjścia, gdyż siłowe rozwiązania na wzór stanu wojennego nie wchodziły w grę wobec braku poparcia dla nich ze strony Moskwy.

Obywatelski Klub Parlamentarny (OKP)

W efekcie **12 września 1989 r.** powstał **rząd na czele z Tadeuszem Mazowieckim**. Był on pierwszym niekomunistycznym premierem w Europie Środkowo-Wschodniej od ponad 40 lat. Z jednej strony można było uznać, że nowy rząd ciągle jeszcze jest przedłużeniem kompromisu Okrągłego Stołu. Nadal zasiadali w nim **ministrowie z PZPR**, a co więcej – objęli oni resorty siłowe. Z drugiej strony było ich tylko czterech, podczas gdy **„Solidarność" reprezentowało dwunastu**

Plakaty przed Pałacem Prezydenckim w Warszawie w 2014 r. reklamujące wystawę zorganizowaną w 25. rocznicę powołania rządu Tadeusza Mazowieckiego

Zdjęcie u góry, wykonane w 1980 r., przedstawia tłum przed bramą Stoczni Gdańskiej otaczający Lecha Wałęsę informującego o podpisaniu porozumień sierpniowych. Po lewej znajduje się plakat wyborczy komitetów obywatelskich „Solidarności" z 1989 r. Wykorzystywał on wizerunek Gary'ego Coopera (czytaj: garego kupera) z westernu *W samo południe* (reż. Fred Zinnemann, czytaj: cineman, USA 1952). Na dole umieszczono zdjęcie z 1989 r. przedstawiające Tadeusza Mazowieckiego w Sejmie po powołaniu jego rządu.

rząd Mazowieckiego

(połowa) członków gabinetu. Pozostałe stanowiska ministerialne objęli czterej przedstawiciele ZSL, trzej z SD i jeden niezależny.

System władzy komunistycznej uległ załamaniu. Rozpoczął się proces demokratyzacji kraju, o którym w coraz większym stopniu decydowali ludzie „Solidarności". Podstawowym zadaniem nowego rządu było ratowanie sytuacji ekonomicznej i **stopniowe przestawienie gospodarki z socjalistycznej na wolnorynkową**. Główną rolę w przekształceniach ekonomicznych odegrał **wicepremier i minister finansów Leszek Balcerowicz**.

zmiany w konstytucji

W grudniu 1989 r. przeprowadzono **zmiany w konstytucji**. Usunięto z niej zapisy wprowadzone w 1976 r. (zobacz rozdz. III.6.). Dopuszczono **pełną swobodę działalności partii politycznych**, które zresztą zaczęły się organizować już wcześniej. **Zapowiedziano rozwój samorządu terytorialnego**.

Rzeczpospolita Polska

Jednocześnie zmieniono nazwę państwa. Z upływem 1989 r. **zakończyły się dzieje Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej**. Od **1 stycznia 1990 r.** kraj znowu nosił nazwę **Rzeczpospolita Polska**. Narodziła się tym samym **III Rzeczpospolita**. Wkrótce

Godło Polski w formie obowiązującej od 1990 r. na znaczku pocztowym z 1992 r.

Wraz ze zmianą nazwy państwa przywrócono też orłowi koronę – wprowadzono wzór godła obowiązujący przed wojną.

samorozwiązanie PZPR

odbył się **XI Zjazd PZPR**, na którym delegaci partyjni zdecydowali o **samorozwiązaniu partii**. Gdy w nocy **z 28 na 29 stycznia 1990 r.** ostatni I sekretarz KC PZPR Mieczysław Rakowski nakazał wyprowadzić z Sali Kongresowej Pałacu Kultury i Nauki sztandar tej partii, w historii Polski dobiegła końca cała epoka.

Kres istnienia „Polski Ludowej" nie miał charakteru rewolucyjnego. Dawny ustrój nie został obalony siłą, lecz **na drodze porozumień i stopniowych przekształceń**. Już we wrześniu 1989 r. rozwiązano ZOMO, a przed końcem roku także ORMO. **Wiosną 1990 r. Milicję Obywatelską przekształcono w Policję** oraz **zlikwidowano Służbę Bezpieczeństwa**. Funkcjonariusze SB, którzy chcieli pozostać w służbie państwowej, musieli się poddać kwalifikacji przed specjalnie powołanymi komisjami weryfikacyjnymi. Około 3/4 z nich uzyskało pozytywne opinie, na podstawie których mogli podjąć pracę w Urzędzie Ochrony Państwa czy w Policji. Zniesiono cenzurę, która w praktyce nie funkcjonowała już od wyborów czerwcowych. Symbolem następującej zmiany politycznej stało się przywrócenie nauczania religii w szkołach publicznych od początku roku szkolnego 1990/1991.

W maju **1990 r.** odbyły się pierwsze od 40 lat **wybory samorządowe**. W lipcu **odwołano** ze stanowisk **ministrów spraw wewnętrznych i obrony narodowej** wywodzących się **z PZPR**. **Wojciech Jaruzelski** podjął decyzję o **ustąpieniu ze stanowiska prezydenta**. Dzięki temu na listopad 1990 r. można było zaplanować wybory nowej głowy państwa.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie przyczyny doprowadziły do rozmów rządu z opozycją u schyłku lat 80. Podaj przyczyny wewnętrzne i zewnętrzne.
2. Wyjaśnij pojęcia: *Magdalenka, Okrągły Stół, „wybory kontraktowe"*.
3. Przedstaw strony uczestniczące w obradach Okrągłego Stołu oraz jego postanowienia. Oceń jego znaczenie.
4. Scharakteryzuj wybory z czerwca 1989 r. i ich wyniki. Jakie były ich konsekwencje? Jakie zmiany ustrojowe nastąpiły w Polsce w 2. połowie 1989 r.? Przedstaw okoliczności, w których doszło do tych przekształceń.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Władze chciały uzyskać świadectwo poparcia społecznego dla koniecznych **reform gospodarczych**. W tym celu przeprowadziły **w listopadzie 1987 r. referendum**, którego wyniki – formalnie nierozstrzygające – w praktyce oznaczały **porażkę obozu władzy**. s. 215
- Pozycję rządzących PRL-em osłabiały **zmiany zachodzące w ZSRR: *pierestrojka*** oraz **odejście Gorbaczowa od doktryny Breżniewa**. s. 217
- Polska **opozycja** działała z coraz większą swobodą. **W 1988 r.**, zwłaszcza w sierpniu, Polskę ogarnęła **fala strajków**. s. 218
- We **wrześniu 1988 r. w Magdalence** rozpoczęły się **poufne rozmowy przywódców państwowych z opozycją**. s. 218
- Na przełomie **zimy i wiosny 1989 r.** trwały **oficjalne negocjacje w ramach Okrągłego Stołu**. Ich efektem była **legalizacja działań opozycji** oraz **decyzja o przeprowadzeniu wyborów parlamentarnych**, które **nie miały** jednak **w pełni demokratycznego charakteru**. s. 218–219
- **Wybory z 4 czerwca 1989 r.** zakończyły się **zdecydowanym sukcesem komitetów obywatelskich „Solidarności"**. Wyniki głosowania dowiodły **braku poparcia społecznego dla obozu władzy komunistycznej**. s. 220
- Zainicjowane przez Lecha Wałęsę **porozumienie Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego** (OKP) **z ZSL i SD** spowodowało, że dotychczasowa, solidarnościowa **opozycja stała się główną siłą** w **rządzie** utworzonym **12 września 1989 r. Premierem** został **Tadeusz Mazowiecki**. s. 221
- **Zmiany w konstytucji** umożliwiły rozwój **systemu wielopartyjnego**. s. 222
- Od **1 stycznia 1990 r.** zmieniono nazwę państwa z Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL) na **Rzeczpospolita Polska**. s. 222
- **W końcu stycznia 1990 r. PZPR** dokonała **samorozwiązania**. s. 222

3. Przemiany polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z procesem przemian w Europie Środkowo-Wschodniej na przełomie lat. 80. i 90. XX w. określanym jako Jesień Narodów;
- dowiesz się, jakie były przyczyny, przebieg i następstwa wojny w Jugosławii.

Jesień Narodów

geneza przemian społeczno-politycznych w krajach socjalistycznych

Problemy społeczne, gospodarcze oraz związane ze **sposobem sprawowania władzy** przybierały coraz bardziej skrajną postać we wszystkich **krajach socjalistycznych**. W państwach tych rozwijały się **ruchy opozycyjne** wobec komunistycznych rządów. Poza tym przynajmniej **część funkcjonariuszy samych partii komunistycznych dostrzegała potrzebę zmian**. Reformy dokonujące się w ZSRR wzmacniały te tendencje. Co więcej, **Gorbaczow namawiał** rządzących w poszczególnych krajach bloku wschodniego **do dialogu z opozycją**. Jednocześnie radzieckie starania o poprawę stosunków z Zachodem, rezygnacja z doktryny Breżniewa oraz osłabienie mocarstwowej pozycji ZSRR skutkowały **stopniowym zmniejszaniem się zależności krajów Europy Środkowo-Wschodniej od Moskwy**.

demokratyczne przemiany w Polsce

W większości państw rządzonych przez komunistów **demokratyczne przemiany** dokonały się **na przełomie lat 80. i 90.** w sposób ewolucyjny i bezkrwawy. Wyjątek stanowiły Rumunia i Jugosławia. Proces zmian – zapoczątkowany rozmowami między władzą a opozycją na przełomie 1988 i 1989 r. – **najszybciej nastąpił w Polsce**. Oddziaływał z kolei na inne kraje bloku komunistycznego. Wystąpienia społeczne i przemiany w Europie Środkowo-Wschodniej w 1989 r., które nasiliły się zwłaszcza jesienią tego roku, określono jako **Jesień Narodów**. Stanowiło to nawiązanie do Wiosny Ludów z połowy XIX w. Choć charakter wydarzeń w tych dwóch okresach był zupełnie inny, podobieństwo polegało na tym, że dążenia wolnościowe wybuchły na dużym obszarze Europy w niewielkim przedziale czasu. Jesień Narodów, w odróżnieniu od Wiosny Ludów, zakończyła się sukcesem.

Ewolucyjna droga demokratyzacji. Węgry, NRD, Czechosłowacja, Bułgaria, Albania

demokratyzacja na Węgrzech

Na Węgrzech nastąpiły zmiany w kierownictwie rządzącej partii komunistycznej. W końcu 1988 r. zezwolono na tworzenie organizacji społecznych, a następnie także niezależnych partii politycznych. Szybko przystąpiono do reform gospodarczych. **Latem 1989 r. władza i opozycja porozumiały się** co do dalszych zmian.

Jesienią rozwiązano partię komunistyczną. Po zwycięskich **wyborach parlamentarnych w marcu 1990 r. opozycja przejęła władzę**.

demokratyzacja w NRD

Przywódca NRD Erich Honecker (czytaj: honeker) uporczywie trwał u władzy mimo zmian zachodzących w bloku sowieckim. Nie akceptował drogi proponowanej przez Gorbaczowa i traktował swój kraj jako **ostoję komunistycznej ideologii**. Opierał się nurtom reformatorskim we własnej partii i odrzucał sugestie rozmów z opozycją. **Jesienią 1989 r.** nasiliły się jednak **protesty społeczne**. Honecker i zwolennicy utrzymania dotychczasowego porządku zostali zmuszeni do **ustąpienia z zajmowanych stanowisk**.

zburzenie muru berlińskiego

9 listopada 1989 r. otwarto granice między NRD a RFN i Berlinem Zachodnim, a nocą **Niemcy przystąpili do burzenia muru berlińskiego**. Upadek komunizmu w NRD umożliwił rozpoczęcie procesu ponownego **zjednoczenia Niemiec**, co nastąpiło ostatecznie **w październiku 1990 r.**

zjednoczenie Niemiec

Berlińczycy wdrapujący się na mur berliński 9 listopada 1989 r. oraz amerykański znaczek pocztowy wyemitowany w 2000 r. w serii „Świętując stulecie", upamiętniający zburzenie muru

Zburzenie muru berlińskiego stało się symbolem odzyskania wolności przez kraje Europy Środkowo-Wschodniej oraz zakończenia zimnej wojny. 9 listopada 1989 r. Berlińczycy z obu części podzielonego miasta zaczęli się wspinać na mur berliński i przekraczać niestrzeżoną już wówczas granicę państwową. W nocy rozpoczęło się rozbijanie muru z pomocą kilofów i młotów. Przez wiele miesięcy kruszono jego kolejne fragmenty. Drobne odłamki muru sprzedawano później jako turystyczne pamiątki. W końcu ostatecznej rozbiórki dokonały profesjonalne firmy.

demokratyzacja w Czechosłowacji

W Czechosłowacji jesienią 1989 r. stolicę kraju, **Pragę**, ogarnęły **demonstracje**. Koordynowało je Forum Obywatelskie utworzone przez antykomunistyczną opozycję. Brutalne akcje milicji nie powstrzymały manifestantów. Ostatecznie w partii komunistycznej podjęto **decyzję o stopniowej demokratyzacji państwa**. Ponieważ wystąpienia protestujących miały pokojowy charakter, wydarzenia w Czechosłowacji nazwano **aksamitną rewolucją**. Pod koniec grudnia 1989 r. **prezydentem** został najbardziej znany **przedstawiciel opozycji** – **Václav Havel**. Opozycja przejęła w pełni władzę po zwycięskich **wyborach parlamentarnych w czerwcu 1990 r.** Ambicje narodowościowe spowodowały, że kraj nie przetrwał jako federacja. 1 stycznia **1993 r.** nastąpił jego **podział na dwa odrębne państwa: Czechy i Słowację**.

demokratyzacja w Bułgarii

W Bułgarii przywódcy państwa początkowo usiłowali zachować nieprzejednaną postawę, a demonstracje starali się powstrzymać z użyciem wojska. Jednak **w listopadzie 1989 r. zwolennicy reform** umacniający się stopniowo **w partii komunistycznej** przeprowadzili **zmiany w jej kierownictwie**. Następnie porozumieli się z opozycją co do przeprowadzenia **wolnych wyborów**. **Komuniści** – zreorganizowani i pod nową nazwą – **wygrali je**. Natomiast **prezydentem kraju** został **przedstawiciel opozycji**. Kolejne **wybory parlamentarne** (**1991 r.**) zakończyły się **zwycięstwem partii opozycyjnych**.

demokratyzacja w Albanii

W Albanii rządzący komuniści zdecydowali się na wprowadzenie demokratycznych reform dopiero w grudniu 1990 r. Wygrali pierwsze wybory, jednak kolejne (1992 r.) zakończyły się ich klęską i utratą władzy.

Václav Havel (1936–2011) z przypiętym znaczkiem wyborczym polskiej „Solidarności"

Rumunia – droga rewolucyjna

rewolucja w Rumunii

W Rumunii – w przeciwieństwie do przedstawionych wcześniej państw – zmiana władzy miała **dramatyczny i krwawy przebieg**. Zarazem przebudowa systemu i demokratyzacja okazały się nie tak gruntowne jak w innych krajach.

Ciąg zdarzeń prowadzących do rewolucji rumuńskiej zapoczątkowały **demonstracje ludności węgierskiej** licznie zamieszkującej Transylwanię (Siedmiogród). W połowie **grudnia 1989 r. w Timişoarze** (węg. Temesvár) Węgrzy wystąpili w obronie miejscowego pastora, którego represjonowano za krytyczne wobec władz wypowiedzi. Pomimo ofiar śmiertelnych protesty społeczne skierowane przeciwko rządzącym **rozszerzały się na inne miasta**. W odpowiedzi sprawujący władzę **Nicolae Ceauşescu** (czytaj: nikolae czałszesku) nakazał zorganizować **w stolicy Rumunii, Bukareszcie**, wiec poparcia dla niego. Jednak **zgromadzony tłum zwrócił się przeciwko komunistycznemu dyktatorowi**. Na stronę ludności przechodziło wojsko. Władzy Ceauşescu natomiast próbowała bronić policja polityczna. W mieście rozgorzały **walki**. Rewolucja rumuńska pochłonęła około 1000 ofiar śmiertelnych.

22 grudnia manifestanci zdobyli pałac prezydencki. Ceaușescu starał się zbiec, został jednak pojmany, osądzony przez doraźny trybunał i wraz z żoną **rozstrzelany**. Jednak **władzę przejęli działacze wywodzący się z partii komunistycznej**. Stworzone przez nich stronnictwo wygrywało kolejne wybory parlamentarne, ale nie przeprowadzało głębszej zmiany systemu ani pełnej demokratyzacji metod sprawowania rządów. **Opozycja sięgnęła po zwycięstwo dopiero w 1996 r.**

Uzbrojeni cywile podczas wydarzeń rewolucyjnych w Rumunii, grudzień 1989 r.

Wojna w Jugosławii

W latach 90. najbardziej tragicznie potoczyły się losy **wieloetnicznej Jugosławii**. Sytuacja w tym państwie była o wiele bardziej złożona niż w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Podziały wewnętrzne miały wielopłaszczyznowy charakter. Już od lat 80. narastały tam przejawy **wrogości między zamieszkującymi państwo narodami** (a także przedstawicielami różnych **religii**). Dla wielu mieszkańców Jugosławii wyczekiwana wolność oznaczała nie tylko zmianę politycznego ustroju, lecz także narodową samodzielność. Po **śmierci Josipa Broz-Tity w 1980 r.** w państwie zaczęły narastać **tendencje odśrodkowe**.

Kryzys gospodarczy lat 80. powodował, że mieszkańcy **zamożniejszych jugosłowiańskich republik**: **słoweńskiej** i **chorwackiej**, niechętnie dokładali się do funkcjonowania biedniejszych części kraju. Jednocześnie **rosła polityczna dominacja Serbów** wywołująca niezadowolenie przedstawicieli innych narodowości. W okresie przemian przełomu lat 80. i 90. w Europie Środkowo-Wschodniej wydarzenia w innych państwach socjalistycznych oddziaływały także na Jugosławię, mimo że nie należała ona do bloku sowieckiego. W tym czasie **przywódca serbskich komunistów Slobodan Milošević** (czytaj: miloszewić) przyjął **nacjonalizm serbski** jako ideologię, dzięki której chciał utrzymać się u władzy. W niektórych regionach (zwłaszcza w **Kosowie**) narastały **lokalne konflikty etniczne**.

Wzrastająca rola serbskiego nacjonalizmu w polityce wewnętrznej wywołała **zaniepokojenie Słoweńców i Chorwatów** oraz nasiliła ich dążenia niepodległościowe. Sytuację komplikował fakt, że **na terenie republiki chorwackiej** istniały obszary zamieszkane przez duże grupy ludności serbskiej. Gdy na początku 1991 r. rozpad Jugosławii zdawał się przesądzony, na tych obszarach ujawnił się **separatystyczny ruch serbski** wspierany przez Miloševicia. **W marcu 1991 r. doszło tam do incydentów na tle narodowościowym**. Padły pierwsze strzały i śmierć ponieśli pierwsze ofiary konfliktu etnicznego w Jugosławii.

niepodległość Chorwacji i Słowenii

wojna w Jugosławii

W czerwcu 1991 r. Słowenia i Chorwacja ogłosiły niepodległość. Wystąpiła przeciw nim Serbia i podporządkowana jej już wówczas jugosłowiańska armia federalna. **Słowenia** – wysunięta najdalej na zachód – **obroniła** świeżo zadeklarowaną **niepodległość** po trwających zaledwie 10 dni walkach. **Wojna serbsko-chorwacka w pierwszej fazie** trwała natomiast **do stycznia 1992 r.**, kiedy to nastąpił **rozejm**. W jej efekcie **około 30% terytorium Chorwacji** znalazło się na

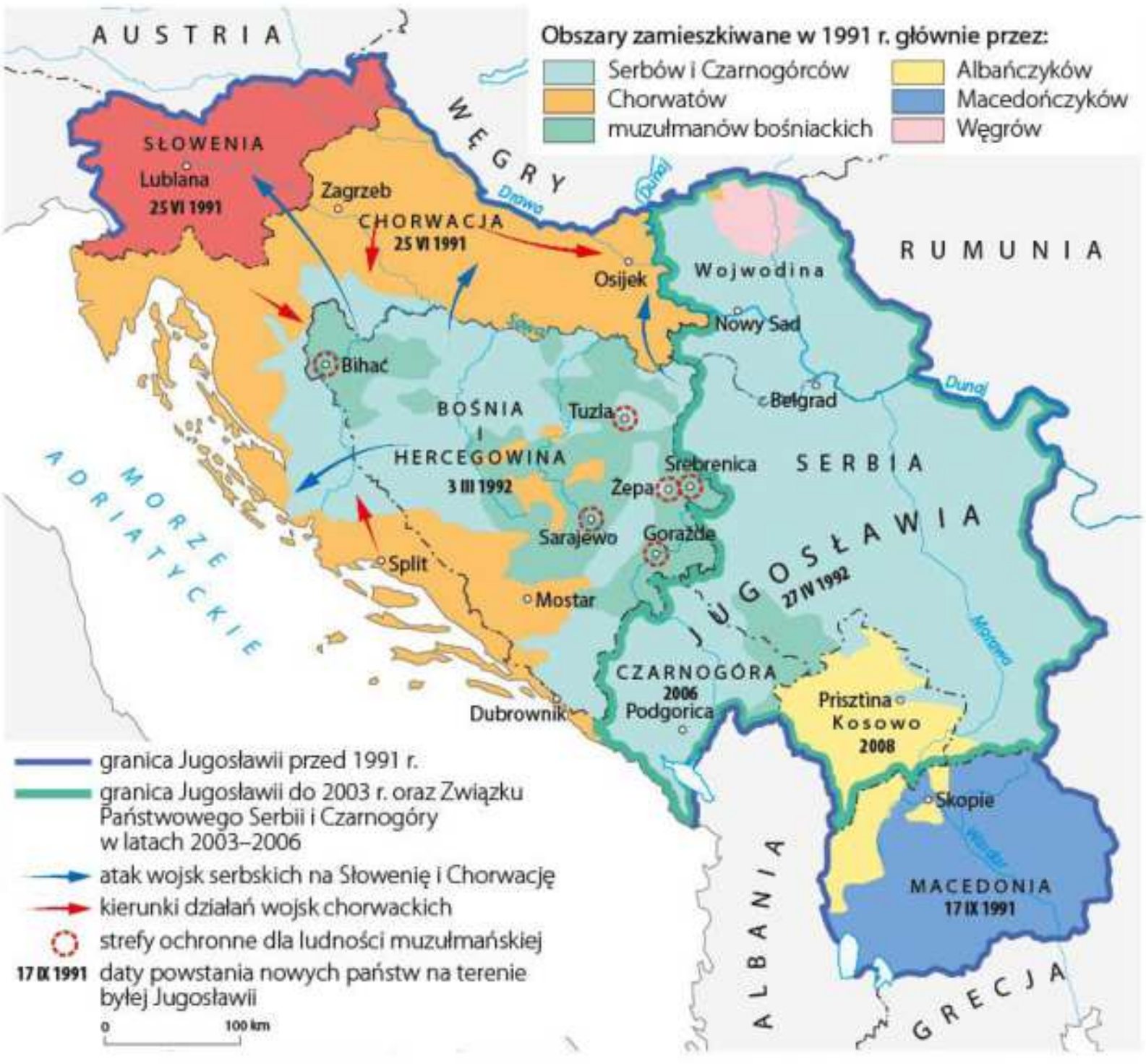
niepodległość Macedonii

niepodległość Bośni i Hercegowiny

3,5 roku **pod okupacją serbską**. Niepodległość proklamowała w tym czasie także **Macedonia**. Podobne zamiary Albańczyków z Kosowa zdusiła natomiast serbska armia. **Po ogłoszeniu w marcu 1992 r. niepodległości przez Bośnię i Hercegowinę, tam przeniosła się główna arena wojny**. W tym przypadku można mówić o trzech stronach konfliktu: miejscowych Serbach, Chorwatach i bośniackich muzułmanach, prowadzących ze sobą nieprzerwanie walki przez 3,5 roku. **W lecie 1995 r. wybuchła na nowo wojna serbsko-chorwacka**.

Chorwaccy żołnierze przygotowują się do ostrzału serbskiego czołgu, czerwiec 1992 r.

Rozpad Jugosławii i przemiany polityczne w regionie w latach 1991–2008

Ćwiczenia

1. Wskaż na mapie – w kolejności ogłaszania niepodległości – kraje, które odłączyły się od państwa jugosłowiańskiego. Przedstaw granice współczesnej Serbii.
2. Wymień państwa stanowiące niegdyś część Jugosławii, które obecnie są członkami Unii Europejskiej, oraz te, które uznano za oficjalnie kandydujące do członkostwa w niej. Poszukaj odpowiednich informacji w internecie.

Zniszczone Sarajewo, 1996 r.

oblężenie Sarajewa

Oblężenie stolicy Bośni i Hercegowiny, Sarajewa, przez wojska serbskie trwało 44 miesiące. Miasto było ostrzeliwane z okolicznych wzgórz i odcięte od dostaw żywności. Od wiosny 1994 r., przez prawie 2 lata, ONZ zaopatrywała je za pomocą mostu powietrznego.

zakończenie wojny w byłej Jugosławii

Działania zbrojne na terenie byłej Jugosławii trwały do października 1995 r. O ich zakończeniu w dużej mierze zadecydowała postawa krajów Zachodu, a zwłaszcza **naloty NATO na pozycje serbskie**, które nastąpiły późnym latem 1995 r. Pod koniec tego roku uzgodniono **porozumienie pokojowe**. Na jego mocy strony toczące ze sobą wojnę **uznawały przedwojenne granice** republik za grani-

ce **niepodległych obecnie państw**. Spośród republik federacyjnych jedynie **Czarnogóra** przez cały okres wojny pozostawała **wraz z Serbią w składzie Jugosławii** (zdecydowała się na **niepodległość** dopiero **w 2006 r.**).

bilans wojny

Wojna pochłonęła **od 200 do 300 tysięcy ofiar śmiertelnych**. 3–4 miliony osób musiały porzucić swoje domy (w przypadku Bośni i Hercegowiny dotyczyło to połowy ludności). W trakcie walk miały miejsce – **dokonywane przez wszystkie strony konfliktu** – zbrodnie wojenne, czystki etniczne, akty ludobójstwa, a także masowe gwałty.

Serbski afisz wyrażający poparcie dla Radovana Karadžicia (czytaj: karadżicia) – poszukiwanego za zbrodnie wojenne byłego serbskiego przywódcy w Bośni i Hercegowinie, Srebrenica, 1998 r.

masakra w Srebrenicy

Srebrenica była jedną z sześciu stref ochronnych dla cywilnej ludności muzułmańskiej, utworzonych przez ONZ w trakcie wojny w Bośni i Hercegowinie. W lipcu 1995 r. Serbowie zaatakowali i zajęli miasto przy biernej postawie wojsk ONZ. Zamordowali ok. 8000 mężczyzn i chłopców. Masakra w Srebrenicy była największą zbrodnią ludobójstwa w Europie od 1945 r. Jedną z osób oskarżonych o nią, a także o inne przestępstwa wojenne, i poszukiwanych od 1997 r. przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii w Hadze był Radovan Karadžić. Aresztowano go dopiero w 2008 r. W 2016 r. skazano go na 40 lat więzienia. W 2019 r. wyrok zaostrzono i zmieniono na dożywotnie pozbawienie wolności. Wydarzeniom w Srebrenicy poświęcony jest wybitny film *Aida* z 2020 r. w reżyserii Jasmili Žbanić.

Po zakończeniu wojny w Jugosławii nierozwiązana pozostawała **sprawa albańska w Kosowie** stanowiącym część Serbii. Działająca od połowy lat 90. Armia Wyzwolenia Kosowa nasilała działania partyzanckie, które **w 1998 r.** wywołały **akcję zbrojną armii serbskiej**. Krwawe walki spowodowały potępienie Serbii przez Radę Bezpieczeństwa ONZ, a **wiosną 1999 r. – interwencję lotniczą NATO**. W jej efekcie **kontrolę nad prowincją przejęły siły międzynarodowe**. W **2008 r. Kosowo ogłosiło niepodległość**. Serbia nie zaakceptowała tego faktu i nadal traktuje Kosowo jako część swojego terytorium państwowego. Uznanie jego niepodległości nastąpiło natomiast ze strony około 100 państw świata, w tym: USA, Wielkiej Brytanii, Francji, Niemiec, a także Polski. Niepodległości Kosowa nie uznają między innymi: Rosja, Chiny, Hiszpania i Grecja. Ze względu na weto Rosji w Radzie Bezpieczeństwa ONZ Kosowo nie jest też uznawane przez tę organizację międzynarodową.

niepodległość Kosowa

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj przebieg procesu przemian ustrojowych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej na przełomie lat 80. i 90. XX w. Podaj najważniejsze podobieństwa i różnice między poszczególnymi państwami.
2. Zastanów się, jakie znaczenie dla procesu demokratyzacji państw bloku socjalistycznego miała postawa ich obywateli i działalność opozycji. Jaką rolę odegrały czynniki wewnętrzne, a jaką – międzynarodowe?
3. Wyjaśnij źródła wojny w Jugosławii i jej następstwa.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Problemy społeczno-gospodarcze** i **polityczne** narastały we wszystkich **państwach socjalistycznych**. Coraz powszechniej dostrzegana potrzeba gruntownych zmian, **rozwój opozycji** oraz wpływ **przemian w ZSRR** stanowiły **przyczyny** wydarzeń z **przełomu lat 80. i 90.** określanych jako **Jesień Narodów**. s. 224
- **Proces zmian najszybciej nastąpił w Polsce** i oddziaływał na inne kraje Europy Środkowo-Wschodniej. s. 224
- W **Polsce**, na **Węgrzech**, w **NRD**, **Czechosłowacji**, **Bułgarii** i **Albanii** procesy **demokratyzacji** miały **charakter ewolucyjny i pokojowy**. s. 224–226
- Symboliczne znaczenie miało **zburzenie muru berlińskiego w listopadzie 1989 r.** W **październiku 1990 r.** nastąpiło **zjednoczenie Niemiec**. s. 225
- **W Rumunii w grudniu 1989 r.** dyktatorskie rządy **Nicolae Ceaușescu** obalono **na drodze rewolucyjnej**, a jego samego rozstrzelano. s. 226
- O przebiegu wydarzeń **w Jugosławii** zadecydowały przede wszystkim **konflikty między narodami** zamieszkującymi to wieloetniczne państwo. s. 227
- **W czerwcu 1991 r. Słowenia i Chorwacja ogłosiły niepodległość**. Zapoczątkowało to **wojnę w Jugosławii**. s. 227–228
- **Niepodległość** ogłosiła także **Macedonia**, a następnie – **Bośnia i Hercegowina**. W tym drugim przypadku skutkiem była **długotrwała, krwawa wojna**, w czasie której doszło m.in. do **oblężenia Sarajewa** i **masakry w Srebrenicy**. s. 228–230
- **Wojna w byłej Jugosławii zakończyła się w końcu 1995 r.** Granice przedwojennych republik federacyjnych stały się granicami państw, które ogłosiły niepodległość. s. 229
- Wojna **w Jugosławii** pochłonęła **od 200 do 300 tys. ofiar śmiertelnych**, a 3 do 4 mln osób musiało opuścić swoje domy. Strony konfliktu dokonały wielu **zbrodni wojennych**, w tym na ludności cywilnej. s. 230

4. Polska w dekadzie lat 90.

NA TEJ LEKCJI:

- zrozumiesz, na czym polegała transformacja gospodarcza w pierwszych latach III RP i jakie były jej następstwa;
- przeczytasz o przemianach w polskim życiu politycznym w latach 90. oraz o problemach, które budziły wówczas kontrowersje;
- poznasz najważniejsze zjawiska w kulturze polskiej lat 90.

Przemiany gospodarcze i społeczne u progu III Rzeczypospolitej

reformy wolnorynkowe

Od początku 1990 r. wprowadzano w życie przyjęty przez Sejm **pakiet ustaw reformujących gospodarkę**. Od nazwiska ówczesnego ministra finansów zyskały one potoczne miano „planu Balcerowicza". **Przedsiębiorstwa państwowe**, stanowiące na razie absolutną większość, **musiały się odtąd wykazywać zyskami**. Jeżeli nie były w stanie na siebie zarobić, upadały – nie mogły już liczyć na dotację z budżetu państwa. Aby wymusić na przedsiębiorstwach racjonalny rachunek ekonomiczny, a przy tym przeciwdziałać inflacji, określono **limit wzrostu wynagrodzeń**, którego przekroczenie oznaczało dla przedsiębiorstwa dodatkowy podatek. Spotkał się on ze szczególną niechęcią społeczną, ponieważ blokował wzrost płac.

Poczyniono pierwsze kroki na drodze do **prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych**. Przystąpiono do **likwidacji PGR-ów**. Powstawały **prywatne banki**. Skończył się monopol państwa na handel zagraniczny. W przemianach własnościowych dużą rolę odgrywał **kapitał zagraniczny**, który uzyskiwał korzystne warunki inwestowania (preferencyjne warunki zakupu przedsiębiorstw, zwolnienie z podatku od ponadnormatywnych wynagrodzeń, łatwość transferu zysków za granicę). Polscy przedsiębiorcy – dopiero rozpoczynający działalność gospodarczą – odczuwali, że są traktowani gorzej od zagranicznych.

ograniczenie inflacji

Rządowi udało się w ciągu kilku miesięcy **zredukować inflację**. Natomiast **spadła znacząco produkcja przemysłowa**. Przyczynami tego były między innymi zmiana struktury produkcji, upadek części przedsiębiorstw i zmniejszony popyt wynikający ze zubożenia znacznej części społeczeństwa. Pojawiło się – i stale narastało przez kolejne kilkanaście lat – **bezrobocie** (szczytowy poziom 21% osiągnęło na przełomie 2003 i 2004 r.).

bezrobocie

Zabudowania dawnego PGR-u w Nowym Adamowie w pobliżu Łodzi

PGR-y stopniowo likwidowano w latach 90., a ich majątek i ziemię sprzedawano. Te działania stanowiły element procesu prywatyzacji majątku państwowego. Jednocześnie powodowały bezrobocie wśród dawnych pracowników państwowych gospodarstw, a skutki ich upadku stały się jednym z symboli kosztów społecznych, jakie przyniosły ze sobą reformy wolnorynkowe.

powstawanie prywatnych przedsiębiorstw

Budowanie w Polsce systemu wolnorynkowego umożliwiło **rozwój aktywności gospodarczej obywateli** oraz powstawanie **prywatnych przedsięwzięć** handlowych i produkcyjnych. Jednak **większość społeczeństwa nie była przygotowana na szok związany z kosztami przeprowadzenia reform gospodarczych**. Nie znała poza tym realiów funkcjonowania gospodarki kapitalistycznej i z trudem przystosowywała się do jej wymogów na rynku pracy. **Brak zagwarantowania bytu materialnego przez państwo wywoływał lęk i poczucie bezradności**. Także narastające rozwarstwienie majątkowe społeczeństwa budziło wiele niechęci. Niskie dochody i trudności materialne stanowiły przyczynę **emigracji zarobkowej**.

brak bezpieczeństwa socjalnego

Problemem, który podnoszono w okresie rodzenia się wolnego rynku w Polsce, była kwestia określana jako **uwłaszczenie się nomenklatury**. Zjawisko to miało swoje korzenie jeszcze w czasach rządu Mieczysława Rakowskiego. Nastąpiły wtedy pierwsze kroki zmierzające do komercjalizacji przedsiębiorstw państwowych; dopuszczono też legalny obrót walutami (pojawiły się kantory). Przyjęte rozwiązania prawne pozwalały na **przekazywanie majątku** należącego do zakładów państwowych w użytkowanie powstającym wówczas **prywatnym spółkom**. Dało to osobom związanym z władzami partyjno-państwowymi oraz kierującym państwowymi przedsiębiorstwami możliwość przejęcia kontroli nad częścią zasobów państwa. Miały one też ułatwioną drogę do rozpoczęcia działalności gospodarczej wcześniej niż inni. Sieć kontaktów, którą dysponowały, zapewniała im możliwość szybkiego rozwinięcia biznesu i ułatwiała konkurowanie z przedsiębiorcami niemającymi takich wpływów.

Nomenklatura – ogół stanowisk w aparacie administracyjnym oraz w zakładach pracy w „Polsce Ludowej", których obsada należała do uprawnień organów PZPR różnych szczebli. Z końcem PRL-u ich liczba zbliżała się do 300 tysięcy. Mianem nomenklatury określano też czasem elitę partyjną wraz z ogółem osób bezpośrednio od niej zależnych.

W opisany sposób elity władzy PRL-u starały się przekształcić w elity finansowe nowej Rzeczypospolitej. Takie procesy zachodziły wówczas we wszystkich krajach bloku wschodniego, przy czym w Polsce nie miały tak masowego charakteru.

Rozpad obozu solidarnościowego. Pierwsze wolne wybory prezydenckie i parlamentarne

Życie polityczne nabierało tempa, a debaty ideologiczne prowadziły do różnicowania się zapatrywań na przyszłość kraju. Szybko powstało w Polsce wiele **partii politycznych**. Pierwszą było Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe, które utworzono jeszcze przed narodzinami III RP – w październiku 1989 r.

Działacze rozwiązanej PZPR stworzyli kilka ugrupowań, z których poważną rolę odegrała **Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej** (**SdRP**) na czele z **Aleksandrem Kwaśniewskim** i **Leszkiem Millerem**. ZSL z kolei połączyło się z niektórymi grupami niezależnych działaczy ludowych i utworzyło **Polskie Stronnictwo Ludowe** (**PSL**).

rozpad obozu solidarnościowego

W zróżnicowanym światopoglądowo **obozie solidarnościowym** utrzymywana w epoce działalności opozycyjnej względna **jedność coraz wyraźniej się kruszyła**. Przedmiotem kontrowersji była polityka rządu Tadeusza Mazowieckiego. Część członków Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego wyrażała niezadowolenie z tej polityki i **stawiała gabinetowi ministrów Mazowieckiego zarzuty** dotyczące zbyt powolnego przeprowadzania zmian ustrojowych i braku rozliczenia PRL-owskiej ekipy władzy. Jednocześnie politycy ci krytykowali rząd za gwałtowność przekształceń gospodarczych odbijających się na poziomie życia ludności. W maju 1990 r. utworzyli oni **Porozumienie Centrum** (**PC**) na czele z **Jarosławem Kaczyńskim**. Wysuwali **Lecha Wałęsę** na **urząd prezydencki**, który miał być na nowo obsadzony po decyzji Wojciecha Jaruzelskiego o ustąpieniu z tego stanowiska i przyjęciu przez Sejm ustawy skracającej jego kadencję.

Kandydatem na prezydenta wysuwanym przez **zwolenników dotychczasowej polityki rządu** był **Tadeusz Mazowiecki**. W lipcu 1990 r. utworzyli oni **Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna** (**ROAD**) na czele ze **Zbigniewem Bujakiem** i **Władysławem Frasyniukiem**.

Kampania prezydencka przyniosła ostre starcie między politykami popierającymi jednego z dwóch kandydatów wywodzących się z „Solidarności". **Przypieczętowało to rozpad obozu solidarnościowego**, który zresztą był nieunikniony w sytuacji rodzenia się demokratycznego systemu politycznego i wielości koncepcji dotyczących przyszłości Polski. Tworzył on możliwość rozwoju systemu wielopartyjnego.

Nowy prezydent miał zostać wybrany – zgodnie z nowelizacją konstytucji przeprowadzoną we wrześniu 1990 r. – **w wyborach powszechnych**, a nie obrany przez Zgromadzenie Narodowe, jak poprzedni. Wybory odbyły się **jesienią 1990 r.** Pierwsza tura przyniosła zaskakujące wyniki. Najwięcej głosów uzyskał wprawdzie Lech Wałęsa, ale Tadeusz Mazowiecki był dopiero trzeci, ponieważ drugie miejsce zajął **Stanisław Tymiński**. Była to postać zupełnie nowa w polityce – emigrant, przedsiębiorca posiadający firmy w Kanadzie i Peru. Przedstawiał się jako milioner, który dzięki swoim doświadczeniom potrafi wyprowadzić kraj

Plakat wyborczy Lecha Wałęsy z kampanii przed wyborami prezydenckimi w 1990 r.

Lech Wałęsa prezydentem

z trudności gospodarczych i zapewnić ludziom dostatek. Jego kampania była skierowana do osób rozczarowanych i sfrustrowanych przemianami w kraju. W decydującej turze **zwyciężył Lech Wałęsa** – uzyskał 74% głosów. **Prezydenturę objął w grudniu 1990 r.** W otoczeniu nowego prezydenta główną rolę odgrywali bracia **Jarosław i Lech Kaczyńscy**.

Tadeusz Mazowiecki zrezygnował z funkcji premiera. **Nowy rząd** opierał się głównie na **Kongresie Liberalno-Demokratycznym** (**KLD**) – partii popierającej Lecha Wałęsę. Jej liderami byli między innymi **Jan Krzysztof Bielecki** (nowy premier) i **Donald Tusk**. Ministrem finansów pozostawał Leszek Balcerowicz. Ten gabinet określono mianem „rządu kontynuacji", gdyż pozostał on przy dotychczasowych założeniach reform ekonomicznych. Jego sukcesem było **uzyskanie umorzenia prawie połowy polskiego długu zagranicznego**. Rozwijająca się prywatna przedsiębiorczość zapewniała dostępność towarów i usług na rynku. Jednak przeciętne pensje były niskie. Ponadto narastało wciąż zróżnicowanie majątkowe społeczeństwa.

Jacek Kuroń rozdaje darmową zupę, Gorzów Wielkopolski, sierpień 1991 r.

Kuroń w latach 1989–1993 dwukrotnie pełnił funkcję ministra pracy i polityki socjalnej. Był pomysłodawcą wydawania na ulicach posiłku najuboższym – najczęściej zupy grochowej nazywanej powszechnie od jego nazwiska kuroniówką. W ten sam sposób określano też zasiłek dla bezrobotnych.

Na wiosnę 1991 r. różne formacje popierające Tadeusza Mazowieckiego utworzyły **Unię Demokratyczną** (**UD**) – partię raczej umiarkowaną, prezentującą szeroki przekrój poglądów politycznych. Wokół SdRP wykształciła się koalicja pod nazwą **Sojusz Lewicy Demokratycznej** (**SLD**). Na prawicy powstała **Wyborcza Akcja Katolicka** (**WAK**), w której najważniejszą partią było Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe (**ZChN**) na czele z **Wiesławem Chrzanowskim**.

wybory parlamentarne w 1991 r.

Kadencja parlamentu „kontraktowego", który nie stanowił demokratycznej reprezentacji poglądów społecznych, została **skrócona** i **w październiku 1991 r.** odbyły się **nowe wybory**. Ówczesna ordynacja wyborcza sprzyjała **rozproszeniu mandatów między wiele ugrupowań**. Ostatecznie do Sejmu wprowadziło swoich posłów aż 29 komitetów wyborczych (z których część była ponadto koalicjami). **Najwięcej mandatów zdobyły Unia Demokratyczna** (62) **i SLD** (60) – partie centrum i lewicy. Wbrew temu wybory okazały się jednak **sukcesem prawicy**, która w sumie zdobyła przewagę w Sejmie, chociaż była **podzielona na wiele ugrupowań**. **Rząd stworzył Jan Olszewski z PC**. Do jego głównych haseł należały **lustracja i dekomunizacja**.

kontynuacja rządów post-solidarnościowych

lustracja

Lustracja – w krajach postkomunistycznych procedura ujawniania współpracy z komunistycznymi służbami bezpieczeństwa osób pełniących funkcje publiczne; niekiedy wiązała się z zakazem dalszego pełnienia takich funkcji.

dekomunizacja

Dekomunizacja – koncepcja rozliczenia oraz odsunięcia od wpływów politycznych i ewentualnie także gospodarczych osób należących w przeszłości do partii komunistycznej oraz współtworzących system władzy w krajach bloku komunistycznego.

Kontynuacja przemian politycznych, ustrojowych i gospodarczych

Lech Wałęsa chciał realizować wizję silnej władzy prezydenckiej, której w dużej mierze byłby podporządkowany rząd, przy drugoplanowej roli parlamentu. Jednak większość sił politycznych nie miała zamiaru udzielać prezydentowi bezwarunkowego poparcia, a nawet jego bliscy współpracownicy często wchodzili z nim w **konflikty**. **Bracia Kaczyńscy opuścili Kancelarię Prezydenta już jesienią 1991 r.** Drogi Wałęsy i prawicy zdecydowanie się rozeszły. Prezydent był przez nią oskarżany o nie dość zdecydowane zwalczanie wpływów komunistów w państwie.

Decydująca rozgrywka polityczna nastąpiła po tym, jak Sejm **w maju 1992 r.** przyjął **uchwałę lustracyjną**. Zobowiązywała ona ministra spraw wewnętrznych do przygotowania informacji na temat osób pełniących wysokie funkcje państwowe, które w okresie PRL-u były współpracownikami SB. Już po tygodniu ówczesny minister **Antoni Macierewicz przesłał do Sejmu listę** 64 osób (członków rządu, parlamentarzystów) **zarejestrowanych w archiwach SB jako agenci**. Odrębna lista **podejrzanych**, przeznaczona do wiadomości jedynie osób piastujących najwyższe stanowiska, zawierała tylko dwa nazwiska: **prezydenta Lecha Wałęsy i marszałka Sejmu Wiesława Chrzanowskiego**. Brakowało informacji na temat wiarygodności dokumentów SB. Reakcją prezydenta i partii pozostających poza

Hanna Suchocka

Suchocka (ur. 1946 r.) była pierwszą kobietą, która stanęła na czele polskiego rządu. Jej kandydatura była możliwa do przyjęcia przez wchodzące do koalicji partie prawicy, ponieważ Suchocka należała w Unii Demokratycznej do skrzydła konserwatywnego i często odwoływała się do wartości chrześcijańskich.

koalicją rządową było oskarżenie premiera i jego ministra o chęć destabilizacji państwa. Z inicjatywy Lecha Wałęsy **rząd został odwołany przez Sejm** większością 273 głosów za wobec 119 przeciw. Przeciwko zdymisjonowaniu rządu Olszewskiego głosowała większość polityków prawicy – przede wszystkim ZChN i PC.

Po długich negocjacjach następny gabinet ministrów utworzyła **Hanna Suchocka z Unii Demokratycznej**. Jej rząd tworzyła szeroka centro-prawicowa koalicja ośmiu partii, zdominowana przez UD, KLD i ZChN.

Koszty społeczne reform gospodarczych były przyczyną konfliktów między gabinetem Hanny Suchockiej a grupami wysuwającymi żądania socjalne – zwłaszcza „Solidarnością". Doszło do strajków, demonstracji i blokad dróg. **W maju 1993 r. rząd został zdymisjonowany przez Sejm** (większością zaledwie jednego głosu). **Lech Wałęsa** wykorzystał wówczas nowe uprawnienie nadane mu przez uchwaloną pół roku wcześniej **„małą konstytucję"** i **rozwiązał parlament**.

wybory parlamentarne w 1993 r.

Przedterminowe wybory odbyły się **we wrześniu 1993 r.** według **nowej ordynacji wyborczej**. Do Sejmu wchodziły tylko te partie, które zdobyły co najmniej 5% głosów, i koalicje z poparciem przekraczającym 8%. Miało to zapobiec rozdrobnieniu politycznemu w parlamencie, które było dotąd przyczyną trudności w tworzeniu stabilnych i sprawnie działających koalicji rządowych. W wyniku wyborów **ugrupowania wywodzące się z obozu solidarnościowego** znalazły się w mniejszości i **straciły władzę**. Nowy rząd opierał się na **koalicji SLD z PSL**, a więc na partiach politycznych wyrosłych z formacji rządzących w okresie PRL-u. Także **wybory prezydenckie z 1995 r. wygrał** przedstawiciel tego obozu politycznego – kandydat SLD **Aleksander Kwaśniewski**, który w drugiej turze pokonał Lecha Wałęsę.

przejęcie władzy przez obóz postkomunistyczny

Aleksander Kwaśniewski prezydentem

Aleksander Kwaśniewski odbiera gratulacje po wyborach prezydenckich w 1995 r.

W latach 80. Kwaśniewski (ur. 1954 r.) odpowiadał w PZPR oraz w rządzie za sprawy młodzieży i kultury fizycznej. Był jednym z liderów strony rządowej podczas obrad Okrągłego Stołu. W 1. połowie lat 90., do momentu objęcia prezydentury w grudniu 1995 r., był przewodniczącym SdRP, a także klubu parlamentarnego SLD. W 2000 r. ponownie wygrał wybory prezydenckie, tym razem w I turze głosowania.

Zmiana sympatii politycznych wyborców wynikała ze zniechęcenia społeczeństwa sporami w obrębie obozu solidarnościowego oraz panującą trudną sytuacją bytową. Z przejęciem rządów przez lewicę wiązano nadzieje na powrót socjalnego bezpieczeństwa. W praktyce radykalniejsza zmiana w polityce ekonomicznej nie nastąpiła. Nowy gabinet **kontynuował reformy niezbędne, aby polska gospodarka stała się w pełni wolnorynkowa**.

Od 1991 r. trwały prace nad nową konstytucją, gdyż formalnie obowiązywała wciąż ta z 1952 r., z poprawkami wprowadzonymi pod koniec 1989 r. Jako rozwiązanie przejściowe przyjęto w październiku 1992 r. „małą konstytucję", która regulowała stosunki między władzą ustawodawczą a wykonawczą (wzmacniała tę ostatnią). Trudności w osiągnięciu przez najważniejsze siły polityczne porozumienia spowodowały, że dopiero **wiosną 1997 r.** parlament uchwalił nową **Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej**. **Weszła** ona **w życie w październiku** po zaakceptowaniu jej przez obywateli w referendum. Ukształtowała **ustrój Polski** jako **parlamentarno-gabinetowy**, ze stosunkowo słabą władzą prezydenta i silną pozycją premiera.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Prawica – pozostająca w opozycji, a w ogromnej części nawet poza parlamentem – **zjednoczyła się przed wyborami 1997 r.** jako **Akcja Wyborcza „Solidarność"** (**AWS**). Dzięki temu osiągnęła dobry wynik i utworzyła **rząd w koalicji z Unią Wolności** (**UW**), powstałą z połączenia UD i KLD. **Premierem został Jerzy Buzek**. Jako pierwszy w dziejach III Rzeczypospolitej sprawował tę funkcję przez całą czteroletnią kadencję parlamentu, choć UW wystąpiła z koalicji w 2000 r. Dziełem tego rządu były **cztery reformy** – ważne, choć później oceniane niejednoznacznie. Reforma **administracyjna** zmniejszała liczbę województw z 49 do 16 i stworzyła nowy szczebel – powiaty. **Oświatowa** skracała naukę w szkole podstawowej z 8 do 6 lat, wprowadzała trzyletnie **gimnazja** i trzyletnie (dotychczas czteroletnie) licea oraz czteroletnie (dotychczas pięcioletnie) technika. Pozostałe dwie reformy dotyczyły **systemu emerytalnego** oraz **służby zdrowia**.

wybory parlamentarne w 1997 r.

rząd prawicy i centrum

reformy nowego rządu

Kultura w latach 90. XX w.

Ludzie kultury wraz z upadkiem PRL-u uzyskali możliwość tworzenia bez ograniczeń ze strony cenzury i w poczuciu, że nie grożą im ewentualne represje ze strony władz. Jednak utracili jednocześnie w dużej mierze wsparcie finansowe państwa i musieli nauczyć się uwzględniania praw wolnego rynku. Lata 90. były dla kultury szczególnie trudne. W kraju, który powoli wychodził z zapaści gospodarczej, znalazło się niewiele środków na twórczość artystyczną. Ponadto odbiorców kultury złaknionych rozrywki w stylu zachodnim fascynowały często jej najbardziej komercyjne formy, które dotychczas były dostępne w ograniczonym stopniu.

Mimo wszystko w omawianej dekadzie rozwinęły się talenty wielu twórców, którzy trwale zapisali się w polskiej kulturze. W dziedzinie **literatury** jeszcze pod koniec lat 80. zadebiutował **Paweł Huelle** (czytaj: hile). Jego powieść ***Weiser Dawidek*** była nostalgiczną opowieścią o dzieciństwie niepozbawionym problemów. W następnych latach ukazywały się regularnie jego kolejne utwory prozatorskie i poetyckie. Jednym z najbardziej cenionych i poczytnych pisarzy stał się **Jerzy Pilch** (autor m.in. powieści ***Bezpowrotnie utracona leworęczność*** i ***Pod Mocnym Aniołem***). W swoich książkach przedstawiał bohaterów przegranych, słabych bądź ze-

literatura

pchniętych na margines nowej rzeczywistości społecznej. Mimo że rzeczywistość, którą opisywał, nie była radosna, potrafił złagodzić jej obraz humorem.

Andrzej Stasiuk (***Mury Hebronu***, ***Opowieści galicyjskie***, ***Jadąc do Babadag***) stał się piewcą zatrzymanego w miejscu czasu oraz prowincji, która nie poddaje się łatwo zmianom. Opisywał zamieszkujących ją ludzi, którym było nieśpieszno do nowoczesności rozumianej na modłę Zachodu. **Olga Tokarczuk** (***Prawiek i inne czasy***, ***Dom dzienny, dom nocny***) – przyszła noblistka – odrzuciła dosłownie rozumiany realizm i nasyciła opisywane światy elementami mitu i cudowności. Spośród dzieł autorów tworzących już od kilku dekad najważniejszą powieścią był ***Widnokrąg*** **Wiesława Myśliwskiego**. Mistrzem literatury rozrywkowej okazał się **Andrzej Sapkowski** – autor ***Sagi o wiedźminie*** należącej do gatunku fantasy.

Geralt z Rivii – bohater *Sagi o wiedźminie* Andrzeja Sapkowskiego na polskim znaczku pocztowym z 2016 r.

poezja

W poezji najgłośniejsze stały się nazwiska twórców „pokolenia brulionu": **Marcina Świetlickiego** i **Jacka Podsiadły**. **Wisława Szymborska**, poetka należąca do starszego pokolenia, otrzymała w **1996 r. Literacką Nagrodę Nobla** za „poezję, która z ironiczną precyzją pozwala historycznemu i biologicznemu kontekstowi ukazać się we fragmentach ludzkiej rzeczywistości" – jak głosiło uzasadnienie Komitetu Noblowskiego.

film

W sztuce filmowej najważniejszym dziełem początku lat 90. była ***Ucieczka z kina „Wolność"*** w reżyserii **Wojciecha Marczewskiego**. Film odzwierciedlał rzeczywistość społeczną oraz wybory etyczne schyłku PRL-u. W końcu dekady **Krzysztof Krauze** w ***Długu*** za pomocą sensacyjnej fabuły zaprezentował następstwa przemian społeczno-ekonomicznych pierwszych lat III Rzeczypospolitej. Lata 90. to okres rozwoju dwojga niezwykłych indywidualności: **Doroty Kędzierzawskiej** (***Wrony***, ***Nic***) i **Jana Jakuba Kolskiego** (***Jańcio Wodnik***). Wciąż tworzyli niektórzy dawni mistrzowie – **Andrzej Wajda** (rozpoczynający dekadę ***Korczakiem***, a kończący adaptacją ***Pana Tadeusza*** Adama Mickiewicza) czy **Kazimierz Kutz** (***Zawrócony***). Największe przeboje filmowe tego czasu sięgały po wzorce gatunkowe kina amerykańskiego – najchętniej po formułę filmu sensacyjnego, czego przykładem były niezwykle popularne ***Psy*** **Władysława Pasikowskiego**. **Juliusz Machulski** wyreżyserował komedię sensacyjną ***Kiler***, a Jacek Bromski komedię obyczajową *U Pana Boga za piecem*.

Część polskich **reżyserów** nadal tworzyła **za granicą**, choć teraz decydowały o tym względy finansowe, a nie polityczne. Był to szczególnie dobry okres w twórczości **Agnieszki Holland** (***Europa, Europa***, ***Całkowite zaćmienie***, ***Plac Waszyngtona***). Poza krajem zaczął wówczas kręcić filmy także **Krzysztof Kieślowski** (***Podwójne życie Weroniki***, trylogia ***Trzy kolory***).

muzyka

Na scenie muzycznej najwyżej cenionymi wykonawcami **rockowymi**, debiutującymi w latach 90., były zespoły **Hey**, **Wilki** i **O.N.A.** oraz wokalistki **Edyta Bartosiewicz** i **Renata Przemyk**, a pod koniec dekady – zespół **Myslovitz**. Spośród zespołów działających od poprzedniego dziesięciolecia największe uznanie zyskały **Kult** i **T.Love**. Wielki sukces komercyjny odniosła **Budka Suflera** – zespół grający od lat 70., a w dziedzinie muzyki **pop** – między innymi zespół **Varius Manx** czy piosenkarka **Edyta Górniak**. Popularność w Polsce – z opóźnieniem w stosunku do krajów zachodnich – zaczął zdobywać **hip hop**. W 2. połowie lat 90. stał się już dla młodych słuchaczy jednym z najważniejszych nurtów muzycznych. Wśród należących do niego zespołów popularność zdobyły formacje **Kaliber 44**, a zwłaszcza **Paktofonika**.

sztuki plastyczne

Sztuki plastyczne ogromnie się zróżnicowały. Bez wątpienia znaczącą rolę odegrało przyswojenie przez polskich artystów trendów **postmodernistycznych**, trudno jednak wskazać jedną dominującą tendencję. Malała rola tradycyjnych form – malarstwa i rzeźby. Artyści chętniej wybierali sztukę wideo, instalacje artystyczne czy happeningi. Szczególnie eksponowane miejsce zajął nurt określany jako **sztuka krytyczna** – odnoszący się z rezerwą do sytuacji społecznej i obyczajowej Polski, często sięgający po prowokację jako środek artystyczny. Nurt ten reprezentowali między innymi **Katarzyna Kozyra** oraz **Paweł Althamer**. Z końcem omawianego okresu wyjątkowy rozgłos zyskała twórczość **Wilhelma Sasnala**, koncentrującego się wówczas na polemice z wyobrażeniami kształtowanymi przez kulturę masową. Ponadto wśród najważniejszych artystów tworzących w latach 90. należy wymienić jeszcze **Mirosława Bałkę**, **Zbigniewa Liberę** i **Artura Żmijewskiego**.

Katarzyna Kozyra, rzeźba-instalacja *Piramida zwierząt*, 1993 r.

Elementem instalacji był także film wideo ukazujący ubój konia w rzeźni. Kontrowersyjna praca autorki miała zwrócić uwagę na problem odsuwania śmierci poza horyzont świadomości współczesnego człowieka. Prace Kozyry są związane z takimi tematami, jak: przemijanie, cierpienie, ciało i jego wizerunki.

Budynek Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, 1999 r.

Siedziba Biblioteki UW jest uważana za jedno z najciekawszych dzieł architektonicznych w Polsce lat 90. Budynek ma cechy architektury postmodernistycznej, która w tej dekadzie była bardzo rozpowszechniona, ale nie są one dominujące. Istotnym elementem całej koncepcji stało się umieszczenie na dachu budynku ogrodu, przez co nadano całości ekologiczny wymiar.

PYTANIA I POLECENIA

1. Oceń proces transformacji gospodarczej w Polsce i przedstaw jego następstwa.
2. Sporządź kalendarium najważniejszych zmian ustrojowych w Polsce w latach 90. XX w. Wyjaśnij, na czym one polegały i w jaki sposób kształtowały życie polityczne.
3. Przedstaw kwestie, które stanowiły główny przedmiot kontrowersji politycznych w pierwszej dekadzie istnienia III Rzeczypospolitej.
4. Omów przyczyny i następstwa rozpadu obozu solidarnościowego.
5. Wyjaśnij, na czym polegał spór wokół dekomunizacji i lustracji.
6. Przedstaw sytuację kultury polskiej w latach 90. Omów najważniejsze zjawiska i osiągnięcia jej twórców.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Od początku 1990 r. trwał **proces szybko postępujących reform ekonomicznych**, których **celem** było **przekształcenie polskiej gospodarki w wolnorynkową**. s. 232
- **Sukcesem** rządu było **ograniczenie inflacji**. **Spadek produkcji** oraz związane z nim **bezrobocie** stanowiły najpoważniejsze **problemy**. s. 232
- Nastąpiło pobudzenie **prywatnej przedsiębiorczości**. Dużą część społeczeństwa niepokoił jednak **brak bezpieczeństwa socjalnego**. s. 233
- W związku z pierwszymi powszechnymi wyborami prezydenckimi doszło **do rozpadu obozu solidarnościowego** na **zwolenników Lecha Wałęsy** oraz **Tadeusza Mazowieckiego**. s. 234
- **W końcu 1990 r. prezydentem** wybranym w wyborach powszechnych **został Lech Wałęsa**. s. 235
- W pierwszych w pełni demokratycznych **wyborach parlamentarnych** (**październik 1991 r.**) **zwyciężył obóz solidarnościowy**, zwłaszcza **partie prawicowe**. Jednak **parlament** był bardzo **rozdrobniony**, a **koalicje – niestabilne**. s. 236
- Przedmiot gorących sporów politycznych stanowiły **kwestie lustracji i dekomunizacji**. s. 236
- W wyniku przyśpieszonych wyborów parlamentarnych **w 1993 r. władzę przejęła lewicowa koalicja SLD z PSL**. s. 237
- **Wybory prezydenckie w 1995 r.** wygrał **Aleksander Kwaśniewski z SLD**. s. 237
- **W 1997 r. uchwalono nową konstytucję**, która ukształtowała **ustrój Polski** jako **parlamentarno-gabinetowy**. s. 238
- W wyborach **1997 r. sukces odniosły AWS i UW**, a premierem został **Jerzy Buzek**. s. 238
- **Kultura w latach 90.** musiała zmierzyć się z wymaganiami wynikającymi z reguł działania wolnego rynku i dysponowania niewielkimi środkami. Mimo to wiele wybitnych osobowości twórczych zaistniało w tym okresie. s. 238–240

5. Unia Europejska. Polska w strukturach Zachodu

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o narodzinach i rozwoju Unii Europejskiej jako kolejnym etapie procesu integracji Europy;
- prześledzisz działania Polski w zakresie polityki zagranicznej i jej starania o przystąpienie do NATO i Unii Europejskiej.

Kontynuacja procesu integracji Europy – powstanie Unii Europejskiej

powstanie Unii Europejskiej

W 1992 r. w holenderskim mieście **Maastricht** podpisano **Traktat o Unii Europejskiej**. Unię zawiązało **12 krajów wchodzących w tym czasie w skład EWG** (zobacz rozdz. II.9.). Unia miała być jednolitym rynkiem w pełni wolnego przepływu towarów, usług, ludzi i kapitału. Ustalono przy tym, że na spotkaniach ministrów państw członkowskich będzie uzgadniana także polityka zagraniczna i bezpieczeństwa. Dniem **narodzin Unii Europejskiej** stał się **1 listopada 1993 r., gdy traktat wszedł w życie**. W dwa lata później przystąpiły do niej **Szwecja**, **Finlandia** i **Austria**.

Siedziba władz lokalnych w Maastricht, w której podpisano Traktat o Unii Europejskiej

Źródło historyczne

Preambuła Traktatu o Unii Europejskiej podpisanego 7 lutego 1992 r. w Maastricht

[Przywódcy 12 krajów Wspólnoty Europejskiej]
Zdecydowani wkroczyć w nowy etap procesu integracji europejskiej, rozpoczętego ustanowieniem Wspólnot Europejskich,

Odwołując się do historycznego znaczenia zakończenia podziału kontynentu europejskiego oraz do potrzeb stworzenia trwałych podstaw pod budowę przyszłej Europy,
Potwierdzając ich przywiązanie do zasad wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz zasad prawa,
Potwierdzając ich przywiązanie do podstawowych praw społecznych, [...]
Pragnąc pogłębić solidarność między ich narodami w poszanowaniu ich historii, kultury i tradycji,
Pragnąc wzmocnić demokratyczny charakter i skuteczność funkcjonowania instytucji, tak aby w jednolitych instytucjonalnych ramach umożliwić im lepsze wykonywanie powierzonych im zadań,
Zdecydowani osiągnąć wzmocnienie i zbieżność ich gospodarek oraz ustanowić unię ekonomiczną i walutową obejmującą, zgodnie z postanowieniami tego Traktatu, jednolitą i stabilną walutę,
Zdecydowani wspierać postęp ekonomiczny i społeczny swych narodów, uwzględniając zasadę zrównoważonego rozwoju oraz poprzez budowanie rynku wewnętrznego, wzmocnienie spójności i ochronę środowiska naturalnego oraz zdecydowani realizować polityki zapewniające, tak aby osiągnięciom integracji gospodarczej towarzyszył równoległy postęp w innych dziedzinach,
Zdecydowani ustanowić jednolite obywatelstwo dla obywateli swych krajów,
Gotowi realizować wspólną politykę zagraniczną i bezpieczeństwa obejmującą stopniowe kształtowanie wspólnej polityki obronnej, mogącej doprowadzić do wspólnej obronności [...], wzmacniając tym samym europejską tożsamość i niezależność, tak aby wspierać pokój, bezpieczeństwo i postęp w Europie i na świecie,
Zdecydowani ułatwiać swobodny przepływ osób z jednoczesnym zapewnieniem bezpieczeństwa swym narodom, przez ustanowienie obszaru wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości zgodnie z postanowieniami niniejszego Traktatu,
Zdecydowani kontynuować proces tworzenia jeszcze ściślejszego związku pomiędzy narodami Europy, w którym decyzje podejmowane są na szczeblu jak najbliższym obywatelowi, zgodnie z zasadą subsydiarności [pomocniczości],
Mając na względzie dalsze kroki, które winny być podjęte na rzecz rozwijania integracji europejskiej,
Postanowili ustanowić Unię Europejską [...].

Z.M. Doliwa-Klepacki, *Integracja europejska*, Białystok 2001, s. 437–438.

Ćwiczenie

Przeanalizuj tekst źródłowy i wskaż, na jakich wartościach twórcy Unii Europejskiej pragnęli oprzeć zjednoczenie i jakim celom miało ono służyć.

Mieszkańcy krajów tworzących Unię uzyskali – oprócz obywatelstwa swoich państw – także **obywatelstwo unijne**. Ważną zmianą dla nich stała się możliwość **przekraczania granic europejskich państw bez paszportu i kontroli granicznych**. Wprowadził ją **układ z Schengen**, który **wszedł w życie w 1995 r.** Przynależność do tego układu nie pokrywa się w pełni z przynależnością do Unii. Nie objął on automatycznie wszystkich jej krajów członkowskich. Z kolei w pierwszej dekadzie XXI w. częścią **strefy Schengen** stały się Norwegia, Islandia i Szwajcaria, mimo że nie należą one do Unii.

strefa Schengen

wprowadzenie euro

W 1999 r. wprowadzono **euro** jako walutę rozrachunkową (czyli do rozliczeń bezgotówkowych) między krajami Unii Europejskiej – początkowo nie miało więc ono formy materialnej. **Jako środek płatniczy, czyli rzeczywiste banknoty i monety** zastępujące pieniądze używane wcześniej w krajach członkowskich, **euro zaczęto emitować od 2002 r.** Jednak Wielka Brytania, Dania i Szwecja pozostały przy własnych walutach narodowych. Spośród państw przystępujących do Unii w kolejnych latach tylko część wprowadziła euro i zrezygnowała ze swojej waluty.

rozszerzenie UE

W początkach XXI w. proces jednoczenia się kontynentu wykroczył poza Europę Zachodnią. **Objął część państw Europy Środkowo-Wschodniej**, które uzyskały możliwość włączenia się w proces integracyjny po tym, jak w latach 90. swoje gospodarki „przeprowadziły od socjalizmu do kapitalizmu". **W 2004 r. członkami Unii Europejskiej** stało się **10 nowych państw**. Tylko dwa z nich (Malta i Cypr) nie należały wcześniej do bloku sowieckiego. Spośród państw leżących niegdyś poza żelazną kurtyną do Unii przystąpiły wówczas: Estonia, Łotwa, Litwa, Polska, Czechy, Słowacja, Węgry i Słowenia. **W 2007 r.** uczyniły to Rumunia i Bułgaria, a **w 2013 r.** – Chorwacja. W ramach Unii Europejskiej nieustannie trwają **debaty na temat zasad jej funkcjonowania** oraz stopnia integracji – zwłaszcza politycznej. Szczególne znaczenie miało przyjęcie **traktatu lizbońskiego**. Został on podpisany w grudniu 2007 r. **Wszedł w życie po procesie ratyfikacji – który w niektórych państwach przebiegał z trudnościami – 1 grudnia 2009 r.**

Oficjalny znak graficzny waluty euro

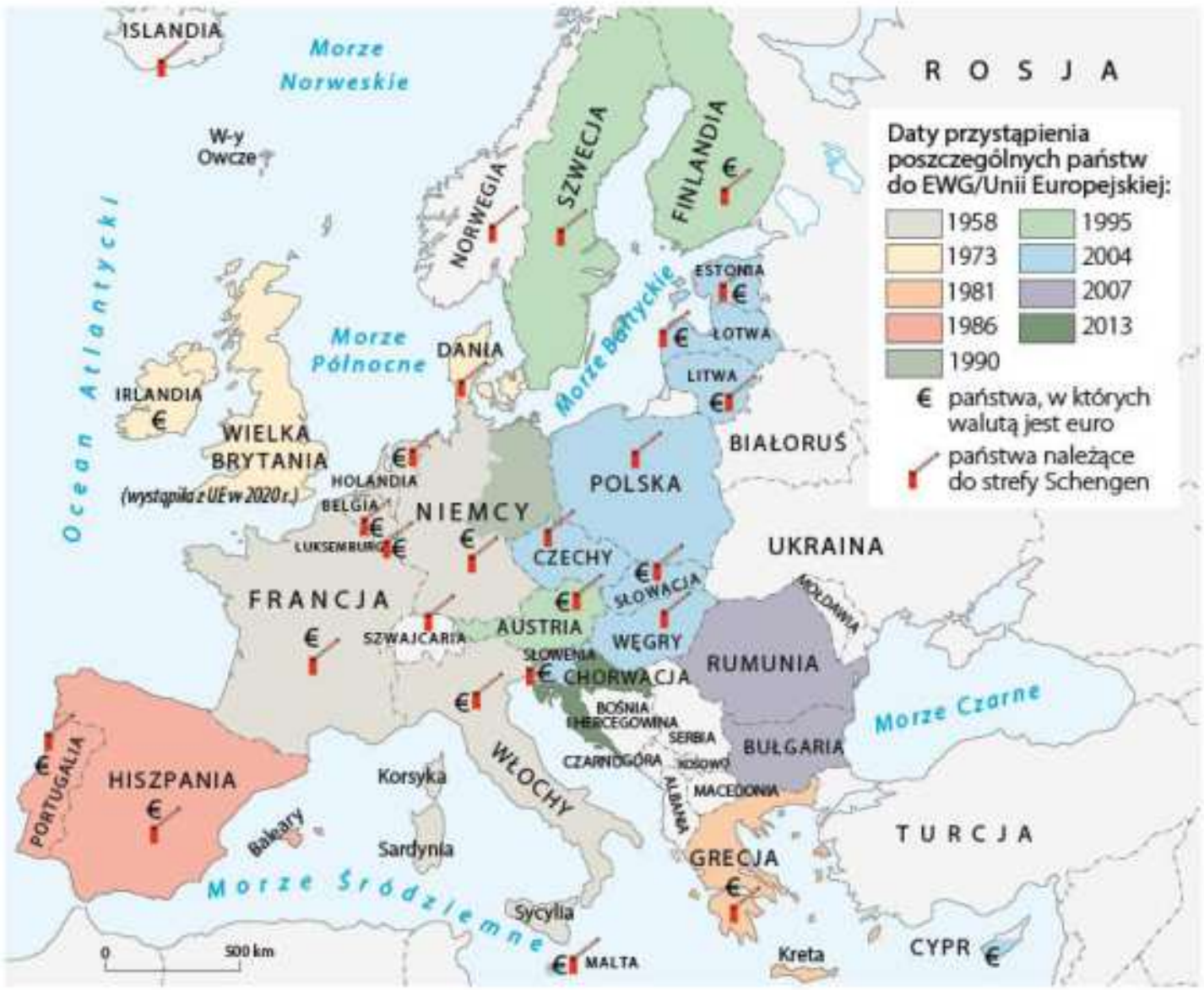
Politykę monetarną w strefie euro nadzoruje Europejski Bank Centralny. Państwa należące do tej strefy są zobowiązane do przestrzegania określonych reguł prowadzenia polityki finansowej – stosowania się do ograniczeń wysokości długu publicznego i deficytu budżetowego.

Traktat **zwiększył uprawnienia Parlamentu Europejskiego** w zakresie budżetu, stanowienia prawa unijnego i zawierania umów międzynarodowych. Ustanowił stanowisko **Przewodniczącego Rady Europejskiej** (nazywanego popularnie, ale nieoficjalnie – prezydentem) wybieranego na 2,5-roczną kadencję, a także **unijnego ministra spraw zagranicznych**. Po raz pierwszy ustalono możliwość i określono zasady wystąpienia z Unii.

Nadano moc prawną **Karcie Praw Podstawowych** sformułowanej już w 2000 r. Określa ona prawa i wolności obywatelskie przysługujące mieszańcom Unii. Wielka Brytania i Polska zgłosiły specjalne protokoły ograniczające stosowanie Karty Praw Podstawowych na ich terytoriach. Rząd brytyjski obawiał się, że narzuci ona Wielkiej Brytanii niechciane rozwiązania głównie w zakresie prawa pracy. Polskie władze żywiły podobne obawy w zakresie moralności publicznej i prawa rodzinnego (przede wszystkim uprawnień osób homoseksualnych).

1 lutego 2020 r. pierwszy raz w historii kraj należący do **Unii Europejskiej wystąpił z niej**. Uczyniła to **Wielka Brytania** na podstawie referendum, które przeprowadzono w 2016 r.

Integracja europejska w latach 1958–2013

Ćwiczenie

Poszukaj odpowiednich informacji w internecie i wymień kraje Unii Europejskiej, które nie przyjęły euro jako swojej waluty.

Siedziba Parlamentu Europejskiego w Strasburgu

Strasburg leży w północno-wschodniej Francji – w Alzacji, tuż przy granicy z Niemcami. Jest oficjalną siedzibą Parlamentu, jednak obrady częściej odbywają się w stolicy Belgii – Brukseli. Parlament Europejski istnieje od 1952 r. Przez długi okres miał jedynie charakter organu konsultacyjnego. Początkowo jego członków wybierały parlamenty poszczególnych państw członkowskich. Od 1979 r. wybory są bezpośrednie – do urn wyborczych udają się obywatele krajów należących do wspólnoty europejskiej (obecnie Unii Europejskiej).

Nowe sojusze Polski

odzyskiwanie przez Polskę suwerenności

W pierwszych latach istnienia III Rzeczypospolitej jako szczególnie ważny **cel** polityczny traktowano **zakończenie** trwającej od końca II wojny światowej **obecności w Polsce wojsk radzieckich** (po upadku ZSRR – rosyjskich). Ta pozostałość

okresu PRL-u – czasu zależności od Związku Radzieckiego – budziła wiele emocji i była nie do zaakceptowania z punktu widzenia suwerenności Polski. W 1990 r. liczebność radzieckich wojsk w Polsce wynosiła około 60 tysięcy żołnierzy. Pertraktacje ze stroną rosyjską w sprawie ich wycofywania były żmudne, zakończyły się jednak sukcesem. **Ostatnie jednostki armii rosyjskiej opuściły Polskę we wrześniu 1993 r.**

Po 1989 r. kraje Europy Środkowo-Wschodniej odzyskiwały suwerenność. Podporządkowany ZSRR **Układ Warszawski** przestawał realnie funkcjonować. Ostatecznie **rozwiązano go 1 lipca 1991 r.** Trzy dni wcześniej działalność zakończyła także Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Sam Związek Radziecki przestał istnieć w końcu 1991 r. Demokratyczna Polska zwracała się teraz w poszukiwaniu sojuszników ku państwom zachodnim. Kolejne rządy konsekwentnie realizowały **nadrzędny cel polskiej polityki zagranicznej**, jakim było **wejście do struktur** politycznych, militarnych i gospodarczych **Zachodu**.

starania o przyjęcie do NATO

Polska już od 1992 r. oficjalnie **starała się o przyjęcie do NATO**. Choć otrzymywała z Paktu pozytywne sygnały, początkowo wydawało się, że może się to okazać nierealne. Problemem była istniejąca **w USA niechęć do zadrażniania stosunków z Rosją, która stanowczo sprzeciwiała się poszerzaniu NATO na wschód**. Mimo to **w 1994 r.** Polska weszła do programu **„Partnerstwo dla pokoju"**, który oznaczał współpracę wojskową z Paktem Północnoatlantyckim. Nie zapewniał on jednak gwarancji bezpieczeństwa, którą mogło dać dopiero rzeczywiste członkostwo w tej organizacji. W 1995 r. polskie oddziały uczestniczyły w operacji NATO w Bośni i Hercegowinie prowadzonej na podstawie mandatu ONZ.

Dla Polski wejście do stabilnego systemu bezpieczeństwa było sprawą kluczową, tym bardziej, że niepokój budziły powracające w Rosji tendencje do odbudowy mocarstwowej pozycji utraconej wraz z upadkiem ZSRR. Intensywne działania polskiej dyplomacji i środowisk polonijnych pozwoliły stopniowo przełamać wątpliwości kongresmenów amerykańskich. W połowie 1997 r., na szczycie szefów państw NATO, Polska wraz Czechami i Węgrami została zaproszona do negocjacji. **W marcu 1999 r.**, po ratyfikacji **aktu przystąpienia do Paktu** przez polski parlament i podpisaniu przez prezydenta, **Polska stała się pełnoprawnym członkiem sojuszu**.

przystąpienie Polski do NATO

Obrady szczytu NATO w Waszyngtonie w 1999 r. – pierwsze, w których wzięła udział Polska

Członkostwo Polski w NATO umocniło jej pozycję na arenie międzynarodowej. Uczyniło też koniecznym unowocześnienie armii, a udział polskich żołnierzy w misjach międzynarodowych pozwolił im zdobyć doświadczenie.

dążenie do współpracy z USA

W polskiej polityce zagranicznej bardzo wyraźną tendencją było **dążenie do jak najściślejszej współpracy ze Stanami Zjednoczonymi**, czasami nawet kosztem stosunków z państwami europejskimi. Zakładano, że USA mogą stanowić najpewniejszą gwarancję bezpieczeństwa Polski. Kierujące się tymi motywami władze polskie zdecydowanie poparły na początku XXI w. działania amerykańskie w ramach „wojny z terroryzmem". Zaangażowały też w te działania polskie siły zbrojne (zobacz rozdz. IV.6.).

Współpraca regionalna

- Wielokrotnie w polskiej polityce zagranicznej powracała koncepcja współpracy w obrębie regionu Europy Środkowo-Wschodniej. Już na początku 1991 r. powstała **Grupa Wyszehradzka**, będąca porozumieniem **Polski**, Czechosłowacji (od 1993 r. **Czech** i **Słowacji**) oraz **Węgier**. W jej ramach starano się uzgadniać **działania na arenie międzynarodowej**, zwłaszcza związane ze staraniami o wejście do struktur europejskich i NATO. Koleje losu tej współpracy były zmienne, nie zawsze umiano porozumieć się w najważniejszych sprawach. W 1992 r. kraje Grupy utworzyły ponadto **Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu** (**CEFTA**). **Współpraca gospodarcza**, jaką podjęto w jego ramach, przyniosła krajom członkowskim wiele korzyści. W następnych latach do tej organizacji przystępowały kolejne państwa – głównie z obszaru Bałkanów.

Droga Polski do Unii Europejskiej

potrzeba reform gospodarczych

Znacznie więcej wysiłków niż wejście w skład NATO wymagało osiągnięcie akcesji do **Unii Europejskiej**. Taki zamiar Polska deklarowała od początków istnienia III RP. Najpierw jednak musiała dokonać daleko idących **przekształceń wolnorynkowych w gospodarce**, a także wprowadzić zmiany ustawowe. Politycy państw zachodnich zachowywali przy tym dużą ostrożność wobec kandydatur państw z Europy Środkowo-Wschodniej. Zdawali sobie sprawę, że koszty ich przyjęcia mogą być duże. Obawiali się wysokich dopłat do polskiego rolnictwa oraz otwarcia rynków pracy dla przybyszów z Polski i innych krajów regionu (choć z drugiej strony unijne firmy skorzystałyby na napływie taniej siły roboczej). Zaletą poszerzenia Unii dla jej dotychczasowych państw członkowskich było uzyskanie szerszego dostępu do rynków zbytu w Europie Środkowo-Wschodniej.

W 1994 r. weszła w życie umowa stowarzyszeniowa, dzięki której Polska otrzymała dostęp do **funduszy pomocowych z Unii** w zamian za szersze otwarcie swojego rynku na import z krajów unijnych. Te fundusze miały wspomagać rozwój gospodarczy. Finansowano dzięki nim inwestycje komunikacyjne oraz z zakresu ochrony środowiska. Wpływało to na wzrost poparcia w społeczeństwie polskim dla idei wejścia do Unii.

zwolennicy i przeciwnicy przystąpienia do UE

Nadzieje **zwolenników integracji** wiązały się z możliwością uzyskania środków na rozwój gospodarczy i cywilizacyjny kraju. Korzystna mogłaby się stać sama przynależność do ogólnoeuropejskiego wspólnego rynku pracy oraz wymiany handlowej.

Obok uzasadnień ekonomicznych wysuwano też bardziej emocjonalne argumenty. Wskazywano na to, że Polsce bliżej jest do cywilizacji Zachodu niż Wschodu. **Przeciwnicy przystąpienia do Unii Europejskiej** obawiali się wpływu takiej decyzji na suwerenność kraju i polską tożsamość narodową. Niepokój wywoływały też wątpliwości, czy polscy producenci rolni i przemysłowi poradzą sobie w konkurencji z zagranicznymi na wspólnym europejskim rynku. Zastanawiano się ponadto, jak duże koszty pochłonie dostosowanie się do norm unijnych, na przykład w zakresie ochrony środowiska.

Źródło historyczne

Fragment broszury *Tak dla Polski* wydanej w związku z referendum w 2003 r. przez Kancelarię Prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego

Jeżeli powiemy „tak", Polska umocni swoją pozycję w europejskiej rodzinie. Nie utracimy suwerenności. Nasze prawa narodowe nadal chronić będzie Konstytucja RP, zaś wchodząc do UE uzyskamy dodatkowe gwarancje ochrony poza granicami naszego kraju. [...] Jeśli powiemy „nie" – Polska utraci możliwość współdecydowania o losach światowej potęgi, jaką jest dziś UE, opóźnimy unowocześnienie naszego państwa i gospodarki, znajdziemy się na peryferiach Europy.

A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2005*, Kraków 2007, s. 424.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jakie argumenty za przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej wysuwały polskie władze i jakie lęki przeciwników akcesji starały się stłumić.

przystąpienie Polski do UE

Negocjacje Polski z Unią trwały w latach 1998–2002. **Traktat akcesyjny** (**traktat ateński**) ostatecznie **podpisano w kwietniu 2003 r.** Sejm podjął decyzję, że o jego ratyfikacji powinni zadecydować wszyscy obywatele. **W czerwcu 2003 r.** odbyło się zatem **referendum** w tej sprawie. **Ponad 3/4 głosujących** opowiedziało się **za przystąpieniem do Unii Europejskiej**. Polska stała się jej **członkiem 1 maja 2004 r.**

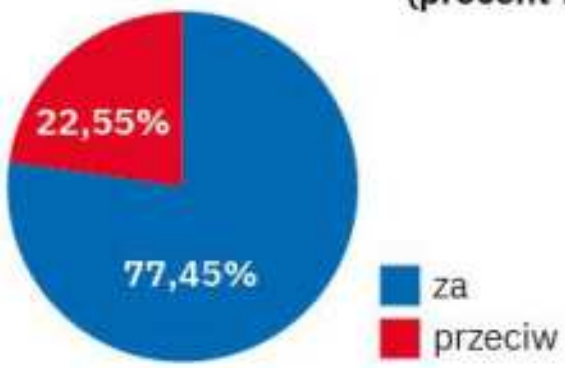

Polska a Unia Europejska – znaczek pocztowy z 1994 r.

Sejm RP przyjął w grudniu 2002 r. uchwałę, w której znalazły się m.in. słowa: „Polska, która nigdy nie pogodziła się z podziałem Europy, zna cenę wolności. Znamy cenę odzyskanej niepodległości. Z tej perspektywy patrzymy na kształt europejskiej współpracy. Chcemy Unii Europejskiej będącej silnym związkiem suwerennych państw narodowych, szanującym bogactwo kultur i narodowych tożsamości. Chcemy współtworzyć wspólnotę narodów, opartą na zasadach pomocniczości i solidarności".

Wyniki referendum w sprawie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej (procent ważnych głosów)

Frekwencja: 58,85%

Według danych Centrum Badania Opinii Społecznej po dwóch latach przynależności do Unii Europejskiej poparcie Polaków dla członkostwa w niej wzrosło do 80%, a liczba przeciwników spadła do 11%.

Kraj odczuł wkrótce korzyści wynikające z napływu **unijnych dotacji** przeznaczanych między innymi na rolnictwo, rozwój zaplecza transportowego, ochronę środowiska, tworzenie miejsc pracy i rozwój przedsiębiorczości. Dla Polaków ważna stała się **swoboda podróżowania po krajach Unii** (od końca 2007 r., gdy Polska znalazła się w strefie Schengen). Stopniowo otwierała się także możliwość **podejmowania legalnej pracy w krajach członkowskich**, choć wiele z nich zastrzegło sobie kilkuletni okres przejściowy przed zupełnym otwarciem rynku pracy. Po przystąpieniu do Unii Europejskiej nastąpiła kolejna fala masowej **emigracji zarobkowej z Polski**, która osiągnęła poziom około 2 milionów osób. Polska jako kraj członkowski Unii musi **podporządkować się wielu unijnym regulacjom dotyczącym działalności gospodarczej**, między innymi związanym z konkurencyjnością czy ograniczającymi zakres pomocy publicznej podmiotami gospodarczymi. **Rolnicy**, w zamian za **wysokie dotacje**, musieli **ograniczyć produkcję rolną**, która w Unii jest ściśle reglamentowana. Niekorzystne z punktu widzenia polskich interesów stały się trudności z osiągnięciem solidarności państw Unii w sprawie **polityki energetycznej** w stosunku do Rosji.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla procesu integracji europejskiej miało powstanie Unii Europejskiej i jej dalszy rozwój.
2. Zastanów się, jakie oczekiwania mieli Polacy wobec uczestnictwa w NATO i Unii Europejskiej. Podaj najważniejsze przyczyny podjęcia przez polskie władze starań o przystąpienie do tych organizacji.
3. Scharakteryzuj i oceń polską politykę zagraniczną. Wyjaśnij, jakie znaczenie miało przystąpienie Polski do NATO i Unii Europejskiej.
4. W jaki sposób – twoim zdaniem – przejawiała się suwerenność Polski w epoce III Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej? Porównaj ten okres z czasami PRL-u.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 242
- **Od 1 listopada 1993 r. zaczęła funkcjonowanie Unia Europejska.** Do **12 państw EWG**, które ją utworzyły, **w 1995 r.** dołączyły **Szwecja**, **Finlandia** i **Austria**.

s. 243
- Mieszkańcy Unii Europejskiej otrzymali **unijne obywatelstwo** i możliwość **swobodnego przekraczania granic** w ramach **strefy Schengen**.

s. 244
- **W 1999 r.** wprowadzono **euro** jako **walutę rozrachunkową**, natomiast od **2002 r.** stało się ono **środkiem płatniczym** w większości państw europejskich.

s. 244
- **W 2004 r. do Unii przystąpiło** kolejnych **10 państw**. Dalsze rozszerzanie wspólnoty nastąpiło **w 2007** i **2013 r.** Niemal wszystkie państwa wstępujące do Unii w XXI w. **należały wcześniej do bloku państw socjalistycznych**.

s. 246
- W latach 90. **Polska czyniła starania o wejście do struktur Zachodu** – NATO i Unii Europejskiej.

s. 246
- **Polska** stała się **członkiem NATO w marcu 1999 r.**

s. 247
- Polskie władze dążyły do **jak najściślejszej współpracy z USA**.

s. 247
- Realizacja **dążeń Polski do członkostwa w Unii Europejskiej** wymagała przeprowadzenia wielu **reform**.

s. 247
- W Polsce trwała **zaciekła polemika między zwolennikami i przeciwnikami akcesji do Unii**.

s. 248
- **Traktat akcesyjny** podpisano w **2003 r.** W czerwcu tego samego roku odbyło się **referendum**, w którym **ponad 3/4 głosujących** opowiedziało się za akcesją. **Polska stała się członkiem Unii Europejskiej 1 maja 2004 r.**

6. Najważniejsze kwestie polityczne i cywilizacyjne w świecie przełomu XX i XXI w.

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz dalszy przebieg konfliktów bliskowschodnich;
- przeczytasz o genezie i następstwach zamachów z 11 września 2001 r. w USA;
- zapoznasz się z przemianami społecznymi i cywilizacyjnymi charakterystycznymi dla epoki globalizacji.

Bliski Wschód na przełomie XX i XXI w.

W 1990 r. Irak rządzony przez Saddama Husajna (zobacz rozdz. II.7.) **dokonał agresji na Kuwejt**. Szybko zajął to państwo – niewielkie terytorialnie, ale **zasobne w złoża ropy naftowej**. W tej sytuacji **Rada Bezpieczeństwa ONZ wyraziła zgodę na wysłanie przeciwko agresorowi sił międzynarodowych**. Powstała koalicja, w której największą rolę odegrały wojska amerykańskie. **W styczniu 1991 r.** rozpoczęła ona **operację „Pustynna Burza"** polegającą na serii precyzyjnych ataków lotniczych skierowanych w iracką obronę. W lutym wojska lądowe wyparły Irakijczyków z Kuwejtu.

Początek lat 90. XX w. przyniósł znaczące zmiany dotyczące **konfliktu izraelsko-palestyńskiego**. Rząd Izraela podjął rokowania z Organizacją Wyzwolenia Palestyny, czego efektem było **porozumienie z 1993 r.** Na jego mocy **ustanowiono Autonomię Palestyńską** obejmującą Zachodni Brzeg Jordanu i Strefę Gazy. Zakończyło to pierwszą intifadę. W następnym roku uformowały się władze Autonomii.

Autonomia Palestyńska

Porozumienie spotkało się jednak z **krytyką izraelskich partii prawicowych**, a fanatyczny nacjonalista zastrzelił premiera Izraela Icchaka Rabina, który podpisał izraelsko-palestyńską umowę. **Nie zaakceptowało** jej także wiele **terrorystycznych organizacji palestyńskich**. Na obszarze Autonomii narastał wewnątrzpalestyński konflikt między OWP a bardziej radykalnym Hamasem. Ten ostatni wezwał rodaków do kolejnego powstania, co rozpoczęło **drugą intifadę**, która trwała **w latach 2000–2004**. W jej trakcie rząd Izraela zadecydował o budowie długiego na kilkaset kilometrów **muru bezpieczeństwa**, mającego uchronić kraj przed przedostawaniem się do niego **arabskich terrorystów**. Mur odgradza Izrael od terytoriów Autonomii Palestyńskiej na Zachodnim Brzegu Jordanu.

Mur bezpieczeństwa w okolicy miejscowości Ramallah

Na barierę budowaną przez Izrael składa się system metalowych płotów i betonowych ścian wysokości ok. 10 m, nadzorowanych za pomocą kamer i wież strażniczych. Mur można legalnie przekraczać jedynie w wyznaczonych punktach, które pozwalają kontrolować przybywających z obszaru Autonomii Palestyńskiej. Mur nie pokrywa się dokładnie z granicą Autonomii, lecz wkracza częściowo na jej terytorium i pozostawia między innymi Wschodnią Jerozolimę po stronie izraelskiej. Stanowi duże utrudnienie dla Palestyńczyków pracujących czy uczących się po jego drugiej stronie, rozdziela rodziny i lokalne społeczności. Z punktu widzenia bezpieczeństwa ludności żydowskiej okazał się natomiast dużym sukcesem – liczba ofiar zamachów spadła o 85%.

Jednym z najważniejszych źródeł konfliktu między Palestyńczykami a Izraelem stała się kwestia **osadnictwa żydowskiego, prowadzonego na terytoriach okupowanych**. Osiedla żydowskie powstawały w rozproszeniu na całym obszarze Autonomii Palestyńskiej. Rząd izraelski podejmował niekiedy wobec Palestyńczyków pojednawcze gesty w postaci likwidacji niektórych osiedli żydowskich. Nie był w tym jednak konsekwentny, a jednocześnie każda taka jego akcja budziła gwałtowne protesty izraelskiej prawicy.

Choć Autonomii Palestyńskiej wciąż przewodziła OWP, coraz większą rolę wśród Palestyńczyków zaczął odgrywać znacznie radykalniejszy Hamas. W 2007 r. między obiema organizacjami doszło do zbrojnego konfliktu. W efekcie **Hamas przejął kontrolę nad Strefą Gazy**. W praktyce oznaczało to rozpad Autonomii Palestyńskiej na dwa organizmy polityczne. Izrael w związku z **ostrzałami miast izraelskich**, prowadzonymi ze Strefy Gazy, przeprowadził na przełomie 2008 i 2009 r. na jej obszarze **akcję pacyfikacyjną**. Pochłonęła ona ponad tysiąc ofiar, w tym wśród ludności cywilnej. W 2012 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ nadało Palestynie status „nieczłonkowskiego państwa-obserwatora ONZ".

Zamachy z 11 września 2001 r. i amerykańska „wojna z terroryzmem"

Stany Zjednoczone po upadku ZSRR aspirowały do roli jedynego mocarstwa świata, które będzie **określać porządek międzynarodowy**. Miało się to dziać zarówno zgodnie z własnym interesem USA, jak i według wypracowanej przez nie wizji światowego pokoju i sprawiedliwości. Amerykanie angażowali się w wielu re-

gionach świata. Szczególną rolę odegrała ich **aktywność w konfliktach bliskowschodnich**, **wsparcie dla Izraela**, **wrogość wobec republiki islamskiej w Iranie** oraz starania o zahamowanie rozwoju **islamskiego fundamentalizmu**. Bojownicy muzułmańscy na Bliskim Wschodzie, którzy walczyli o zapanowanie prawa islamu w tym rejonie świata, **traktowali Amerykanów jako zagrożenie w sensie zarówno politycznym, jak i kulturowym**. Żywili przekonanie, że rozpowszechnianie się zachodniej kultury i obyczajowości jest równoznaczne z rozprzestrzenianiem się moralnego zła oraz zagraża religijnym wartościom islamu.

Al-Kaida

Szczególną konsekwencją i zaciekłością w atakach na Stany Zjednoczone wykazała się **organizacja terrorystyczna Al-Kaida**, której początki sięgają schyłku lat 80. XX w. Na jej czele stał **Osama bin Laden**. W 1998 r. Al-Kaida przeprowadziła zamachy na ambasady amerykańskie w Kenii i Tanzanii, a w 2000 r. – na okręt amerykański zakotwiczony w porcie w Jemenie.

zamachy z 11 września 2001 r.

zniszczenie WTC

Akcja terrorystyczna, która miała wstrząsnąć Ameryką w skali dotąd niewyobrażalnej, nastąpiła **11 września 2001 r.** Tego dnia bojownicy Al-Kaidy porwali na wschodnim wybrzeżu USA kilka samolotów pasażerskich, które uczynili narzędziem **zamachów terrorystycznych**. Zaatakowali wybrane gmachy, które potraktowali jako symbole amerykańskiej dominacji w świecie. **Dwie porwane maszyny skierowali kolejno w bliźniacze wieże zespołu budynków World Trade Center** (WTC – Światowe Centrum Handlu) **w Nowym Jorku**. Pożar wywołany zderzeniem doprowadził do ich szybkiego zawalenia się. Trzeci samolot uderzył w **Pentagon** w Waszyngtonie. Ostatnia z maszyn miała być prawdopodobnie skierowana na Biały Dom bądź Kapitol (siedzibę Kongresu USA). Walka, jaką podjęli jej pasażerowie z zamachowcami, doprowadziła jednak do rozbicia się samolotu przed osiągnięciem celu. Zamachy z 11 września 2001 r. stanowiły największy atak terrorystyczny w historii. **Zginęło** w nich łącznie **ponad 3000 osób**.

Płonące wieże World Trade Center tuż po uderzeniu drugiego samolotu porwanego przez terrorystów

Dwa samoloty pilotowane przez porywaczy uderzyły w wieże WTC o godzinie 8.46 i 9.03 czasu nowojorskiego. Maszyny miały pełne baki paliwa, które stało się źródłem gwałtownego pożaru naruszającego konstrukcję liczących ponad 400 m wież. O godzinie 10.30 budynki już nie istniały. Zginęło w nich ponad 2600 osób, w tym 343 strażaków biorących udział w gaszeniu pożaru i akcji ratowniczej.

> ***Ataki terrorystyczne mogą wstrząsnąć fundamentami naszych największych budynków, ale nie są w stanie tknąć fundamentów Ameryki. Ataki te kruszą stal, lecz nie mogą nadwerężyć stali amerykańskiej determinacji.***
>
> ~ George W. Bush

„wojna z terroryzmem"

Stany Zjednoczone miały już od stycznia 2001 r. nowego prezydenta. Był nim **George W. Bush** – syn prezydenta z lat 1989–1993. Bush **ogłosił wkrótce po zamachach „wojnę z terroryzmem"**. Uznał, że jego kraj jest uprawniony do atakowania baz terrorystów rozmieszczonych w różnych państwach świata, a także do prowadzenia **działań przeciwko krajom wspierającym terroryzm**. Dodatkowo zaznaczał, że takie akcje mogą mieć charakter **prewencyjny**, to znaczy wyprzedzający agresywne działania skierowane przeciwko USA. Co więcej, prezydent przyjął, że nie muszą zyskać akceptacji wspólnoty międzynarodowej. Wszystkie te założenia polityki zagranicznej USA określono jako **„doktrynę Busha"**. Pierwszym etapem jej realizacji stała się **amerykańska interwencja w Afganistanie**, gdzie znajdowały się bazy szkoleniowe Al-Kaidy oraz przebywał Osama bin Laden. Nastąpiła ona już **w październiku 2001 r**. Doprowadziła do **obalenia rządzących Afganistanem talibów** i przejęcia władzy przez zwolenników bardziej prozachodniej polityki.

Talibowie – afgańskie fundamentalistyczne ugrupowanie islamskie, które w 1994 r. przejęło władzę w kraju i narzuciło mieszkańcom Afganistanu prawa wypływające z najbardziej rygorystycznego odczytania zasad islamu. Jego inicjatorami byli studenci szkół koranicznych (arab. *talib* – student, uczeń).

Duże kontrowersje wśród społeczności międzynarodowej wywołała natomiast zainicjowana przez USA **inwazja na Irak**. Pretekstem do niej stały się niepotwierdzone później raporty o posiadaniu przez reżim **Saddama Husajna** dużych zasobów broni masowego rażenia. O wiele bardziej zasadną przyczyną wojny był fakt, że Irak wspomagał ugrupowania terrorystyczne. Obalenie Husajna miało zadośćuczynić Stanom Zjednoczonym za upokorzenie związane z atakami z 11 września 2001 r. Służyło też umocnieniu pozycji USA w regionie świata ważnym ze względów ekonomicznych (złoża ropy naftowej) i politycznych. Celem Amerykanów było również zmniejszenie niebezpieczeństwa, jakie ze strony państw muzułmańskich zagrażało Izraelowi. W przeciwieństwie do I wojny w Zatoce Perskiej z 1991 r., tym razem **koalicja pod przewodnictwem Stanów Zjednoczonych nie zyskała akceptacji ONZ** dla interwencji w Iraku. Sprzeciw wyrażały nie tylko Rosja i Chiny. Także takie państwa członkowskie NATO, jak Francja i Niemcy, negatywnie ustosunkowały się do wojny.

Atak na Irak rozpoczął się 20 marca 2003 r. Siły koalicyjne składały się głównie z wojsk **USA** i **Wielkiej Brytanii**. Mniejsze kontyngenty wysłały **Australia**, **Dania** i **Polska**. Już **po trzech tygodniach** ofensywy lotniczej i lądowej stolica Iraku, **Bagdad, została zajęta**, a Amerykanie ogłosili **przejęcie kontroli nad krajem**. Działania wojenne zakończyły się formalnie 1 maja. W grudniu schwytano ukrywającego się Saddama Husajna. Po 3 latach iracki sąd skazał go na karę śmierci, którą wykonano.

Irak podzielono na **cztery strefy okupacyjne określone mianem stabilizacyjnych** (dwie amerykańskie, polska i brytyjska). Stopniowo zaczęto wprowadzać

w państwie instytucje demokratyczne wzorowane na zachodnich. Nie zapewniło to jednak wewnętrznego spokoju.

Udział Polski w amerykańskiej „wojnie z terroryzmem"

- Polski rząd poparł akcje militarne, które Amerykanie podjęli **po atakach terrorystycznych z 11 września 2001 r.**
- Już w tym samym roku **polska specjalna jednostka wojskowa GROM** wzięła udział w walkach **podczas interwencji USA w Afganistanie**. W kolejnych latach polskie zaangażowanie wojskowe w tym kraju stale wzrastało.
- **W 2003 r. Polska uczestniczyła w wojnie w Iraku.** Następnie Polacy objęli **dowództwo w jednej z czterech stref okupacyjnych**. Dowodzili międzynarodową dywizją (w jej skład wchodzili żołnierze z 20 krajów), w której po Polakach największy udział liczebny mieli Hiszpanie i Ukraińcy. Polski kontyngent wojskowy stacjonował w Iraku przez 5,5 roku (od maja 2003 do października 2008 r.). Liczebność kolejnych zmian (było ich 10) zmniejszała się stopniowo z 2500 do 900 żołnierzy. W trakcie tej służby poniosło śmierć 21 polskich żołnierzy.

Polska jednostka wojskowa w Diwaniji, gdzie znajdowała się baza Echo – główna baza polskiego kontyngentu w Iraku, grudzień 2007 r.

- Wielkie kontrowersje wzbudziła **sprawa tajnych więzień amerykańskich na terenie Polski**, służących przetrzymywaniu osób podejrzanych przez USA o terroryzm.

Opór wobec obecności wojsk okupacyjnych oraz głębokie podziały wewnątrz społeczeństwa irackiego skutkowały **narastaniem aktów przemocy**. Uspokojenie sytuacji utrudniała bardzo zła kondycja gospodarki i trudne warunki bytowe, w jakich żyła ludność. **Żołnierze koalicji**, która zajęła kraj, **byli regularnie atakowani** i pa-

dali ofiarą zamachów. W okresie tego niepewnego pokoju zginęło ich wielokrotnie więcej (blisko 5000) niż w trakcie działań wojennych (oficjalnie podana liczba poległych na wojnie żołnierzy koalicji to 173 osoby). **W zamachach ginęła też coraz częściej iracka ludność cywilna**. Z końcem pierwszej dekady XXI w. skala niepokojów w Iraku zmalała, nie doszło jednak do zaprowadzenia pełnego pokoju wewnętrznego.

Globalny wymiar problemów współczesnego świata

globalizacja

Jednym ze zjawisk najbardziej charakterystycznych dla współczesnego świata stały się **procesy globalizacji**. Obejmują one zarówno **życie ekonomiczne** oraz **polityczne**, jak i **kulturę popularną** czy **obyczaje**.

Globalizacja wiąże się ze wzrostem rangi wielkich **korporacji finansowych**, a także **instytucji ponadnarodowych**. Do tych drugich należą przede wszystkim: **Międzynarodowy Fundusz Walutowy**, **Bank Światowy** i **Światowa Organizacja Handlu** oraz organizacje regionalne, takie jak **Unia Europejska**.

Globalizacja **w zakresie kultury i obyczajowości** stała się możliwa dzięki **rozwojowi środków masowego przekazu** na czele z **internetem**. Na masową skalę przekazują one informacje i idee, kształtują gusta oraz rozpowszechniają w całym świecie podobne **wytwory kultury popularnej**. Globalizacja oznacza **zagęszczenie sieci powiązań zarówno między społeczeństwami, jak i między jednostkami**. Prowadzi do częściowego przynajmniej **upodobnienia się sposobu życia** w bardzo zróżnicowanych dotąd kulturach. Wiele osób niepokoi fakt, że **ujednolicenie kultury może doprowadzić do zaniku lokalnych tradycji**, a więc specyficznych, niepowtarzalnych obyczajów, które decydują o odrębności poszczególnych narodów czy regionów.

Ulica w Mekce w Arabii Saudyjskiej w pobliżu Świętego Meczetu, widoczne znaki firmowe sieci fast foodów: KFC i McDonald's

Zjawiska związane z globalizacją wywołują **opór grup przywiązanych do tradycyjnych reguł rządzących światem**. Bywają też źródłem frustracji tych społeczności, które czują się pokrzywdzone ekonomicznie, zwłaszcza gdy odczuwają skutki **pogłębienia się różnic w zamożności poszczególnych regionów świata**. Wrogość budzi często dominacja **modelu społeczno-ekonomicznego wytworzonego w cywilizacji zachodniej** czy też **potęga polityczna Stanów Zjednoczonych** i ich aspiracje do narzucania światu wypracowanej przez siebie wizji ładu globalnego. Chęć przeciwdziałania opisanym procesom ma często **podłoże religijne bądź nacjonalistyczne** i przybiera niekiedy radykalne formy. Skrajnym przykładem są **akcje terrorystyczne** znamienne dla rzeczywistości początku XXI w. Ich symbolem stały się ataki na USA z 11 września 2001 r.

napływ imigrantów

Dla **Europy** szczególnie ważną kwestią stał się **napływ imigrantów**. W 28 krajach **Unii Europejskiej** w 2015 r. mieszkało około 35 milionów osób urodzonych poza nią (co stanowi ok. **7% ludności**). Imigranci przybywali przede wszystkim **z Afryki** (zwłaszcza **północnej**) oraz **z Azji**. W Niemczech zamieszkało szczególnie dużo przybyszów z Turcji, a w Wielkiej Brytanii – z Indii i Pakistanu. Migracje na dużą skalę odbywały się także **w ramach kontynentu europejskiego**. Przede wszystkim **mieszkańcy Europy Środkowo-Wschodniej** (Polacy, Rumuni) emigrowali do Europy Zachodniej. Po 2015 r. nasiliła się emigracja – w dużej mierze nielegalna – z Bliskiego i Środkowego Wschodu (głównie z ogarniętej wojną domową **Syrii** oraz z **Iraku** i **Afganistanu**).

Wielki Meczet w Paryżu

Ta największa świątynia muzułmańska we Francji powstała już w 1926 r. Mieści się w paryskiej Dzielnicy Łacińskiej. Według różnych statystyk liczba wyznawców islamu we Francji wynosi od 4 do 6 mln (6 do 9% ludności kraju). W laickiej Francji, gdzie nie jest przyjęte publiczne eksponowanie symboli religijnych, trwa konflikt ze społecznością muzułmańską przywiązaną do swojej obyczajowości. Władze zakazują modlitw na ulicach oraz noszenia przez kobiety tradycyjnych chust oraz zasłon zakrywających twarz i włosy w miejscach publicznych. Wywołuje to gwałtowne protesty wyznawców islamu.

W efekcie przemieszczeń ludności kształtują się **wielokulturowe społeczeństwa**, które nie zawsze potrafią poradzić sobie z powstającymi napięciami społecznymi. Ich źródłem są różnice w obyczajowości oraz trudności przybyszów z przystosowaniem się do nowych warunków życia. Podejmują oni zazwyczaj gorzej płatne

prace i nie osiągają stopnia wykształcenia ani warunków bytowych na poziomie rodzimej ludności. Z kolei odmienność ich sposobu życia – wynikająca z religii i tradycji – budzi często wrogie reakcje wśród mieszkańców przyjmujących ich krajów.

Z kolei występujące **wśród imigrantów poczucie wykluczenia i dyskryminacji** sprawia, że niektórzy przyjmują radykalne postawy. Występują przeciw rzeczywistości społeczno-politycznej, w której przyszło im żyć, oraz wywołują zamieszki, określane niekiedy jako „bunt przedmieść". **We Francji w październiku 2005 r. starcia młodzieży muzułmańskiej z policją trwały dwa tygodnie**. W skrajnych przypadkach jednostki spośród społeczności imigranckiej stają się członkami organizacji terrorystycznych. Miały one swój udział (w tym nawet osoby urodzone już w nowym kraju) w **zamachach terrorystycznych** przeprowadzonych przez fundamentalistów islamskich z Al-Kaidy **w Madrycie w marcu 2004 r.** i **w Londynie w lipcu 2005 r.**

problemy ekologiczne

Jednym z głównych niebezpieczeństw cywilizacyjnych współczesnego świata są **problemy ekologiczne**. Stanowią one uboczny skutek rozwoju gospodarczego i wzrostu produkcji. Zagrożeniami stały się **zanieczyszczenie środowiska naturalnego** oraz **nadmierne wykorzystanie zasobów Ziemi**. Prace wydobywcze, regulacja rzek, wycinanie drzew w celu uzyskania surowca do przeróbki lub stworzenia pastwisk i pól uprawnych **zdewastowały krajobraz wielu obszarów planety**. Źródłem zanieczyszczeń wody, gleby i powietrza są zarówno zakłady przemysłowe, jak i nawozy sztuczne oraz chemiczne środki ochrony roślin stosowane w rolnictwie. Efektem zmian w środowisku naturalnym stała się także **zagłada wielu gatunków dzikich zwierząt**.

Niszczenie lasu tropikalnego pod plantację palm kokosowych, okręg Kuching w malezyjskiej części wyspy Borneo

Lasy tropikalne porastają strefę równikową Azji Południowo-Wschodniej, Ameryki Łacińskiej i Afryki. Ich powierzchnia kurczy się w zastraszającym tempie. Miejsce lasów zajmują plantacje: soi, palm kokosowych i olejowych, kawy, bananowców i trzciny cukrowej, a także pastwiska dla hodowli bydła. Często jednak ogromne połacie odsłoniętej ziemi zamieniają się w nieużytki. Efektem znikania wielkich obszarów puszczy jest zmiana układu wiatrów i deszczów na całym świecie. Ponadto utrata takiej ilości drzew powoduje, że lasy nie pochłaniają takiej ilości dwutlenku węgla z atmosfery co dawniej, a to pogłębia efekt cieplarniany.

Węzeł drogowy w Los Angeles w USA i korek uliczny w Bandungu na wyspie Jawa w Indonezji

Problemów, zwłaszcza w miastach, przysparza wzmagający się ruch samochodowy.

Wycinanie lasów – obok emisji gazów cieplarnianych przez fabryki i elektrownie – stało się główną przyczyną zmian klimatycznych określanych zbiorczo jako **efekt cieplarniany**. Przejawia się on **coraz częstszym występowaniem nietypowych, groźnych zjawisk klimatycznych**. Są to **huraganowe wiatry** oraz **powodzie** w niektórych regionach świata, a jednocześnie długotrwałe **susze** na innych obszarach. **Niedobory wody stają się jednym z najpoważniejszych problemów wielu krajów**, w tym coraz częściej także wysoko rozwiniętych. W przyszłości wiele konfliktów zbrojnych może być wywołanych walką o dostęp do zasobów wody pitnej.

Budynek zniszczony w wyniku huraganu Katrina, Nowy Orlean, USA

Huragan Katrina z sierpnia 2005 r. był jednym z największych w historii. Uderzył m.in. w Nowy Orlean. W jego wyniku zginęło ponad 1800 osób, a miasto zostało zniszczone. Zniszczenia były w ogromnej mierze skutkiem przerwania wałów przeciwpowodziowych i zalania miasta przez wody Zatoki Meksykańskiej i rzeki Missisipi.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jak zmieniały się relacje izraelsko-palestyńskie na przełomie XX i XXI w.
2. Przedstaw przyczyny oraz następstwa zamachów terrorystycznych dokonanych przez fundamentalistów islamskich w USA 11 września 2001 r.
3. Wyraź i uzasadnij swoją opinię na temat zaangażowania Polski w rozpoczętą przez USA „wojnę z terroryzmem".
4. Scharakteryzuj zjawisko globalizacji i omów jego wpływ na życie gospodarcze i społeczne. Jakie szanse i zagrożenia dla świata są – twoim zdaniem – związane z tym procesem?
5. Wyjaśnij, na czym polegają problemy ekologiczne we współczesnym świecie. Poszukaj w internecie informacji na temat działań społeczności międzynarodowej na rzecz ich przezwyciężenia. Czy – twoim zdaniem – są one wystarczające?

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 251
- W wyniku **porozumienia izraelsko-palestyńskiego z 1993 r.** powstała **Autonomia Palestyńska**. Jednak przyjęte rozwiązanie miało **po obu stronach licznych przeciwników**. W efekcie **konflikt nie został zażegnany** i wciąż przynosi ofiary śmiertelne.

s. 253
- **Fundamentaliści islamscy** uznali **Stany Zjednoczone** za swojego **głównego wroga** i **zagrożenie dla tożsamości muzułmańskiej**. Jedną z reprezentujących takie stanowisko grup stała się **organizacja terrorystyczna Al-Kaida**.

s. 253
- **11 września 2001 r. bojownicy Al-Kaidy przeprowadzili zamachy terrorystyczne w USA**, w tym **atak na wieże World Trade Center w Nowym Jorku**. W zamachach **zginęło ponad 3000 osób**.

s. 254
- W odpowiedzi na zamachy **Stany Zjednoczone rozpoczęły „wojnę z terroryzmem"**. Jej głównymi etapami były **interwencja w Afganistanie** (2001 r.) oraz **inwazja na Irak** (2003 r.). W działaniach **aktywny udział wzięły polskie formacje wojskowe**.

s. 256
- Jednym z najbardziej charakterystycznych zjawisk współczesności jest **globalizacja**. Oznacza ona m.in. **wzrastające znaczenie ponadnarodowych interesów ekonomicznych**, **zagęszczenie sieci powiązań społecznych**, tendencję do **upodabniania się sposobów życia** oraz **kultury różnych regionów świata**. Wiele aspektów globalizacji **budzi kontrowersje**.

s. 257
- **Do Europy** – głównie **zachodniej** – trafia coraz więcej **imigrantów**, zwłaszcza z **Bliskiego Wschodu** i **Afryki Północnej**. Proces ten powoduje kształtowanie się **wielokulturowych społeczeństw**, a zarazem rodzi wiele **problemów związanych z asymilacją przybyszów**.

s. 258
- Ubocznym efektem rozwoju gospodarczego jest **narastanie problemów ekologicznych – zniszczenie środowiska naturalnego** i **zmiany klimatyczne**.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

IV. Upadek komunizmu. Świat i Polska na przełomie tysiącleci

Historia powszechna

- **Przywódcą ZSRR** został **w 1985 r. Michaił Gorbaczow**, który pod hasłami ***głasnosti*** i ***pierestrojki*** zapowiadał głęboką **przebudowę systemu komunistycznego**. s. 208–209
- Reformy **zaczęto wdrażać** w państwie radzieckim **od przełomu 1986 i 1987 r.** Zakładały **jawność życia publicznego**, większą **aktywność obywatelską** i wprowadzenie **elementów wolnorynkowych do gospodarki**. s. 208–209
- Zmiana stosunku ZSRR do Zachodu doprowadziła w 1989 r. do **zakończenia zimnej wojny**. s. 210–211
- Członkowie elit politycznych ZSRR, **przeciwni zachodzącym zmianom**, dokonali **w sierpniu 1991 r. puczu**, który **zakończył się** jednak **klęską**. s. 212
- **W grudniu 1991 r.** decyzją przywódców Rosji, Ukrainy i Białorusi nastąpiło **rozwiązanie Związku Radzieckiego**. Poszczególne **republiki związkowe uzyskały niepodległość**. s. 212
- **Kryzys społeczno-gospodarczy i polityczny** obejmował wszystkie **państwa socjalistyczne**. Na osłabienie pozycji władz krajów Europy Środkowo-Wschodniej wpływały także **zmiany zachodzące w ZSRR**. s. 211
- **Na przełomie lat 80. i 90. XX w.** nastąpił **upadek władz komunistycznych w krajach bloku sowieckiego** (Jesień Narodów). s. 224
- W **Polsce**, na **Węgrzech**, w **NRD**, **Czechosłowacji**, **Bułgarii** i **Albanii** procesy **demokratyzacji** miały **charakter ewolucyjny i pokojowy**. s. 224–226
- **W listopadzie 1989 r.** został zburzony mur berliński, a w **październiku 1990 r.** nastąpiło **zjednoczenie Niemiec**. s. 225
- **W Rumunii w grudniu 1989 r.** dyktatorskie rządy **Nicolae Ceaușescu** zostały obalone **w wyniku rewolucji**. s. 226
- O przebiegu wydarzeń **w Jugosławii** zadecydowały przede wszystkim **konflikty między narodami** zamieszkującymi to wieloetniczne państwo. s. 227
- **W czerwcu 1991 r. Słowenia i Chorwacja ogłosiły niepodległość**. Zapoczątkowało to **wojnę w Jugosławii**. Jako kolejne niepodległość proklamowały **Macedonia** oraz **Bośnia i Hercegowina**, w której rozgorzała **długotrwała, krwawa wojna**. s. 228–230
- **Wojna w byłej Jugosławii zakończyła się u schyłku 1995 r.** Granice przedwojennych republik federacyjnych stały się granicami niepodległych państw. s. 229
- Wojna **w Jugosławii** pochłonęła **od 200 do 300 tysięcy ofiar śmiertelnych**, a 3 do 4 milionów osób musiało opuścić swoje domy. Strony konfliktu dokonały wielu **zbrodni wojennych**, w tym na ludności cywilnej (m.in. w **Srebrenicy**). s. 230
- **1 listopada 1993 r.** zaczęła funkcjonowanie **Unia Europejska**. Do **12 państw EWG**, które ją utworzyły, dołączyły **w 1995 r. Szwecja**, **Finlandia** i **Austria**. s. 242
- Mieszkańcy Unii Europejskiej otrzymali **unijne obywatelstwo** i możliwość **swobodnego przekraczania granic** w ramach **strefy Schengen**. s. 243
- **W 1999 r.** wprowadzono **euro** jako **walutę rozrachunkową**, natomiast od **2002 r.** stało się ono **środkiem płatniczym** w większości państw europejskich. s. 244
- **Rozszerzanie Unii** o nowe państwa członkowskie (**niemal wszystkie należały wcześniej do bloku sowieckiego**) odbywało się w latach **2004**, **2007** i **2013**. s. 244
- **W 1993 r.** powstała **Autonomia Palestyńska**. Nie zakończyło to jednak **konfliktu izraelsko-palestyńskiego**. s. 251

s. 253
- **Fundamentaliści islamscy** uznali **Stany Zjednoczone** za swojego **głównego wroga** i **zagrożenie dla tożsamości muzułmańskiej**.

s. 253
- **11 września 2001 r. bojownicy Al-Kaidy dokonali w USA zamachów terrorystycznych**, w których **zginęło ponad 3000 osób**.

s. 254
- W odpowiedzi na zamachy **Stany Zjednoczone rozpoczęły „wojnę z terroryzmem"**. Jej głównymi etapami były: **interwencja w Afganistanie** (2001 r.) oraz **inwazja na Irak** (2003 r.).

s. 256
- Jednym z najbardziej charakterystycznych zjawisk współczesności stała się **globalizacja**. Oznacza ona m.in. wzrastające znaczenie **ponadnarodowych interesów ekonomicznych**, zagęszczenie **sieci powiązań społecznych** oraz tendencję do **upodabniania się sposobów życia** i **kultury różnych regionów świata**. Wiele aspektów globalizacji **budzi opory**.

s. 257
- Wzrasta liczba **imigrantów** (zwłaszcza **z Bliskiego Wschodu** i **Afryki Północnej**), którzy trafiają **do Europy Zachodniej**. Proces ten powoduje kształtowanie się **wielokulturowych społeczeństw**, a zarazem rodzi wiele **problemów związanych z asymilacją przybyszów**.

s. 258
- Ubocznymi efektami rozwoju gospodarczego są **zniszczenie środowiska naturalnego** i **zmiany klimatyczne**.

Historia Polski

s. 215
- Przeprowadzone **w listopadzie 1987 r. referendum**, przez które rządzący w Polsce komuniści chcieli uzyskać świadectwo poparcia społecznego dla **reform gospodarczych**, zakończyło się **porażką obozu władzy**.

s. 217
- Pozycję rządzących PRL-em osłabiały **zmiany zachodzące w ZSRR – *pierestrojka*** oraz **odejście Gorbaczowa od doktryny Breżniewa**.

s. 218–219
- Osłabienie pozycji władz oraz strajki, do jakich doszło w 1988 r., spowodowały, że **przywódcy państwowi podjęli rozmowy z opozycją**. Początkowo miały one charakter poufny (**od września 1988 r. w Magdalence**). **Oficjalne rozmowy**, czyli obrady **Okrągłego Stołu** (**luty–kwiecień 1989 r.**) doprowadziły do **legalizacji działań opozycji** oraz do podjęcia **decyzji o przeprowadzeniu wyborów parlamentarnych**.

s. 220
- **Wybory z 4 czerwca 1989 r.** zakończyły się **sukcesem komitetów obywatelskich „Solidarności"** i jednoznacznie dowiodły **braku poparcia społecznego dla obozu władzy komunistycznej**.

s. 221
- **12 września 1989 r.** powstał rząd **Tadeusza Mazowieckiego**, w którym znaleźli się **przedstawiciele wszystkich sił politycznych**. Stopniowo **dominującą rolę** zdobywała dotychczasowa **opozycja solidarnościowa**.

s. 222
- **Zmiany w konstytucji** umożliwiły rozwój **systemu wielopartyjnego**.

s. 222
- Od **1 stycznia 1990 r.** nazwa państwa została zmieniona z *Polska Rzeczpospolita Ludowa* (PRL) na ***Rzeczpospolita Polska***.

s. 222
- **W końcu stycznia 1990 r. PZPR** dokonała **samorozwiązania**.

s. 232
- Od początku 1990 r. trwał **proces szybko postępujących reform**, których **celem** było **przekształcenie gospodarki w wolnorynkową** i **rozwój prywatnej przedsiębiorczości**.

s. 233
- Wielu Polaków czuło się zagrożonych **brakiem bezpieczeństwa socjalnego**, który wiązał się zwłaszcza z **bezrobociem** wywołanym **spadkiem produkcji**. Także **dochody** większości społeczeństwa były **niskie**.

s. 234
- W związku z **wyborami prezydenckimi w 1990 r.** doszło **do rozpadu obozu solidarnościowego** na **zwolenników Lecha Wałęsy** oraz **Tadeusza Mazowieckiego**. Zwycięzcą wyborów został **Lech Wałęsa**.

s. 236
- **Wybory parlamentarne z października 1991 r.** wygrały **partie wywodzące się z obozu solidarnościowego** – zwłaszcza **prawicowe**. Jednak **parlament** był bardzo **rozdrobniony**, a **koalicje – niestabilne**.

- Przedmiot gorących sporów politycznych stanowiły **kwestie lustracji i dekomunizacji.** s. 236
- W wyniku przyśpieszonych wyborów parlamentarnych **w 1993 r. władzę przejęła lewicowa koalicja SLD-PSL.** s. 237
- **Wybory prezydenckie w 1995 r.** wygrał **Aleksander Kwaśniewski z SLD.** s. 237
- **W 1997 r. uchwalono nową konstytucję,** która ukształtowała **ustrój Polski** jako **parlamentarno-gabinetowy.** s. 238
- W wyborach **1997 r. sukces odniosły AWS i UW,** a premierem został **Jerzy Buzek.** s. 238
- W latach 90. **Polska czyniła starania o wejście do struktur Zachodu** – NATO i Unii Europejskiej. s. 246
- W marcu **1999 r. Polska** stała się **członkiem NATO.** s. 246
- W wyniku wielu reform, długich negocjacji i przeprowadzonego referendum **Polska stała się członkiem Unii Europejskiej 1 maja 2004 r.** s. 248
- Polskie władze dążyły do **jak najściślejszej współpracy z USA,** m.in. zaangażowały się w amerykańską „wojnę z terroryzmem". s. 247

Warto przeczytać

Po II wojnie światowej

Historia powszechna:

Ameryka: społeczeństwo, kultura, polityka, pod red. T. Płudowskiego, t. 1–3, Toruń 2008.

Bruneteau B., *Wiek ludobójstwa*, tłum. B. Spieralska, Warszawa 2005.

Brzozowicz G., Łobodziński F., *Sto płyt, które wstrząsnęły światem. Kronika czasów popkultury*, Warszawa 2000.

Bunton M., *Konflikt palestyńsko-izraelski*, tłum. P. Matera, Łódź 2017.

Burakowski A., Gubrynowicz A., Ukielski P., *1989. Jesień Narodów*, Warszawa 2021.

Chwalba A., *Historia powszechna 1989–2011*, Warszawa 2011.

Gaddis J.L., *Zimna wojna. Historia podzielonego świata*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2009.

Grotowicz V., *Terroryzm w Europie Zachodniej. W imię narodu i lepszej sprawy*, Warszawa – Wrocław 2000.

Hobsbawm E., *Wiek skrajności. Spojrzenie na krótkie XX stulecie*, tłum. M. Król, Warszawa 2018.

Jarniewicz J., *All you need is love. Sceny z życia kontrkultury*, Kraków 2016.

Judt T., *Powojnie. Historia Europy od roku 1945*, tłum. R. Bartołd, Poznań 2013.

Kennedy D., *Dekolonizacja*, tłum. J. Jedliński, Łódź 2017.

Lewicki Z., *Historia cywilizacji amerykańskiej*, t. IV: *Era konfrontacji 1941–1980*, Warszawa 2017.

Lowe K., *Dziki kontynent. Europa po II wojnie światowej*, tłum. M.P. Jabłoński, Poznań 2016.

Michałek K., *Amerykańskie stulecie. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki 1900–2001*, Warszawa 2004.

Odziemkowski J., *Konflikty międzynarodowe po 1945 roku*, Warszawa 2011.

Service R., *Towarzysze. Komunizm od początku do upadku. Historia zbrodniczej ideologii*, tłum. H. Szczerkowska, Kraków 2008.

Smaga J., *Rosja w 20 stuleciu*, Kraków 2002.

Thorne T., *Mody, kulty, fascynacje. Słownik pojęć kultury postmodernistycznej*, tłum. Z. Batko, Warszawa 1999.

Tyszkiewicz J., Czapiewski E., *Historia powszechna. Wiek XX*, cz. 3: *Zimna wojna*, Warszawa 2012.

Wielka Historia Sztuki, t. 10: *Sztuka współczesna*, M. Anglani i in., tłum. M. Boberska, Warszawa 2012.

Wojnicka J., Katafiasz O., *Słownik wiedzy o filmie. Od braci Lumière do Almodóvara*, Warszawa – Bielsko-Biała 2009.

Historia Polski:

Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956, praca zbiorowa, Warszawa – Lublin 2007.

Chrzanowski T., *Sztuka w Polsce. Od I do III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2008.

Davies N., *Boże igrzysko. Historia Polski*, tłum. E. Tabakowska, Kraków 2010.

Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989–2015*, Kraków 2016.

Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.

Eisler J., *„Polskie miesiące", czyli Kryzys(y) w PRL*, Warszawa 2008.

Eisler J., *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014.

Friszke A., *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003.

Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Warszawa 2018.

Kot W., *PRL. Czas nonsensu. Polskie dekady. Kronika naszych czasów 1950–1990*, Poznań 2007.

Kuroń J., Żakowski J., *PRL dla początkujących*, Wrocław 2006.

Literatura polska. Sztuka, architektura, kino, t. 9: *Współczesność*, red. M. Szulc, Kraków 2006.
Lubelski T., *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*, Katowice – Chorzów 2009.
Machcewicz A., *Bunt. Strajki w Trójmieście. Sierpień 1980*, Gdańsk 2015.
Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 2005.
Paczkowski A., *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981–22 VII 1983*, Warszawa 2007.
Przylipiak W., *Czas wolny w PRL*, Warszawa 2020.
Sowa A.L., *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011.
Wyklęci. Podziemie zbrojne 1944–1963, wybór i opracowanie M. Markowska, Warszawa 2013.
Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem Polski. Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy, praca zbiorowa, Warszawa 2008.
Zamoyski A., *Polska. Opowieść o dziejach niezwykłego narodu 966–2008*, tłum. M. Ronikier, Warszawa 2015.
Zawada A., *Literackie półwiecze 1939–1989*, Wrocław 2001.
Zblewski Z., *Abecadło PeeReLu*, Kraków 2008.

Indeks osobowy

A

Abakanowicz Magdalena 200, 202, 206
Abramović Marina 106
Achmatowa Anna 95
Adams John 101
Adenauer Konrad 75–76, 79
Agnew Spiro 45
Allen Woody 100
Almodóvar Pedro 100
Althamer Paweł 240
Altman Robert 100
Anders Władysław 120, 126
Andrzejewski Jerzy 163, 189, 191, 194, 202, 206
Antczak Jerzy 195
Antonioni Michelangelo 98, 108, 112
Arafat Jasir 70
Armstrong Neil 86
Asimov Isaac 97
Aznavour Charles 102

B

Bacewicz Grażyna 196, 202, 206
Bacon Francis 106
Balcerowicz Leszek 222, 232, 235
Bałka Mirosław 240
Barańczak Stanisław 163, 191–192, 194, 202, 206
Barański Andrzej 196
Barth John 96
Bartosiewicz Edyta 240
Basquiat Jean-Michel 107
Bauman Zygmunt 153
Beckett Samuel 94–95, 108, 112
Beksiński Zdzisław 200, 202, 206
Ben Gurion Dawid 67–68
Beneš Edvard 18
Bergman Ingmar 98–99, 108, 112
Beria Ławrientij 27, 29
Berman Jakub 135
Bernaciak Marian ps. „Orlik" 120
Bernstein Leonard 101
Beuys Joseph 106
Białoszewski Miron 190–191, 202, 206
Bielecki Jan Krzysztof 235
Bierut Bolesław 127, 132–134, 137, 142, 144, 150, 203–204
Bocheński Józef Maria 201
Borges Jorge Louis 97
Borowski Tadeusz 189
Borusewicz Bogdan 178
Bowie David 103
Brandys Marian 191
Brel Jacques 102
Bresson Robert 98
Breżniew Leonid 30–31, 35–36, 109, 217, 223–224
Britten Benjamin 100–101
Broz-Tito Josip 19, 227
Bryll Ernest 186
Buczkowski Leonard 194
Bugajski Ryszard 196
Bujak Zbigniew 178, 184, 234
Buñuel Luis 98–99, 108, 112
Burroughs William S. 95
Bush George H.W. 211
Bush George W. 254
Buzek Jerzy 238, 241

C

Cage John 107
Camus Albert 94, 108, 112
Carpentier Alejo 97
Carter Jimmy 45
Castro Fidel 58–59, 66, 110
Ceaușescu Nicolae 226–227, 231
Cat-Mackiewicz Stanisław 191
Chaney James 41
Chomeini Ruhollah 72–74
Chruszczow Nikita 29–31, 33, 36, 59, 66, 109, 144, 146, 150, 210
Chrzanowski Wiesław 236
Churchill Winston 20, 75
Ciepliński Łukasz 136
Cimino Michael 100
Ciosek Stanisław 218
Cohn-Bendit Daniel 92
Coleman Ornette 102
Coltrane John 102
Cooper Gary 221
Coppola Francis Ford 100
Cortázar Julio 97
Cyrankiewicz Józef 127, 145
Czang Kaj-szek 15
Czuma Andrzej 164

D

Davis Miles 102
De Sica Vittorio 98
Dean James 89
Dejmek Kazimierz 152, 160, 204
Dekutowski Hieronim ps. „Zapora" 120
Delon Alain 99
Demarczyk Ewa 197
Dobrynin Anatolij 31
Dubček Alexander 34–35
Dubuffet Jean 106
Duchamp Marcel 107
Duda-Gracz Jerzy 200
Dutschke Rudi 93
Dürrenmatt Friedrich 95
Dwurnik Edward 200
Dylan Bob 102, 108, 112
Dymitrow Georgi 19

E

Eco Umberto 96
Edelman Marek 191
Eisenhower Dwight 38–39

F

Faulkner William 94
Fellini Federico 98, 108, 112
Fieldorf August Emil ps. „Nil" 119, 136
Fogg Mieczysław 197
Ford Gerald 45
Forman Miloš 100
Forsyth Frederick 97
Fosse Bob 101
Franczak Józef ps. „Lalek" 121
Frank Hans 22
Frasyniuk Władysław 178, 184, 234
Freud Sigmund 27
Fuentes Carlos 97

G

Gagarin Jurij 86
Gandhi Mohandas zw. Mahatma 49–50, 55, 110
García Márquez Gabriel 97, 108, 112
Gaulle Charles de 78–79, 93
Geremek Bronisław 171, 219, 221
Giedroyc Jerzy 192
Gierek Edward 155–157, 160–161, 168, 171–172, 176, 205
Gieysztor Aleksander 201
Gillespie Dizzy 102
Ginsberg Allen 95
Gintrowski Przemysław 198
Glass Philip 101
Glemp Józef, prymas 174
Głowacki Janusz 194
Godlewski Zbyszek (Janek Wiśniewski) 154
Gołubiew Antoni 191
Gombrowicz Witold 193, 202, 206
Gomułka Władysław 133, 137, 142–143, 146–148, 150–151, 153–155, 160, 194, 203–205
Goodman Andrew 41
Gorbaczow Michaił 208–212, 214, 217, 223–225
Górecki Henryk Mikołaj 196, 202, 206
Göring Hermann 22
Grechuta Marek 197
Green Graham 98
Grochowiak Stanisław 190, 202, 206
Guevara Ernesto zw. Che 58, 88, 89
Gwiazda Andrzej 184

H

Hall Aleksander 165
Hammarskjöld Dag 13
Has Wojciech Jerzy 195, 202, 206
Hasior Władysław 199, 202, 206
Havel Václav 35, 226
Heinlein Robert 97
Hemar Marian 193
Hemingway Ernest 94
Hendrix Jimmy 88, 102
Herbert Zbigniew 190–191, 202, 206
Herling-Grudziński Gustaw 193, 202, 206
Herzog Werner 100, 108, 112
Hiss Alger 37
Hitchcock Alfred 98
Hlond August, prymas 116
Hłasko Marek 190, 194, 202, 206
Ho Chi Minh 50, 60, 89
Hoffman Jerzy 195
Holland Agnieszka 196, 202, 206, 239
Honecker Erich 225
Hoover Edgar J. 37
Hopper Denis 100
Hoxha Enver 19
Huelle Paweł 238
Husajn Saddam 73–74, 111, 251, 254

I

Ingarden Roman 201
Ionesco Eugène 95
Iwaszkiewicz Jarosław 189–190, 202, 206

J

Jakubowska Wanda 194
Jan Paweł II (Karol Wojtyła), papież 166–167, 181, 184–185, 205
Jantar Anna 197
Jarmusch Jim 100
Jaruzelski Wojciech 173, 175–177, 206, 218, 221–222, 234
Jasienica Paweł 191
Jelcyn Borys 212
Jerofiejew Wieniedikt 95
Jobs Steve 85
Johnson Lyndon B. 41
Joplin Janis 102
Jurczyk Marian 175, 184
Jurek Marek 165

K

Kaczmarek Czesław, biskup 137–138, 142, 204
Kaczmarski Jacek 198, 202, 206
Kaczyński Jarosław 221, 234–236
Kaczyński Lech 235–236
Kania Stanisław 172, 175
Kantor Tadeusz 192, 202, 206
Kaprow Allan 107
Kapuściński Ryszard 191, 202, 206
Karadžić Radovan 230
Kawalerowicz Jerzy 195, 202, 206
Kazan Elia 98
Kelus Jan Krzysztof 198
Kennan George F. 21
Kennedy John Fitzgerald 39, 41, 59
Kerouac Jack 95
Kędzierzawska Dorota 239
Kieślowski Krzysztof 196, 202, 206, 239
Kim Ir Sen 25
King Martin Luther 39–41, 46, 110
Kisielewski Stefan 152, 191
Kiszczak Czesław 175, 219
Kleyff Jacek 198
Kolski Jan Jakub 239
Kołakowski Leszek 153
Komeda Krzysztof 197
Konwicki Tadeusz 191–192, 196, 202, 206
Kooning Willem de 103
Korwin-Mikke Janusz 220
Kozyra Katarzyna 240
Krall Hanna 191
Krauze Krzysztof 239
Krynicki Ryszard 191
Kubrick Stanley 65, 100, 108, 112
Kuraś Józef ps. „Ogień" 121
Kuroń Jacek 149–150, 153, 163, 235
Kurosawa Akira 97–98, 108, 112
Kutz Kazimierz 195, 202, 206, 239
Kwaśniewski Aleksander 219, 234, 237, 241, 248

L

Labuda Gerard 201
Lancaster Burt 99
le Carré John 97
Le Guin Ursula K. 97
Lebenstein Jan 199
Lechoń Jan 193
Lem Stanisław 191, 202, 206
Lenica Jan 199
Leszczyński Witold 195
Libera Zbigniew 240
Lichtenstein Roy 105
Lipski Jan Józef 149, 163
Lis Bogdan 184
Lucas George 100
Lutosławski Witold 196, 202, 206

Ł

Łapiński Zbigniew 198
Łowmiański Henryk 201

M

Mac Low Jackson 107
MacArthur Douglas 25
Machulski Juliusz 196, 239
Macierewicz Antoni 163, 236
Mackiewicz Józef 193
Mandela Nelson 54
Mann Thomas 94
Manteuffel Tadeusz 201
Marczewski Wojciech 239
Mao Zedong 15, 88
Mazowiecki Tadeusz 171–172, 219–221, 223, 234–236, 241
McCarthy Joseph 37–39, 46
Michałowski Kazimierz 201
Michnik Adam 93, 152–153, 160, 184, 204, 220
Mickiewicz Adam 152, 196, 239
Miezian Maciej 180
Mifune Toshirō 97
Mikołajczyk Stanisław 114–116, 121, 123, 125, 127, 132, 203
Miller Arthur 95
Miller Leszek 234
Milošević Slobodan 227

Miłosz Czesław 189, 193, 196, 202, 206
Minc Hilary 129, 135
Mingus Charles 102
Miodowicz Alfred 184, 219
Moczar Mieczysław 151–153
Moczarski Kazimierz 191
Moczulski Leszek 164–165
Modzelewski Karol 149–150, 153
Mołotow Wiaczesław 211
Monroe Marilyn 98
Moorehead Alan 10
Morawiecki Kornel 178
Mrożek Sławomir 190–191, 194, 202, 206
Munk Andrzej 195
Myśliwski Wiesław 191, 202, 206, 239

N

Nabokov Vladimir 96
Nagy Imre 33, 36
Naimski Piotr 163
Nałkowska Zofia 189
Namysłowski Zbigniew 197
Nehru Jawaharlal 49
Newerly Igor 192
Nichols Mike 100
Niemen Czesław 197
Nixon Richard 44–46, 110
Nowak Tadeusz 191
Nowosielski Jerzy 199, 202, 206
Nykvist Sven 99

O

Okudżawa Bułat 102
Okulicki Leopold ps. „Niedźwiadek" 119
Oldenburg Claes 105
Olszewski Jan 236–237
Opałka Roman 200, 202, 206
Orwell George 95, 108, 112
Osama bin Laden 253–254

P

Palach Jan 34
Parker Alan 41
Parker Charlie 102
Parnicki Teodor 193
Pasikowski Władysław 239
Pasternak Boris 30, 95
Peckinpah Sam 100
Penderecki Krzysztof 196, 202, 206
Petersen Wolfgang 100
Piaf Édith 102
Pilch Jerzy 238
Pilecki Witold 120
Piłsudski Józef 165
Pinter Harold 95
Pius XII, papież 76
Piwowarczyk Jan 116
Podsiadło Jacek 239
Polański Roman 195–196, 206
Pollock Jackson 103–104
Popiełuszko Jerzy 183, 188, 206
Pożoga Władysław 218
Presley Elvis 89
Prońko Krystyna 186
Przemyk Grzegorz 181
Przemyk Renata 240
Pużak Kazimierz 136
Pyjas Stanisław 164, 167, 205
Pynchon Thomas 96, 108, 112

Q

Quant Mery 88

R

Rabin Icchak 251
Radkiewicz Stanisław 116
Rakowski Mieczysław 218, 221–222, 233
Reagan Ronald 32, 45–46, 63, 110, 208, 210
Reich Steve 101
Religa Zbigniew 201
Reza Pahlawi Mahammad 72
Ribbentrop Joachim von 22, 211
Rinn Danuta 197
Rodowicz Maryla 197
Rokossowski Konstanty 135, 147
Roosevelt Franklin Delano 37
Rosenbergowie Ethel i Julius 37
Rossellini Roberto 98
Rothko Mark 104
Różewicz Tadeusz 191, 202, 206
Röhl Bettina 88
Rybakow Anatolij 95
Rymkiewicz Jarosław Marek 192
Rzepecki Jan 120

S

Sacharow Andriej 30, 36, 109
Samsonowicz Henryk 201
Santor Irena 197
Sapieha Adam Stefan, arcybiskup 116
Sapkowski Andrzej 239
Sasnal Wilhelm 240

Savio Mario 92
Schuman Robert 75, 77
Schwerner Michael 41
Siedzikówna Danuta ps. „Inka" 120
Siwiec Ryszard 34
Skolimowski Jerzy 195
Słonimski Antoni 149
Sołżenicyn Aleksandr 30–31, 36, 95, 109
Sośnicka Zdzisława 197
Spielberg Steven 100
Stachura Edward 190, 202, 206
Stalin Józef (Dżugaszwili Iosif Wissarionowicz) 17–20, 22, 24, 26–29, 33, 36, 69, 109, 133–135, 137, 141, 143–144
Stańko Tomasz 197
Stasiuk Andrzej 239
Stawiński Jerzy Stefan 195
Stażewski Henryk 199
Still Clyfford 107
Stockhausen Karlheinz 101
Suchocka Hanna 237
Szałamow Warłam 95
Szczypiorski Andrzej 192
Szendzielarz Zygmunt ps. „Łupaszka" 120
Szlajfer Henryk 152, 160, 204
Szostakowicz Dmitrij 100–101
Szpilman Władysław 197
Szulkin Piotr 196
Szymborska Wisława 190, 202, 206, 239

Ś

Światło Józef 143
Świerczewski Karol 122
Świetlicki Marcin 239

T

Tarasewicz Leon 200
Tarkowski Andriej 100, 108, 112
Tatarkiewicz Władysław 140, 201
Terlecki Władysław 191
Tokarczuk Olga 239
Tolkien John R.R. 97
Trier Lars von 100
Truman Harry 21, 25, 37, 39
Turowicz Jerzy 116
Tusk Donald 235
Tymiński Stanisław 234
Tyrmand Leopold 190, 194

U

Urban Jerzy 175, 218
Urbaniak Michał 197

V

Vargas Llosa Mario 96, 97, 108, 112
Villas Violetta 197
Visconti Luchino 98–99, 108, 112
Võ Nguyên Giáp 48

W

Wachowiak Jacek 145
Wajda Andrzej 98, 108, 112, 158, 194–196, 202, 206, 239
Walentynowicz Anna 168–169
Wałęsa Lech 168–169, 172, 175–176, 178, 181–182, 184–185, 205, 219, 221, 223, 234–237, 241
Wańkowicz Melchior 193
Warhol Andy 105
Waugh Evelyn 98
Webber Andrew Lloyd 101
Welles Orson 98
Wierzyński Kazimierz 193
Wilder Billy 98
Wiśniewski Janek – zob.: Godlewski Zbyszek
Wojaczek Rafał 191
Wojtyła Karol – zob.: Jan Paweł II
Wozniak Steve 85
Wójtowicz Leszek 198
Wysocki Władimir 102
Wyszyński Stefan 138, 142, 147, 149, 166, 174, 204

Z

Zagajewski Adam 191, 194
Zajíc Jan 34
Zanussi Krzysztof 196, 202, 206
Zaorski Janusz 196
Zelazny Roger 97
Zembaty Maciej 198
Zieja Jan 163
Zimerman Krystian 196
Zinnemann Fred 98, 221

Ż

Ždanow Andriej 27
Żmijewski Artur 240
Żuławski Andrzej 195, 202, 206
Żymierski Michał ps. „Rola" 114
Žbanić Jasmila 230

Indeks pojęć

Hasła indeksu nie odsyłają do wszystkich stron, na których użyte jest dane pojęcie, lecz jedynie do tych, na których znajdują się informacje pozwalające uczniowi zrozumieć znaczenie pojęcia.

A
abstrakcyjny ekspresjonizm 103–104
ajatollah 72
apartheid 54

D
dekomunizacja 236
„drugi obieg" / wydawnictwa podziemne 165, 178–179, 192
dysydent 30–31

E
egzystencjalizm 94

F
feminizm drugiej fali 88

G
globalizacja 256–257
głasnost 209, 211

H
happening 106, 216

I
inwigilacja 164

K
konceptualizm 106
konsumpcjonizm 42
kontestacja 42–44, 92–93
kontrkultura 42–44
kultura masowa 90

L
ludobójstwo 22, 230
lustracja 236

N
nacjonalizacja przemysłu i handlu 128–129
nomenklatura partyjna 233
nowa figuracja 106

O
„odwilż" 29, 147
ORMO 131

P
performance 106
pierestrojka 209
pop-art 104–105
postmodernizm 96

R
reforma rolna 128
reglamentacja / system kartkowy 10, 163, 174, 182
resorty siłowe 18

S
samizdat 30, 165
segregacja rasowa 39–41, 54
socrealizm 27–28, 141, 158
sowietyzacja 17–18
street-art 106
subkultura 89–90
supermocarstwo 14

T
talibowie 254

W
wideo-art 106

Z
ZOMO 152

Ż
żołnierze wyklęci 120–121, 136